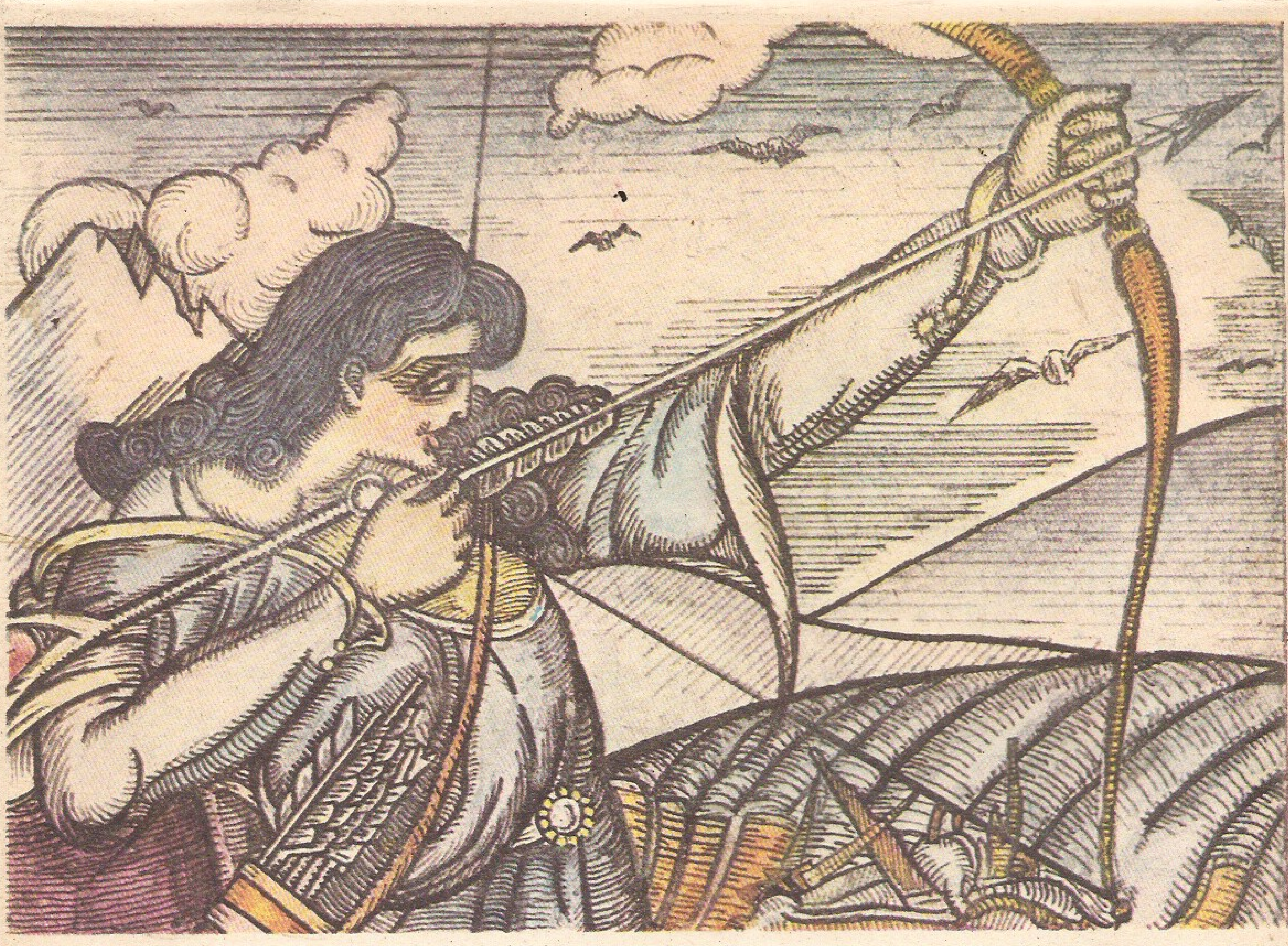

Sassuuni Davith

SASSUUNI DAVITH

ARMEENIA RAHVAEEPOS

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1975

ESIMENE HARU

SANASSAR JA BAGHDASSAR

1

Sulle õnnistust palun,
Tsovinar-hanum!
Teile õnnistust palun,
Sanassar, Baghdassar!
Sulle õnnistust palun,
onu Thoross!
Teile õnnistust palun,
mu kuulajate hõimud ja pered!

Esimene osa

VÕITLUS BAGDADI KALIIFI VASTU

2

Olid alguses pagan Kaliif
ja Armeenia kuningas Gagik.
Kaliif Bagdadis valitses,
Gagik Kapotini kindluses.

Gagik kuningas vana ja hall,
palju vara tal, palju rikkust tal,
poegi-pärijaid polnud ühtegi,
ainult tütar üks, imekaunis neid
nimega Tsovinar-hanum.

Tol ajal vägevam kuningriik
teiste käest varandust himustas.
Kaliif Bagdadis, vägev ja võimukas,
võttis väe, meie rahvast tuli riisuma.
Palju saaki võttis,
palju vange võttis,
rahvast rängasti laastas ja tappis.
Ja Armeenia kuningas Gagik
jäi maksualuseks Bagdadi Kaliifile.

Ühel päeval võttis Kaliif
ja saatis kaks meest
oma andameid koguma siis:
«Te minge, võtke maksud ja tooge!»
Nõudjad läksid ja jõudsid,
jõudsid kuninga losside ette,
mingit valgust märkasid seal.
Nad vaatasid, ja mida nägid?
Nii kaunist piigat,
et öelda võis päiksele:
«Ära tõuse, ma tõusen su asemel!»
Nii kaunis oli piiga, nii kaunis
nagu neljateistpäevane kuu,
mis seitsme mäe tagant tõuseb!
Nägid maksuvõtjad piigat.

Meelemõistuse kaotasid nad,
maha mõlemad oimetult langesid nad.
Tunni aja pärast saatis sulase Gagik,
mehed võeti ja lossi toodi.

Võõrad mehed ei midagi lausund
ja sõnatult tagasi läksid.
Kaliifi juurde nad tagasi läksid.
Ja küsib Kaliif: «Maks käes või ei?»
Mehed kostavad: «Elagu kuningas!
Tühi asi on maks, oh kui tühine,
meie sihukest asja nägime —
on hea, et ei surnud.
Usu — sina me asemel,
kolmeks kuuks oleksid sa
maha langend ja oimetult lamand.»

Neilt pärib Kaliif: «Mis oli, mida nägite seal?»
«Jumal kaitsku su koda!» kostavad need.
«Milleks kaup sulle, rikkus ja vara?
Sul on maa, on riik,
kaup, rikkus ja vara,
palju hõbedat, kulda ja kalleid kive.
Ristikummardajal Armeenia kuningal aga
on sihuke piiga,
nii hunnitu piiga,
et kogu su vara ta väärt.
Seda ülevat piigat me nägime, Kaliif,
nüüd ööl ega päeval ei söö ega joo,
ta ihule ja hingele mõtleme vaid.»
Jutt paganast Kaliifile pähe lõi,
ta Armeenia Gagikile kirja saatis:
«Anna tütar mulle!»
Kostis kuningas nii:
«Armeenlane olen, aga sina araablane,
risti kummardan mina, aga sina puuslikke,
kuidas tütre võin sinule anda!
Ei anna sulle tütart!»

Kaliif sõnas: «Kuningas Gagik —
kui annad, anna heaga,
kui heaga ei anna, siis sõjaga annad.
Kui tütart ei anna,
su rahva teen orjaks,
maha tapan teid kõik!
Ma tapan su rahva,
su linna maatasa teen,
su krooni ja trooni purustan!»
Kostis kuningas: «Sõdin, ei anna!»

3

Kutsus ja hõikas Bagdadi Kaliif:
«Hei, sõdurid, sõdurid,
tulge siia, minge teele!
Kui annab tütre, siis andku,
kui ei anna,
laastage maa,
üles kaaluge kivid,
läbi sõeluge liiv,
mis saate, võtke saagiks!»
Vägi koguti, mindi teele,
mindi Armeenia kuninga peale.
«Noh, kuningas, tütar anna siia!
Või kaalume kivid ja sõelume liiva!
Siis võtame viime kõik!»
Vaatas kuningas välja, ja mida nägi?
Oli väge kui tähti taevas.
Nad sõdisid, palju langes,
ristikummardaja kuningas heideti alla.

Tsovinar-hanum seisis katuse peal
suitsuaugu ääres ja mõtles:
«Kui mu isa oleks tark,
ei paneks mu peale
nii palju vaeva ja verd,
ta annaks mu ära.
Miks ühe pärast peavad hukkuma kõik?
Pojad orbudeks jäävad, mind neavad.
Ja viimaks mind viiakse vägisi.
Parem omatahtsi lähen.
Isa riik jääb terveks.»
Tütar tõusis ja isa nõukambrisse läks,
küsis: «Isa, miks mõttes oled?»
Isa kostis ja ütles:
«Mõtlen selle peale:
see vägi sind tuli viima.
Kas nendega lähed või laastavad maa.
Kaliif meie riigi heidab alla,
kõik tapab, teeb orjaks.
Aga kuidas ma ära annaksin tütre:
armeenlane olen, araablane tema.»
Ja lausus Tsovinar-hanum:
«Kui ma paganast kuningale ei lähe,
ta minu pärast tapab kõik.
Parem lähen ja pääsegu muud.
Parem üksi isa riigi eest suren,
parem üksinda lähen ja kaon,
kui et rüüstavad maa,
kui et tuhanded kaovad.»
Ütles isale: «Isa, anna mind talle!»

Hüüti nõukogu kokku.
Mis teha, kas anda või mitte?
Viidi läkitus kuninga äiale,
kes oli Vardpatrõki piiskop — ta tuli.
Viidi läkitus onu Thorossile — ta tuli.
Kutsus kuningas kaaskonna kokku,
hüüdis kokku kõik ja ütles:
«Mu rahvas, mis lausud?
Kas heaga anname piiga või sõdime vastu?
Mis nõu te annate?»
Ütles üks: «Ei me sõdida saa,
piiga anname, võtku ja mingu!»
Ütles teine: «Ei, sõdime!
Parem sõjas saame hukka,
kui et paganakuningale anname piiga.»
(Nii kaitses ta rahva au.)
Thorossil sel ajal aastaid kaheksateist,
ta nägi, et nõumehed kuningat austavad
ja sõda talle soovitada tahavad,
mitte tütre andmist.
Thoross sõnas: «Elagu kuningas!
Tean, et nõumehed soovivad sõda,
ei piigat taha anda.
Parem hukka saagu üks piiga,
kui et hukka saab terve rahvas.
Kui sa, kuningas, kuulad mu nõu:
anna piiga, las võtab!
Ei me sõdida suuda.
Teeme nii, nagu poleks piigat olnudki sul.»
Nõnda pidasid nõu.
Pidas piiskopki aru ja pajatas:
«Terve rahvas ühe piiga eest? Ei!
Parem hukka saagu üksainuke hing!»

Ei tahtnud seda isa,
aga nägi — ei muud ole pääsu.
Jäi nõusse ja lubaski tütre.
Kaliifile saatis sõna:
«Annan piiga. Tule ja vii!»
Kaliif juba pulmadeks ehtis,
võttis kaaskonna kokku ja tuli.
Isa juurde läks piiga ja palus:
«Isa, ütle Kaliifile nii:
mulle ehitagu eraldi maja,
kui mu viib, lasku elada seal;
aasta otsa ärgu tulgu mu ligi,
ärgu tulgu terve aasta mu eesriide taha.
Isa, anna mulle kaasa preester,
et see õhtul ja hommikul teenistust peaks,
et palvetaksin seal
ja jääksin meie seaduse sisse.
Anna kaasa teenijaneitsid.
Mida ütlesin, palu Kaliifilt,
ta täitku mu soovid.»

Mis tütar isale rääkis,
seda isa Bagdadi Kaliifile ütles.
«Kaliif,» sõnas kuningas Gagik,
«ei ma sinuga sõdima hakka,
ma lepin sinuga kokku:
Teeme säärase lepingu nüüd,
et ma sulle annan tütre,
et tütrel on kaasas preester,
et ta austab oma Jumalat ja usku,
aga sina oma jumalaid austa.
Talle eraldi anna loss,
aasta otsa ära mine ta juurde,
ära astu ta voodi eesriide taha.»
Sõnas paganast kuningas:
«Su nõusse jään, sõber,
ja omavahel lepime kokku —
sa anna mulle tütar,
ei ma andamit nõua,
minu nimi ainult olgu su tütre peal,
mulle piisab, et öeldaks:
Armeenia kuninga väi!
Vähe aastast, ma tõotan:
seitse aastat ta juurde ei lähe!
Talle kaasa anna teenijaneitsi,
saada temaga preester.
Andke tütar, võtan kaasa,
ja vastu oma uhket lossi
talle ehitan eraldi lossi.
Jäägu tütar oma seaduse sisse,
mina enda omasse jään.
Araablased oleme meie
ja armeenlased teie.»

4

Oli paganast kuninga leer Teghtissis,
Gagik-kuninga oma Norageghi väljal.
Seal kuninga suveloss
ja mahedalt lõhnavad luhad,
lillepeenrad ja lilled,
seal Piimaallikas voolas.
Sinna telgid löödi üles,
peeti pulmi oma seitse päeva.

Pulma eel Tsovinar kuningat palus:
«Mu kuninglik isa,
on homme taevaminemispäev,
Hilisse luba mul minna,
ma lätete vahele kõndima lähen.
Kümme näitsikut minuga tulgu,
koos kõndima-ilutsema lähme,
seal õhtuni hulgume ringi.
Õhtul tulen ja lähen oma paika.»
Kostis kuningas: «Luban,
mine kõnni ja tagasi tule.»

Tsovinar ja teenijaneitsi
teiste piigadega koos
Piimaallikale kõndima läksid.
Käisid õhtuni seal.
Piiga nägi:
maa heletab, paistab päike,
oma asju igaüks ajab,
kes mulda kastab, kes lambaid hoiab,
kes põldu harib.
Piiga mõtles ja ütles: «Oh häda!
Nii kaunis on Jumala ilm,
aga mina ei teadnudki seda!»
Läksid mäele, murule istusid, pidasid pidu.
Läksid edasi, nägid Sinist merd,
läksid rannale kõndima.

Kui õhtul jõudis kojumineku aeg,
Tsovinar piigadele sõnas:
«Te edasi astuge, piigad,
käige omapead, lahutage meelt.

Lähen joon veidi vett.»
Ise mõttes rannale sammus,
läks, seisis kõrgel kaldal,
vaatas ringi ja nägi, et veel pole äärt.
Istus randa maha ja nuttis.
Oli teenijaneitsi käimisest väsind,
saatjat janutas väga,
Tsovinarigi janutas väga, ta sõnas:
«See vesi on väga mõru,
oleks tilkki magedat vett,
ma jooksin ja südamevaev läheks üle.»
Otsis teenijaneitsi hoolega küll,
aga vett ei leidnud.
Tsovinar sõnas siis:
«Tee, Issand, et allikas purskaks siin
ja lootuse kiir mulle ilmuks!»
Meri taganes Issanda käsul,
hea vesi purskas põhjast.
Piiga vaatas ja nägi:
vee ääres suur kalju
ja kaljust jookseb vesi
ja voolab ümber kalju.
Ei keegi saa minna riides
ja allikast juua.
Tsovinar kõik riided võttis ült
ja allikale läks.
Pistis surematuse allikasse peod.
Ühe täie kamalu jõi,
ühe pooliku kamalu jõi,
siis allikas kadus.
Kahest kamalust rasedaks jäi.
Pärast kutsus piigad,
nad pöördusid tagasi, jõudsid koju,
jõudsid kuningas Gagiki juurde.

Kaliifi väed läksid hommikul ära,
aga kuningas ehtis tütre,
andis kaasavara, andis teenijaneitsid,
saatis ratsu seljas linna,
Tsovinari paganast Kaliifile viis.
Kaliif väga rõõmsaks sai.
Seitse päeva, seitse ööd pidas pulmi,
ja ehitas mõrsjale eraldi lossi,
talle sööki ja jooki saatis,
Tsovinarile saatis sõna:
«Ärgu tulgu ta välja sest lossist!»
Tsovinar astus seitsme sambaga tuppa,
seitse ust pani lukku
ja kurtis oma saatust.

5

Läks mööda mõni aeg,
tundis-märkas Tsovinar, et on rase,
ise taipas, et lätteveest jäi,
Kaliifile aga ei öelnud.
Kaliif sai aru ja sõnas:
«Minu seeme pole see!»
Nõukambrisse läks ja kutsus vesiiri:
«Näe, mismoodi on lood.
Vesiir, mis tegema peame?»
Vesiir Kaliifile kostis:
«Elagu kuningas! Tapame maha!»
Käskis timukat Kaliif:
«Mine raiu ta pea!»
Läks timukas lossi ja sõnas:
«Käskis kuningas raiuda maha su pea.»
Tsovinar-hanum vastu:
«Kas te kuningal õigust ei olegi?
Kui raskel naisel maha raiud pea,
siis tapad kaks inimest korraga.
Kaliif las ootab, kuni sünnitan lapse,
siis vaatame, kas on poeg või pole.
Las siis raiuvad pea.
Kui teada tahate,» ütles,
«nii kui isa majast ma neitsina tulin,
nii neitsiks olen tänini jäänd.
Jäin raskeks Jumala tahtel,
vesi sigitas lapse.»
Kaliifi juurde tagasi timukas läks,
sõnas: «Elagu kuningas!
Su naine, Gagik-kuninga tütar,
mulle ütles seda ja seda.»
Kaliifile soovitas vesiir:
«Tsovinar-hanum las jääb,
toogu ilmale laps,
eks siis tal raiume pea.»
Anti aega, kuni lapse ilmale toob.
Kaliif aga lausus: «Te vaadake ette!
Kuni sünnitab lapse, seni oodake,
tema tahtmine niikaua maksab.
Te pidage meeles:
tema isand olen! Tsovinar mu naine!
Ärge teie vahele segage!»

Nõnda jäigi, aeg läks.
Üheksa kuud üheksa päeva
üheksa tundi üheksa minutit sai mööda,
tema aeg sai täis,

kaks poega ilmale tõi,
ühe suure ja pisema teise.
Tuli preester Melkhiseth,
nad thondiri kohal ristis.
Sai suurem poeg nimeks Sanassar,
ja väiksem Baghdassar.

Kaliifile viidi sõnum:
«Sulle sündisid kaksikud pojad.»
Kui aastatega kasvavad teised,
siis päevadega nemad.
Kui poisse nägi Kaliif,
lõi tal silme ees mustaks.
Ta käskis: «Andke timukale teada,
mingu raiugu maha poiste-ema pea.»

Tsovinari juurde timukas läks,
sõnas: «Laste-ema, kuningas käskis
mul raiuda maha su pea.»
Hõikas vastu Tsovinar-hanum:
«Kas te kuningal seadust ei olegi!
Kuidas elavad imikud siis,
kui maha raiud mu pea?
Las pojad sirguvad suuremaks veidi,
eks siis raiu maha mu pea.
Ma ju pageda siit ei saa!»

Ja timukas minema läks,
Kaliifile ütles edasi kõik.
See vesiirid kutsus kokku ja küsis:
«Mis nõu te annate, vesiirid?»
Vesiirid vastasid nii:
«Anna kümme aastat talle aega.
Las kasvavad poisid, siis maha tal raiume pea.
Kuhu pääseb ta siit?
Nad jäägu vangina majja,
ärgu lossist tulgu välja.»

Pooleks aastaks nad lossi jäid,
siis ema Kaliifile saatis sõna:
«Kas lind olen, et pead mind puuris?
Kas vang olen, et hoiad tornis?
Ei majast lase välja.
Ainult suitsuaugust näeme päikest,
ainult suitsuaugust saame valgust.»
Sõnas Kaliif: «Mis parata saan?
Tulgu välja ja kõndima mingu.»
Ja valvurid lasksid neil minna,
nad välja kõndima läksid.

Veidi aega läks mööda.
Päev-päevalt sirgusid poisid,
kui aastaseks said,
nagu viiesed olid.
Käisid väljas, lastega mängisid,
lapsi peksid, töinasid need.
Aastat viis või kuus läks mööda,
või ei läinudki veel,
Sanassarist, Baghdassarist
said suured ja vaprad poisid.
Ema preestrile ütles:
«Isake preester,
mu pojad sa õpeta lugema!»
Siis preester õpetas poisse,
nad õppisid kirjatarkust.

Ühel päeval Kaliif
kutsus poisid kaasa,
nad nõukambri viis ja vaatas.
Nende suurust kui nägi,
kuulis juttu ja sõnu,
tuli hirm talle peale,
ta saatis nad ära, ja poisid läksid koju.

Lapsed seitsmeseks said.
Siis teistega mängides juhtus,
vesiiri pojale vastu kõrvu lõi Sanassar.
Sellel kael kõveraks jäigi.
Vesiir Kaliifile kaebama:
«Mis Jumala nuhtlus see on,
nii meil terveid lapsi ei jäägi!»
Kaliif vesiirile kostis:
«Sul on õigus, ma tean.
Kui nad kasvavad suureks,
nad veel kisuvad habemest mind.
Sa oota, küll nendega midagi teen.»

6

Poisid suureks kasvanud olid.
Ühel päeval, hommikul kord,
kui lastega mängisid nad,
need sõimuga poistele kallale tulid
ja hüüdsid: «Te sohid olete, sohid!»
Kui poisid kuulsid seda,
läksid ema juurde nuttes ja nõudsid:
«Kas ütled, kes meie isa,
või läheme hüppame jõkke!»

«Mu pojad,» sõnas ema,
«Kaliif on te isa.»
Pojad kostsid: «Ei ole,
kui tema oleks tõesti,
meid võõrad poleks sõimanud sohiks.»
Et poisid oleksid rahul,
jättis ema nad koju.
Paari päeva pärast poisid
uuesti linna mängumaale läksid.
Lapsed jälle kallale neile
ja hüüdma: «Te sohid olete, sohid,
miks tulete me juurde!»
Poisid jälle läksid nuttes,
ema rüppe silmili heitsid.
Hakkas nutu peale emalgi hale.
Sõnas: «Pojad, järele jätke!
Homme hommikul läheme välja,
siis räägin teile isast.»

Tõusis hommikul, teenijaile ütles:
«Võtke toidupamp kaasa,
lähme poistega jõele,
veidi lahutame meelt.»
Kui nad kohale jõudsid,
Sanassar küsis kohe:
«Tule, ema, ja ütle, kes on meie isa,
muidu hüppan ma jõkke!»
Ema kostis: «Poeg, sul polegi isa.»
Poeg vastu: «Oh ema,
ei võrsund ma kivist ega põõsast,
eks mind sigitand mees.»
Kostis ema: «Mu poeg, ühel päeval
mere kaldal näitsikuga kõndisin
ja me janu oli suur.
Ma näitsikule ütlesin:
mulle joogiks leia vett!
Siis meri läks lahti,
elav vesi sealt tuli.
Ma jõin sellest veest,
täiskamalu jõin ja veel poole.
Sellest veest andis Jumal mulle teid.
Täiest kamalust sinu
ja poolikust hullu Baghdassari.»
Poeg ema käest päris:
«Nüüd ma tean oma sugu,
oma sugu sinagi ütle.»
Ema kostis: «Mu pojad,
ma olen Armeenia kuninga tütar.»

Nad õhtuni kõndisid siis,
tulid õhtul tagasi linna
ja läksid ning jõudsid lossi.

7

Hulk aega läks mööda.
Ja märkasid Sanassar, Baghdassar,
et ema neil päev-päevalt kuhtub.
Nad küsisid: «Ema, mis sul viga,
et päev-päevalt kuhtud,
et ei vähene pisarad sul?
Me näeme, et Jumal
sulle kinkinud kaksikud pojad,
oled kuninga emand,
ei näe me sul midagi puudu.
Meile ütle, kus on sinu valu ja häda,
et päev-päevalt kuhtud.»

Ema pöördus ja poistele ütles:
«Oh pojad, kui mitte mina,
kes veel siis kuhtuma peaks?
Täna-homme Kaliif
nii minul kui teil raiub pea.»
Sanassar talle vastas ja ütles:
«Oh ema, kas see võimalik on?
Väga hea, eks vaatame, kuidas ta raiub.»

Kümme aastat sai täis.
Kaliif saatis timukad, ütles:
«Minge raiuge maha nende pead!»

Sanassar, Baghdassar
khursii peal kõrvaltoas istusid,
nad rääkisid, naersid, nende ema aga nuttis.
Tulid timukad sisse ja ütlesid:
«Me tulime raiuma päid.»
Kostis ema: «Minul pea raiuge maha,
kuid mu poisid —
kas tõuseb te käsi raiuma nendegi päid?»
Üks timukas kostis:
«Meie käed ei taha küll tõusta
sinu poegade vastu,
kuid mis tegema peame?
Kaliif andis käsu teil raiuda pead.»
Ema nuttis ja vastas: «Te rääkige tasem,
et mu pojad ei kuuleks ega ehmuks.
Las veidi naeravad veel,

teie istuge ja puhake.»
Kostis timukas: «Ei! Ei me istuda tohi,
meil on kiire, läheme õue,
sest kui raiume siin,
voolab veri lossi põrandale maha.»
Ta hõikas ja ütles: «Tulge kähku!»
Kostis hõige Sanassarile kõrvu.
Poiss ukse tegi lahti ja nägi:
mitu meest, mõõgad peos, seisavad toas.
«Mis mehed need on? Mis nad tahavad meist?»
Ema tasasel häälel palus ja sõnas:
«Mu poistele ärge te öelge,
et tulite raiuma päid.
Te viige nad välja,
üks timukas seisku ühele,
teine teisele poole,
mu poegade pead lööge korraga maha,
et nemad ei näeks ega kohkuks.
Tapke enne mind, pärast mu pojad.»
Ütles timukas: «Tõuse siis, lähme!»
Sanassar küsis: «Ema, kuhu läheme?»
«Läheme õue, sealt tagasi tuleme.»
«Kuid, ema, ütle mulle,
kas pole siin midagi varjul?
Ütle, milleks viiakse sind?»
Ema öelda ei tahtnud.
Sanassar teda minna ei lasknud ja sõnas:
«Siin on mingi asi,
mida minu eest hoitakse varjul.»
See emale südamesse läks ning ta ütles:
«Mu poeg, kui tõtt tahad teada —
Kaliif nad saatis mul raiuma pead.»
Poiss küsis: «Kes see raiuja on?»
«See mees.»
Poiss timuka juurde astus ja hõikas:
«Kas sina mu emal pead raiuma pea?»
Aga timukas kostis:
«Kaliif andis käsu teil raiuda pead.»
Sanassar vastu põske timukat lõi,
sellel pea lendas otsast,
keha püsti jäi.
Kui teised seda nägid, nad minema jooksid.
Nad läksid ja ütlesid Kaliifile:
«Su poeg vastu põske timukat lõi,
sellel pea lendas otsast,
keha püsti jäi.»

Kaliif saatis väe nende peale.
Sanassar, Baghdassar nägid,
et vägi taplema tuleb.
Nad tõusid ja õhtuni tapsid
ja poole väge lõid maha.
Tegid vahe, tulid koju.
Kuid järgmisel päeval
enam keegi taplema ei tulnud.
Kaliif väeülemat käskis:
«Mine sõtta!»
Väeülem Kaliifile kostis:
«Padišahh, ei me saa nende vastu,
nad on ülevast soost, on vägilased,
nad su kuningriigi saadavad hukka.
On parem, kui me sõjaga ei lähe nende vastu,
et ei häviks me vägi.»

Kaliif pidas aru,
aga nägi, et pääsu ei ole,
sest taplus on ohtlik, ning sõnas:
«Ei ma enam neid puutu.
Nüüd usun: Tsovinar on süütu,
need vägilased sigitas meri.
Tsovinar on mu kaasa
ja nemad mu pojad.»

8

Taas kokku Kaliif kutsus väe,
tuli sõtta me rahva vastu.
Kui vägi oli valmis,
Tsovinar nägi und.
Tõusis hommikul, kõneles mehele,
sõnas: «Elagu Kaliif!
Sa võta mind kuulda
ja sõtta ära mine.»
Kaliif küsis: «Miks?»
Naine vastu: «Sel ööl nägin und.»
Mees küsis: «Mis und sa nägid?»
Naine kostis: «Nägin väikseid tähti
ühe suurema tähe ümber.
Üheskoos need väikesed tähed
langesid suurele tähele peale,
suur täht aga tuli ja vilkus,
tuli, langes mu ukse ette maha.»
Kaliif sõnas: «Kaunis Tsovinar,
iseendale magad, aga teisele näed und.
Kuni noorust veel võtta,
pean minema sõtta.»
Naine talle kostis:

«Sinu käsu all õlen,
ise tead, kas lähed või jääd,
kuid eks isaga ole sul leping?»
Kaliif sõnas: «Mõtlesin ümber,
lähen sõjaga andamit võtma.»

Kaliif kogus sõdurid kokku,
väe jaoks lasi tuua moona,
siis võttis ja sõdima läks,
Seitse aastat sõdis,
Kapotini kindluse sisse piiras,
oma väed seadis ümber,
hoidis linna rõngas.
Kaubad ja kari jäid sisse,
kuid künnist ja külvist
linna rahvas jäi ilma,
ei saanud seemet külida mulda.
Siis hinnad hakkasid tõusma,
nii kõrgele tõusid,
et kuldtüki eest üht leibagi ei antud.
Hingehinnad olid linnas
ja paljud surid nälga.
Tulid inimesed koju ning ütlesid:
«Kas tuleb veel aeg, oh Issand,
et näeme odavaid hindu?
Et kõhu sööme leivast täis?»

Nende hulgas üks hea mees oli,
see sõnas: «Homme sel ajal
saab kakssada naela leiba
ühe hõberaha eest,
kuid ostjaid ei tule.»
Nende hulgast üks uskmatu mees
nimega Kro siis tõusis ja ütles:
«Säh peotäis kulda, anna leiba,
lähen viin oma lastele süüa!
Kuid, oh mees, kust sa võtad!
Kui oma silmaga leiba veel näeksin,
kui oma suuga leiba veel sööksin,
ma ei usuks, ma ei usuks!»
See hea mees sajatas teda:
«Kro, mul on lootus Jumala peale:
enne koitu läheb odavaks leib.
Kui mu sõnu sa ei usu,
oma silmaga näed,
kuid ei söö oma suuga.»

Kutsus kuningas Gagik
kõik noored mehed kokku.

Kui õhtu pimedaks läks,
võttis kokku selle väe,
andis väele õpetust ja ütles:
«Ärge lööge enne, kui luban!»
Siis öisel tunnil,
kui kisa-kära vaibund,
hõikas äkisti: «Lööge!»
Ja kui nad siis lõid,
paganakuninga vägi pöördus ümber.
Sai viimaseks esimene
ja esimeseks viimane.
Noored mehed ja onu Thoross
vaenuväe peale läksid, käes mõõgad,
taplesid, raiusid, tapsid.
Vägi nõnda segadusse sattus,
et üks mees ei tundnud teist.
Nad üksteist raiusid-tapsid,
nii et veri voolas ja voogas.
Anti teada Kaliifile:
«Mis sa teed?
Su vägi löödud puruks ja otsas.»
Kaliif tuli ise ja nägi,
et ta mehed tapavad üksteist.
Vägi taganes temast.
Kaliif päris üksinda jäi.
Oli lüüa saanud me rahvalt.
Kaliif ise istus suure kaameli selga —
seda öeldi damaskuse kaameliks —
ja sellega pages.

Aga koidikul tõusti ja nähti:
Kaliifi väed löödud puruks.
Toodi jagajaks see uskmatu mees,
et leiva ja toidu,
mis maha jäi väest,
ta jaotaks kõigile võrdselt,
et rahvas saaks leiba ja sööks.
Kuid ühele andis ta rohkem kui õigus.
Tal mõõt võeti käest,
ja sellega löödi talle vastu pead.
Nõnda suri see uskmatu mees.
Nõnda nägi oma silmaga leiba,
kuid süüa ei saand.

Kaliif oma kaameliga pages,
hädas pöördus ebajumalate poole:
«Oh puuslikud, tulge mulle appi,
mind päästke armeenia rahvast,
teile ohvriks annan nelikümmend õhva!»

(Kuidas puuslikud appi said tulla?)
Ta uuesti palus ja tõotas:
«Oh puuslikud, tulge mulle appi,
sada naela teile ohverdan hõbedat,
kingiks ohverdan teile ma kulda!
Sellest vaenlasest päästke mind ainult!»
(Kas puuslik siis appi saab tulla?)
Ta veel kord kutsus ja tõotas:
«Suur Puuslik,
kui tuled ja jõuad,
kui päästad mind ära sest rahvast,
kui elavalt, tervelt tagasi saan,
Sanassari, Baghdassari sulle ohverdan!»

Siis deevid silmapilk tulid
kaameli kõhu alla
ja viisid Kaliifi ära,
aitasid pääseda tal.

9

Sel ööl Tsovinar nägi und,
ta nägi: kaks lampi oli tal,
tuli keegi, neid kustutada tahtis,
aga lambid veel korra leekima lõid.
Öösi ärkas, üles tõusis kesk ööd
ja mõlemad pojad kutsus.
Ühe poja pani ühele põlvele,
teise teisele põlvele pani,
ise nuuksudes kaisutas neid,
poiste nägu suudlema hakkas.
Poisid pärima: «Ema, miks nutad?»
Ja poistele jutustas tema,
oma unenäost rääkis ja ütles:
«Mulle ilmus püha Karapet
ja ilmutas mulle,
et Kaliif on sattunud hätta
ja Puuslikule ohvriks lubanud teid.
Kui tagasi tuleb, ta ohverdab teid.
Päästke oma pea!
Mu pojad, ta ohvriks tuua tahab teid!
Minge, pagege Armeenia kuninga linna,
hele täht olgu öösi teil juhiks
ja hommikul küsige siis,
kus on Ida kuninga riik.

Poisid tõusid ja võtsid relvad:
nooled, vibu, sõjanuia ja mõõga,
võtsid teele kaasa toitu,
reisimoona veersekki panid
ja läksid Kaliifi talli:
«Hei, tallipoiss! Hei!
Head ratsud too välja!»
Hobud toodi, poisid hüppasid selga,
tulid, emal suudlesid rinda:
«Ema, tulgu nüüd Kaliif,
meid püüdku ja ohverdagu veel!»
Vennad Jumalat kutsusid appi,
öösi ajuga välja sõitsid
ja pagesid koiduni kiirelt.

Jõudis palveaeg, tõusis päike,
Tsovinar-hanum tuli välja,
nõuhoone katusele läks ja nägi:
Kaliif tuleb damaskuse kaameli seljas,
ise must kui tõrv,
pole pealikuid tal ega väge.
Ta uksele komberdab, kopib.
Tsovinar-hanum talle hõikas:
«Oo, elagu kuningas!
Jumal kaitsku sind!
Seitse aastat saatsid sõnumeid häid,
mis juhtus sinuga nüüd?
Kus su vägi, Kaliif,
kus su pealikud on?»
Kaliif talle vastas ja ütles:
«Naine, gjauridele tegin säru,
nad kindlusse ajasin kõik,
oli viimne tund,
pidi ühele poole kõik saama —
ja koidu ajal äkki
taevast tuli langes alla,
puruks väed ja pealikud lõi.
Tulimõõk mu sõdureid laastas,
nad tapsid ja raiusid üksteist.
Pidin minagi sisse jääma.
Tugev kaamel mu ainult päästis.
Küll lubasin puuslikele ohvreid,
kulda, hõbedat, teisi kinke,
ei nad appi tulnud mulle,
ei tulnud nemad mind päästma.
Sanassari, Baghdassari
meie Suurele Puuslikule lubasin ohvriks,
siis alles mind päästis ja siia tõi.»

Tsovinar siis mõtles ja endale ütles:
«Oh Jumal! Kaliif tahab võtta mu poisid,
tahab süütud lapsed tappa!»

Mõne aja pärast jälle
läks templisse pagan Kaliif.
Kuri vaenlane (jäägu ta kaugele meist!)
puges puuslike sisse.
Nad nõudsid lubatud ohvrit.
Suure Puusliku seest tuli hääl:
«Oma pojad Sanassar, Baghdassar
too mu ette ja ohverda mulle!
Mis soovid ka oleksid sul,
ma täidan need kõik.»
Ülempreester Kaliifi ette astus:
«Näe, puuslikud nõuavad ohvrit.»
Talle kostis Kaliif:
«Mis tahate, tooge neile ohvriks!»
«Ristikummardaja kuninga tütrest
kaks poega on sul,
neid nõuavad ohvriks,
ei taha nad midagi muud.»
Ja kostis Kaliif: «Hea küll,
kümne päeva pärast puuslikud
viige allikate juurde lahutama meelt,
mu pojadki viige sinna,
seal puuslikele toome nad ohvriks.»

Sel päeval läks Kaliif ja ütles:
«Tead mis, kuningatütar!»
«Mis ma tean?» küsis Tsovinar.
«Tead, mu puuslikud tahavad ohvrit.»
Tsovinar-hanum talle vastu:
«Kestku igavesti su koda!
Kas pole sul mullikaid,
pole lambaid ja veiseid?
Sa ohverda neid!»
Kaliif aga kostis:
«Ei, ei! Inimest nõuavad nad!»
«Haa, või inimest tahavad nad!
Kas kodutuid lapsi on vähe su linnas?
Sa ohverda neid!»
Kaliif aga vastu:
«Ei, ei! Sinu poegi tahavad nad.
Naine, su pojad ma lubasin ohvriks,
nad ohvriks pean tooma.
Need puuslikud päästsid mu vaenlase käest.»
Gagik-kuninga tütar lausus:
«Kestku su koda! Miks minu pojad?
Kas minu pojad pole ka sinu pojad?
Kuidas tahad, nii teegi.
Võta, vii ohvriks!»

Ent kus on Sanassar, kus on Baghdassar?
Me ise oleme siin,
kus on me kaks poissi?

10

Kui Sanassar-Baghdassar
hoostele istusid, teele läksid,
neli päeva ja ööd nad sõitsid järjest,
Kaliifi maadest jõudsid välja.
Hulk aega nad ekslesid võõral maal,
tulid, kitsasse lõhesse jõudsid ja nägid:
suur jõgi voolab lõhe põhjas
ja teiselt poolt väikene oja
voolab alla kõrgest mäest.
Väike vesi suure jõe sisse langeb
ja otse keskelt
suure jõe lööb kaheks,
siis seguneb suure jõega
ja edasi voolab.
Kaks venda üksühelt küsima:
«Kust võtab see ojake jõu,
et ta laia jõe lõikab pooleks,
et ta läbi läheb jõest
ja lööb vastu kallast?»
Sanassar siis mõtles,
Baghdassarile ütles:
«Näe imede imet!
See ahtake vesi tuleb
selle mäe otsast alla,
laia sisse langeb ja lõikab ta pooleks.
Siis ühineb laia jõega.
Baghdassar, mis vesi see on?»
Sanassarile vastas vend:
«See vesi on vägilasvesi,
kes joob tema allikast, võitmatuks saab
ja keegi ei jaksa ta vastu.»
Sanassar Baghdassarile lausus:
«Kes leiab selle ahta vee lätte,
kes selle kaldale ehitab maja,
see sigitab poegi,
sama võimsaid kui see jõgi.
Sellest lättest vägilased joovad,
neil järglased ka on vaprad ja üllad.»
Sanassar siis tõotas:
«Leiva, viina ja Elava Jumala nimel!
Kus ka oleks see allikas peidus,
lähen sinna ja ehitan maja.
Selle vee äärde rajame kodu,

see vesi on võimas, meie moodi:
kes joob, saab sangari jõu.»
Baghdassar kostis: «Vend, tee, mis arvad.»
Üle suure jõe nad läksid teisele poole,
oja äärt pidi astusid üles,
piki oja nad kõndisid,
mägedesse läksid,
mööda mägesid käisid, aina tippusid mööda!
Ööd ja päevad jätkasid teed.
Jõudsid metsikule maale,
mis kive ja kuristikke täis,
põhjatu, teetu.
Karud ja metsikud kiskjad
seal elasid, inimesi polnud.
Väga meeldima hakkas neile see maa
ja nad läksid ning leidsid lätte —
oli ainult üks pisike nire,
kuid nire voolas alla
ja lõikas suurt alumist jõge.
Nägid vennad head vett ja head kohta,
Sanassar sõnas: «Siin on meil kena.
Hea oleks jääda siia,
siia rajada kodune koda.»
Selle lätte juurde nad jäid
ja otsustasid ehitada kantsi.
Sõnas nooremale vanem vend:
«Sa mine, küti saaki, too siia, teeme süüa,
aga mina seni kivid laon kuhja,
märgin ära ehituse koha.»
Seitse päeva lõunani järjest
Baghdassar tappis linde ja tõi,
Sanassar kandis kive, ladus märke,
üheskoos panid kantsile alust.
Sanassar läks päevatõusu poole,
Baghdassar läks loojaku poole,
suuri rahnusid murdsid ja tõid,
kandsid kohale kivid, panid paika.
Teineteisele andsid käe,
hüüdsid Jumalat appi,
müürseppadeks hakkasid, ladusid müüri.
Selle vee äärde endale vennad
üheskoos ehitasid kodu.
Sanassar oma vibu ja nooltega
käis koidust ehani jahil,
Baghdassar tegi kindlust rajades tööd.

Nii nad ehitasid kindlust
kümme-kakskümmend päeva.
Siis ükskord tuli Sanassar
ja nägi, et nõrkenud on Baghdassar,
et uni temast võitu saanud,
oli verised linnud ta keetmata jätnud,
oli heitnud maha ja magas.
Sanassar tema pärast kurvastas väga
ja pajatas: «Vend, tõuse, lähme ära!
Ei nõnda me elada saa,
kui peame siia kauaks jääma
ja sööma magedat liha.
Kui Jumal meile tuleb appi,
ta Kaliifi lossid annab meile.»
Sanassarilt päris Baghdassar:
«Vend, mis tegema peame?»
«Selle paiga jätame maha ja lähme maailma.»

Kaks venda hoostele istusid,
läksid teele ja Muši jõudsid,
läksid kuningas Mušeghi juurde.
Pea rinnale lasksid,
seitse korda kummardasid maani,
panid kaheksamal korral
käed rinnale risti ja seisid.
Siis kuningas küsis:
«Et mis on teil puudu,
mis teil vaja, mu pojad?»
Vennad pajatasid vastu:
«Ei puudu midagi meil!
Kõrgel taevas on Jumal me lootus,
all maa peal, oh kuningas, sina.
Hoia meid, kaitse, me eest kanna hoolt,
su silmad valvaku meid,
siis Jumala abiga elame nii,
et häbi meil kummalgi pole!»
Küsis kuningas: «Kelle olete pojad?»
Poisid kostsid: «Bagdadi Kaliifi!»
Ütles kuningas: «Poisid, kui nii,
ei ma julge teid siia jätta.
Väga võimas on Kaliif,
tuleb saaki võtma, meid vangi viib.
Minge aga, minge tagasi,
ei ma siia jätta teid saa!»
Poisid võtsid ja minema läksid.

Teel pidasid aru, et kuhu neil minna.
Emiiri juurde läksid, kes valitseb Arzrumis.
Emiiri ette tulid kaks venda,
nad kummardasid pead, jäid seisma.
Need tohutud mehed, silmarõõmuks kui tähed,
võimsad vägilased tugeva kehaga
meelt mööda Arzrumi emiirile olid,
kui poisse ta nägi.
Nende sugu ta päris ja põlvnemist,
küsis poistelt: «Mis mehi te olete?»
Sanassar talle vastas:
«Kaliifi pojad me Bagdadist!»
Emiir hõikas: «Oi-oi-oi!»
ning lahti tahtis neist saada.
«Kaliifi meeste laipugi kardame,
aga nüüd näeme elavalt neid.
Ei meie saa soosida teid,
minge kuhu tahate!»
Poisid siitki tõusid ja minema läksid.

Teel omavahel pidasid aru.
Baghdassarile ütles Sanassar:
«Me ju pageme Kaliifi eest,
miks külge jätsime ta nime?
Selle koera nime me enam ei nimeta.
Kuni kanname ta nime,
ei taha meid keegi.
Nüüdsest peale: ükskõik, kes küsib,
talle vastame, et kedagi meil pole,
ei isa ega ema, ei kodu ega sugu.
Võib-olla siis ehk mõni meid võtab.»

12

Ja nad tagasi tulid sealt,
Mandzkerti kindlusse läksid.
Kuningas Thevathoross elas seal.
Nad läksid ja seisid ta ukse ees.
Kuninga mehed tulid:
«Mis mehi te olete?» küsisid need.
Poisid kostsid: «Tulime kuningat teenima.»
Anti teada sellest, nad kutsuti ette.
Siis läksid poisid, kummardasid pead,
seitse korda suudlesid maad,
aga kaheksamal korral panid rinnale käed
ja seisma jäid kuninga ette.
Nägi kuningas kaht helepäist
tublit poissi enese ees.

Väga meeldisid talle, ta küsis neilt:
«Mis vaja teil, pojad, mis tahate siit?»
Vennad vastasid talle:
«Kõrgel taevas on Jumal me lootus,
all maa peal, oh kuningas, sina.
Hoia meid, kaitse, me eest kanna hoolt,
su silmad valvaku meid,
siis Jumala abiga elame nii,
et häbi meil kummalgi pole!»
Veel kuningas päris:
«Kust kandist te olete, pojad?»
Nad vastasid talle: «Ei tea.»
«Mis on teil ja mida pole?
Isa-ema kas on?»
Nad vastasid: «Pole midagi meil,
ei kodukohta ega isamaad.
Sestpeale kui ema sünnitas meid,
pole ema ega isa me näind,
me oleme üksikud orvud.»
Küsis kuningas uuesti neilt:
«Mis ütlete, mida otsite siit?»
«Sind tulime teenima siia.»
Väga meeldisid nad kuningale, ta käskis:
«Viige puhtasse kambrisse poisid,
pange asemed neile valmis!»
Nad puhtasse kambrisse viidi
ja seatud tundidel toodi toit.
Sanassar roatoojaks pandi,
Baghdassar veinikallajaks pandi.

Terve aasta poisid teenisid seal.
Kui aasta sai täis, vesiir
nii kuningale ütles ja rääkis:
«Nüüd paneme proovile poisid,
oh kuningas, siis näeme, kas neil
mõnd annet on või ei.»
Kostis kuningas: «Ütlesid hästi!»
Ja kohale kutsuti poisid,
nad kuninga nõukokku viidi
ja kuningas neile ütles:
«Sõjamängu mängime koidikul.»
Poisid tõusid, minema läksid.
Oma kambrisse läksid,
sinna päevatõusuni jäid.
Varavalges nad hommikul tõusid
ja ennast relvisse seadsid,
oma hooste selga istusid
ja tandrile läksid välja.
Kui lähenes kuningas väega,

Sanassarile ütles ja rääkis:
«Võta vägi, mine ühele poole,
mina Baghdassari ja vesiiriga koos
lähen teisele poole.»
Sanassar talle vastu:
«Ei mitte, mu kuningas.»
«Kuidas siis?» küsis kuningas.
Sanassar sõnas: «Ühel pool mina ja vend,
sina, vägi ja vesiir teisel pool.»
Lausus kuningas: «Sündigu nii!»
Läksid võitlusse, ründasid kõik.
Äkki kuningas vaatas ja nägi:
pole kedagi enam, kõik vägi on maas.
Ta lausus ja raevuga needis:
«Mingu puruks su maja, vesiir,
nagu minugi oma sinu pärast läks!
Seni arvasid veel need kaks,
et mehiseid mehi leidub me seas —
sina näitasid nüüd, et nemad on mehed,
aga meie memmed.»
Kostis vesiir: «Kui see nõnda on,
siis mingu nad ära, nad linnast aja välja.»

Samal päeval linna karja viis röövlite salk,
ja kuningas kolmkümmend ratsurit valis,
et need meie poistega koos
taga ajama läheksid röövleid.
Sanassar sõnas: «Kuningas,
me ei taha su kolmekümmend ratsameest,
läheme kahekesi neid püüdma.»
Vennad relvad võtsid ja istusid hooste selga,
läksid, röövlitele järele jõudsid.
Neid lõid ja tapsid, karja tagasi võtsid,
ja ellujäänd röövlid tõid karja hulgas
koos karjaga tagasi linna.
Võttis kuningas röövlid ja sidus kinni.
Tegi poistele lahke näo.
Poisid hommikul tõusid, kõndima läksid.
Nägid: noorukid mängivad kilbimängu,
kilbiga kaitsevad, kepiga löövad.
Poisid ütlesid: «Meiegi mängima lähme.»
Läksid. Kellele puutusid külge,
maha oimetult langes see.
Sai kuningas teate:
«Mine vaata, mis teevad!»
Kutsus kuningas vennad ja ütles:
«Poisid, mis teete,
mis teod need on?»
Kostsid poisid: «Elagu kuningas!
Nii mängides kogemata juhtus.»
Ütles kuningas: «Olete võimsad,
tugevad, täisverd mehed.
Teile vastast pole ju neist.
Ärge teine kord tehke nii!»
Vennad lubasid: «Enam ei tee.»

See linn oli suur, seal peeti pulmi.
Pärast laulatust noormehed hoostega
läksid mängima ratsamängu.
Baghdassarile kuningas ütles:
«Eks teiegi tõuske ja minge,
minge ja rõõmsad olge.»
Nad läksid, jäid ratsurid seisma,
kaks venda jäid ühele poole,
kõik ratsurid teisele poole.
Läksid võtma üksteiselt tuld.
Kui vanem vend neid taga ajas,
ta kaika viskas, ei viga saand keegi;
kui noorem vend neile järele sai,
heitis kaika ja murdis luid.
Tegi kaks-kolm poissi sandiks.
Ei meeldind Sanassarile see,
nad mängu jätsid, läksid tagasi koju.

Võttis vaagnatäie puuvilja vanem vend,
pea peale nooremale pani
ja kuninga nõukokku viis.
Tulid noormeeste isad seal kokku,
nad kuningale kaebasid kõik:
«Saada, kuningas, ära need poisid!
Nad on vägevad, teevad veel kahju.»
Kui puuviljavaagna tõi Sanassar,
meestel unusid poegade hädad.
Jooksid vaagna juurde nad kuhja
ja sõid selle tühjaks.

13

Sanassari ja Baghdassari vastu
üks mängukaaslane ütles:
«Teie peale kuningas pahandas,
linnast välja teid tahab saata.»
Sanassar Baghdassarile sõnas:
«Ei, vennas, pole kodu meil siin.
Lähme rajame endale maja.
Suure vaeva nägime ära,
aga koda jäi pooleli, laguneb.»

Vastas vennale Baghdassar:
«Sa tead, mida teha, lähme siit.
Ära hommikuks süüa neile tee,
mina viina neile ei vala.
Homme ennast me ei näitagi neile.»

Ärkas kuningas — kumbagi pole.
Nad enda juurde kutsuda lasi.
Tulid poisid kuninga ette.
Nad pärisid: «Kuningas, mis on meil süüd,
et linnast tahad ajada välja?»
Kostis kuningas: «Pojad, sõna lipsas suust,
nüüd minema pean teid saatma.
Oma kambrisse minge,
seal järele mõelge,
kuhu tahate minna:
selle koha siis annangi teile.»
Poisid pidasid aru ja võtsid nõuks:
«Lähme sinna, kuhu seatud
üles kivid meil endale märgiks,
lähme, elame seal!»

Oma tuppa poisid jäid ööseks.
Kui juba suur valge oli väljas,
nad läksid kuninga ette.
Ja kuningas küsis: «Pojad,
kuhu kohta teil asuda soov?»
Kostsid poisid: «Elagu kuningas!
Tõsi, pole meil ema ega isa.
Kui me varjamegi seda sinu eest,
ei saa varjata Jumala eest.
Alusmüüril tegime tööd,
siia tulime, maha see jäi.»
Nad kuningale edasi rääkisid:
«Oli seal üks lättesilm,
maja alus jäi selle äärde,
palun, lase meid,
sinna läheme, ehitame maja,
kodu rajame, asume sinna!»
Lausus kuningas Thevathoross:
«Ma enne ju küsisin, poisid,
kas on teil ema ja isa.
Te kostsite, kedagi pole,
kodukohta ega sünnimaad.
Kui see nõnda on, rahuga minge,
annan kaasa tuhat head soovi,
minge, ehitage kodu ja kindlus.»

Sanassar, Baghdassar ütlesid, kostsid:
«Meie kuningas elagu kaua!
Üht asja me palume vaid:
ei me üksi seal elada saa,
sind palume, et annaksid
mõne vaese pere, mõne rikka pere,
kes tuleksid meiega kaasa
ja rajaksid kodu meie maal,
et õhtuti kokku saaks tulla,
selles linnas puhuda juttu.»
Poisid kuningale meeltmööda olid.
Ta andis neile nelikümmend peret.
Mis pered olid need?
Igal perel üks eesel ja kedervars.

Saatis kuningas hommikul linna vesiiri,
andis nelikümmend peret kaasa.
Andis viiskümmend koormat jahu,
andis teele toidumoona.
Pered elamise koormasse panid,
vennad kuningaga hüvasti jätsid
ja läksid nendega koos.
Nad teele läksid ja mäkke ronisid,
oma allika alguse juurde jõudsid,
oma kindluse müüride ette.
Sanassar Baghdassarile sõnas:
«Kas alguses ehitame kantsi
või nendele vaestele majad?»
Vastas vennale Baghdassar:
«Teeme esiteks valmis majad
ja siis alles kantsi.
Ei neid vaeseid nii jätta saa
kuuma päikese lõõsa kätte.»
Nad majadega tegid algust.
Nii tugev oli Sanassar,
et kümnele majale päevas
maa sisse kaevas augu.
Ja palgid vend kohale tõi,
aga seinad lõid kahekesi üles.
Nelja päevaga vennad lõid
üles neljakümne maja seinad
ja kõrgetest mägedest palgid
maha raiusid, kohale tõid,
seadsid seina, katused katsid,
ja majad said valmis
ja pered pandi majadesse sisse.

Kui poisid ehitasid maju,
ise pere sööki sõid iga päev.

Kelle toitu sõid,
sel püsti panid sõela ja kummuli astja.

Kui pered majadesse elama said,
vennad jätkasid kindlust taas.
Sanassar suuri rahne kandis ja tõi,
suuri kive kohale tassis.
Läksid linna siis,
sealt meistri ja töölised kutsusid.
Kui nägi toodud kive see meister,
ütles: «Ei ma ehitada saa.»
Sanassar läks uuesti linna,
tõi kohale teise meistri.
Suuri kive kui nägi see meister,
ta lausus: «Sanassar, kuidas laome küll neid?
Ei me suuda neile tuultki teha alla.»
«Kes siis suudab?» päris Sanassar.
Meister vastu: «Ei inimene suuda.»
«Aga kuidas me ehitame siis?»
«Ei ma tea,» kostis meister.
Siis Sanassar lausus ja ütles:
«Sina oled ju meister,
tõmba nöör, märgi ära,
mulle ütle, mina kivid panen paika.»
Ja nii nad rajasid kindlust.
Tõid hiiglasuuri, päratuid kive,
ise rassisid meistriga koos.
Nii tugevad olid, et tõstsid
kivisambaid sammaste peale,
kive seinte vahele võlvideks.
Terve aasta nad töötasid nii.
Kui aasta sai täis,
sai valmis maja ja kindlus.
Väikse kiriku ehitasid siis.
Veel majale ja kantsile nimi jäi panna,
ei nad teadnud, mis nimeks panna.

14

Sanassar Baghdassarile lausus:
«Väga hea, meie maja sai valmis.
Mis me paneme majale nimeks?»
Baghdassar vastu: «Vend, ise tead.
Oli ehitamine meie mõlema töö,
nimepanek võta sina oma tööks.»
Peeti möödujad kinni ja nõuti neilt:
«Meie majale ütle nimi.»
Keegi nime ei osanud anda.
Palju rahvast seal käis,
aga suu jäi neil lukku,
ei nime öelnud keegi.
Või kui keegi tuligi panema nime,
selle nimi ei kõlvand.
Nii jäigi. Ühel õhtul nad pidasid aru,
oma vennale pajatas Baghdassar:
«Oleks parem, kui läheksid teele,
mõne hallpea leiaksid, siia tooksid,
teda söödame, joodame teda,
las ta vaatab siin ringi,
annab kantsile nime ja läheb.»

Varavalges hommikul
Sanassar läks välja, käis ringi, vaatas ümber
ja nägi hallipäist taati
kuue härjapaariga kündmas
künnipoisi abiga uudismaad.
Kui vanamees vägilast märkas,
tal käed värisema lõid.
Jättis kündmise katki.
Sanassar tuli juurde, sirutas käe,
võttis taadi kämbla ja lausus:
«Tule, taat, meie majja!»
Kuid vanamees vastas:
«Oma kämmal minust eemale kääna!»
Lausus talle Sanassar:
«Ära karda, taat,
tule täna meile külla,
viin su sinna ja tagasi toon.»
Taat jäi nõusse, läks kaasa.
Kui juurde jõudsid, väsis ja ütles:
«Nüüd aita mind, väsisin ära!»
Kostis Sanassar: «Juba pãral me, taat.»
Käe sirutas, taadi käest võttis kinni,
oma ratsule tõstis,
tõi kohale, kodus pani maha.

Viis koju, andis süüa ning juua,
koos istusid, õhtuni puhusid juttu.
Sõnas Sanassar: «Kas tead ka, taat,
miks siia sind tõin?»
Taat kostis: «Hoi, vägimees noor,
või ma tean! Kust ma tean?
Milleks siia mind tõid?»
Sanassar ütles: «Taat,
oled vana ja hall,
oled palju maailmas näind.
Selle maja me alles saime valmis,

pole nime tal veel.
Ei me tea, kuidas kutsuda kantsi.
Su siia tõin, taat,
et paneksid kantsile nime.
Hea nimi me kojale anna!
Eks näe, mis nime sa annad.»
Sõnas vanamees: «Olgu siis peale.»
Ta mõtles ja ütles:
«Poisid, suren te eest!
Mis nime teil vaja, selle panen.»
Vennad vastu: «Hoi, taat,
pole see meie soov!
Omast peast sina ise
pead panema nime, mis tahad.»
Selle peale taat kostis:
«Praegu pime on, homme kõnnime, näeme.
Vaatan ringi ja siis panen nime.»

Mehed magasid, hommikul tõusid,
siis pesid ja pidasid palvet.
Sõi vanamees kõhu kõvasti täis,
tõusis püsti, läks välja.
Aina ringi ja ringi ta käis,
kuidas oskas, nii kaes.
Tuli tagasi, mõtles ja ütles:
«Ei ma nii palju näind,
et võiksin nime panna.»
Sanassar vastas: «Taat,
tule siia, su kukile tõstan.
Nii ümber kindluse käime,
sa vaata ja pärast pane nimi.»
Taadi kukile tõstis, läks välja,
ümber kindluse kandis.
Neli külge ära kaes taat.
Nägi: mäe otsas kividest mägi.
Lääneväravast hommikul tulid,
ümber kindluse käisid,
alles õhtul jõudsid lõpuks
lääneväravasse taas.
Teised väravas seisid,
võtsid nõuks teha nõnda:
«Kui tuleb, lähme taadile vastu,
mis sõna ta pillab,
olgu see meie kindluse nimeks.»
Nad pärisid: «Taat, mis sa ütled?»
Taat väravaid vaatas,
seinu silmitses kõrgeid,
nägi, seinad rahnudest tehtud,
ise imestas, niimoodi rääkis:
«Panna sellele nimi?
Kaitsku Jumal te koda!
Mis nime ma kantsile panen?
Saatku Jumal teile head!
Nii palju teil jõudu,
näe, hiiukivid tõstsite seina!
Eks te näe, mis sassuunikivid need on!
Need sassuunikivid, oh mis hiiukivid!
Kuidas tõstsite üles?
Neist kividest kuidas tegite sambad?
Ega maja te ehitand ole.
Sassuuni tegite, tegite hiiu.
Kanäe, mis sassuunikindlus teil on!
Ei ole see maja, vaid sassuun.»

Sanassar talle ütles ja kostis:
«Aitüma, taat, ära räägigi rohkem,
ära nime enam otsi!
Oh taat, iseendast tuli see nimi.
Tuli nimeks Sassuun.
Mis nime veel pärast seda vaja!
Kui ütlesid: sassuunikivid,
kivist sambale panite samba,
sai kodule nimeks San-sun — samba sammas.
Sassuun — tohutu suur.
Maja nimeks Sassuuni maja,
ja kantsi nimeks Sassuun.
Selle kindluse nimeks jääb Sassuuni maja.»

Nimi oligi kantsile pandud.
Sanassar sõnas taadile:
«Jää siia, mu taat,
sind hoian ja kaitsen.»
Taat kostis: «Kui Jumalat austad,
minu paika mind tagasi vii,
on seal minu kodu,
ei siia saa elama jääda.»
Sanassar tõstis taadi,
viis kohale, kodupaigas pani maha.

15

Mis nad tavaliselt tegid?
Mis neil ametiks oli?
Läbi päeva mägedes hulkusid vennad,
läksid kaugele, jõudsid mere äärde,
seal õhtuni küttisid, tagasi tulid.

Ühel päeval Sanassar Baghdassarile sõnas:
«Mere kaldale läheme, vend,
head hobust endale tooma.»
Ise ülevat sugu ja sündinud merest,
teadsid hobuse olema meres.
Vennad tõusid, rannale läksid
ja kahekesi istusid maha.

Sanassar Baghdassarile sõnas:
«Vend, viskume vette
ja kaeme, kas vajub mees põhja!»
Baghdassar vaatas vennale otsa ja lausus:
«Veli, kallis on hing.
Ei merre ma hüppa.»
Vastas vennale nii Sanassar:
«Hüva, sina jää siia, ma lähen!
Kui ma meres ei upu, siis tule,
kui ma meres upun, ära tule,
siis sina jääd siia, jääd ellu.»
Sanassar võttis südame rindu
ja nimetas Jumala nime,
pea kummardas alla ja hüppas.
Meri avanes Jumala käsul,
Sanassari silmis muutus kuivaks maaks,
Baghdassari silmis ikka merena näis.
Baghdassar mere rannale jäigi,
seal kurtis ja lausus:
«Oh häda, läks merre ja kadus mu vend,
läks merre ja uppus mu vend!»
Kui venda ta enam ei näinud,
meelemärkus tast lahkus,
langes rannale oimetult maha.

Kui merre läks Sanassar,
ta kõndis kui kuival maal,
läks ja jõudis merepõhjas aeda,
nägi kõrgumas lossi seal
ja aias tiiki
ja lossi ees purskavat vett.
Merehobu ta nägi, Khurkik Džalalid,
kes posti külge oli seotud,
täkul pärlmuttersadul seljas,
ja küljel rippus Välkmõõk.
Veel ta kirikut nägi.
Kui kirikusse astus,
poiss komistas, kukkus, jäi maha,
samal pilgul ta uinus, nägi und.
Püha Jumalaema unes ilmus ja ütles:
«Hei, tõuse maast, Sanassar!
Vaata Sõjaristi!
Seitse korda selle ees põlvita, palveta!
Kui väärt oled, saab see su omaks.
Sa pane ta paremale käele,
ta kaitseb sind hoopide eest.
Merehobu Khurkik Džalali
seisab sadulas, valjastes, ootel.
Taevast tulnud Välkmõõk
ripub hobuse küljel.
Kui väärt oled, ratsule hüppa!
Üks kirst on siin, ava see.
Seal on soomuskuub sulle selga
ja soomusvöö sulle ümber
ja soomuskiiver sulle pähe
ja soomussaapad sulle jalga.
Seal on raske vägilasnui,
vibu, nooled ja terav piik,
sõjasarv ja kõva kilp.
Sa võta see kõik,
suple allikas värava ees,
saad suureks, julgeks ja vägevaks!
Seitse korda suuremaks saab su jõud,
seitse korda turskemaks keha,
kõik soovid sul lähevad täide.»

Sanassar ärkas unest, tõusis ja ütles:
«Mis unes küll nägin!
Tahan teada, kas õige või pettus.»
Läks sinna, kuhu osutand uni.
Leidis kirstu ja lahti tegi,
leidis asjad, mida unes oli näind.
Soomuskiivri sealt leidis — kui sinna
kaks naela puuvilla panna,
oleks siiski see liiga suur;
soomusvöö sealt leidis — see vöö
seitse korda talle ulatus ümber;
soomussaapad sealt leidis — kui neisse
igaühte panna nael puuvilla,
siiski jalale jäävad liiga suureks.
Läks kirikust välja,
astus värava juurde ja suples tiigis,
vett allikast jõi ja uinus.
Magas veidi, sai õnnistust taevalt,
muutus suureks, vägevaks, julgeks,
ebamaiselt ülevaks muutus.
Siis tõusis, relvad pani ümber.

Pani soomuskuue selga — parajasti istus,
sidus soomusvöö ümber — parajasti ulatus,

seadis soomuskiivri pähe — parajasti passis,
tõmbas soomussaapad jalga — parajasti
mahtusid,
võttis riided ja relvad,
seitse korda põlvitas, palvetas,
Välkmõõga riputas vööle,
inglid kinnitasid Sõjaristi paremale käele,
et see kaitseks Sanassari hoopide eest.

Mees tõusis, võttis südame rindu,
tahtis hüpata ratsule selga.
Khurkik Džalali aga pöördus ja päris:
«Mis sa, põrmust sündinu, teed,
mis sul mõttes on?»
Mees kostis: «Su turjale istun!»
Hobu ütles: «Sind põletan päikses!»
Mees kostis: «Olen sündinud merest,
sinu kõhu alla ma pööran!»
Hobu ütles: «Maasse su vaotan, põhjatusse
vaod!»
Mees kostis: «Mere poeg ma, su turjale tõusen!»
Ja hüppaski ratsule selga.
Kui hobu tõusis põletava päikese poole,
hobu kõhu alla peitis ennast mees;
kui meest tahtis lüüa vastu maad
ja põhjatusse heita —
hobu turjale tõusis mees.
Hobu veidi perutas veel,
jooksis siia, jooksis sinna,
tagajalgele ajas end püsti,
suust puristas vahtu —
Sanassari ei maha paisata saand,
jäi taltsaks, jäi seisma, kuulas sõna,
ütles: «Mina su ratsu, oled mu isand!»
Sanassar ajas hobu läbi aia,
taas meri talle avanes teeks.
Merepinda märkas ta ees,
tuli välja, läks venna juurde.
Aga vend istus maas ja nuttis,
siis nägi: istub mäe seljas mägi ja tuleb.
Lausus poiss: «See elukas mu sööb,
mu venna ta tõmbas merre,
tahab mindki tõmmata merre.»
Ei tundnud ta venda, nuttes minema jooksis.
Hüüdis Sanassar:
«Ära pelga, Baghdassar!»
Baghdassari juurde jõudis ja päris:
«Miks sa nutad, mu poiss?»
Poiss kostis: «Kui mina ei nuta,
kes siis nutma veel peaks?
Olin mina ja oli mul vend,
kuid vend hüppas merre,
läks ja lahkus, uppus ja kadus,
mina siia jäin üksinda maha.
Kui mina ei nuta,
kes siis nutma veel peaks?»
Sanassar aga päris: «Oh vend,
oma venda kui näeksid nüüd,
kas tunneksid ära?»
Baghdassar talle kostis: «Miks ei!»
Vend vastu: «Mina olengi su vend!»
«Ei olnud mu vend nii suur,
vaid mõõdu võrra minust oli suurem.
Kust oleks mu vend selle ratsu saand,
kust oleks ta võtnud need relvad?»
Sanassar astus ligi,
suudles vennal põske ja ütles:
«Baghdassar, olen su vend.
Sanassar olen, ära karda ega nuta!»
Baghdassargi suudles Sanassaril põske,
sõnas: «Vend, kuni näha oli sind,
ma vaatasin sind;
kui kadusid, istusin maha ja kaebasin ainult.»
Otsa ette nad suudlesid teineteist,
koos tõusid, läksid koju.

16

Vennad kahekesi elasid Sassuunis.
Baghdassar ühel öõl unes
(ah, kui oleksid näinud, mis ta nägi!)
nägi äkki Suurt Puuslikku ennast!
Suur Puuslik end kitseks oli muutnud,
tuli, seisis ta päitsis, mõkitas seal,
ei lasknud koiduni teda
sõba silmale saada.
Terve kuu tegi nii.
Kui kuu sai täis, Baghdassar jäi kõhnaks,
jäi haigeks ja nukraks.
Sanassar venna käest päris:
«Miks tõbiseks jäid?
Kui tegime tööd, olid lõbus,
aga süngeks muutusid nüüd.»
Vastas kurvalt Baghdassar:
«Oh vend, sa ei tea —
ma ju öösi magada ei saa!
Juba saab terve kuu,

kui Puuslik ei anna mulle asu,
mind magada ei lase.
Tuleb kitsena öösi mu juurde,
ta koiduni kepsleb mu peal
ja mökitab päitsis,
mind magada ei lase.
Oh vend, Bagdadi minema pean:
kas Kaliif toob mu Puuslikule ohvriks
või mina toon tema.»
Sanassar kostis ja ütles:
«Meid Jumal ehk hoiab, ei lase meid tappa.»
Baghdassar talle vastu:
«Kuid, vend, see ei kõlba,
et ma üksinda lähen.
Lähme koos! Lööme maha Kaliifi,
maha põletame puuslikutempli,
kurjad mehed heidame tulle,
vaese ema juurde läheme veel,
siis näeme, mis ta teeb, mis ütleb.»

Võtsid kaasa mõne mehe
ja asusid teele.
Üheskoos nad Bagdadi jõudsid
ja lagedal linna ääres
lõid telgi üles, istusid maha.
«Baghdassar,» sõnas vennale vend,
«mine kiiresti nüüd,
rõõmusõnumit emale vii.»

Kaliifile teatama mindi:
«Tulgu sära su silmi! Poisid tulid!»
Kaliif läks lõbusaks, lausus:
«Küll on võimas Suur Puuslik,
näe, kohale tõi oma ohvrid!»
Aga omadele ütles Kaliif:
«Te laitsite mind —
nüüd nägite Puusliku võimu!
Suur Puuslik oma ohvrid kohale tõi
ja vedas nad siia!»
Saatis mehed Kaliif,
need läksid ja poistele ütlesid nii:
«Kaliif laseb öelda: õigel ajal te tulnud,
nagu teaksite ise, et käes meie puuslike püha.
Teid pidupäeval ma viin
ja ohverdan neile.»
Aga poisid Kaliifile kostsid:
«Me teadsime küll, et puuslikud vägevad on,
ennast ohvriks tulime tooma.»
Tõusid järgmisel päeval kaks venda
ja läksid Kaliifi ette.
Nägid nõuhoone katusel Kaliifi,
käed puusas, seal edasi-tagasi kõndis,
Sanassari-Baghdassari märkas ja hüüdis:
«Koerad, kutsikad, litapojad!
Kuhu kadusite, miks enne ei tulnud?
Kas ei teadnud, et kuhu ka lähete,
Suur Puuslik teid tagasi toob!»
Poisid kostsid: «Isa, me elu su päralt!
Eluaeg ei olnud
me näinud maailma.
Nüüd nägime ilma
ja tagasitulek meil meelest läks ära.
Me pagesime itta — ei pääsnud,
me pagesime läände — ei pääsnud
sinu Puusliku käest.
Suur Puuslik on vägev ja võimas,
ei andnud meile ööselgi asu,
ei me rahus magada saand.»
Siis vennastele hõikas Kaliif:
«Nüüd tulge, lähme puuslike kotta,
seal ohvriks neile teid toon!»
Poisid kostsid: «Elagu kuningas!
Sa meid templisse ohvriks viid,
kuid oleme kuninga pojad,
ei sobi meid salaja tappa.
Me palume sind, kogu rahvas
sa kokku kutsu sinna,
et nähtaks ja saaksid puuslikud au.»
Kaliif lausus: «Hästi!
Kuidas tahate, teen.
Kõik rahva kutsun sinna.»
Oma telki läksid poisid,
nad ema juurde tõttasid sealt.

Käsupaberi tegi Kaliif:
«Oma pojad ma viin,
toon Puuslikule ohvriks.
Tulge, andke talle au!»
Linnad-külad tulid väljale kokku,
tulid tuhanded, väli sai täis.
Kui nõel oleks pillatud maha,
ei ta kukkuma mahtunud oleks.

Valvas koiduni ema Tsovinar,
pillas pisaraid poegade peale.

Tõusis püsti ja ütles Sanassar:
«Baghdassar, ma lähen, hoia suukõrvalt hoost.

Kui kutsun, hobu mulle too.»
Lausus nii ja Kaliifi juurde läks.
See nägi, et tuleb Sanassar,
tundis ära, rõõmustas, ütles:
«Oh Suur Puuslik! Suren su eest!
Kuidas sina oma ohvri
tema enda jalgadel kohale tõid!
Millal siia vead teise,
oma jalgadel tulema paned?»
Kaliif ütles: «Pojuke,
kus su vend, miks ei tulnud te koos?»
Sanassar kostis talle:
«Alles poisike on minu vend,
tuleb aeglaselt, tasa.
Seni ohverda mind, kuni vend on teel.»
Kaliif hõikas: «Tõmba siis küüru,
et saaksin su tappa!»
Sanassar talle vastu: «Miks nii?
Ohvrit tappa ei sünni
templi ukse ees ega eemal väljal.
Lähme templisse sisse, seal tapa ohver,
et lahkesti vastu see võetaks.»

Kaliif talle vastas:
«Sul on õigus, Jumala eest!»
Kaliif kahmas mõõga ja kutsus:
«Tule, poeg, lähme sisse,
tule kummarda Suure Puusliku ees,
siis su tapan ja ohvriks toon!»
Võttis poisi, läksid templisse koos.
Sanassar Kaliifile ütles:
«Kui siit läksime, olime väiksed,
ei me teadnud su Puusliku väge,
ei me kummardand teda,
ei me nüüdki teda kummardada oska,
nii et temale meeltmööda oleks.
Sina mine ja kummarda enne,
suudle maad tema ees,
et ma näeksin, kuidas tegema pean,
et õpiksin tegema järgi.»
Kaliif suudles maad ning kummardas ees,
sõnas: «Nõnda, mu poiss, nõnda tee!»
Veidi kummardas Sanassar,
mõõga tupest tõmbas Kaliif,
pojal maha tahtis raiuda pea.
Sanassar nägi siis, et tõesti
tahab maha tal raiuda pea.
Ta hüüdis: «Leib, viin, Elav Jumal!»
ja Kaliifi lõi jalaga nii,
et kolm kukerpalli tegi too,
maha kukkus ja pikali jäi.
Võttis poiss Kaliifi, sidus kinni.
Kaliifi mehed abi hüüdsid linnast,
väe kutsusid kokku ja tulid.
Tulid linnast kõik vendade vastu.
Hõikas siis Sanassar:
«Baghdassar, nüüd hobu too!»
Baghdassar venna hobuse viis,
Sanassar hüppas ratsule selga,
ise kurtis: «Oh häda! Oh häda!
Kui nad puuvill oleksid ja mina tuli,
ei siiski jõuaks põletada kõiki!
Kui nad tuli oleksid ja mina vesi,
ei siiski jõuaks kustutada kõiki!»
Kõnevõime sai hobu ja lausus:
«Miks kardad, Sanassar?
Oma Jumalat kutsu appi!
Mitu Välkmõõgaga sina
tapad kumbagi kätt,
setu tapan oma sabaga mina,
mitu Välkmõõgaga sina,
setu tapan hingeõhuga mina,
setu oma tuulehooga tapan,
mitu Välkmõõgaga sina,
setu kapjade alla neid tallan!»

Vennad tõmbasid mõõgad,
andsid hoostele hoogu
ja vaenlaste seas mitu korda
edasi-tagasi sööstsid.
Tõusis hobuste kapjade alt
taeva palgeni tolm.
Vennad tallasid vägevalt vaenlast
nagu hobused otra,
ja vajusid Kaliifi mehed,
nagu vaip vajub jalgade all.
Vennad hüppasid hoostelt,
Kaliifi võtsid ja ema juurde viisid.
Ta köiega sidusid tulba külge,
panid pea läbi laua,
pea peale süütasid lambi,
ise laua ette istusid maha,
panid lauale granaadiviina,
tema silme all jõid punast viina,
olid rõõmsad ja pidasid pidu.

17

Sõna läks, jõudis vanaisa kõrvu:
saand vägevaks Sanassar, Baghdassar,
võitu puuslikuteenijast saand,
kinni sidund Kaliifi,
ise istuvad, peavad pidu.
Ütles vanaisa: «Armuline Jumal,
las näen neid poisse veel,
mu hing võta siis, kui sa tahad!»
Ristikummardaja kuningas Gagik
võttis, kirjutas paberi siis,
andis Tuulele kätte ja lausus:
«Nüüd Bagdadi vii minu kiri
ja anna Sanassari kätte!»
Tuul paberi viis,
lukuaugust heitis Sanassari kätte.
Sanassar luges kirja,
kirjas vanaisa ütles:
«Tütrepoeg Sanassar! Tuhat tervist!
Kui see paber jõuab su kätte —
pea märjaks tee seal,
juus maha aja siin.»
Sanassar Baghdassarile sõnas:
«Ma lähen, pea silmas Kaliifi!»
Kargas ratsule selga,
jõudis vanaisa majja.
Ema näo järgi tütrepoeg tunti.
Olid rõõmsad ja puhusid juttu,
nii palju ja õhinal rääkisid koos,
et meelest läksid ema ja vend.

Iga päev käis jahil Baghdassar,
metslamba tõi saagiks iga päev.
Kodakondsed istusid, sõid,
olid rõõmsad ja pidasid pidu.
Ühel päeval, kui jahile läks Baghdassar,
ütles teenijale köidikuis Kaliif:
«Kaua kestku su koda!
Kas sul kahju minust ei ole?
Lase lõdvemaks kütked!»
Näitsik tõusis, tegi köidikud lahti.
Kaliif sai vabaks, mis ta tegi?
Keda nägi, kõik kutsus kokku.
Läks linna, kus vürste oli palju.
Kaliifi mehed pidasid nõu:
mis teha, kust leida pääs.
Üks vürstidest ütles:
«Läks Sanassar, jäi Baghdassar,
lähme lööme ta maha!»
Teine ütles: «Ei me suuda teda tappa.
Viime pulma, joodame täis,
siis heidame sügavasse auku,
okasokstega matame kinni, las sureb.»
Ütles meestele Kaliif:
«Seitse kaamelikoormat võtke äädikaviina,
viige Tohlapeamäele,
Baghdassari homme meelitame sinna,
seda viina anname talle,
täis joodame, paneme purju ja tapame maha!»

Mehed tõusid, tegidki nõnda.
Sel õhtul tuli küttimast hull Baghdassar,
Kaliifi vabana nägi,
ei midagi öelnud.
Kaliif talle sõnas:
«Tead mis, Baghdassar!»
Kostis poiss: «Mis sul öelda, Kaliif?»
Lausus see: «Jäta mind vabaks,
läheme Mustale mäele,
tean küttimiskohta seal head,
mis tarvaid, metsjääri on täis.
Sa jäta mind priiks,
siis läheme homme sinna ja tabame kõik.
Seal pidutseme koos,
kuni tagasi jõuab su vend.»
Baghdassar kostis: «Lähme!»
Nõnda petta sai Baghdassar.

Teisel päeval nad hoostega sõitsid.
Kui Tohlapeamäele jõudsid,
rahvas karikaid tõstis ja hõikas:
«Tuhat tervist sulle, Baghdassar!»
Nõnda hüüdsid, igalt poolt pakkusid kõik
täis karikaid, ise ei joond.
Baghdassarile pakkusid kõik.
Nõnda petta sai Baghdassar.
Seitsmeaastane äädikaviin talle joodeti sisse.
Igaüks, kes karika ulatas, hõikas:
«Tuhat tervist, Baghdassar!»
Baghdassar vastas: «Põrgusse tuhat!
Tooge toober, las joon!»
Baghdassar jõi toobri tühjaks, jäi purju,
langes oimetult maha.
Kaliif oma meestele ütles:
«Võtke nuiad ja kallale minge!»
Nuiad võeti ja mindigi tapma,
aga nuiasid hirmuga loobiti eemalt.

Nii palju nad nuiasid heitsid
ümberringi Baghdassari poole,
et nuiad kaevasid augu,
sada jalga sügava küll,
aga Jumala tahtel
Baghdassari ei puutunud ükski nui.

Sanassar läks välja ja vaatas taevast.
Baghdassari täht tuhmunud oli.
Siis endamisi ütles Sanassar:
«Mu vennal on kitsas käes.»
Pöördus vanaisa poole:
«Pean minema, taat, kus mu ratsu!
Ei tea, kas vennaga kokku
nüüd peol või peietel saan.»
Kostis vanaisa: «Kestku su koda!
Praegu pidutseb rahus su vend
ja rõõmustab ema,
aga sina rõõmusta meid.»
Läks kärsituks Sanassar,
läks, ise hobuse tõi,
hüppas ratsule selga,
ühe hetkega ema juurde sai.
«Tere, ema, kus vend Baghdassar?»
«Kutsus kõndima teda Kaliif,
läksid lõbutsema Tohlapeamäele.»
Sanassar sõnas: «Oh,
ta pettuse kombel viidi!
Oh häda, nad tapavad venna!»
Sõnas nii, ajas hoost,
Baghdassari juurde jõudis.
Baghdassari nägi purjus,
oimetult lamamas maas,
ja rahvas oli seal,
nui ja mõõk igal peos,
neljalt poolt teda tappa püüti.
Sanassar hüüdis Jumalat appi ja läks,
neile raevuga kallale sööstis.
Raskelt nuiaga virutas, Bagdadi Kaliifi
kümme jalga maa sisse lõi.
Kaliifi ja mehed kõik tappis.

Siis ruttas ta venna juurde,
valas pähe talle vett,
pesi pead, hõõrus südant,
et viinauim lahtuks, vend kaineks saaks.
Hüüdis siis: «Baghdassar, Baghdassar!»
Meelemärkusele vend tuli taas.
Tõstis pea ja pajatas nii:
«Kestku su koda!
Nii hea oli uni,
und ei lasknud sa magada täis!»
Sanassar sõnas: «Kestku su koda!
Aja püsti ja ümber vaata!»

Siis tõusid kaks venda,
tulid tagasi linna.
Baghdassar aga hõikas ja ütles:
«Kõik need, kes minuga üht usku on,
need tulgu mu mõõga alla!»
Ja kogunes terve linn.
Kõik läksid ta mõõga alla.

Nende ema Tsovinar-hanum
maha kummardas, silmili laskus,
maad suudles ja lausus:
«Ole tänatud, maa ja taeva Looja,
kes sa meid ja me rahva
tegid hirmuvalitsejast priiks!»

18

Veidi aega viibisid seal,
siis võtsid ema ja teenijaneitsi
ja asusid teele Armeenia poole.
Nad jõudsid Gagiki linna ette,
ühe allika ääres telgi lõid üles.
Nägid: linna poolt tuleb üks mees.
Teda hõikasid, ütlesid talle:
«Rõõmusõnumit kuningale vii!
Sa tervita teda ning onu Thorossi!
Ütle: teie Tsovinar ja tema kaks poega
on elus ja terved, istuvad allika ääres.
Tulgu rõõm sinu silmi!»
Gagik-kuningas, onu Thoross
üles tõusid ja tulid neile vastu.
Tulid, langesid kaela,
suud andsid ja nutsid rõõmust.
Sõid ja terviseks jõid.
Siis ütlesid kuningas ja onu Thoross:
«Tõuske, tulge, läheme linna!»
Koos nad läksid ja linna jõudsid.
Seal viidi nad kuningalossi,
seitse ööd, seitse päeva peeti pidu.

Ütles kuningale Sanassar:
«Mu ema isa, üht asja sult palun.»

Ja kuningas küsis: «Mida siis?»
Poiss kostis: «Ühes kohas
maja tegime endale, tahame sinna.»
Aga kuningas kostis ja ütles:
«Mu poeg, poega pole ju mul,
kui suren, siis mu riik
jääb sulle, saab teie koduks.»
Poisid kostsid: «Ei, kuningas, kaua veel ela!
Siia tulime, nägime sind,
oled, Jumal tänatud, elus ja terve!
Me igatsus täide on läind,
oma koju me läheme nüüd.»
Kui nad teele ehtisid end,
ema poistega nõu pidas, lausus:
«Pojad, kuningalt paluge seda:
Tsovassar teile andku ja Marathka allika maad,
Tšapaghdžuri osa ja Khoden.
Kui ta tõotab leiva, viina ja Elava Jumala nimel,
siis ta annabki teile need maad.»
Ütles kuningale Sanassar:
«Üks palve meil sinule on.»
«Mu pojad,» kuningas kostis,
«peale hinge, mis tahate vaid —
leiva, viina ja Elava Jumala nimel —
saate kõik!»
Poisid talle:
«Anna meile Tsovassar ja Marathka allika maad,
Tšapaghdžuri osa ja Khoden!»
Kostis kuningas: «Annan, mu pojad!»
Oma poistega Tsovinar-hanum
asus ratsudel teele,
koos nendega onu Thoross.
Kõige ees sõitis Sanassar.
Nad läksid, Sassuuni kindlusse jõudsid.
Sanassar oli väga võimas mees.
Ümber Musta mäe Tsõtsmakakhithini,
üle Muši mäeharja ehitas kindlusemüüri,
mis tõusis Lauamäe maadeni,
Tšapaghdžuri tasandikuni,
Muradi jõeni välja.
Ta valitses kõiki neid maid.
Neli väravat oli ta kantsil
ja alati igal õhtul
ta need väravad kindlalt sulges.
Iga päev Khurkik Džalali selga istus,
püüdis hunte ja kiskjaid,
kui palju neid ette vaid sattus.
Peagi küündis Msõrini ta võim,
Bathmani sillani, Anggha kuruni välja.

Nii suureks sangariks sai Sanassar,
et ta kuulsus käis üle maailma.
Temast kuuldes laususid paljud:
«Vend, miks me oleme siin,
kus röövlid ja vargad aina
meid kimbutavad, võtavad vara!
Jumal hoidku, lähme Sassuuni,
kus on mehed Sanassar-Baghdassar,
see võimas vägilaspaar!
Ei maksu ega andamit nõuta seal rahvalt,
neile kallale kippuda keegi ei saa
ega röövida nende vara.»
Tasapisi nii kogunes rahvast.
Linn kasvas, sai suureks Sassuun.

Teine osa

SANASSARI JA BAGHDASSARI NAISEVÕTT

1

Sulle õnnistust, õnnistust,
Tsovinar-hanum!
Teile õnnistust, õnnistust,
Sanassar, Baghdassar!
Sulle õnnistust, õnnistust,
Deghdzun Tsam!
Teile õnnistust, õnnistust,
kuulajate kadunud omaksed!

2

Millest pajatame nüüd?
Vasksest pajatame linnast,
khadžide kuninga tütrest.

Tõusis kõrgele Sanassari-Baghdassari nimi,
üle ilma nende kuulsus käis,
et on need ja need
kaks kangelast Sassuunis.
Sanassari vaprust igal pool tunti.
Läksid laiali jutud. Vasklinna jõudsid,
khadžide kuninga tütreni jõudsid.
Kuulis sellest Deghdzun Tsam,
kel nelikümmend kuldset patsi.
Sellel kuningal tütreid oli kaks,
ei lapsi olnud muid.
Deghdzunist tütar oli võlur ja nõid,
kord unes nägi teda Sanassar,
kohe meeletult temasse armus.
Piiga teada sellest sai ja lausus:
«On julge ja vapper see mees,
talle kirjutan kirja.
Tulgu siia! Kui meeldib, saan mehe.»

See Vasklinna kuninga tütar
valas kannu täis vett,
kannu õunaga sulges,
tühja kannu teise õunaga sulges,
võttis paberi, Sanassarile kirjutas kirja
ja kirja sees ütles nii:

«Khadžide kuninga tütrelt Deghdzun Tsamilt
Sanassarile tervitus,
Baghdassarile-Sanassarile tervitus teine.
Noor Sanassar,
olen Vasklinna kuninga tütar,
mu süda on karske
kui see tühi kann;
mu pea on tarkust täis
kui see täis kann.
Olen tulvil Jumala andi.
Mind paljud tahtmas on käind —
neljakümnelt maalt nelikümmend meest.
Ei ühelegi andnud ma sõna,
ei ühelegi öelnud jah.
Nägin unenäos sind.
Tule, kosi mind,
mulle meeldid sa väga!
Poiss Sanassar!
Selle kirja saadan sulle.
Kui kaua sind ootama pean?
Pea märjaks tee seal,
juus maha aja siin,
tule, vii mind, endale võta!»

Nii ta kirjutas, kirja pani pihti,
kaks piigat kutsus,
andis kirja ja kannud nende kätte
ja sõnas: «Sassuuni need viige,
heitke suitsuaugust sisse,

Sanassari voodile pange,
kannud päitsisse seadke,
et hommikul tõustes näeks.
Ta on julge mees,
tulgu, viigu mind, endale võtku!
Aga et ma ei kuuleks ega näeks,
et mu sõnumi Baghdassarile heitsite.»

Need piigad olid nõiad,
panid linnurüü ümber
ja muutusid kaheks valgeks tuiks.
Viisid kirja lennul Sassuuni.
Sassuuni maja katusele laskusid,
parempoolsele suitsuaugule läksid,
nägid põrandal asemel poissi.
Oli jumekas poiss, magas, higistas ise,
nii jumekas oli,
et võis päiksele öelda:
«Mine kõrvale, paistan su asemel!»
Kaks küünalt lühtris ta päitsis põles,
kaks küünalt lühtris ta jalutsis põles.
Üks kirjatooja sõnas:
«Oh õde, tule, lähme,
teisest suitsuaugust vaatame,
see poiss ehk polegi Sanassar!»
Läksid teise suitsuaugu juurde,
üht noormeest nägid riiete all;
nad nägid, kui higine ta oli,
ja kümme korda jumekam veel.
Õde lausus: «See poiss on Sanassar,
siit kirja heidame sisse!»
Teine õde kostis vastu: «Jumal näeb,
see noormees väga kena on kah.
Ei me tea, kas tema on Sanassar
või hoopis too teine on Sanassar.»
Ei nad teadnud, kumb on Sanassar,
kirja heitsid paremasse suitsuauku,
panid hullu Baghdassari sängi.

3

Ärkas hommikul Baghdassar,
pani riidesse, vaatas ja märkas:
üks kiri ta sängi oli pandud.
Võttis kirja, tegi lahti ja luges.
Kirjast nägi, et khadžide kuninga tütrelt.
Kirjas piiga läkitus seisis:
«Sanassarile tervitus,
Baghdassarile-Sanassarile tervitus teine!»
Sõnas poiss: «Mis tähendab see?
Sanassarile tervitusi kaks
ja minule ainult üks!
Hea küll, Sanassar mu vanem vend,
tema nime pani algusse, see on hea,
aga miks tema nimi on kirjas kaks korda?»
Luges kirja. Khadžide kuninga tütar
Sanassarile kirjutab:
«Tule, võta mind endale,
tule, ära mind vii!»
Baghdassaril oli hullus sees,
ta solvus ja sõnas:
«Ah nii, võtab naise mu vend,
ta kavatseb minna kosja,
aga minult ei küsi,
ei mind pane mikski!»
Ta sõnas: «Hea küll, me ju vennad,
kuid mulle ei sõnagi lausund,
et naist tahab võtta,
minu seljataga ajab salaja asju!»
Poiss vihastas, voodisse istus,
ei tulnud väljagi toast.
Nägi kirja sees pilti,
ja nii segaseks läks ta meel,
et ninast hakkas voolama veri.
Ta lausus: «Üks meist surema peab!»
Pani kirja kokku, pistis põue
ja piinas sellega südant.
Sanassariga ei rääkind,
Sanassarile ei vastand.

Kui hommikul tõusti ja tuldi
ja laotati palakas maha
ning leiba istuti võtma,
Baghdassari ei nähtud kuskil.
Baghdassar solvus, istus oma toas,
ei tulnud väljagi sealt.
«Ah,» ütles, «kui halb on mu vend,
ilma minuta ajab asju!
Kui nii, ei ma istu nende juurde,
ei nendega söö.
Oma ratsule kargan ja lähen,
lähen teisele maale, kaon ära.
Andku Jumal, mis annab seal.»

Nende ema lausus:
«Mis tähendab see,
Baghdassar miks ei tule?»
Sõnas: «Lähen ta juurde.»

Avas ukse, astus tuppa ja ütles:
«Baghdassar, miks ei tulnud sa sööma?
Mis on sinuga juhtund?
Kas oled ehk haige?»
Baghdassar ütles vastu:
«Oh memm, kui sa poleks mu ema,
vaid ükskõik kes teine,
ja oleksid uksest sel kombel tulnud,
su tükkideks oleksin kiskund!»
Ema küsis: «Mis sinuga on?»
Siis põuest kahmas kirja poiss,
pistis emale pihku ja sõnas:
«Võta, memm, seda kirja loe,
siis näed, miks ma sööma ei tulnud!
Mis südamega istun te kõrval!
Mu vend võtab naise, ei ütlegi mulle!
Miks nõnda, kas polegi ma inimene?
Oleks küsinud enne
ja siis alles, pärast,
oleks võtma hakanud naist!
Mine, ema, ja ütle Sanassarile:
kas tema või mina — üks meist surema peab!»
Ema kirja võttis ja luges.
Sõnas: «Poeg, ei mina saa aru!
Sinust rohkem panen pahaks seda asja.»
Võttis paberi ja läks Sanassari juurde,
Sanassarile kirja pani pihku
ja lausus: «Säh, see kiri on sulle!»
Sanassar võttis kirja ja luges:

«Khadžide kuninga tütrelt Deghdzun Tsamilt
Sanassarile tervitus,
Baghdassarile-Sanassarile tervitus teine!
Noor Sanassar,
olen Vasklinna kuninga tütar,
mu süda on karske
kui see tühi kann,
mu pea on tarkust täis
kui see täis kann,
olen tulvil Jumala andi.
Paljud mind tahtmas on käind —
neljakümnelt maalt nelikümmend meest.
Ei ühelegi andnud ma sõna,
ei ühelegi öelnud jah.
Nägin unenäos sind.
Tule, kosi mind,
mulle meeldid sa väga!
Poiss Sanassar!
Selle kirja ma saadan sulle.
Kui kaua sind ootama pean?
Pea märjaks tee seal,
juus maha aja siin,
tule, vii mind, endale võta!»
Luges kirja, siis tõusis ja ütles:
«Tõtt räägin, memm, kui Jumala ees,
ei sellest ma tuhkagi tea!»
Ema ütles: «Väga pahane on su vend!»
Sanassar küsis: «Mis ma tegema pean?
See piiga on võlur, on nõid.
Meist kuulis ta, kirja saatis,
mis parata saan, et nõnda see läks,
ja solvus mu vend!
Ta on hull.
Mine rahusta teda,
kui ägedus vaibub, on hea,
kui ei, tulgu löögu mind mitu korda,
et pahameel üle tal läheks.»
Ema läks, häid sõnu Baghdassarile ütles.
Baghdassari ägedus ei vaibund.

Sel õhtul Sanassar tuli väljast.
Kui teretas, Baghdassar ei vastand.
Sanassar küsis: «Veli, mis viga?»
Baghdassar Sanassarile vastu:
«Kas sina või mina — üks meist surema peab!»
Sanassar päris: «Aga mispärast?»
«Miks khadžide kuninga tütar
kaks korda tervitas sind,
aga mind ainult kord!»
Sanassar sõnas: «Vend,
mis parata saan, tema kirjutas ju!»
Baghdassar vastas: «Ei, me võitlema peame!»
«Tühja tervituse pärast?»
Baghdassar ütles vastu:
«Sa hakkasid salaja ajama asju.
Sa saatsid piigale kirja,
miks minule enne ei öelnud?»
Sanassar kostis talle: «Teab Jumal,
ei saatnud ma piigale kirja!»
Baghdassar aga ikka:
«Ma sinuga võitlema pean!
Peame võitlema, teineteist lööma!»
Sanassar kostis: «Vend, ei mina sind löö!
Löö sina, mind tapa, kui tahad!»
Kui palju ka rääkis,
ei venda saand nõusse vend.
Baghdassaril oli meeletu hing.
Temast öeldigi hull Baghdassar.

4

Lõpuks endamisi arutas Sanassar:
«Tulgu vend, ja väljale lähme,
seal mürame, võitleme veidi,
veidi võistu ratsutame seal.
Võib-olla siis rahu tal südagi jääb.»
Ta tõusis, nad vennaga läksid.
Kui niidule, muru peale jõudsid,
maha ratsudelt astusid, algas võitlus.
Läksid rinnutsi kokku,
vend vennale turja lõi kämblad,
lõunani teineteist mudisid nii.

Ema muretses: «Kuhu nad jäid,
miks tagasi ei tule?»
Kui ta kodust läks välja,
talle kõrvu kostis kaljude kaik,
maa vappus vennaste jalgade all.
Ema läks, nende heitlust nägi,
vastu põlvi lõi hirmuga, nõrkes,
maha istus ja vaatas.
Ei üks jõua võita teist
ega teine maha heita teist.
Sanassar tegi nalja.
Baghdassar aga tõsiselt võitles.
Ema nägi, juba nõrkeb Baghdassar,
jõud kahaneb, alla jääb.
Ema hõikas siis, kutsudes hüüdis:

«Oh mäed, oh kivid, oh põõsad!
Teil sõnum on onule viia:
ta sangarid ohus, tulgu siia!»

Ema tunni veel vaatas,
ja kui nägi,
et maha vajub Baghdassar,
tõusis püsti ja hüüdis:

«Oh mered, oh merede lained,
teil sõnum on onule viia:
ta pojad on ohus, tulgu siia!»

Nii õhtuni teineteist murdsid,
ei kumbki pannud kumbagi maha.
Õhtul järele jätsid, koju läksid.
Baghdassar ütles vennale teel:
«Homme tuleme, võitleme veel!»

Läksid koju ja magasid koiduni välja.
Tõusid hommikul, kinnitasid keha,
hobud tallist tõid välja,
sõjanuiad võtsid kätte,
oma kilbid võtsid kaasa,
siis hoostele hüppasid taas,
välja võitlema sõitsid.
Ema poistele järele läks,
maha istus ja nuttis seal,
võlupiigat ise sajatas, lausus:

«Ärgu head nähku see, kelle pärast
valgehakul mu poisid jälle
teineteisel kõris on kinni
ja taovad, murravad teineteist.»

Sõjanuiadega vennad võitlesid ratsa
ja teineteist nuiadega lõid;
Sanassar piirikivil märklauaks seisis,
võttis nuia ja virutas Baghdassar,
lõi südametäiega, Sanassari tahtis tappa,
kuid nui lendas vennal üle pea.
Püüdis nuia kinni Sanassar,
heitis tagasi venna jalgade ette,
vend võttis ja virutas veel,
Sanassar püüdis uuesti nuia
ja nõrgalt tagasi heitis.
Sanassaril süda on vihata, selge,
Baghdassari pihta südametäiega ei viska,
ei vennale paha taha teha,
ainult kilbi paneb nuiale vastu,
et pihta ei saaks.
Baghdassar aga virutab täiest jõust,
Sanassari pihta sihib,
Sanassari tahab ratsult lüüa maha,
tahab venna ühe hoobiga tappa.
Sanassaril aga üle lendab nui.
Sanassar mõtles endamisi nii:
«Võib-olla jätab järele mees?»
Baghdassar ei järele jätnud,
vaid virutas vihaga aina.
Sanassar mõtles endamisi nii:
«Ei ta järele taha jätta.»
Nõnda võitlesid lõunast saadik,
kuni päike õhtusse kalduma hakkas.
Sanassar mõtles endamisi nii:
«Ei ta viha veel sugugi vaibu.
Oh heldus, kui ma nii vaatan —
ta ju vihaga virutab, viskab!

Eks vaatame, kas minu vennal
on nii palju jaksu kui mul.
Ta virutab vihaga, tahab mind tappa,
kuid kilbiga kaitsen end ära,
ei lase ma puutuda ihu.
Eks kaeme, kas temagi suudab
mu hoopide vastu seista.
Seista vastu, jääda püsti mu hoopide ees.»

Sanassar andis kerge hoobi,
Baghdassari ettevaatlikult lõi.
Baghdassar seadis kilbi ette,
ei suutnud hoobile vastu seista,
ihu puudutas hoop,
mehe ratsult lõi maha.
Sanassar aga hüüdis ja kurtis:
«Oh häda, mis küll tegin oma jõuga,
ei tundnud oma käte võimu!
Ma lõin ja tapsin oma venna!»
Ratsult kargas kiiresti maha.
Sanassar tuli ühelt, ema teiselt poolt,
tulid nuttes, olid kummargil poisi kohal,
siis nägid, et polegi surnud.
Kui nui talle jala pihta sattus,
kukkus maha oimetult mees.
Sanassar tõstis turjale venna,
tõi koju, pani maha,
kaela venitas, südant triikis,
siis hõõrus tema naba,
vaatas pilti ta põues,
istus maha ja koiduni nuttis.
Kui päevavalgus tõusis,
meelemärkuse tagasi sai vend.
Ennast istuli ajas.
Hakkas pärima Sanassar:
«Vend, kuidas see sinuga juhtus?»
Kostis vennale Baghdassar:
«Mul jalg sai haiget, meelemärkus kadus peast.»

Sanassar sõnas: «Vend, selle kirja,
selle pildi pärast vimma pead
ja minuga enam ei räägi.
Olen surema valmis su eest!
Pole vaja mulle seda piigat,
mine, endale võta!»
Baghdassar Sanassarile ütles:
«Mu vend, aga mina ei teadnud,
et sa nii palju vägevam minust.
Tule, lepime ära, minust vägevam oled.
Eal enam ei tõsta ma kätt sinu vastu!
Olen noorem vend, sina vanem vend.
Mis sa ütled, sõna kuulan,
olen sinuga nõus.
Mine, endale too see piiga!»
Sanassar kostis vastu:
«Ei ma lähe ega too!
Võta sina ta endale parem!»
Baghdassar ütles: «Noh, ära viibi,
tõuse, ehi end teele,
istu ratsule, Jumalat kutsu ja mine!»
Sanassar ütles: «Ei ma lähe ega too!
Ta on nõid, võib lummata ära.»
Baghdassar talle kostis:
«Tõuse, mine ja too, sulle ütlen!
Ta kuulis, et me suured mehed.
Meie kuulsust kuulis, meile kirja saatis.
Kui sa ei lähe ega too seda piigat,
saame väikseks ta silmis.
Siis öeldakse, et hakkama ei saand
säärast piigat kosides meie.
Ei saa teda toomata jätta.
Sa tõuse ja too see piiga!»

5

Sanassar ema juurde läks,
Tsovinar-hanumi ette,
lausus: «Memm, ehi mind teele,
pean minema khadžide maale!
Selle kirja ta läkitas mulle.»
Ema vastu: «Ära mine, mu poeg!
Vaevalt pääsime tulema Bagdadi maalt.»
Poiss vastu: «Ei, minema pean,
ka siis, kui peast jääksin ilma.»

Ema poja ehtis teele.
Enne minekut Sanassar
suudles emal kätt, jumalaga jättis.
Siis ratsule hüppas, asus teele,
veel peatus ja hüüdis:
«Baghdassar, mu elu su päralt!
Tule välja, sind vaatan!
Mu vend, jää siia,
lähen tüdrukut tooma!
Kui kolme päeva pärast tulen, siis tulen,
kui ei tule, on mul kitsas käes.
Siis tõtta mulle järele appi!»

Üks teisega hüvasti jättis,
vend vennalt palus andeks
ja sõrmuseid vahetasid poisid.
Sanassar soovis: «Terveks jääge!»
ja teele läks.

Kuigi neljakümnepäevane oli tee,
ühe päevaga kohale sai.
Teelahkmele jõudis Sanassar,
nägi: mees istub, vana ja hall.
Poiss tervitas: «Terve ole, auväärt isa!»
Vastas hallpea: «Jumalime, Sanassar!
Astu hobuselt maha,
mul on sõnake öelda!»
«Oh taat, kes sa oled?
Kust sa tead, et mina Sanassar?»
Vana kostis: «Olen Jumala ingel,
siin istun ja juhatan teed.
Kuhu minema pead, Sanassar?»
«Ma lähen khadžide maale,
hea tee mulle näita kätte!»
Aga taat talle kostis:
«Kui seda teed lähed,
suureks kuningaks saad,
kui toda teed lähed,
siis kaupmeheks saad,
aga kui sa lähed khadžide maale,
kahju kannatad suurt.»
Sanassar talle ütles ja kostis:
«Sinna minema pean,
ka siis, kui saan teada,
et lüüakse seal kolm korda maha mu pea.
Kui oskad anda teist nõu, siis anna.»
Aga taat talle kostis:
«Kui sa lähed, mu poeg,
siis kõike, mis tuleb sulle vastu,
olgu kivi või põõsas
või lojus või kiskja,
neid kõiki sa tereta.
Tervist soovimata mööda ära mine.
Kui tervitus ununeb sul
(see khadžide maa on lummuse maa!),
palju halba endale teed.»
Sanassar ütles talle: «Jää terveks!»
Oma ratsule hüppas
ja sõitis khadžide maale.

Läks aega palju või vähe,
seda Jumal üksinda teab,
ta jõudis khadžide kuninga maale.
Nägi karjust lammaste juures,
näis, kuninga karjus oli see,
üks kuninga vägimehi.
Sanassari ta hõikas ja ütles:
«Hei, vapper nooruk, kuhu lähed?»
Sanassar sõnas: «Khadžide kuninga linna.»
Karjus lausus: «Tule, istu siia,
lüpsan lambad, pärast tõuse ja mine!»
Sanassar sõnas: «Ei, ma ruttan, lähen kohe.»
Karjus vastu: «Kes siit läheb läbi,
sel muud pole pääsu:
pead jooma mu piima, muidu ei lase!»
Sanassari ta vägisi istuma pani.
Maas karjuse kõrval oli tohutu küna,
kuhu sisse suplema mahtus neli meest.
Selle küna paimen piimaga täitis,
Sanassari ette pani leivaga koos.
Mis sel karjusel mõttes?
Tahtis mehe proovile panna,
teada saada, palju tal rammu.
Piimajoomisest teada saab,
kui palju on teekäijal rammu.
Kes käisid seda teed,
neid karjus sel kombel proovis.
Deghdzuni poole laseb minna siis,
kus vägimehed tulnuka tapavad ära.

Karjus küna täitis piimaga, kohale kandis,
pani mehele ette juua,
ise karja ümber kõndima läks.
Kui ühe ringi sai täis, hüüdis Sanassar:
«Tule, paimen, võta oma küna!
Aitüma, jää terveks, lähen teele!»
Karjus tuli. Kui nägi,
et piima Sanassar oli joonud
ja kummuli pööranud küna,
mees paigale tardus, ise värises, ütles:
«Sanassar, mine rahus, ära pelga!
Ja kuhu ka lähed,
ei inimene võitu sust saa.»

Sanassar jõudis Vasklinna ette.
Vaatas ümber, ja mis ta nägi?
Seal all, linnamüüride jalal
olid nelikümmend meest juba nii kaua olnud,
et neil habemed kollaseks pleekind.
Sanassar siis rääkima hakkas:
«Olge terved, kuulsad mehed,

vägilased valgeparrad,
punaparrad ja mustparrad!»

Mehed vastu: «Jumalime!
Vapper nooruk, homme lõunaks,
oled sinagi meie moodi.»
Üks hallhabe lausus:
«Oh häda, vapper nooruk!
Tulid siia ja satud selle õrjetu kätte.»
Nooruk pärima hakkas:
«Ütle, taat, mismoodi teietaoliseks muutun?»
Sanassarile vastasid ätid:
«Eks meiegi olime sinu moodi vaprad,
seda piigat tulime tahtma.
Aga enne kui arugi saime,
näe, säärasteks olime muutund.»
Sanassar päris jälle: «Ütelge, vennad,
mismoodi teid säärasteks tehti?»
Ätid kostsid: «Tal on võim, ta on nõid.
Sa natuke oota,
tal paganal sihuke lind,
see müürile tuleb ja kriiskab.
Meietaoliseks muutud sinagi siis.»

Sanassar oli mõistlik, ta linna ei läind;
pööras hobuse ümber,
veidi eemale sõitis,
seal pimedat ootama jäi.

6

Jõudis õhtune pimedus kätte,
tuli linna alla tagasi Sanassar,
ta pingutas valjaid Khurkik Džalalil,
jättis hobule hoovõtuks ruumi,
hüüdis Jumalat appi, kannustas hoost,
ühe hüppega lendas üle vaskse müüri,
astus hobuselt maha, linna kõndima läks.
Polnud väravat linnal,
mis lahti oleks käind,
pidi hüppama üle müüri.
Hulk aega hulkus ringi,
ei öömajaks leidnud parajat paika,
viimaks linna servale jõudis,
sealt leidis armeenlase sissesõiduhoovi,
sinna peatuma jäi.
Oli pidajaks valgepard, hallipäine mees.
Sanassar küsis: «Vend, mis öömaja maksab?»
Vastas pidaja: «Poeg,
anna hobu eest hõbe, mehe eest pool.»
Sanassar sõnas: «Vend, annan sulle
kaks hõbedat hobu eest,
aga enda eest kolm.»
(Hindas hobusest enamaks ennast!)
«Sa ratsu eest hoolitse hästi.»
Ta latrisse sidus Khurkik Džalali,
ise linna kõndima läks.
Ostis pagarilt leiva,
tuli tagasi öömajapaika,
istus hallpea kõrvale maha.

Juba öö oli käes,
sõi leiba ja lausus:
«Taat, vesta mulle juttu, ma kuulan.»
Taat vastu: «Ei ma midagi oska.»
Küsis poiss: «Kuidas hüütakse linna?»
Kostis pidaja: «Poeg,
Vasklinnaks hüütakse linna.»
«Ah seesama ongi see Vaskine linn?»
Vastas taat: «Jah, seesama ongi.»
Sanassar tõusis püsti ja küsis:
«Selle linna kuningal on tütar,
mis piiga see tütar ka on?»
Taat vastu: «Oh pojuke, mis sinul sest,
olgu peale, missugune on.»
Kostis poiss: «Ma küsin niisama,
ainult enda jaoks pärin.»
Taat ütles ja pajatas siis:
«Me kuninga tütar on nõid,
palju vapraid kuningapoegi
teda kosimas käind.
Ta nõidus nad ära ja saatis hukka,
ühe sinna nõidus, teise tänna.
Ega ometi sina ei tulnud teda võtma?
Oled noor, sinust kahju.
Kui tema pärast tulid,
jäta, jäta, mine tagasi. Kahju on sinust!
Neist asjust hoia eemale käed!
Paljud tulid, aga keegi ei tulnud toime.»
Sanassar talle vastas: «Ei, taat,
ei ma tema pärast tulnud.
Mis on temaga tegemist mul?
Aga kas pole võimalik ehk
tema nõiajõudu murda?
Olgu õnnistatud, taat,
sinu kadunud isa! Räägi tõtt!
Tema võlujõud seleta mulle!»

Kostis taat: «Tema nõidus on meres.
Mere põhjas on kalliskivi lohe suus.
Peab ülevast soost küll olema see,
mere põhja kes julgesti läheb,
lohel kalliskivi võtab suust.
Ja kui mees siis hommikul tõuseb,
näeb ta alasti piigat tema toas.
Siis murtud on piiga võlujõud,
ja enam ei mõju
mehe peale selle piiga nõidus.
Ta piiga võib võtta ja endale viia.»
Sanassar lausus: «Taat, saagu mis saab,
seda lossi sa mullegi näita,
las minagi vaatan seda.»
«Mis on tegemist sellega sul?»
Aga uuesti palub Sanassar:
«Kulla vennas, tulen võõralt maalt,
ma palun sind Jumala nimel:
saagu siis, mis saab,
näita mulle üks kordki seda lossi,
las minagi näen.
Lähen omale maale ja räägin,
et on olemas sihuke linn.»
Võttis vanamees noormehel käest,
poisi katusele viis,
käe sirutas, näitas ja ütles:
«Kas näed musti aknaid ja hooneid?
See ongi seal kuningatütre loss.
Must riie on akende ees,
et piiga välja ei vaataks.»
Poiss päris: «Aga, taat,
mis on see, mis lambina põleb?»
Taat kostis: «Poeg, kuldõun särab seal,
pandud väravasamba tippu,
lossi katuseharjal peale selle on nui.
Kes kuldõuna kätte saab, põue peidab
ja veel korra ratsuga koos
üles sööstab ja õuna tagasi paneb,
kes nii vägev on,
et katuseharjalt toob nuia,
võtab lohe suust kalliskivi ära
ja kuninga vägilastega võitleb —
see tütre endale saab.»
Sanassar aga ütles nii:
«Kes olen siis mina,
et sinna sirutan käe?
Niisama ma küsisin enda jaoks.
Kui teistesse maadesse lähen,
räägin Vasklinnast seal.
Lähme ära, olen uniseks jäänd.»
Läksid öömajapaika,
panid asemed valmis, maha magama heitsid.

Varsti vanamees uinus, ei maganud Sanassar.
Lausus: «Risti nimel, kui nõnda on lood,
sel ööl proovima pean.»
Poiss nägi, et magab taat,
väljas vaikne ja rahvast on vähe.
Tõusis üles, pidas ida poole palvet,
kolm korda põlvitas Jumala ees,
tõusis püsti, ratsu selga hüppas,
siis välja sõitis hoovist.
Oli kuupaiste, valge kui päeval.
Poiss nimetas Jumala nime,
kutsus Sõjaristi appi,
väljal edasi-tagasi sõitis
ja soojendas hoost.
Siis kannustas hoost ja perutas too
ja hüppas, samba tipuni tõusis.
Sanassar nüüd sirutas käe,
võttis kuldse õuna, pani põue.
Lendas hooga tunni tee taha välja,
tuli tagasi jälle, väljale jõudis,
sundis ratsut hüppama veel,
siis katuseharjani tõusis,
jälle nimetas Jumala nime,
Sõjaristi kutsus appi
ja sirutas käe, haaras nuia,
selle pigistas pihku, tõmbas alla,
siis pöördus ja eemale heitis.
Nui lendas ja kukkus,
poole tunni tee taha langes
ja tungis kolm jalga
suvepõuaga kuivanud maasse.
Siis hobuse ajas ta merre,
läks, põhjani tungis,
põhjas nägi, et lohe tõstab pead.
Pea kohale lohele laskus,
lõi lohele nuiaga pähe.
Lohe raputas ennast,
lohe suust lendas kivi,
mere kaldale maha kukkus.
Lohe ennast raputas veel,
linna ujutas üle,
linn sai märjaks kui paduvihmast.
Meri möllama hakkas
ja linnas tõusis maru, lohetuul.

Sanassar tuli öömajja tagasi, läks nurka,
heitis asemele, hommikuni magas.

Aga koidu ajal hommikul nähti:
Deghdzuni aknad on lahti,
tervet linna tema valgus täidab.
Poisi äratas unest koit,
ta tõusis ja katusele läks,
vaatas lossiaknast sisse:
piiga paistiski toas.
Nägi piigat nõnda tema toas.
Piiga võluvõim oli murtud.
Sanassar nüüd taadile ütles:
«Oh isake, öösi puhus tuul üle linna,
must pilv tuli siia Sassuunist,
sadas vihma, linnagi kastis.»

7

Saatis kuningas kuulutajad hüüdma:
«Tahan teada,
kes lohe suust kalliskivi võttis?
Läbi otsige linn,
tahan teada, mis mees on see,
kes mu tütre kuldõuna viis.
Võtke kinni, tooge siia,
temal pea raiun otsast!»
Linnas kuulutajad otsisid küll,
kaks tundi otsisid, kedagi ei leidnud.
Tulid vanamehe öömajapaika, pärisid seal:
«Kas siin võõraid rändureid on?»
Kostis taat: «Ei ole sel ööl minu hoovi
tulnud kedagi peale selle poisi,
aga tema läks magama kohe.»
Ei taat pannud poissi mikski,
kui ütles: «Võõraid pole tulnud.»
Poiss pajatas: «Vend,
miks siin võõrast ei ole, mina olen võõras.»
Taat pahandas: «Sina ole vakka,
muidu võetakse, tapetakse ära.»
Sanassar vastu: «Miks peaksid tapma?»
Poiss kuulutajad kutsus ja päris:
«Olen võõras, mis teil küsida on?»
Kui kuulutajad nägid,
et poiss verinoor,
nende süda poisi poole hoidis.
Nad ütlesid: «Poiss, meie varjame sind,
sinust kahju, ära mine kuninga juurde.»
Poiss vastu: «Mis kuningaga lahti?
Miks ei peaks ma minema ta juurde?»
Nad kostsid: «Oh poeg,
täna öösi võeti ära ja viidi
kuningatütre kuldõun.
On kuninga käsk:
kelle käes on see õun,
ta pääseb, kui võitleb vapralt;
kui ta vapper ei ole, siis kaotab pea.»
Sanassar pistis põue käe,
kuldõuna võttis välja ja näitas,
nende poole pöördus ja ütles:
«Minge, kuulutajad, kuningale öelge,
et nägite seda, kes kuldõuna viis.»

Nad läksid ja sõna kuningale viisid:
«Me nägime seda, kes kuldõuna viis.»
Käskis kuningas: «Minge öelge, tulgu siia,
ta on kuninga vang.»
Nad tulid ja ütlesid: «Oled kuninga vang!
Tule anna ennast kuningale vangi.»
«Mis kuningas, mis vangi?
Jajah! Teie kuningaga võidelda tahan.
Jumal võidu annab talle või mulle.
Miks peaksin end kuningale andma vangi?
Tahan võitlust, et võidelda saaks.»
Seda kuningas kuulis ja ütles:
«Hea küll, kes seda ka tegi,
minu tütre pärast ta tegi.
Las tuleb, siis näeme, mismoodi tegi,
las räägib mulle, tütre talle annan.»
Sanassar tuli, ütles: «Mina tegin!»
Küsis kuningas: «Kas sina seda tegid?»
Sanassar kostis: «Jah, mina tegin.»
Lausus kuningas: «Kui sina seda tegid,
siis nii, kuidas kuldõuna võtsid
sa samba otsast maha,
nii pane see samba otsa tagasi ka,
et minagi näeksin.
Siis tütre annan sulle.
Kui ei pane, raiun maha su pea.»

Sanassar istus ratsule, väljale sõitis,
seal kihutas ringi, soojendas hoost,
võttis hoogu, hoost hüpata lasi,
samba tipuni tõusis,
kuldõuna pani samba otsa.
Tunni tee lendas eemale hooga,
tuli tagasi kuninga juurde.
Lausus kuningas: «See tuli välja,

aga pole see sinu jõud,
su hobuse jõud on see.»
Ütles kuningas: «Nõuan su käest,
et nõnda kui haarasid kantsi harjalt nuia
ja heitsid ta alla,
tõuse veel kord kantsi harja,
pane harjale tagasi nui,
et ma näeksin — siis tütre annan sulle.
Kui sa seda ei tee, raiun maha su pea.»
Sanassar tõusis, väljale läks,
võttis nuia ja hööritas, heitis,
kantsi harjale viskas.
Löögist varises torn ja murenesid kivid.
Ütles kuningas: «Ma näen,
oled vapper ja võimas sangar.
Nüüd on kolm proovi läbi.
Meil on kuuskümmend vägilast veel,
kõik ahelaisse panin, vangitorni heitsin,
nüüd lasen nad võitlema välja.
Kui võidad nood kuuskümmend kõik,
annan sulle oma tütre, vii ta kaasa.»

Sanassar aga mõtles: «Olen määranud aja:
siia kolmeks päevaks jään vaid.
Kas kuningas oma vägilased saadab
ükshaaval taplema või korraga kõik?»
Sanassar pöördus ja päris:
«Oh kuningas, kas korraga saadad
kuuskümmend vägilast mu vastu
või ükshaaval, ühekaupa?»
Kostis kuningas: «Sanassar,
kui korraga lasen need kuuskümmend kõik,
su tükkideks kisuvad nad.
Tulgu ükshaaval, võidelge siis:
võidad sina, saad tütre,
kui ei võida, löövad su maha.»
Sanassar kostis: «Elagu kuningas!
Ei ma kuuskümmend päeva võidelda saa,
tulgu võitlema kuuskümmend korraga kõik.
Jumal võidu annab mulle või neile.»
Aga kuningas vastu: «Ei!
Kui korraga lasen nood kuuskümmend kõik,
su tükkideks raiuvad nad.
Sinust kahju, jää siia,
võitle kuuskümmend päeva.»
Sanassar kostis: «Kuningas, ei,
ei ma kuutkümmend päeva saa olla,
lase lahti oma kuuskümmend vägimeest,
ma korraga võitlen.»

Saatis kuningas sõna,
käskis vägimehed korraga lasta.
Sanassar Khurkik Džalali selga istus,
tõmbas Välkmõõga, tandrile asus.
Vesipühvlitena vägilased möirgasid,
Sanassarile kippusid peale.
Sanassar lõi neid, nemad teda,
nad lõid ja raiusid üksteist.
Seisis aknal ja vaatas Deghdzun.
Sanassar tormas vägimeeste hulka
ja mõõgaga virutas neid,
aga nemad talle juurde ei pääsnud.
Nõnda taplesid õhtuni nad.
Kahekümnel vägimehel raius ta pea.
Aga vägimehed ööselgi jätkasid taplust,
ise ütlesid: «Kui pimedaks läheb,
siis lööme ja raiume teda,
siis lööme ta maha, öö on pime.»
Tappis hommikuks kümme vägimeest veel,
nad hommikust õhtuni taplesid jälle,
kümme tappis veel, kakskümmend jäi.

Sanassaril olid surnukehad ümber,
veri keskele voolas,
lombi sisse jäi Sanassar
ja vaevaga veres kahlas.
Ei verest ta enam saand välja
ega vägilased teda suutnud tappa.
Küll keerlesid nad Sanassari ümber,
kuid lähemale tulla ei julgend.
Sanassaril käsi roidus ära —
ise enam ei jõudnud lüüa,
ainult kaitses ennast veel.
Nõnda kestiski edasi võitlus.

Baghdassari juurde tagasi lähme.

8

Sassuunis oli Baghdassar.
Ühel hommikul tõusis, pesi palet,
Sanassari sõrmusele sattus silm.
Selle vennaga ta vahetanud oli.
Nägi: sõrmus oli mustaks läind.
Hõikas: «Hei! Tehke kähku!
Tallist hobune tooge!
Istun selga, jõuan venna juurde!»
Läks õue ja nägi, et tumeneb pilv.
Astus tuppa ja kaebas:

«Oh häda, oh häda, mu ema!
Mu vennal on kitsas käes!»
Ema küsis: «Kust sa tead?»
«Üks vanamees õpetas meile:
kui taevas läheb tumedaks pilv
ja te mõlemad pole koos,
siis teadke, et ühel on kitsas käes,
teineteisele rutake appi!
Pean minema kiiresti nüüd,
et vennale jõuaksin appi.»
Ema sõnas: «Veidi kannata, poeg,
kellel kannatust, sellel elu.
Lähme kinnitame keha,
tõtta siis oma venna juurde.»
Läks, tulise hobuse tõi Baghdassar,
pani sadula selga, nuia võttis kätte,
ise ratsule istus.
Kutsus Jumalat appi ja kihutas teele,
nõnda kiirustas, et söömata jäi.

Sõitis edasi, mäe alla jõudis.
See tohutu karjane vaatas ja nägi:
üks ratsamees tuleb kui tuul.
Sõnas: «Kas Sanassari vend pole see?»
Läks vastu ja temale lausus:
«Kuule, ratsamees, tule maha,
lüpsan lambad, võta einet,
istu maha ja puhka,
siis edasi lähed.»
Baghdassar talle vastu:
«Kuri vaim oled sa!
Minul vend surmaohus, ja sa ütled:
lüpsan lambad, söö, pärast lähed!»
Karjus kostis: «Pole võimalust teist,
kuni piima pole joond,
ma ei lase sind siit.»
Baghdassar nägi, muidu ei pääse,
kui ei hakka taplema just.
Istus maha ja ootas.
Paimen piima künasse lüpsis,
võttis leiba, pani poisile ette,
ise karja ümber kõndima läks.
Seitse ringi ta ära käis.
Baghdassar selle ajaga piima jõi,
küna kummuli keeras ja hõikas:
«Tule, paimen, võta küna, lähen ära!»
Tuli paimen, Baghdassarile ütles:
«Sinu vennal, Baghdassar,
on seitse korda rohkem jõudu kui sul.
Ära vastu temale hakka!
Mine, vend juba tappis
nelikümmend meest,
jäi kakskümmend, sina tapad need.
Siis tagasi tulete koos.
Ära pelga, ükski mees ei saa
teile kahele vennale vastu.»

Ajas hoost Baghdassar,
jõudis Vasklinna müüride alla,
nägi: nelikümmend ätti seisavad seal,
nägi: mehed nii vanaks on jäänd,
et riided, habemed, pead
on koltunud kõik.
Kõiki tervitas ta ja lausus:
«Olge terved, valgeparrad,
punaparrad ja mustparrad!»
Jälle vastas seesama hallpea ja ütles:
«Oi-oi, oi-oi! Tubli nooruk, noor poiss,
tulid sinagi selle õrjetu kätte.»
Poiss päris: «Mis sellest siis on,
et tulin selle õrjetu kätte?»
«Kui tunniks jääd siia, poeg,
selle õrjetu lind tuleb, kraaksub,
ja sinagi meiesarnaseks muutud.»
Baghdassar kostis: «Kallis vend,
eile-üleeile tuli minu moodi mees,
siit läbi läks, kas teie ei näind?»
Mehed pöördusid, ütlesid nii:
«Mitte eile, vaid üleeile
sinutaoline mees siit läks,
sinust tugevam oli ja vapram.
Tema ratsu oli ülevat sugu,
ta hüppas üle müüri, laskus linna.
Tema tapluse kära täna kuulsime veel,
veel täna kostis vägimeeste tapluse hääl,
kuid praegu ei kuule seda enam,
ei tea, kuidas lõppes taplus.»
Baghdassar kurtis ja kaebas:
«Oh häda! See on mu vend.
Kui kuulda pole tema tapluse häält,
siis ta tapetud on.
Ma vannun, et tapan kõik,
linna hävitan, maksan oma venna eest kätte!»

Ta mööda läks meestest ja edasi sõitis,
ja ükskõik, kes tuli vastu,
ükskõik, keda liikumas nägi,

kas inimest või looma —
ta kõik tappis ära.

Linnamüüri lõi nuiaga puruks,
läks linna, otsis tandrit.
Sanassar ja kakskümmend vägilast need
seisid vastamisi, võitlesid seal.
Nii väsinud oli Sanassar,
et vaevu jõudis end kaitsta,
veri silmi tal kattis,
kuid mõõgaga vehkis ta ikka.
Baghdassar oma hobu ajas jooksma,
sõitis läbi piiga akende alt,
päris piigalt: «Kus peetakse taplust?»
Piiga ära tundis poisi ja vastas:
«Taplus tolles linna otsas.»
Baghdassar oma hobu ajas jooksma,
jõudis kohale, taplema läks.
Hakkas vägimehi raiuma ühelt poolt.
Ise hüüdis ja hõikas:
«Oh mu vend Sanassar!»
Sanassar siis tundis, et tulnud oli vend,
ja lausus: «Ole tänatud, Jumal!
Mu abimees tuli, ei enam ma karda!»
Hõikas: «Siin olen, vend Baghdassar!
Ae-ae! Olen siin! Tulid appi!»
Baghdassar sõnas: «Jah, olen siin!
Sina hoia neid oma poolt vastu,
mina tulen ja tapan siitpoolt.»
Läks ja venna tõstis vere seest välja,
viis lättele, pesi puhtaks.
Kui silmad said valla, küsis vend:
«Baghdassar, kus nad on?
Jäi kakskümmend vägimeest veel.»
«Ära tapsin nad,» kostis Baghdassar.

Nad kuninga juurde läksid.
Kui kuningas nägi kaht venda,
sõnas: «See oli neljas proov,
nüüd Roheline linn jääb ainult,
siis tulete, võtate piiga.»

9

«Roheline linn, kus sa oled? Tuleme su juurde!»
Nad jõudsid kuiva ja põuasesse kohta,
jõudsid linna, hulkusid seal.
Ühe eide uksele koputasid siis.
Eit tuli ja küsis: «Kes on?»

Nad kostsid: «Rahulikud rändajad, memm.
Kas võtad külalised vastu?»
«Miks ei võta, pojad.
On ju külalised Jumalast antud.»

Eit ukse avas, poisid lasi sisse,
ise ütles: «Pole lapsi mul,
olge teie mu lapsed ja mina teile ema,
küll koos ära elame, leiba annab Jumal.»

Tõusti hommikukoidikul üles,
Baghdassarilt päris Sanassar:
«Miks saatis meid kuningas siia,
mis teeme siin?»
Baghdassar kostis ja ütles:
«Lähme, linnas ringi uitame, vend,
teeme nii, nagu juhatab Jumal,
ja vaatame, mis saab sest asjast.»
Jätsid eide juurde ratsud ja relvad,
ise linna kõndima läksid.

Seisid kuninga talliukse ees,
tuli tallmeister, küsis:
«Oh poisid, mis mehed olete õige,
kas tallipoisteks hakata ei taha?»
Poisid kostsid: «Rändurid oleme meie
ja tallipoisteks hakkame küll.»
Küsis tallmeister veel:
«Kas hobuste sugemine selge?»
Poisid kostsid: «Küllap on.»
Siis tallmeister võttis nad talli,
ütles: «Poisid, rookige latrid!»
Sanassar kahmas luua, Baghdassar haaras lasna,
latripõrandad rookisid puhtaks.
Siis tallmeister käskis:
«Nüüd sugege hobused ära.»
Sanassar küsis: «Kus on soad?»
«Selles orvas on soad,»
ütles tallmeister, ise läks välja.
Iga suga, mille võttis Sanassar,
tal pudenes põrmuks peos.
Poiss tallis käis ringi,
nägi midagi soataolist veel:
vaskküna, kust hobused jõid,
see hobuste otra oli täis.
Poiss odra puistas maha,
võttis küna, ja hobuseid sellega suges.
Igal hobul, kellest korra tõmbas üle,
ta naha üle saba tõmbas maha.

Siis tallmeister tagasi tuli.
Ta hüüdis: «Mis olete teinud!»
Nad kostsid: «Sugesime hobuseid.»
«Jumal puruks löögu te maja:
ära tapsite hobused kõik!»
Läks tallmeister, kuningale ütles,
et nõnda ja nõnda on lood.
«Mis hakata meestega peale?
Need on võimsad ja vägevad mehed.»
Kostis kuningas: «Jäägu siia!
Nad homme mägedesse saadan,
mingu võidelgu lohe vastu.»

Poisid eide majja tagasi tulid.
Õhtul palus Baghdassar:
«Mul on janu, memm, anna veidi vett.»
«Tulgu küsima kas või surm,
meil ei ole vett!»
Päris poiss: «Mis jutt see on?»
Eit seletas: «Võta või elu:
see Roheline linn on veeta linn,
meil linnas pole vett.
Mäe otsas allikas on,
aga lätte ees istub lohe,
paneb lättesilma kinni,
ei lase linna voolata vett.
Tema hirmul ei julge me vett toomas käia.
Iga nädal talle anname ühe neitsi,
et ta sööks ja annaks vett,
et rahvas ei sureks jannu
ega häviks päriselt linn.
On kuningakojas üks neidis,
tema kätte homme tuleb järg.»
«Kuule, memm, kas lohet tappa ei saa?»
«Kas üldse teda võimalik on tappa?
On kuningas mitugi korda
tema vastu sõjameestega läinud,
kuid teha pole midagi suutnud.»

Eit hommikul koiduvalgel lausus:
«Väljas hääli on kuulda,
vist lohe kätte viiakse tüdruk.»
Poisid vaatasid: tõsi jah, tõesti,
kuupalgelist kaunist piigat,
peast jaluni mustas rüüs,
viidi nutvana mäeharja poole,
naised vee järel kannudega kaasas.
Kaks venda neile järele läksid.
Kui linnast jõudsid välja,
Sanassarile-Baghdassarile öeldi:
«Te võtke see piiga,
viige, andke lohele kätte,
te võidelge lohega, tapke ta ära.»
Sanassar-Baghdassar kuningale kostsid:
«Aga millega me lohe vastu võitleme?
Meil relvi pole kaasas.»
Aga kuningas vastu: «Ise teate.»

Baghdassar Sanassarile sõnas:
«Suures majas siin kõrval
kaks ümmargust kivi, neil keskel on auk.
Lähme sinna, need võtame kaasa,
käe pistame läbi ja kanname neid.»
Poisid läksid ja võtsid kivid.

Aga kivide omanikud tulid
ja kuningale kaebasid kohe:
«Nii ja nii palju kulu me kandnud,
kui tõime need kivid.
Nad viivad ja mägedesse viskavad need,
ei me suuda neid tagasi tuua.»
Päris kuningas poistelt:
«Kui ära viite, kas tagasi toote?»
Kostsid poisid:
«Jah, kui viime, siis ka toome.»

Võtsid neitsi ja kivid
ning läksid, mäeharjale jõudsid,
kus neitsi pidi seotama kinni.
Seal sõnasid: «Tüdruk, ära karda,
jää siia, küll läheme meie.
Üks lohest jääb üles-, teine allapoole.»
Aga tüdruk mõtles nii:
«Olgu pealegi, mina lasen jalga,
tulgu lohe, nad mõlemad söögu.»
Vennad vaatavad: lohet ei ole,
aga piiga on pagend.
Võtsid piiga ja sidusid kinni.

Sõnas vennale Sanassar:
«Jään alla, sina mine üles.
Kui üleval seisan ja kivi heidan,
ma kardan, et sa püüda ei suuda.
Kui lohe tuleb välja, anname pihta,
kuid, vend, ole ettevaatlik,
et kuristikku kivid ei kaoks.»

Äkki mägedes mürinat kuulsid,
siis nägid: tuleb elukas suur,

ühe pühvli kõrgu, viie pühvli pikku.
Juba eemalt nägi lohe:
ühe asemel toiduks on kolm.
Tal rõõmsaks läks meel,
suu ammuli ajas, hambad irvi,
saba keerutas, sisises ise,
tuli neelama piigat.
Hambaid plagistas piiga,
keel kangeks jäi, nuttis,
tulised pisarad voolasid palgel.
Päris juurde tuli lohe,
Baghdassar heitis kivi, sai pihta,
kuid elukas jäi püsti.
Sanassar hüüdis vennale: «Püüa kivi!»
Sanassar viskas külje elukal puruks,
ei jõudnudki vennani kivi.
Nad lähele astusid siis,
peksid kividega puruks lohe pea,
võtsid kivid, tulid piiga juurde,
tegid köidikud lahti ja ütlesid ise:
«Tõuse nüüd, mine koju!»
Aga verine lohe langes maha ja kärvas.
Läks lättesilm lahti,
ja vabalt voolas vesi, aina tuli ja tuli,
igamees koju kandis rohkelt vett.
Baghdassar Sanassarile sõnas:
«Kivid kuristikku viskame ja lähme.»
Sanassar kostis: «Vend, armeenlastest kahju,
ei nad jõua neid tagasi kanda,
viime kivid kaasa, anname kätte.»
Võtsid kivid ja piigaga koos
poisid tagasi pöördusid linna.
Piiga kuningale rääkis, mis nägi.

Kutsus kuningas vennad ja küsis:
«Kas kivid tagasi tõite?»
Kostsid vennad:
«Tõime küll, ukse kõrval nad maas,
tulgu omanikud, võtku ja kohale viigu,
ei me tea, kus on nende paik.
Tõime siia kivid, nemad edasi kandku.»
Kostis kuningas: «Ei nemad jõua viia.»
Poisid vastu: «Kuidas enne viisid?»
Kostis kuningas neile:
«Enne rakendati ette hobused-pühvlid,
kui kohale veeti kivid
uue õliveski tarbeks.»
Sanassar sõnas: «Tulgu nad kaasa,
ise uksed tehku lahti, näidaku koht,
meie kanname kivid ja paneme paika.»
Läksid omanikud poistega kaasa,
kätte näitasid kivide kohad,
poisid kivid panid paika,
eide majja tagasi läksid.

Teisel päeval kuningas kutsus,
ja ütles vendadele nii:
«Te soovige! Kõik, mida soovite, annan!»
Baghdassar talle kostis: «Ei midagi muud,
ainult seda, kelle päästsime ära.»
Siis kuningas uuesti päris:
«Baghdassar, annan kõik. Mida soovid?»
Kolm korda kuningas küsis,
kolm korda ei tahtnud ta muud.
Siis kuningas lausus:
«Kui muud te ei taha,
siis päästetud piiga on teie.
Baghdassar, tule, naise anname sulle!»
Baghdassar sõnas vastu:
«Pole praegu mul aega võtta naist.»
Baghdassariga kihlasid piiga.

10

Vennad tõusid, hüvasti jätsid,
tulid tagasi Rohelisest linnast,
läksid, jõudsid Vasksesse linna.
Nad hobused ajasid kuninga ukse ette,
Deghdzuni tahtsid võtta, väevõimuga viia.
Ütles kuningas: «Kuule, Sanassar,
Deghdzun linnast väljas oma lossis,
deev Hamtol väravas vardjaks,
kui suudad, võta endale piiga.»

Jäi linna Baghdassar,
Sanassar, sassuunlane hull,
võttis relvad, hüppas ratsule, läks.
Nägi kaljutipul valget lossi,
sõitis sinna ja lausus:
«Eks kaeme, kas Deghdzuni oma see loss.»
Poiss ukseni jõudis ja nägi:
suured, tohutud väravad usteks.
Hüüdis: «Hei, uksed tehke lahti!»
Deev Hamtol hõikas vastu seest:
«Kes sa sihuke oled,
et ukse peab tegema lahti?»
«Kas sina mu nime pole kuulnud?»
Hamtol küsis: «Mis nimi sul on?»

Sai vastu: «Sa ei teagi mu nime?»
Hamtol kostis: «Ei, ma ei tea.»
Sanassar Hamtolile lausus:
«Ega minagi tea, mis nimi mul on,
ainult ema käest kuulsin ma korra...»
Hamtol küsis kohe: «Mis kuulsid?»
Sanassar kostis: «Mida ma kuulsin?
Olin pisike, ema upatas mind
ja ütles: Hamtoli surmaingel.»
Hamtol Sanassarile vastu:
«Kui sina oled minu surmaingel,
pista näpp uksest sisse!»
Sanassar sõnas: «Säh, võta kämmal!»
Ja sirutas sisse käe.
Kui Hamtol ta kätt nägi, imestas,
võttis pihku ja pigistas.
Sassuuni hullule kui kirbu hammustus see,
ei talle see midagi teind.
Sanassar siis sõnas: «Hamtol,
noh, nüüd anna sina oma käsi!»
Hamtol andis käe,
ja kui surus seda Sanassar,
emapiima verega koos
Hamtoli küünte alt tilkus.

Hamtol pages ära, Deghdzuni juurde läks.
Deghdzun päris: «Oi, Hamtol,
mis juhtus, et pagesid ära?»
Ja kostis Hamtol: «Mu emand,
seisab värava taga üks mees,
kes käskis: Uksed tee lahti!
Ma ei teind, ta mul pigistas kätt,
nii et emapiima küünte alt tilkus.»
Deghdzun päris: «Aga kas sina
tema kätt suruda ei jõudnud?»
Hamtol Deghdzunile kostis:
«Ta pistis oma käe mulle pihku.
Ei käsi olnud see, oli palk!»
Deghdzun päris: «Ega sa ei küsind,
mis on tema nimi?»
Hamtol kostis: «Küsisin, vastas:
Olin pisike, ema upatas mind
ja ütles: Hamtoli surmaingel.»
Deghdzun aga ütles: «Arvata on,
et see üks Sassuuni hull!»
Hamtol päris vastu:
«Kes on need Sassuuni hullud?»
Deghdzun kostis: «Sanassar-Baghdassar.
Nad ükskord tulid Sassuuni,
sinna rajasid tohutu kantsi,
andsid nimeks Sassuun, Sassuuni maja.»

Prõmm-prõmm keegi lõi vastu ust,
ise hõikas: «Uks lahti,
selle värava virutan muidu
läbi suitsuaugu sulle vastu pead.»
Hamtolil jäid hirmuga käed-jalad kangeks.
Deghdzun vaatas aknast ja nägi:
väljas seisab Sassuuni hull Sanassar.
Piiga kängitses jalad,
jooksis vastu, avas ukse ja lausus:
«Minu kroon, tere tulemast, isand!»
Hüppas ratsult Sanassar,
teineteisele kaela heitsid käed,
läksid, astusid lossi.
Muutus kihulaseks, pages Hamtol.
Deghdzun aga hüüdis:
«Oh, mu elu on su päralt!
Sanassar, olgu meeldiv see põhjus, miks tulid!»
Sanassar aga kostis:
«Oma naiseks tulin sind viima.»
Talle vastas Deghdzun:
«Mu silmade valgus, olen nõus!
Kust leiaksin teise sama vapra?»
Kui piiga Sanassari ees seisis,
märkas poiss, kui kaunis on Deghdzun:
seitse korda kaunim kui unes ja pildil.
Kihlasõrmuseid vahetas pruutpaar.

Kuldjuus Deghdzun sõnas: «Sanassar,
mul tuhandeks kahju su noorest east,
mul kahju, et tulid mind viima.»
«Miks nii kahju sest on?»
Deghdzun talle kostis:
«Ma kardan, et tapetakse sind.
See maa on ju nõiduse maa.
Lähme ära siit öösel,
et linnas ei teataks ega nähtaks.
Kui linn saab teada ja näeb,
ei nad lase mind viia.»
Aga poiss talle kostis ja ütles:
«Ei ma karda, lähen päeval,
pole vaja pikki sõnu.
Kui sa päeval tuled, tule,
mu ratsule hüppa ja ära su viin.
Kui ei tule, ütle viimane sõna,
siis tagasi lähen Sassuuni.»
Kuldjuus aga kostis:

«Kuidas tulemata jään!
Mul ainult üks hing,
sinu armu päralt on see.
Sinu siia kutsusin selleks,
et minna sinuga kaasa.»

Veel enne, kui lõpetas jutu,
ta hobuse laudjale hüppas.
Sanassar ajas hoost, sõitis teele.
Ükskõik mis teel tuli vastu —
olgu kivi, põõsas või loom,
Sanassar neid teretas kõiki,
kuni jõuti maa piirile välja.
Ent siis tuli vastu üks elukas võigas,
Sanassar ei tervitand seda.
Ajas elukas püsti,
valju häälega karjus:
«Näe, viib ära, viib ära!
Sanassar viib kuldjuustüdruku ära!»

Kuulis kivi seda kisa,
kivi pajatas põõsale,
põõsas puudele ütles,
puud loomadele laususid,
kuni kumu jõudis linna,
üksteisele linlased rääkisid seda.
Linna mehed said teada,
linnast välja võitlema tulid.
Palju ratsureid sõitis kokku,
Sanassarile kallale kippusid kõik.
Saab lugeda liivateri rannal,
saab lugeda tähti taevas,
saab lugeda rohukõrsi maas,
aga ratsamehi oli lugematu hulk.

Sanassar oma piiga viis varju,
mäe tippu kõrgele pani,
ise ratsameeste vastu tuli,
tõmbas Välkmõõga välja ja hüüdis:
«Sinu nimel, Elav Isa,
Sõjarist mu paremal käel!»
Siis näljane, janune Sanassar
maha ratsameeste jõukusid raius.
Linna mehed neljast kaarest
tulid kokku ja tungisid peale
kantsi väravate ees.
Sanassar sõdis nüüd nende keskel,
tappis, raius, neid tagasi rõhus.
Varsti vaatas ja märkas —
mehed kantsi poolt jooksevad ära,
aina lähevad, linna poole vaovad,
aga linna poolt vastu
kantsi poole pagevad jälle,
sest teiselt poolt hull Baghdassar
rõhub tagasi mehi ja raiub.

Baghdassar nägi ratsameest valget,
kes, üleni kastetud verre,
kesk möllu välgutab mõõka.
Ta ratsameest hõikas ja hüüdis:
«Ole valmis, saab, mis saab!
Sina tapsid mu venna,
ma tulen, su hinge Jumalale annan.»
Nuia hööritas ette ja taha,
lõi vennale südame kohta.
Vend hobuse laudjale langes,
kuid uuesti tõusis, sadulasse istus,
uus nuiahoop venna sadulast lõi,
Sanassar aga sadulasse hüppas taas
ja laulu hakkas laskma:

«Au sulle, armuline Jumal!
Suur Kuningas ette näeb kõik!
Oli hullu Baghdassari moodi see hoop,
oli hullu Baghdassari moodi see hoog.»

Baghdassar tundis sõnadest ära,
et veli on see, ja sõnas:
«Oled verine, ei tundnud sind ära,
kuid miks sina ei tundnud mind
ega hoiatand, et ma ei lööks?»
Siis päris ta Sanassarilt:
«Kas said saagi või tulid tühjalt?»
Vend kostis ja ütles:
«Tõin kaasa khadžide kuninga tütre,
ta varjul seal kõrgel mäetipul.»
Koos piiga juurde läksid.
Sanassar juba eemalt pilgutas silma,
et piiga suudleks vennal kätt.
Piiga suudleski kohe Baghdassari kätt,
Baghdassari see rõõmustas väga,
ta ütles: «Vennanaine,
venna riided pese verest puhtaks,
jääb ülejäänd vägi mu hooleks.»
Nõnda ütles Baghdassar,
võttis kohe oma oda,
sööstis ratsameeste murdu, neid raius,
jättis alles vaid need,

kes kodunt välja ei tulnud,
ei sõnumiviijatki jätnud.

Ja nõnda kaks venda,
üks ühelt, teine teiselt poolt
viimaks ratsamehed sootumaks tapsid.
Kõik linlased kohkusid ära,
tuli välja khadžide kuningas ja ütles:
«Te hullud sassuunlased, Jumala pärast,
mu meeste tapmine jätke!
Mis tahate, saate kõik.
Kui tahate tütart, ta saate,
kui kuningriiki tahate, sellegi saate.»
Nad kostsid: «Tahame tütart ja võtame kaasa!»

11

Baghdassar-Sanassar võtsid piiga
ja neljakümne rauga juurde viisid,
seal peatusid, ratsult tõstsid piiga,
panid tüdruku meeste ette.
Sanassar-poiss ütles:
«Kuule, piiga, need nelikümmend meest
sinu pärast on tulnud siia,
sinu nõidus nad sääraseks muutis.
Mine, vabasta mehed sest lummast,
anna tagasi iga, mis oli neil tulles!»
Kuldjuus Deghdzun aga sõnas:
«Nad kõik mind tulid siia tahtma.
Kui nad uuesti nooreks ja tugevaks teen,
nad teiega tapľema hakkavad siis.
Mind võtke ja minema lähme.»
«Ei, ei, nii ei saa!» kostis Sanassar.
Piiga tuusima hakkas taas,
kutsus kohale linnu,
lind kraaksus, ja kohe
said tagasi mehed oma endise ea.
Sanassar sõnas: «Nii on hea!»
Jättis tüdruku kõrvale,
ise juurde meestele astus,
sõnas: «Vaprad võitlejad, hei!
Siia piigat tulite tahtma,
peate tulema, taplema nüüd,
piiga tapluses endale võtma.
Piiga pärast eks meiegi tulnud,
kaks venda meid tuli.
Piiga pärast me võidelnud, võitnud.
Piiga võtsime, tõime ta siia.
Täis jõud on teil tagasi nüüd,
piiga eemale jäägu,
meie tapleme siin.
Kui saate meist võitu,
saate endale piiga.
Kui meie võidame teid,
jäägu piigagi meile.»
Mehed kostsid ja laususid nii:
«Sanassar, Baghdassar!
Meid tegite priiks,
meile andsite tagasi noorusejõu,
kuidas võiksime võtta vastu te kutse,
kuidas saaksime tõusta te vastu?
Ei me teiega võidelda söanda,
ei, vennad, meie ei võitle,
läheme tagasi omale maale.»

Sanassar sõnas: «Rändurid vennad,
kas olete nõus, et piiga nüüd viin,
koos temaga rõõmsasti elan?»
Talle vastasid mehed:
«Vii kaasa ja näe ainult head!
Ole õnnelik, rõõmsasti ela!»
Jätsid hüvasti nelikümmend meest,
läksid omale maale,
igaüks oma koju.
Sanassar-Baghdassar võtsid piiga
Sassuuni asusid teele.
Sanassar sõnas: «Vend,
sa endale võta see kuldjuuspiiga.»
Baghdassar sõnas: «Ei, ei ma võta.
Kahekordselt ta sulle terviseid saatis,
sina võitluse võitsid,
sina võtma ta pead.
Kes on kuulnud, kes näinud,
et vend võtab venna käest mõrsja.
Aga mina saan mõrsjaks
selle piiga, kelle päästsime lohe käest.»

Kas käisid nad palju või vähe,
seda keegi ei tea.
Nägid: sinine ratsanik läheneb eemalt,
hõikab: «Hei, teie sulid!
See paradiisipiiga sobib mulle.
Kuhu tüdruku viite?»
Sanassar sõnas: «Vend,
võta suitsed, hoia hoost,
lähen vaatan, mis ta räägib.»
Baghdassar talle vastu:

«Kas surmaingel oled,
et alati vastu lähed sina?
Mina seekord minema pean.»
Sanassar kostis talle: «Mine sina.
Mis siin pahaks on panna?»
Baghdassar ajas hoost, läks ette,
hõikas sõna, teise sõna hüüdis võõras,
tulid sadulast, algas taplus.
Baghdassar vastu maad teise paiskas,
siis mees muutus hetkega naiseks,
rinna paljastas, ise ütles:
«Keda viite, see mu sõsar!
Seitsme aasta eest pagesin juba,
ta majast kadusin ma,
sest piiga lummutas mehi.
Siis mägedes olin röövlite hulgas,
sealt läksingi Rohelisse linna,
sealse kuninga juurde.
Nüüd kuulsin, et sõsara nõidus on murtud,
Sanassar ta endale võtnud.
Nüüd mina, su mõrsja, tulen sinuga koos.»

Istusid neljakesi hooste selga
ja sõitsid Sassuuni poole.
Viis kuulutaja sõna neilt ette,
nad emale sõnumi saatsid:
«Sassuuni tuuakse khadžide kuninga tütred:
kuldjuusne neljakümne patsiga Deghdzun
ja tema sõsar!
Olgu pasunad, trummid ja laulikud valmis,
me tuleme pidama pulmi!»

Tsovinar-hanum saatis laiali sõna,
kutsus nelikümmend pasunameest,
nelikümmend trummilööjat,
kutsus laulikud,
kutsus kokku kogu linna rahva,
piigad mehele pandi,
Sanassarile kuldjuus Deghdzun,
Baghdassarile tema sõsar.
Nelikümmend ööd ja nelikümmend päeva
kestsid saajad,
peeti pidu ja oldi rõõmsad.

Baghdassar võttis naise, Bagdadisse läks.
Sanassar jäi Sassuuni.
Lastetuks jäi Baghdassar.
Sanassari õnnistas Jumal:
tuli poeg, nimeks pandi Vergo.
Mõni aasta läks mööda,
Sanassar sai veel kaks poega:
ühe nimeks pandi Häälekas Hovan,
teise nimeks Mher.
Vergo millekski ei kõlvand.
Häälekal Hovanil oli sihuke hääl,
et enne kui hüüdis,
mässis endale seitse pühvlinahka ümber,
et lõhki ei läheks.
Oli mõlemast vennast kangem Mher.
Aega läks mööda,
Sanassari päevad said otsa, ta suri.
Tsovinar-hanum ja kõik teisedki surid.
Jäid alles onu Thoross, kuldjuus Deghdzun,
Vergo, Häälekas Hovan ja Mher.
Mheri ajad tulid siis.

Teine haru

Vanem ahel

1

Sulle õnnistust palun,
Kuldjuus Deghdzun!
Tuhat õnnistust.

Sulle õnnistust palun,
onu Thoross!
Tuhat õnnistust.

Sulle õnnistust palun,
Häälekas Hovan!
Tuhat õnnistust.

Sulle õnnistust palun,
vapper Mher!
Tuhat õnnistust.

Sulle õnnistust palun,
Armaghan!
Tuhat õnnistust.

Sulle õnnistust palun,
Ismil-hathun!
Üht õnnistust.

Esimene osa

MHER KANNAB SASSUUNI EEST HOOLT

2

Kui suri Sanassar, ütles Häälekas Hovan:
«Sassuun saab sulle, Vergo,
sa meist vanem vend.»
«Oh!» kostis Vergo.
«Ei ma valitseda või,
mul ju ammugi song!
Sanassari nuia kord võtsin ja heitsin,
ma naba tõstsin paigast ja songa sain.»
Siis mindi, istuti maha,
peeti nõu ja räägiti nii:
«Kuldjuus Deghdzun valitsegu siin,
kuni poisid sirguvad suureks.»
Kuldjuus Deghdzun sai Khurkik Džalali,
selga ratsule istus, mägedesse läks.
Polnud ammugi saanud ta kodust välja.
Oh oleksid näinud sa teda ja hoost!
Seadis hobule pärlmuttersadula selga,
suhu hobule pistis terassuitsed,
ise selga tõmbas raudsed riided,
ise jalga pani teraskingad,
Sanassari vibu võttis kätte ta,
Sanassari nooletupp rippus vööl,
aina mägedes kihutas ringi.
Mitu aastat nii valitses Deghdzun.

3

Bagdadi Kaliifil oli sõbramees hea,
mehe nimi oli Msõri Melikh.
Msõri maa oli tema käes,
Msõri maad valitses Melikh.
Sanassari surmast kuulis ta,
kohe tõusis, Sassuuni vastu läks
ning andamite ja maksude alla
Sassuuni linna sundis:
igal aastal nelikümmend mullikat,
igal aastal nelikümmend mõõtu kulda,
igal aastal nelikümmend näitsikut.
Mitu aastat nõnda Sassuuni linn
oli Melikhi maksu all.

4

Kui Mher seitsmeaastaseks sai,
seitsme maja kõrguseks kasvas ta.
Poiss pandi kloostrisse kooli,
seal õppis ta veidi, sai tarkust täis,
ühel päeval emale ütles nii:
«On küllalt elust kodusest mul,
anna käsk, lähen, mägedes ringi käin,
kõnnin kinkude peal, kütin loomi,
nagu mehistel meestel kombeks.»
Kuldjuus Deghdzun sõnas: «Mher,
ei minna sa või, oled väikene veel,
sa kannata veel mõni aasta.»
Kuid Mher talle vastu ütles:
«Ema, kuni meest pole majas meil,
tuleb deev ja majale kahju teeb,
on parem, kui praegu olen valmis ma
juba nendele hakkama vastu.»
Kuldjuus nägi: pojast jagu ei saa,
andis käsu ja loa.
Mher läks välja küttima siis,
hulkus mägedes, hulkus orgudes,
päeval küttis ja igal õhtul ta
tuli koju tagasi magama.
Jala läks, jala tuli, ei olnud tal hoost.
Ühel päeval kaua ringi jooksis Mher,
ajas mägedes joostes rebaseid,
ei kätte ühtegi saanud ta,
viskas vihaga maha malaka.
Onu päris: «Miks pahandad, poiss?»

Mher kostis seepeale: «Onu Thoross,
jäägu maha minust säärane jaht,
täna palju joosta ja lipata sain,
täna palju taga ajada sain,
kõik loomad jooksid minema käest,
ei ma järele jõua, ei kätte saa,
neid eemalt noolega lasen küll,
ei taba, tulen tagasi tühjal käel,
oh onu, olen väsinud ma!»
Mher oli kehast läinud raskeks,
tal jooksmine edenes kehvasti:
vajus joostes maa sisse põlvini.
Onu hüüdis: «Oled päris Sassuuni hull,
peab siis iga sassuunlane olema hull!
Kus küll on nähtud, et mõistlik kütt
oma saagile järele jookseb,
et püüab kätega loomi!»
«Aga kuidas siis, mis ma tegema pean?»
päris kohtlaselt Mher.
Ema õpetas Mheri: «Mher, mu poeg,
Bithlissi linnas on vürst Gorgik,
tal tuliseid hobuseid palju on.
Vürst on me soost. Mine vaata neid.
Tõuse, mine võõrsile talle,
ära tühja pärast väsita end,
too hobune, karga ta selga,
too hobu, jahil käi ratsa!»
Mher sõnas: «Moon pane valmis, memm,
pean tõusma ja minema koidikul,
Bithlissi linna minema pean.»

5

Tõusis Mher, kui hahetas hommik,
hirsileivad vöö vahele pistis,
tõmbas juurtega välja mulla seest puu,
selle õlale heitis ja oligi teel.
«Bithlissi väli, kus oled? Su juurde tulen!»
Marrõnka väljale alla läks
ja peatus Bithlissi linna ees.
Mäepoolsesse linna otsa sattus,
olid poisid seal parajasti mänguhoos.
Poisid kõrvale vaatasid, nägid:
tuleb mees, tuleb tohutu mees,
õlal kannab tohutut puud,
see kui tala, mis laele toeks.
Poisid märkasid meest ja pärisid siis:
«Kes on see mees, kel on jõudu
võtta selga palk ja viia?»
Mher ligi jõudis: «Mul teada on vaja,
poisid, kus on vürst Gorgiki maja?»
Lapsed Mheri ümber jooksid ja kostsid:
«Tule kaasa, su viime Gorgiki lossi!»
Võtsid, viisid ta vürsti ukse ette.
Maha Mher pani palgi ja sisse läks.
Sees nägi: vürst Gorgik istub toas,
vürstid ümber puhuvad juttu.
Mher tervist kõigile soovis,
vürst Gorgik ei kuulmagi teinud.
Mher nägi teistest kõrgemal meest:
«Kas pole see mitte vürst Gorgik?»
Mher läks ja võttis Gorgiki käe,
võttis käe, veidi kergitas vürsti,
ja kui vürsti kätt veidi vaotas,
vürst Gorgik säärast valu tundis,
nagu käsi oleks seitsmest kohast katki.
Siis pöördus ja päris kohkunud vürst:
«Sa vapper, kus on su kodumaa?»
Mher talle kostis: «Sassuunis.»
«Kelle poeg oled, poiss?»
Mher talle kostis: «Sanassari.»
Hõikas vürst: «Tere tulemast, oh mu poiss,
ole tuhandeks terve tulemast!»
Oli silmakirjalik vürst Gorgik:
kui Mheri jõudu tunda sai,
oma poole meelitas poisi meelt,
käskis: «Toodagu poisile süüa!»

Mher maha istus puhkama jalgu,
oma söögi sõi ja lõpetas.
Siis küsis Gorgik:
«Mis su nimi on, poiss?»
«Mher,» poiss kostis vastu.
«Mher, mu poiss, kuidas juhtus see,
et tulid mu juurde külla?»
Vastas Mher: «Olen kehast nii raskeks läind,
et mägedes, kui ma jahil käin,
ei hunte ega ulukeid kätte saa,
nad põgenevad mul käest.
Ma tulin, et hobu annaksid mulle,
hobu selga hüppan, jahile lähen.
Kui annad, siis anna mulle ta,
kui ei, tõusen, minema lähen.»

Gorgik talle ütles ja rääkis:
«Mher, kallis, suren su päikese eest!
Kui ainult hobu sul sooviks on,

võid saada neid kümme tükki.
Mul tallis on nelikümmend hoost,
kes neljakümnest meeldib neist,
see võta, hüppa selga ja endale vii.»

6

Õhtul magama läksid, hommikul tõusid,
ja kui tõusid, teener süüa tõi.
Kui nad kõhu olid söönud täis,
Gorgik kutsus sulase, lausus nii:
«Sa, sulane, Mher meie talli vii,
ja mis hobu Mherile meeldib,
anna talle, las võtab ja kaasa viib.»
Mher sulasega läks talli koos.
Ta vaatas, ja mida nägi seal:
oli ühes reas kakskümmend hoost,
oli teises reas kakskümmend hoost,
kõigil neljakümnel pärlmuttersadulad,
kõigil neljakümnel terasest suitsed suus.
Sõnas sulane: «Mher, kallis, suren su eest!
Mis hoost süda soovib, see võta.»
Mher hobusterea vahelt läbi läks.
Käega kellele laksas selga,
see kohe vajus kõhuli maha.
Nõnda proovis Mher ära nelikümmend hoost,
siis pöördus ümber ja lausus:
«Ei ratsut ma endale leia siit,
kui võtangi mõne, mis sellega teen?
Selga laksasin kellele kämblaga,
sellel kõht vajus vastu maad,
kas suudaksid nemad kanda mind?»

Mher ukse poole minema hakkas
ja äkki nägi tallis kohmakat
karvast kaheaastast täkkvarssa,
väikest sälgu, kes ringi jooksis.
Mher mõtles ja endale lausus:
«Pole parajat hobu minule siin,
kui laksaks sälgu kämblaga kord:
kui kooleb, lähen minema kohe.
Jäägu mälestuseks minust see hoop.»
Nii lausus ja sälule laksas,
hoop otse ristluiele sattus.
Sälg perutas, raius kümmet hoost,
Iii tagajalgega latrid koost.
Kui see hoop oleks Mheri taband,
Sassuuni ta lennanud oleks.

Puutus kivist sõnnikukasti see hoop
ja kividest sädemeid lendas.
Mher sõnas ja ohkas: «Oh Jumal küll,
kui keegi mind kannab, siis ainult see sälg,
ei kanna mind keegi või ainult see sälg!
Oma rammu ju tunnen hästi ma,
hoobi andsin, oleks koolma pidanud sälg.
Küsin sälu; kui annavad, võtan ta,
ei anna, jätan kõik, lähen minema.»

7

Tõusis Mher, tuli tuppa ja maha istus,
vürst Gorgik aga poisilt päris:
«Kallis Mher, mis hobu sa valisid?
Võta rahuga kaasa, endale pea.»
«Ei taha su hoostest ühtki!
Kui annad, siis anna see karvane sälg;
kui seda sälgu ei anna,
jätan kõik, koju tagasi lähen.»
Onu kostis: «Mher, mul häbi on!
Eks ole ma ju vürst Gorgik!
Rahvas ütleb: näe, tuli Sanassari poeg,
ei vürst raatsinud kinkida ilusat hoost!»
Mher vastas: «Ei, onu, ei!
Ainult seda sälgu tahangi ma,
kui annad, anna, las võtan ta;
ei anna, siis tõusen, lähen minema.»
Kostis Mherile vürst Gorgik:
«Tee, mis arvad, mu poiss,
ei sunni ma vägisi, ise tead,
kui valisid sälu, eks võta siis.»

Läks sulane, sälu valjastas
ja tallist välja tõi.
Andis oheliku Mherile kätte.
Mher tõmbas, tahtis vaadata sälgu,
siis märkas, et tulla ei taha sälg.
Nõudis köit ja köis talle toodi,
sälu jalad sidus kokku kõvasti,
tal jalge vahelt läbi pistis palgi
ja palgiga õlale tõstis,
ise hüvasti jättis:
«Jää terveks, onu! Jumal kaitsku su maja!»
Mher minema hakkas ja teele läks.
«Kus oled, Sassuun, ma tulen!»
Bithlissi linn oli irvhambaid täis:
tulid ümber Mheri ja lööpisid,

8

nad naersid ho-hoo ja naersid hi-hii,
et mees võtab hobu selga ja viib.

Ei Mher pannud pilamist tähele,
vaid mäkke läks, Sassuuni jõudis.

8

Nägi onu Thoross, et tuleb Mher,
tal õlal on puu, puus rippumas sälg.
Lausus: «Poiss, ainult karvane sälg!
Kas tõesti Gorgikilt selle kingiks said,
kas ei saanud talt muud,
ei saanud head hoost?»
Mher vastas: «Onu,
tõsi on, mis ütlesid enne.
Vürst Gorgikil on tallis nelikümmend hoost,
need kehvemad kõik. Kui neid puutusin käega,
kõik vajusid kõhuli vastu maad,
nende seast ei kõlvanud ükski.»
Ta ütles: «Kui kämblaga laksasin ma,
kui sälule vastu laudjat lõin,
sälg perutas, raius kümmet hoost,
kivist sõnnikukasti kahe jalaga lõi
ja kividest sädemeid lendas.»
Kostis onu: «Mher, kui nii on lood,
sälg tuline on, ta siia too.
Ma sälu eest hoolitsen hästi.
Kui kaks-kolm kuud saab mööda,
siis istud ta seljas ja ratsutad.»

Onu Thoross oli hoostesepp
ja hobuseid hästi tundis.
Ta võttis sälu ja hooldas kolm kuud,
ning sälust sai tublisti asja.
Siis sälu andis Mherile sõita.

Kui ratsameheks sai Mher,
läbi sõitis kogu Sassuuni.
Ja kui sadulas istus,
kõik loomad, keda nägi, püüdis kinni.
Kogu saagi tõi koju
ning jagas sassuunlaste vahel.
Seitse aastat sassuunlasi saagiga toitis.

9

Ühel päeval Sassuunis
leiva hind läks kõrgeks.
Viieteistkümneseks sai Mher.
Mheri ukse ette rahvas kaebama tuli:
«Mher, Jumala pärast,
meie sureme nälga,
päästa ometi meid!»
Mher sõnas: «Mis tuleb teha?
Lähen, onu käest küsin.
Las uurib ta välja, miks kallis on leib.»

Onu juurde läks Mher,
sõnas: «Onu, miks leib on nii kallis?
Kas oskad sa leida pääsu?»
Onu kostis: «Poeg Mher,
kust leiaksin pääsu?
Meie maal pole vilja enam varuks.
Kui kuskil veel ongi,
siis ainult su isa aidas.»
Mher küsis: «Miks vilja ei ole?
Kas rahe meid rüüstas või raju meid laastas,
või hävitas põud?»
Kostis onu: «Ei, pole põhjuseks see.
Meie maal on vähe kündi ja külvi,
peame kitsi ja veiseid ja eesleid.
Meile vili Damaskusest tuleb, Aleppost.
Üks lõvi on ilmunud siia.
Kui läheme nõlvale adraga kündma,
ta murrab meid ära.
Pole tulijaid enam ega minejaid enam,
rahvas teed ei saa käia
Damaskusest siia, Damaskusse siit.
On seepärast puudus meil viljast,
ja seepärast vili on kallis me maal.»
Mher päris: «Ütle, onu,
mis asi on lõvi, mismoodi on lõvi?»
Kostis onu: «Lõvi loomade kuningas.
Ta inimesi murrab.»
Mher päris: «Kas kaugelt sööb ära
või siis, kui ligi talle minna?»
Onu kostis, et kui ligi minna.
Mher sõnas: «Kui nii,
lähen koidikul homme.»
Onu ütles: «Parem ära mine,
ta su tükkideks kisub.»
Ei hoiatust kuulanud Mher ja läks.
Kel jalg veel jalusesse tõusis,

kes sadulasse istuda suutis,
kõik hommikul ratsa tulid Mheriga kaasa,
läksid lõvile vastu.
Nägi lõvi, et tuleb üks mees,
kohalt tõusis, kõndis vastu,
peksis sabaga maad,
tõstis tolmu ja sompu.
Küsis Mher meeste käest:
«Kes tuleb sealt vastu?»
Öeldi: «Lõvi see ongi, kes tuleb.»
Mher sõnas:
«Kui lõvile keegi läheb mõõgaga vastu,
siis jätan ma rahule lõvi
ja tapan selle mehe.»
Veel meestele ütles Mher: «Lõvi ema
hüüdis Jumala poole, kui sünnitas tema.
Hüüdis minugi ema Jumala poole,
kui sünnitas mind.
Oma relvad pean jätma,
paljakäsi lõviga võitlema pean.»
Kes Mheriga kaasas, jäid eemale kõik.
Mher üksi jäi.
Ta läks, sai lõviga kokku.
Mher hõikas: «Leib, viin, Elav Jumal!»
Ühe käega haaras lõvil ülemisest lõuast,
teise käega lõvi alumisest lõuast,
ja kiskuski lõvi pooleks.
Kaheks tükiks rebis lõvi.
Ühe tüki pani ühele poole teed,
teise tüki teisele poole.

Kes kaasas olid, nüüd lähemale tulid,
jõudsid Mheri juurde.
Ja üks viis sõnumi Sassuuni,
Mheri emale ütles: «Olgu rõõm sinu silmis!
Mher lõvi lõi maha!
Ta seni oli Mher,
nüüdsest peale on Lõvitapja Mher!»

Mher tagasi pöördus Sassuuni
ja sassuunlased siis
Mheri ukse ette tulid ja laususid:
«Nüüd oled me isand ja peremees,
meid valitse nüüd.»
Kui sassuunlased Mheri olid valitsejaks teinud,
kuldjuus Deghdzun talle andis
Khurkik Džalali,
Välkmõõga,
turvised, kiivri,
vöö ümber niuete,
sametist vammuse.
Khurkik Džalali selga istus Mher,
võttis kätte Välkmõõga,
isa riiki mööda rändas
ja vaenlased kummardasid pead ta ees.

10

Hulk aega läks mööda.
Ühel päeval onu Thoross ja vürstid
tulid kuldjuus Deghdzuni tuppa:
«Miks ei võta Sanassari pojale sa naist?»
Peeti nõu.
Hommikul onu Thoross, Hovan ja kangemad mehed
hoostele istusid kõik,
sõitsid välja, asusid teele.
Nad kuningas Melkhoni juurde läksid.
Küsis kuningas Melkhon:
«Mis toob teid mu silmade ette?»
Sõnas onu Thoross: «Kuningas,
ühe asja pärast tulime siia.»
«Mis asja pärast?» küsis Melkhon.
Thoross talle sõnas:
«Oh kuningas, linnast või maalt
kena piiga tuleb leida,
kellest naine meie Mherile saaks.»
Melkhon sõnas: «Täna Manadzkerti lähme,
Thevathorossi tütre Armaghani
Mherile võtame naiseks.»

Tulid kuningas Melkhon ja vesiirid,
tulid onu Thoross ja kanged mehed,
läksid koos Manadzkerti kantsi.
Manadzkerti kantsis elas Thevathoross.
Thevathorossi ukse ette sõitsid
ja küsisid seal:
«Kas kodus on Thevathoross?»
Neile kosteti: «Thevathoross läks Vani.»
Enne lõunat läksid Vani
ja küsisid seal:
«Kas siin on Thevathoross?»
Neile kosteti: «Ei ole! Pani kantsile põhja,
võttis einet ja läks Arzrumi.»
Mehed lõunaks jõudsid Arzrumi
ja küsisid seal:
«Kas siin on Thevathoross?»

Neile kosteti: «Ei ole! Pani kantsile põhja,
sõi lõunat, läks Karsi.»
Jõudsid Karsi: «Kas siin on Thevathoross?»
Neile kosteti: «Pani kantsile põhja,
sõi õhtust ja läks Manadzkerti kantsi.»
Andsid teada Thevathorossile,
saatsid sõna: «Kuningas Melkhon,
onu Thoross, Hovan ja kanged mehed
sulle tulevad külla.»

Tema saatis mehed neile vastu.
Läks valmistas vürstidele eraldi koha
ja kangetele meestele eraldi,
nad tulid, istusid, sõid.
Kui söömine lõppenud, korjati toit.
Küsis kuningas Melkhonilt Thevathoross:
«Ole, kuningas, terve tulemast —
mis asja teil oli?»
«Su kolde juurde tulime,
et sinuga langudeks saada.»
«Mismoodi langudeks?» küsis Thevathoross.
Talle vastati: «Su tütart Armaghani
Mherile tulime kosima.»
«Kelle poeg on Mher?» küsis Thevathoross.
Nad kostsid: «Sanassari poeg.»
Sõnas kuningas Thevathoross:
«Melkhon, onu Thoross ja Häälekas Hovan,
kui te kord juba tulite meile,
oma tütre ma annaksin teile,
kuid seitsme aasta eest juba
Hlathi valitseja, Valge Deev,
Armaghani viis endale vangi.
Kui ta vabastada suudate,
Armaghan saagu Mheri omaks.»
Jäägu rääkima mehed peale.
Meie vestame Valgest Deevist.

11

Tollal Valge Deev Hlathi kuningas oli.
Ta kuulis, et Mheri kuulsus
iga päevaga maailmas kasvab.
Sõnas: «Kui mitte täna, siis homme
teeb Mher mulle kahju,
Hlathi võtab ära mu käest.»
Valge Deev võttis, kirjutas kirja,
andis vägimees Tuule kätte,
selle kirja viis Tuul Sassuuni.

Sel päeval Mher mägedesse jahile läks,
ja äkki vägimees Tuul
talle vastu tuli ja ütles:
«Tere, tere, Mher!
Sa juba nii suureks oled sirgund,
et mägedesse küttima lähed?
Ma annan sulle teada:
Valge Deev kutsub võitlema sind.»
Andis paberi Mherile kätte,
selles paberis seisis kirjas:
«Sa minuga võitlema tule!»
Mher paberit luges ja ütles:
«Hea küll, olgu valmis, ma tulen.»
Kirjatooja deev aga sõnas:
«Mher, üks palve on minul.
Anna sõna, et teed, mida ütlen!»
Mher talle kostis ja ütles:
«Minu sõna on kindel:
teie olete deevid,
aga meie Sassuuni julged mehed.
Meie jaoks pole valet,
mina ütlen, mis tahan.»
Aga deev talle lausus:
«Et olgu sul teada,
me ei armasta Valget Deevi.
Me soovime, et sa Deevi tapad,
siis pääseme tema käest.»
Mher sõnas: «Hea küll!»
Mher koju tagasi tuli,
suudles emal kätt,
sõnas: «Olgu sul teada:
Valge Deev saatis kirja
ja endaga võitlema kutsus.»
Kuldjuus Deghdzun sõnas talle:
«Annan elu su eest, oled veel poiss!
Kuidas temaga võidelda saad?
Ta kõikidest kuningatest võimsam,
tema peale ei hakka mõõk.
Kui ükskord saad suureks,
siis võitlema lähed, nüüd kannata veel!»
Mher sõnas: «Eks kannatamine ole hea,
aga deevile sõna on antud, ma lähen.»
Kuldjuus Deghdzun sõnas: «Hästi!
Sa mine, kuid kuula mu hõu.
Istu selga Khurkik Džalalile,
Sanassari hobu on see,
sel hobul on kõiksugu võimed;
Sanassari relvad ja turvised võta,
pane jalga terasest kingad,

pane raudkübar pähe,
vibu nooltega võta, nooletupp üle õla,
võta kätte sõjanui,
köida Välkmõõk vööle, aja hoost.»
Kui kuulis seda nõu,
Mher kähku pani ümber
isa turvised ja relvad,
Khurkik Džalali selga hüppas ja teele kihutas.

Mher välja sõitis,
Valge Deevi suvepaimule jõudis,
mäeharjale kõrgele üles.
Oli parajasti kevad
ja mägi täis tuhandeid rohtusid, lilli.
Valge Deev oma meestega
oli suveks mägedesse ajanud karjad.

12

Kuni Mher jõudis kohale, hakkas tal janu,
otsis lõhestikust lätet.
Äkki nägi: kaks hiiglasuurt deevi
täitsid allikal veega pühvlinahast lähkrit
ja seisid seal valves.
Mher ütles tervist ja küsis:
«Kas lubate juua
söömu vett sellest lättest?»
Kostsid deevid Mherile vastu:
«Valge Deevi oma see allikas on,
pole luba, et keegi peale tema
võiks juua sest lättest.»
Mher sõnas: «Kulla vennad,
teid palun, tilk vett mulle andke.
Joon ära ja jätkan oma teed.»
«Ei, ei,» kostsid deevid,
«Valge Deev võttis meilt vande,
pani hoidjaks meid siia,
ja kui võõras tuleb,
peame saatma talle sõna.»

Siis Mheril kannatus katkes,
läks ligi ja lõi neid.
Mher allikale astus,
ühe deevi lõi maha,
teine haavatult minema jooksis.
Mher janu jõi allikast täis,
läks pagenud deevi verejälgesid pidi,
jõudis metsikusse kohta: koopa juurde,
kust välja purskas leek.
Koopasuu kõrval puu külge seotud
kaunis huuri tütarlaps,
istus haavatud deevi juures maas
ja pühkis ta haavadest verd.
Ta juurde läks Mher ja deevi võttis kinni,
käed-jalad tal sidus ja kivi pani peale,
siis lahti päästis piiga.
See ülikaunis piiga tõusis püsti,
ta nägi, kui uljas ja vapper on Mher,
ja meelemõistuse kaotas,
nii meeldis talle Mher.
Ütles Mherile piiga: «Oh sa julge mees!
Lindki, kes lendab, usski, kes roomab,
siia ei pääse.
Kuidas tulid sina?»
Mher küsis: «Aga kuidas see juhtus,
et sina siin mägedes oled?»
Piiga sügavalt ohkas:
«Oh häda, ära küsi!
Seitse aastat ma juba
Valge Deevi käes vaevlen.
See õel Valge Deev
meie maale sõjaga tuli.
Ma kuningaaias kõndisin just,
kui ta äkisti tuli, mu röövis.
Tõi siia ja naiseks tahtis võtta,
kuid Jumala abiga jätkus mul jõudu
talle siiani vastu panna.
Olen tänini neitsi.»
Ütles: «Tead, nägin und,
selles unes mulle öeldi,
et palju on mööda, pisku on järel,
peab tulema vägilane nimega Mher,
peab tapma Valge Deevi,
mind tema käest päästma.»
«Kus on Valge Deev?» küsis Mher.
«Läks palvetama Mustale mäele,
juba üheksa päeva eest läks,
täna tagasi tulema peab.
Ta vägi on mustas härjas,
kui härja seljas istub,
võib minna igale maale
ja röövida-riisuda seda,
ei keegi saa tema vastu.
Kes tapab selle musta härja,
saab võitu ka Valgest Deevist.»

Mher midagi ei lausund,
hüppas hobuse selga,
ajas hobu Mustale mäele.
Mustal mäel soist kohta nägi Mher,
soost vastu tuli must härg.
Mher oma palve ütles,
siis tõmbas Välkmõõga,
torkas mustale härjale kõhtu.
Härg möirgas ja ajas ennast püsti,
langes maha ja kärvas.
Mher pööras hobuse ümber,
tuli, istus koopasuu ette.

13

Valge Deev oli söönud ja joonud,
pidu pidanud, januseks jäänud.
Ta vaatas teele ja ootas vett,
aina vaatas ja vaatas ja vaatas.
Ei näinud veetoojaid deeve,
siis mõtles ja ütles: «Vist on nii,
et said vägeva mehega kokku.»
Kähku tõusis, hüppas Tuulhobu selga,
ajas hoost, sõitis allika juurde.
Teel äkki nägi, et koopasuu ees
mäekõrgune istub mees,
kes tulise hobu lasknud sööma.
Valge Deev küsis möirates: «Hei!
Põrmust sündinu, siia kust said?
Lindki, kes lendab, usski, kes roomab,
siia tulla ei saa, ei pääse.
Kuidas söandasid sina tulla
siia koopasuu ette?»
«Ise kutsusid mind. Olen Mher.
Tulin võitlema sinuga. Tõuse ja taple!
Tee kõik, mis suudad ja oskad.»

Valge Deev seda sõna kui kuulis,
ära kohkus, värisema lõi,
hirm tegi ta käed-jalad nõrgaks.
Kuid teeseldes rõõmu ta ütles:
«Või sina oled Mher, tere tulemast!
Tule, lähme minu telki,
sööme-joome koiduni seal.
Eks me vaata siis, kellele Jumal annab võidu.»

«Ei!» kostis Mher. «Mu kadunud vaarid
mulle andsid sihukest nõu,
et kui lähed vaenlase vastu,
pead võitlema kohe.»

Valge Deev ja Suur Mher
oma hobud ajasid kokku.
Kolm päeva ja ööd võitlesid nad.
Kui Deevi poole sirutas Mher oma käe,
vajus käsi Deevile sisse.
Nagu tainast oli tehtud see Deev.
Kui lõpule jõudis kolmas päev,
Suur Mher ära tappis Deevi,
Armaghani pani sadula taha,
istus ratsule, tagasi sõitis.

14

Õhtul jõudis Mher alla Sassuuni.
Thoross ja Häälekas Hovan
alles koju olid jõudnud.
Nad saatsid Thevathorossile sõna,
et Mher ta tütre on päästnud.
Thevathoross koos vürstidega hoostele istus.
nad tulid ja jõudsid Sassuuni.
See imekaunis piiga Armaghan
anti Mherile naiseks.
Toodi peoks granaadiviina ja toitu,
söödi-joodi kõik ära, peeti pidu, oldi rõõmsad.
Seitse päeva ja ööd peeti pulmi,
seitse päeva sai mööda.
Thevathoross ja tema vesiirid
läksid tagasi, läksid koju.

Teade Hlathini jõudis,
et Mher tapnud Hlathi Valge Deevi.
Hlathi rahvas oli rõõmus.
Nad tulid Suure Mheri ette,
võtsid tema ja viisid oma linna.
Linna deevid tulid Mherile vastu,
tegid tüli ega lasknud Mheri linna.
Mher Välkmõõga tõmbas,
läks deevide sekka, lõi, tappis nad kõik,
tuli tagasi, sõitis Sassuuni.

Teine osa

VANEMA MHERI VÕITLUS MSÕRI MELIKHIGA

1

Siis Msõri Melikh oli elus veel,
Mheri vaprusest kuulis ja vihastas.
Sassuun ju Melikhil oli maksu all,
kuid Mher sellest midagi ei teadnud,
Melikhile andamit ei saatnud.
Msõri Melikh andis käsu,
ütles: «Minge Sassuuni,
öelge: valmistagu ette Mher!
Ma Mheriga võitlema pean.»
Tulid Msõri Melikhi vägimehed, ütlesid:
«Melikh sinuga tapelda tahab.»
Mher sõnas: «Tapelda tahab?
Tulgu aga, eks näe, mis ta tahab.»

Siis Häälekas Hovan sõnas: «Mher,
juba kasvand oled suureks meheks,
juba targaks oled saand —
istu ratsule, sõida Msõri,
mine Msõri Melikhi juurde,
Melikhi vastu viisakas ole,
vaata järgi, mis mees ta on,
ja palu, et ta vähendaks andamit veidi.
On maks liiga suur, me ei suuda seda maksta.»

Hovani poole pöördus Mher ja ütles:
«Jumal kaitsku su koda, Hovan!
Ei ma teadnud, aga sina ei öelnud,
et Melikhile maksu peame maksma.»

2

Mher ütles ja istus Khurkik Džalali selga,
ajas hoost, jõudis Msõri maale.
Msõri Melikh oma maja ees istus
õues muru peal.
Nägi eemalt tulemas ratsameest:
mees kantsina hobusel istub
ja rajuna kihutab hobu.
Mher tuli, pärale jõudis ja tervitas.
Msõri Melikh kohkus ära teda nähes,
ei hirmuga vastata saand,
ise endamisi mõtles:
«Kas tõesti on maailmas sääraseid mehi?»
Teenreid käskis: «Hoidke hoost!»
Teenrid hobuse suukõrvalt võtsid.
Mher sadulast astus ja Msõri Melikh küsis:
«Kust pärit oled, vägimees?»
Mher kostis: «Sassuunist,
Sanassar on mu isa.»
«Hoo,» kostis Msõri Melikh,
«minu maa peal te elate siis,
ja see oled sina, Sassuuni Mher!»
«Mina olen Mher,» kostis Mher.
Msõri Melikh ütles ja rääkis:
«Tulid minuga võitlema?
Miks te andamit mulle ei maksa?
Sassuun on ju minu maa.
Homme hommikul võitlema hakkame.»
Mher vastas: «Hakkame siis!»

3

Vara hommikul Sassuuni Mher
läks, astus Melikhile vastu.
Sassuuni Mher ja Msõri Melikh
teineteisega võitlema hakkasid.
Nad jalgega kündsid maad,
nii nagu küntakse adraga.
Üks jagu kuuljaid ütles:
«Pilvedes müriseb kõu.»
Teine jagu kuuljaid ütles:
«Maavärinast põruvad mäed.»

Terve ilm nende hoopidest vappus.
Iga nui kaalus tuhat naela,
nad nuiaga teineteist lõid.
Kolm päeva, kolm ööd käis võitlus,
ei üks suutnud võita teist.
Mher oli vägev,
Msõri Melikh oli kaval ja osav.

Msõri Melikh nägi, et ei Mherist saa jagu,
et Mher on vägimees võimas,
ja lausus: «Sassuuni Mher,
parem omavahel lepime kokku.
Seni arvasin, et maailmas
ei ole minust kangemat meest,
kuid nüüd pole kumbki meist võitnud.»
Ta ütles: «Mis maksta on teil,
selle kõik sulle kingin.
Sassuun olgu andamist vaba,
Sassuuni maad saagu sulle.
Mine, söö ja joo, ole rõõmus.
Ainult siis kui tuleb sõda,
teineteisele tuleme appi.»

Msõri Melikh sõnas veel:
«Kui ma surema peaksin,
jätan naise ja lapsed su hoolde.
Kui sina aga surema peaksid,
jäta pere minu hoolde,
et rahvas ei ütleks:
näe, orbudeks jäid.»
Nad lõikasid sõrme ja segasid vered,
tegid leppe, verevendadeks said.
Ei Msõri Melikh puhtast südamest teind,
ta kartis Mheri ja teeskles.

4

Mher asus teele,
tuli, jõudis Sassuuni,
nägi Häälekat Hovani ukse ees seismas.
Mher talle tervist soovis.
Häälekas Hovan võttis tervise vastu ja küsis:
«Mher-poiss, kas väheneş pisutki maks?»
«Mis sa arvad, Hovan?» küsis Mher.
«Hea mees on Msõri Melikh,
kõik maksud meile kinkis.
Ta ütles: Sassuuni maad olgu teie!»
Veel ütles Mher: «Kas tead ka, Hovan,
Melikhiga vendadeks saime.»

Mõni aeg läks mööda.
Mher nõnda valvas Sassuuni,
et keegi ei julgenud tungida sinna,
ei linnudki üle sealt lennata saand,
ega uss sinna roomata sisse.
Mheri ajal edenes Sassuun.

5

Mõni aeg läks mööda,
Msõri Melikh suri ära.
Pärast seda kui suri Msõri Melikh,
Msõri Melikhi naine Ismil-hathun,
kes veel oli ilus ja noor,
ütles endale nii:
«Oh kullake, sulle vaja on meest,
kes peremees oleks ja valitseks
ning taltsutaks meie vürste.
Saadan Mherile kutse:
ta tulgu, mu külaline olgu
ja magagu minuga mu toas,
tema soost mulle sündigu vapper poeg.
Sest kas ei öelnud mu mees: Ismil,
kui ei võta Mheri täkust me sugu,
siis Mheri sugu
läbi lõikab meie soo juured.»

Mis tegi Melikhi naine?
Sassuuni kaks vägimeest läkitas,
nende meestega Ismil-hathun
Mherile saatis oma loori ja vöö
ja kirja veel lisaks ning lausus:
«Te viige see kiri, Mherile andke
ja öelge: Ismil-hathun
sind kutsub enda juurde.»

Need vägilased läksid ja kirja viisid,
viisid, pärisid Mheri maja.
Mher oli küttimas just,
tuli mägedest tagasi õhtul.
Läksid vägimehed talle vastu:
«Msõri hathun saatis sulle kirja,
sulle saatis loori ja vöö,
sind kutsub enda juurde.»
Mher vaatas loori, vaatas vööd
ja ütles: «Mis sõnum see on?
Laske ma vaatan seda kirja.»
Andsid vägimehed kirja Mherile pihku,

Mher Ismili läkitust luges:
«Tule võta mind,
oma loori ja vöö saadan sulle!
Nagu Sassuun on su käes,
võid Msõrigi saada kätte.
Kui ei tule, oled rohkem naine kui mina!
Melikhiga vereside on sul,
hoolt lubasid kanda
ta naise ja laste eest.»
Mher lausus: «Hei, tublid mehed!
Ma Jumalale tõotuse andsin.
Tulge, lähme mu majja,
keha kinnitage, minge,
viige Msõri hathunile tervist.
Neljakümne päeva pärast tulen ta juurde,
siis näen, mis seal on.»

Mehed tõusid, tulid Mheri majja,
võtsid einet, läksid tagasi Msõri.
Mher üksinda jäi.

6

Mher veel kord luges seda kirja,
Armaghani juurde läks ja ütles:
«Ismil-hathun saatis kirja,
mind kutsub Msõri, minema pean.»
Armaghan sõnas: «Mher, ära mine!
Miks sa lähed?
Kas temaga ühte tahad heita?
Ismil pole näinud sind üldse,
aga juba saatis loori ja vöö.
Ta ei tea, oled ilus või inetu,
mismoodi sa välja näed.
Miks kutsub sind Msõri? Ta petab su ära!
Ära mine! Ta ei taha su ilu,
vaid tahab su vaprust, su julgust.
Su vaprusest kuulis ja taipas:
nüüd kutsub, et saada sult poega.
Hea asi pole see, ära mine, mees!
Tahad teda ja minu jätad maha?»
Mher sõnas: «Aga kui ma ei lähe,
kui ma sõna ei pea,
olen naine nagu tema!
Msõri Melikhiga verevennaks saime,
teist võimalust pole, minema pean.»
Mheri naine talle ütles: «Ära mine!»
Mher vastu: «Minema pean.»

Naine ütles: «Mher,
minu jõud sinu peale ei hakka,
ent kui lähed, mina tõotuse annan:
mu isa oled, oled mu vend
ja nelikümmend aastat
minu voodi ei tule!»

7

Mher tõusis, läks Kuldjuuse kambri,
kutsus omaksed kokku,
kutsus vürstid kokku,
kutsus vardapetid kokku ja lausus:
«Mind kutsub Msõri valitseja naine.
Pean minema. Mis ütlete teie?»
Sõnas Häälekas Hovan: «Miks minna?
Melikhi naine on kaval.
Meie vaenlase naine ta on!
Ta petab sind, ära mine!
Sul poega ei ole, jää koju,
võib-olla annab Jumal sulle poja.»
Kuid vürstid ja vardapetid ütlesid:
«Mher, kui sa tahad minna,
me ei ütle: ära mine!
Kas ei taha me siis,
et peale Msõri
veel teistegi kuningate maid sa valitsed?
Kui Ismil-hathun sind kutsus,
siis miks mitte minna?
Seal valitsejat pole!
Mine kähku ja valitse Msõri!»

8

Läks mööda kolmkümmend üheksa päeva,
üks päev jäi veel.
Mher juba tõusis, et minema hakata.
Mida tegi Armaghan?
Ta läks ja tõi musta riide,
Mheri päitsi sellega kattis.
Mher läks, sadulasse istus.
Häälekas Hovan aga jooksis,
ruttas hobuse juurde,
ise nuttis ja lausus:
«Ära mine, ära mine,
see lirva sind petab!»
Kui Mher enam teisiti ei saanud,

ta võttis oma nuia,
Hovani pea kohal vehkis.
Kui tuulehoog puutus Hovani,
meelemärkuse kaotas Hovan.
Mher oli mures,
tuli hobuselt maha nuttes,
hõõrus õrnalt Hovani südant ja sõnas:
«Hovan, vanem vend, oh tõuse, tõuse!
Ma Jumalale tõotuse andsin,
kui ei lähe, see tõotus mu tapab.»
Hovan tõusis istuli, ütles:
«Oi Mher, kui sa lähed,
löögu haljaks su ees kuivanud teed,
ärgu ähvardagu sind vaenlase käsi!»
Hovan tõusis püsti,
otsa ette andis Mherile suud.
Mher ratsule istus, ajas täkk Džalalid,
võttis kaasa Tšarbahar Khami,
Nelja Kevade Tuule.

9

Vara teele läks, õhtuks sai pärale Msõri.
Msõri emand, näe, istub jo aknal.
Silmalaud tal värvitud
ja käharad valla lastud.
Tunni tee peale laotanud vaibad,
laotanud vaibad ja läitnud tunglad,
väga tahab ta Mheris süüdata armu.
Ei saa teelt ära silmi.
Eemalt ratsameest tulemas nähti,
mees suur kui kants,
raskelt hobusel istub,
hobu rajuna kihutab.
Ismil-emand lausus:
«Eks Sassuuni Mher ole see!»
Mher lähele jõudis, tervitas.
Mher akna poole pöördus ja nõudis:
«Ismil-emand, räägi oma jutt!»
Ismil-emand tõusis: «Kulla Mher,
kuhu jääb lahkus võõraste vastu!
Tule hobuse seljast, sisse astu,
siis kohe sulle räägin oma jutu.»
«Ei, ma ei saa! Kohe praegu ütle!
Ma tõotasin ega tagane,
et jalusest jalga ei tõsta.
Ütle kohe, mis öelda on sul!»
Ismil-emand vastu:

«Küll õige on kuuldus see,
et põikpead sassuunlased.
Ega te linn lõhutud ole,
ega tuli Sassuunist lõppenud ole,
et tuled siia kui tuld tooma!
Ratsult astu, võta kostitus vastu,
siis tõuse ja tagasi mine.»
«Ei, ei, kullake,» kostis Mher,
«neid sõnu, mis sa räägid,
mitte kuulmagi ei hakka.
Ütle kohe, mis öelda on!»

Ismil-emand märkas, mees tagasi tikub,
hüüdis teenijaid: «Tuli teid neelgu!
Kus seitsmeaastane viin?
Mees tagasi tahab minna,
tooge ruttu, tehke kähku!»
Ja teenijad seitsmeaastast viina tõid.
Mees sadulasse jäi, mees jõi,
mees purju jäi.
Ismil-emand sulaseid käskis: «Hoidke hoost!»
Mher hoitud hobuselt astus,
Ismil-emand Mheri viis lossi,
seal talle tere tulemast ütles.
Mher küsis: «Miks kutsusid mind?»
Emand vastas: «Sind kutsusin, paluda tahtsin,
sind kutsusin valitsema meie maad.
Meie seitse vürsti ei tunnista mind.»
Mher sõnas: «Hästi, toodagu süüa!
Söön. Hommikul varavalges
need vürstid kutsuge siia.
Küll mina nad korrale kutsun.»

Ismil-emand pöördus ja ütles: «Mher,
oma vöö ja loori sulle saatsin,
sind kutsusin enda kõrvale heitma.
Selleks kutsusin sind.»
«See võimatu asi,» kostis Mher.
«Kuidas tulen su sängi:
oled uskmatu, kristlane mina!»
Ismil-emand lausus: «Mher,
mind naiseks võta,
minu riik endale võta,
minu vaenlaste vastu seisa.
Mher, sa mulle oled armas,
sa mulle tuled meheks.
Kui heaga ei tule,
sind vägisi võtan!»

Ismil-emand magusat juttu puhus,
armuga hurmas Mheri,
austas, söötis ja jootis,
et Mher hästi purju jääks.
Ismil-emand tuliselt võrgutas Mheri,
ahvatles kangesti oma sängi.
Vahepeal sulaseid hõikas:
«Võtke Khurkik Džalali, viige märade manu!»
Võeti Džalali, viidi märade manu.
Ismil-emand Mherist jäi raskeks,
märad Džalalist jäid tiineks.

Hommikul Msõri seitse vürsti
tulid Mheri ette.
Tulid nõukambri ukse ette,
tammusid üsna ukse ees.
Mher neid vaatas ja lausus:
«Haa, tulite, vürstid!»
Kõik seitse püsisid paigal,
kohkunult rüsisid, seadsid jalgu.
Mher küsis nende käest:
«Vürstid, mis must peate?»
Nad kostsid: «Taevas vaid Jumalat teame,
all maa peal tunneme ainult sind.»
Msõri seitse vürsti vaguraks jäid.

Nüüd Mher Sassuuni tahtis sõita.
Ismil-emand, et Mheri köita,
teda aina pidas purjus.

Üheksa kuud üheksa päeva üheksa tundi
läks mööda nii,
Ismil-emand pojaga maha sai.
Mehe järgi
pandi pojale nimeks Msõri Melikh.

10

Seitse aastat Ismil-emand Mheri jootis.
Ühel päeval Mher väljast tulles
seisma jäi ukse juures
ja majast hääli kuulis.
Msõri emand mängitab poega,
naerutab, hellitab:
«Sa me kallis Melikh,
Msõri kollet ülenda,
Armeenia kolle lämmata!»
Mher seda kõnet kuuldes
uimast ärkas ja ütles:
«Oh häda, Armeenia tuld tulin matma
ja süütama Msõri tuld!»
Mher tuli tuppa ja küsis:
«Ismil, mis sa õpetad talle?
Ta munastki välja pole saand,
juba juhid ta halvale teele.
Kas ta suureks kasvades peab
Sassuuni tule matma?»
Ismil-emand kostis:
«Ma muidugi tegin nalja,
pojast rõõmu veidi tundsin.
Kui poiss saab suureks,
tervet maailma valitsema hakkab.»
Mher sõnas siis:
«Sul on üks poeg.
Kas ta purustama peab Sassuuni,
minu rahva, ja ülendama Msõri?
Ma enam su juurde ei tule,
enam Msõri ei jää!
Lähen ära, tagasi Sassuuni.»
Melikhi naine vastas: «Mher,
sinult poega saada tahtsin,
Msõrile troonipärijat tahtsin,
et ei kustuks Msõri tuli, seda tahtsin.
Sind viinaga valitsesin seitse aastat.
Nüüd mine või ära mine, su enda asi!»
Seda kuuldes lahtus uim Mheril peast.
Mher kaineks sai, Mher mõttesse jäi.
«Oh häda, ega üht päeva ma elanud siin!
Mis vastan sulle, Armaghan, ja sulle, Hovan?
Tõeks läinud naise lahkumissõnad,
mis naine mulle minekul ütles;
kuid tema kõnet ei kuulanud ma.»
Nüüd Mher hakkas siunama saatust:
«Parem pimedaks oleks mul jääda
kui seitse aastat olla ära!
Võõrast põldu kastsin, see juba on haljas,
oma põld kuivab. Mis küll tegin, oh häda!
Olen isade tule matja
ja Msõri tule läitja!»
Ta muresse vajus ja Msõrist läks,
süda kahetsust täis, jõudis koju Sassuuni.

11

Armaghanile mindi soovima õnne,
öeldi: «Tuleb Mher!»
Armaghan läks, väravad kinni mattis

ja uksed pani lukku.
Mher nägi maetud väravaid ees,
lukkus uksi, ei avajaid kuskil.
Ta hõikas: «Mispärast
kõik uksed on kinni mu ees,
mind sisse ei lasta majja?»
Ja vastas Armaghan:
«Seepärast, et mulle pole sa mees,
sa minu jätsid ja Msõri läksid,
enam mind ära puutu.»
Hõikas Mher: «Uks lahti!»
Armaghan aga: «Mher,
ma tõotuse andsin,
nelikümmend aastat ei puutu sind,
ei lase oma sängi.
Oled mulle vend, oled mulle isa.
Sa läksid, ehitasid Msõri kollet,
Sassuuni kollet lõhkusid.
Lunastad oma süü,
kui nelikümmend aastat kasinust pead.
Siis alles võid mu voodisse tulla.»
Mher kurvalt kostis:
«Kui möödas on nelikümmend aastat,
ei asjast saa asja.
Siis Melikh juba meheks on kasvand.»
Mher maha istus,
keelitas, meelitas,
oma sõnale naine jäi kindlaks.

12

Viidi Häälekale Hovanile sõna,
et Mher on tagasi Msõrist.
Hovan tuli, ütles:
«Oi Armaghan, täna tuli Mher,
must kate nüüd võta ära!»
Naine võttis katte, ütles:
«Hovan, mu vanem vend,
tean, petetud Mher tuli libu juurest.
Hõbeda viis ja vase tõi.
Ma tõotust ei saa murda.»
Häälekas Hovan sõnas: «Armaghan,
kutsume vardapetid kokku!
Mitu tükki me vürste kutsume?
Tulgu, tehku tõotusest lahti.»

Toodi vardapetid pidama nõu,
toodi vürstid pidama nõu.
Tulid vürstid, tegid juttu.
tulid mungad, tegid juttu.
«Tänu taevale,» ütlesid, «häda ju pole.
On inimene Mher, on mees, tegi pattu,
pidas armukest, eksis, seda juhtub.
Nüüd on tagasi jälle.
Mitmeks aastaks tõotasid, Armaghan?»
Naine kostis: «Neljakümneks aastaks.»
Mungad-vürstid ütlesid nii:
«Tänu taevale, seadus on munkade käes.
Nelikümmend aastat loeme neljakümneks kuuks,
nelikümmend kuud loeme neljakümneks nädalaks,
nelikümmend nädalat loeme neljakümneks päevaks,
aga nelikümmend päeva loeme neljakümneks tunniks.»

Ja vahele pistis üks tohmakas papp:
«Ja nelikümmend tundi loeme silmapilguks.»
Munk tegi nad tõotusest lahti,
sõnas: «Jumal annab andeks teie patud!
Minge, elage, olge mees ja naine!
Saage omavahel hästi läbi!»

Mher sõnas: «Naine, õige jutt!
Nüüd lase mind oma sängi.
Jumal saadab ehk meile poja
ega kustu me isade kolle.»
Naine Mherile ukse tegi lahti ja lausus:
«Mees olgu pea,
naine olgu jalg.
Ei tohi ta mehe eest sulgeda ust.
Avan ukse, tule majja.
Jumal annab meile poja,
kuid tõotuse murrame
ja seepärast sureme.
Poeg orvuks kõigile tõugata jääb.»
Mher sõnas: «Las Jumal annab poja,
ta Melikhil haarab kõrist.
Ei kustu siis Sassuuni kolle,
ei puutu hundid taevast talle.
Praegu elame, kuid sureme kord.
Kui sureme,
meie asemel elab poeg,
nõnda elame edasi temas.
Meie sugu ei hääbu, see on hea.»
Ja vastas Armaghan:
«Me tõotuse murrame, seda tea!»

Nelikümmend aastat loeti neljakümneks kuuks,
nelikümmend kuud loeti neljakümneks
nädalaks,
nelikümmend nädalat loeti neljakümneks
päevaks,
nelikümmend päeva loeti neljakümneks tunniks.
Nelikümmend tundi sai mööda,
Armaghan lubas Mheri sisse,
ise läks oma mehe juurde.
Mheri naine hakkas kandma last.

Mher läks välja Sassuuni mäele,
sinna istutas suure aia,
sinna endale ehitas maja.
Pani elama aeda Jumala loomi,
linde ja lojuseid,
tegi müüri ümber,
aia nimeks sai Tsovassar.
Tsovassarist kahe tunni teele
kena kloostri rajas.
Nimeks kloostrile pani
Maruthi Püha Neitsi.
Palju jumalamehi kloostrisse kutsus,
vanu kutsus, vigaseid kutsus,
pappe ja munkasid kutsus,
need asutas elama sinna.
Siis valmis sai kõik.
Astus alla Sassuuni linna.
Üheksa kuud üheksa päeva üheksa tundi
nii mööda läks,
Armaghan sai pojaga maha.
Laps ristiti, nimeks sai Davith.
Kui poeg toodi koju,
Mher ja ta naine,
kes tõotuse murdsid, surid.

Mheri ema Kharrsun-Tšugh-Tsam Deghdzun,
kel peas nelikümmend kuldset patsi,
jäi nuttes leinama Mheri,
ennast seitsme ukse taha sulges
üksiku kambri sisse,
et ta päikest ei näeks
ega päikese valgus ta peale ei paistaks,
kuni lapsuke kasvab,
isa koha täidab.

Leinas kaevates Mheri Sassuun,
jäi orvuks Davith.

Kolmas haru

Sassuuni Davith

1

Me palume õnnistust
Kuldjuus Deghdzunile:
nelikümmend õnnistust.

Me palume õnnistust
onu Thorossile:
nelikümmend õnnistust.

Me palume õnnistust
Häälekale Hovanile:
nelikümmend õnnistust.

Me palume õnnistust
põllulapi-eidele:
nelikümmend õnnistust.

Me ei palu õnnistust
Tšõmškik Sulthanile:
ei ühtki õnnistust.

Me ei palu õnnistust
Msõri Melikhile:
ei ühtki õnnistust.

Me palume õnnistust
Ismil-hathunile:
nelikümmend õnnistust.

Me palume õnnistust
Handuth-hanumile:
nelikümmend õnnistust.

Me palume õnnistust
vaprale Davithile:
tuhat õnnistust.

DAVITHI VÕITLUS MSÕRI MELIKHIGA

DAVITHI LAPSEPÕLI MSÕRIS

2

Kui Davith jäi orvuks,
tulid lelled ja istusid pidama nõu.
Sõnas Häälekas Hovan: «Vergo,
kas sina võtad Davithi
või võtan mina?»
Vergo sõnas: «Ei, mul on isegi poeg,
võta sina ja hoolitse.»
Davithi võttis Häälekas Hovan
siis kasupojaks endale.
Ta käis Sassuuni linnas
iga imetaja juures,
iga imetaja kätte andis lapse,
kuid laps ei võtnud ühegi rinda.

Kutsus kokku Häälekas Hovan Sassuuni mehed,
neile ütles: «Näe, sureb see poiss!
Mis teha või ette võtta?
Ei Davithi eest saa me kanda täit hoolt.»
Sassuunlased ütlesid:
«Seitse aastat elas Mher Msõris,
seal on nüüd üks imetaja ema,
kes Mheri pärast kannaks Davithi eest hoolt.
Saada Davith Msõri,
ta ellu jääb seal,
aga siin saab ta otsa,
sest kellegi rinda ta ei võta.»

3

Hovan küsis: «Aga kes ta kohale viib?»
Öeldi: «Täkk Džalalile ta sadulasse pane,
seo kõvasti kinni!
Hea nähvakas anna täkk Džalalile,
et ta lapse viiks Msõri.

Läks Hovan, tõi tallist Khurkik Džalali,
suges hoolega hoost,
võttis Davithi, mähkis ta kinni,
sidus täkk Džalalile selga.
Hovan Džalalile sõnas:

«Khurkik Džalali, sinult palun:
ära vette viska mu last,
ära löö vastu kivi mu last,
läbi põõsaste ära kihuta!
Msõri maale ta vii,
Msõri emanda kätte!
Khurkik Džalali, ma usaldan
Sassuuni valguse sulle:
ära kividesse heida,
ära põõsastesse peida!
Tervelt pärale vii
me Sassuuni valgus!»

4

Khurkik Džalali Davithi võttis,
üle taeva ja maa lendas ja läks.
Msõri Melikhi ema istus aknal,
nägi väljalt tolmupilve tõusmas,
nägi tuld maast taevasse tõusmas,
nägi taeva ja maa vahel lähenemas raju.
Msõri emand ütles:
«Pole äikesepilv see,
löövad tuld Džalali kabjad.»
Hüüdis valvurid, ütles:
«Minge, värav tehke lahti,
jõudke enne, kui hobu jõuab siia!»
Läksid valvurid, avasid värava,
nägid, täkk Džalali oli see
ja midagi paistis tal seljas.

Hüüdis Ismil-hathun: «Msõri Melikh,
mine võta, see asi too mulle!»

Msõri Melikh astus hobuse juurde,
hobu pea lasi alla.
Melikh vaatas, nägi mähkmeid.
Võttis sadulast mähkmed,
viis nad ema, Ismil-hathuni kätte.
Ema mähkmed harutas lahti,
ja mis nägi?
Oli mähkmetes Davith-laps
ja paber oli pandud ta juurde.
Selles paberis ütles Hovan:
«Mu vennanaine, mu ões.
Mher tuli siia, sai poja.
Mher suri naisega koos ja orvuks jäi laps.
Mheri pärast hoolitse poisi eest,
kuni suuremaks kasvab. Et ei sureks.
Pärast võtan ja kasvatan ise.»

Msõri emand endamisi mõtles:
«Mher tegi mulle kord head,
tema pärast Davithi eest pean hoolt.
Mu rindades jätkub veel piima,
oma poja võõrutan ära.
Ma võtan ta, jätan siia.
Saavad vendadeks tema ja Melikh,
kui vennad nad elavad koos.
Nad valitsevad Msõri ja kogu maailma.
Kas Davith, kes kasvanud siin,
veel tagasi läheb Sassuuni!»

5

Msõri Melikh siis mõtles ja hõikas:
«Poisid, pange väravad kinni!
Khurkik Džalali me kätte sattus,
peame endale ta.»
Pandi väravad kinni.
Ratsurid piirasid hobuse sisse,
tahtsid püüda Khurkik Džalalid.
Khurkik Džalali aga sõnas:
«Issand Jumal! Kuidas nende käest pääsen!»
Sööstis müüride vahel siia ja sinna,
lausus: «Issand Jumal, ma pean
tormama vastu seda müüri,
saan üle või jään.»
Khurkik Džalali jõu võttis kokku,
tormas välja ratsanike rõngast,
hüppas üle kahekümnesüllasest müürist,
lendas ja läks.
Msõri Melikh sõnas nii:
«Oh häda! Läks Khurkik Džalali,
ära pääses me käest!»

6

Hobu pages ja põgenes,
öö ja päev vahetpidamata kihutas
ning jõudis Sassuuni.
Hovan pidas silmas teed, aina vaatas.
Õhtu eeli nägi äkki:
tõuseb maa ja taeva vahel tolm.
Läks, lähemalt vaatas:
nägi, tuleb Khurkik Džalali,
ja hobul pole midagi seljas.
Hovan läks vastu ja küsis:
«Khurkik Džalali, suren su eest!
Mis mäele Davithi heitsid,
mis kivile pillasid, mis põõsasse peitsid?
Mis hunt teda sõi, mis kiskja murdis
mu jahikulli, pistriku Davithi?»
Khurkik Džalali aga kostis:
«Ei pillanud teda ega kukutand kurru.
Viisin Msõri, Ismil-hathunile kätte.
Ise vaevu pääsin tulema sealt,
mu ees löödi väravad lukku,
mind kinni taheti võtta,
kahekümnesüllasest müürist hüppasin üle.»
Häälekas Hovan suudles hobust ja sõnas:
«Issanda needus selle koja peale,
selle koja poegade peale,
kes välja annab, kus on see hobu!»
Viis hobuse seitsme ukse taha,
mulla alla uksedki mattis,
hoost toitis ja jootis läbi suitsuaugu.

7

Ismil-emand lapse üle rõõmustas,
Davithile andis rinda,
Davith võttis rinna vastu.
Tükk aega võttis Davith ta rinda,
ühel päeval ei võtnud enam.
Ismil-emand Davithi pani ühe rinna otsa,

Davith pööras pea teisele poole.
Pani poisi teise rinna otsa,
poiss pea kõrvale pööras.
Kolm päeva ja ööd Davith ei söönud.
Ismil-emand kaotas pea,
ei teadnud, mis Davithiga teha.
Msõri Melikhi kutsus ja küsis:
«See poiss kolm päeva ja ööd ei söö,
mis temaga teha või tegemata jätta?»
Msõri Melikh talle kostis:
«See on põikpea tõug, oh ema.
Ta teeb meile pahandust veel.
Armeenlane tema, araablased meie.
Ära anna oma rinda talle!»
Ismil-emand lausus vastu:
«Kui ta nõnda jääb, siis sureb.
Tema soo ees häbi-teeks meile see.
Ma temast lahti ei saa, ta mu hoole all!»
«Puruks mingu su koda!»
ütles emale Melikh.
«Tema isal on palju vara.
Kas pole seal mett ja võid
ja muidki maiusi küll!
Bathman Bugha saada Mheri majja.
Toogu taak mett, toogu taak võid.
Mesivõid tee, sööda poissi.»
Ismil-emand saatis Bathman Bugha
tooma mett ja võid.
Bathman Bugha Sassuuni läks.
Siis Häälekas Hovan andis mett ja võid
ja kõike, mis vaja lapsele söögiks,
Bathman Bughale kaasa.
Taaga mett, taaga võid tõi Bathman Bugha,
pani Ismil-hathuni ette.
Kui Msõri Melikh seda nägi, ta ütles:
«Mis paremat tahad sa veel!
Anna talle, las sööb ja kasvab.»
Ismil mee ja võiga toitis last.
Teised poisid kasvavad aastate kaupa,
Davith kasvas päevade kaupa.
Ismil-emand hästi Davithi hoidis.
Ta ütles: «Davithist Melikhile tugi saab,
kogu ilma nad võidavad, valitsevad koos!»
Davith nii tugev oli, et mähkmed rebis katki.
Ismil-emand ketid tõi,
tegi kettidest mähkmete paelad.
Nii palju Davithil oli jõudu,
et kettki ei kestnud, vaid katkes.
Ükskõik, mis ta tõi, kõik katkes.
Ühel päeval tõi härjakõõlused katseks,
tegi paelad mähkmeile neist.
Need alles pidasid vastu.
Kui laps hingas sisse,
need kõõlused venisid siis,
kui laps hingas välja,
need kõõlused tõmbusid uuesti kokku.

8

Kui Msõri Melikh sai teada,
et surnud Sassuuni Mher,
ta tõusis ja paberi saatis,
oma valduseks kuulutas Sassuuni,
kogus väe, läks sõtta Sassuuni vastu.
Tõstis mõõga Sassuuni vastu,
palju tappis Sassuuni rahvast,
võttis määratud maksud ja andamid,
ajas veiseid ja lambaid Sassuunist.
Nii ta riisus ja rüüstas Sassuuni.
Sassuunlased heitis alla,
Vergo ja Hovani viis vangi,
Msõri vedas kaasa.

Läks mööda mõni aeg,
nad ei leidnud seal endale elatust.
Häälekas Hovan Melikhile ütles:
«Anna luba, lase läheme omale maale.»
Melikh andis loa, nad tõusid ja läksid.

Nüüd hakkas Vergo valitsema Sassuuni.
Davithi Melikh kaasa ei lasknud.
Msõri Melikh andis käsu:
panna magav Davith kambrisse kinni.
Davith nägi hommikul ärgates, et uks on kinni,
ta ukse juurde astus,
vastu ust lõi, piidad lõi kohalt,
majast tuli välja, nägi aeda.
Seal lapsed palgi peal kiikusid.
Davith ühe kõrge papli
maani painutas maha,
ise puud hoidis ladvast ja ütles:
«Tulge istuge, mängige hobust.»
Lapsed istusid puu peale ritta.
Davith aga hoidis ja hoidis puud,
kui käsi väsis ära, siis hüüdis:
«Minge maha, mu käsi on väsind!»
Aga lapsed ei kuulanud teda

ja maha ei läind.
Davith lasi ladva lahti.
Lapsed kukkusid maha,
kes surnuks, kel lõhki pea.
Olid tähtsate meeste pojad.
Tulid isad Melikhi ette,
tõstsid kaebust ja ütlesid:
«Aja minema see hull Davith, oh kuningas,
muidu läheme ise siit maalt!»

9

Melikh aina vihasemaks sai,
Davithi pani pimedasse tuppa,
et ta päikesevalgust ei näeks.
Pandi kasvataja valvama Davithi,
talle õpetama alandlikku meelt.
Davithi toiduviijale ütles Melikh:
«Kui toitu Davithile viid,
võta lihast kondid välja,
võta puuviljast välja luud.»
Davithi valvurid kord
tegid toidutoojale nii palju liiga,
et ta endamisi mõtles: «Te oodake!
Kui täna Davithile toitu viin,
siis lihast ma konte ei võta.
Mingu süües kont talle kurku,
ta vihastab siis,
tuleb välja teid kondiga tapma!»
Võttis toidu, Davithile kätte viis.
Davith sõi sööki, näris liha,
kuid kontide peale
ei hakanud hambad.
Võttis kondi, üles suitsuauku viskas,
aga suitsuaugu ees oli kivi.
Kont kivvi lõi prao,
sealt päikesekiir põrandale langes.
Davith aga küsis: «Mis langes maha?»
Tõusis püsti, hüppas kiirele peale,
kukkus maha, jälle tõusis,
jälle kiirele peale sööstis,
jälle maha kukkus.
Nii rabeles ja higistas,
kuni nõretas higist.

Siis kasvataja, kes teda õpetas,
astus uksest sisse.
Ta nägi, Davith rabeleb,
tõuseb üles, langeb maha.
Ta sõnas: «Davith, ma suren su eest!
Miks nõnda põrandat peksad?»
«Keegi tuli mu tuppa ja välja ei lähe!»
Ütles kasvataja: «Silmad pane kinni!»
Davith pani silmad kinni.
Kattis õpetaja rätiga augu,
kust valgus tuli sisse.
Kiir kadus. Siis ütles Davith:
«Ja mina nii palju nägin vaeva,
ei saanud teda välja.
Kas tugevam oled sa minust?
Ja kuidas sa välja ta said?»
Kostis kasvataja: «Kullakallis,
polnud inimene see, oli päikesekiir!»
Davith kostis: «Hoi! Kui on olemas päike,
miks pandi siia mind vangi?»
Kostis kasvataja: «Kullakallis,
on olemas päike, on päev, on öö!»
Davith küsis: «Miks mind siis välja ei lasta?»
Ja kasvataja kostis:
«Lähen, kuningale ütlen.»
Läks, ütles: «Elagu kuningas!
Davith tahab kambrist välja.
Tahab päikesevalgust näha.»
Kostis kuningas: «Lase välja, las kõnnib!»

10

Tuli kasvataja, võttis Davithi käe,
viis poisi toast välja,
läbi linna Davithi saatis.
Kõige kohta, mis teel oli näha,
Davith seletust küsis,
päris veiste, pühvlite, hooste kohta,
päris kõige kohta:
mis see on, mis too on?
Davithile kasvataja kostis,
et see on see ja too on too.
Jõudsid linnast välja, Davith vaatas.
Nägi: linna rahvas kõik välja peal koos.
Davith ütles: «Tule, lähme sinna!»
Kasvataja kostis: «Ma suren su eest!
Seal midagi pole,
tule, lähme parem teisele poole.»
Davith sõnas: «Ei, vii mind sinna!»
Ja kasvataja uuesti ütles:
«Seal midagi pole, mille pärast sinna minna.»

Davith ütles: «Viid siis või ei?»
Ja kasvataja kostis: «Ei!»
Davith sirutas käe
ja kasvatajat kõrvast kiskus.
Siis kasvataja lausus: «Lähme!»
Nad kaugele välja veerele läksid,
seal seisma jäid.
Nägid seistes midagi lendamas taevas.
Davith viskoda enda poole lendamas nägi,
mehed viskoda heitsid.
Msõri Melikhi viskoda oli see —
Davith läks, püüdis viskoda kinni,
heitis tagasi siis,
viie sülla kõrguselt viskoda lendas
Msõri Melikhil üle pea.
Hõiskas Msõri Melikh: «Hai-hai!
Mis vägimees oda minust kaugemale heitis?»
Mindi vaatama, tuldi ja öeldi:
«Elagu kuningas! See on Davith.»
Melikh aga vastu:
«Tooge siia, raiun maha ta pea!»
Vesiirid ja vekiilid
ta jalgade ette langesid,
ta käsi ja jalgu suudlesid:
«Elagu kuningas! Ta on ju laps,
kuidas raiud tal pea!»
Vesiirid saatsid kasvataja juurde mehe,
see ütles: «Kestku su koda!
Ära enam teda siia too!»
Kostis kasvataja: «Kestku te koda!
Kas ma omatahtsi ta siia tõin!
Mind kõrvust ta kiskus
ja vägisi sundis siia tooma.»
Nad kostsid talle:
«Mine ära, mine ära, mine ära!»
Ta poisi viis tagasi tuppa.

11

Ühel õhtul Melikh tuli väljast.
Davith Ismil-emandalt päris:
«Mu ema, kus kohal Melikh terve päeva,
terve päeva on hommikust saadik?»
«Ema sureb su eest!
Käib mängimas väljal Melikh
ja õhtuti tagasi tuleb.
Käib mängimas vurrimängu.»
«Aga mind miks ta kaasa ei võta?
Et minugi aru veidi laiemaks läheks.
Olen üksinda kodus, mu kannatus lõpeb,
pole kedagi mul, kes minuga mängiks.
Võtku mindki välja kaasa!»
Ema kostis: «Ma suren su eest!
Seal hobused tallavad sind
ja teevad sulle viga.
Me häbisse satume siis,
kui sinuga midagi juhtub.»
Davith ütles nuttes:
«Olen eemal ja vaatan sealt.»
Ema palus: «Las ta tuleb, Melikh!
Võta hommikul kaasa Davith,
las õpib vurrimängu ära.»
Msõri Melikh aga kostis:
«Davith, sa oled veel laps,
ei sinust ole meiega mängijat.»
Davith aga ütles: «Tulen kaasa!»
Ismil-emand lausus: «Palun,
võta kaasa Davith,
eks sa näe, kuidas ta nutab!»
«Oh emake,» kostis Melikh,
«ta on jonnakast rahvast.
Ma kardan, Davith toob häda me peale.»
Ema vastu vaidles ja ütles:
«Ei mitte! Võta ta kaasa,
pane istuma kõrgesse kohta.
Sealt vaadaku, ärgu vaid alla tulgu,
et hooste jalgade alla ei satuks.»
Msõri Melikh jäi nõusse ja ütles:
«Kui kaasa ei võta, tekib veel jutt,
et Melikh teeb orvule liiga.
Ema, parem ma võtan ta hommikul kaasa.»

12

Msõri Melikh hommikul tõusis,
istus ratsule selga,
Davithi viis endaga kaasa.
Enda juurde ei julgenud jätta,
viis ta kõrgele künkatippu.
Kaks vägimeest võtsid Davithi,
käed-jalad tal sidusid kinni,
panid poisi künkaharjale maha
ja kõrvale istusid valvama teda.
Melikh võttis väe ja vürstid,
võttis vägimehed kaasa,
Lerra väljale viis.

Seal mängisid vurrimängu.
Lerra väli Davithi juurest
vaevu paistis.

Davith istus lõunani paigal,
vaatas ja vaatas,
mitte midagi ei näind,
ta asjatult istus seal.
See polnud talle südant mööda.
Ütles: «Vägimehed,
tulge, tehke lahti mu käed!»
Vägimehed vastu: «See kuninga käsk:
sind hoidma ja valvama peame,
et sina ei läheks ega satuks
hooste jalgade alla.»
Davith pahandas, natuke liigutas ennast,
rebis köidikud katki.
Kaks vägimeest rippus Davithi küljes,
Davithi hoida ei suutnud.
Kaht vägimeest Davith tagurpidi vedas,
ja vedas nad koduni välja.
Davith pani pea maha ja lamas.
Ismil-hathun aga küsis ja päris:
«Miks pahandasid ja koju tulid?»
Davith kostis: «Msõri Melikh pani mind,
pani istuma künka otsa,
ise väljale mängima läks,
ma midagi ei näinud, tulin koju.»

Jõudis õhtu, vägimeestele ütles Melikh:
«Vurrid viskame, tapame Davithi!»
Mehed järjesti viskasid vurrid.
Melikh heitis ka oma vurri
sinna, kus Davith olema pidi.
Siis nägid, et pole Davithi,
jätsid mängu, tulid koju.

Msõri Melikh tuli tuppa,
Ismil-emand vastu ei läind.
Siis küsis Msõri Melikh:
«Miks pahane oled, siin istud,
mind vastu võtma ei tule?»
Ema vastu: «Miks ei võtnud Davithi
sa vurriväljale, et laps oleks näinud?»
Melikh kostis: «Ema, ta ei kuula mu sõna,
satub vurr talle pihta, lööb maha,
siis ütlevad kõik:
nende leiba sõi laps,
Melikhil oli kahju ja lapse ta tappis...
Oma inimeste ees oleks häbi.
Ta kohale viisin,
aga tema minema jooksis.»
Kui toodi õhtul Davithile toit,
Davith oli solvunud,
küll keelitati, siiski ei söönd.
Ismil-emand aga siis
jälle rippus Melikhi hõlmas ja ütles:
«Msõri Melikh, mu poeg,
pane homme ta lähemale istuma!»
Melikh sõnas: «Olgu, ema.
Homme panen ta lähemale istuma.»

13

Kui järgmisel hommikul
Msõri hobud ja mehed läksid välja,
Msõri Melikh ratsule hüppas,
võttis kaasa Davithi.
Läksid koos tema vürstid,
läksid sõdurid, vägimehed,
läksid lagedale väljale,
kivist rehepeksuväljale
heitma sõjanuia.
Davith pandi eemale reheväljast
ühe adramaa jagu.
Ütles Msõri Melikh: «Davith,
seisa siin ja vaata.»
Ta ütles: «Davith, kas näed seda nuia?
Väga kuri asi see on, väga kuri!
Keda tabab, see sureb.
Ära tule meie mängu sekka!»
«Hästi, vend, kuulan sõna,» ütles Davith.

Melikh kivist reheväljal seisis
ja heitis kaaslastega nuia.
Davith oli kõrval ja mullaga mängis.
Puistas mulda jalgade peale
ja püherdas mullas.
Olid vägimehed vilunud mängus,
olid palju mänginud enne,
üksteisele häda ei teind.
Nõnda lõunani heitsid nuia.
Oma kohal istus Davith, vaatas pealt,
kuni jõudis Melikhi järg.
Kui ta järg oli käes,
Msõri Melikh ratsule kargas,
ajas hoost, sõjameeste sekka sõitis.
Teda vaatama kõik tulid kokku.

Msõri Melikhil suur nui oli käes,
mis kaalus kakskümmend puuda,
ta nuiaga mängis, sirutas parema käe,
loopis nuia ühest käest teise,
siis keerutas nuia, üles loopis,
nuiast sädemeid lendas.

Kui nuiaga vastu maad lõi Melikh,
siis maasse tekkisid lõhed
nagu härjavankri roopad.
Davith nägi, et jõudis Melikhi kord,
tuli, lõhesse läks,
tal peas oli auguga müts.
Davith lõhesse istus, mõõtis mütsiga mulda,
aina kordas: «Üks, üks!»
Aina mõõtis ja kordas: «Üks!»
Ei osand veel ütelda: «Kaks.»
Msõri Melikh talle hõikas:
«Mine ära, Davith!
Tahan heita oma nuia!»
Kolm korda hüüdis,
Davith ei kuulmagi teind.
Melikh siis ütles ja käskis:
«Kuulge, vägimehed Kakan ja Aslan,
võtke kinni tal käest, viige ta ära.»

Tulid Kakan ja Aslan, viis vägilast veel,
läksid, võtsid tal jalust kinni.
Nad tõmbasid kõigest väest Davithi,
ei tõusnud Davith,
aina kordas: «Üks, see on üks!»
Palju vaeva vägimehed nägid,
ei jõudnud teda paigast tõsta:
nii nagu ei jõua mees
puud juurtega tõmmata välja.
Jäid vägimehed hämmastunult seisma —
Davith segas nende mängu.
Msõri Melikh väga vihastas, ütles:
«Heitke nuiad, saagu pihta ja surgu!»
Heitsid vägimehed nuiad.
Ühe nuia paremaga püüdis Davith
ja taeva poole viskas.
Teise nuia kura käega püüdis
ja taeva poole viskas.
Msõri Melikh seda nähes imestas väga,
ütles: «Eest minge! Ise pean heitma.
Ma ju ütlesin emale: ei võta teda kaasa!
Ma tunnen Davithi loomust.
Ta alati tüli mulle teeb,
parem maha ta praegu löön.
Ta muidu kord minul katkestab kaela.
Eest ära!»
Davith kuulis seda ja lausus:
«Heida, heida, Melikh! Las tulla su nui!
Ärgu jäägu sulle südamesse salaviha!»
(Pole Jumalast seatud,
et me rahvas põgeneks msõrlaste eest,
ega pagenud Melikhi eest Davithki.)
Davithi sõnu kuulis Msõri Melikh.
«Oled põrmust võetud ja põrmuks su teen!»
lausus ja heitis nuia Melikh.

Nuia lendu Davith tundis,
nagu lendaks talle veskikivi pähe.
Davith käe sirutas vastu
ja nuia püüdis kinni.
Kui nuia sai kätte, kaalus seda käes,
sõnas: «Kahju, tuhandeks kahju,
kergevõitu see nui.»
(Kui nelikümmend puuda tina
ajada sulaks
ja valada nuiale peale,
oleks nui Davithile paras.)
Kui Melikh seda nägi,
jäi norgu ja kortsutas kulmu.
Ta kaaslased pilkasid, ütlesid nii:
«Melikh, Melikh, ennast tugevaks kiitsid!
Nägid nüüd: Davith veel laps,
ent kuidas su nuia ta püüdis!»
Melikh sõnas: «Häda mulle!
Kuidas heitsin ma nuia ega taband Davithi!
Ta võtab mu käest veel riigi.»
Davith aga käes kaalus nuia
ja peitu pani põlve alla.

Kakan, Aslan ja vägimehed paljud
sõitsid ratsa Davithi juurde.
Nad väljalt hoolega otsisid nuia,
kuid leida ei suutnud.
Siis nuia võttis välja Davith,
seda keerutas, keerutas, ütles:
«Üks nui, kae nuia!»
Nii ta ütles ja heitiski nuia,
Tappis Kakani ja Aslani, viis vägimeest veel.

Teised ütlesid: «Melikh,
me ju lõbutsema tulime siia!
Ise teadsid, et hull on Davith:

miks mehi tapma ta siia tõid!
Kuidas viia tapetud linna!
Linnarahvas meilt küsib:
kas te mängima läksite
või inimesi tapma?»
Melikh väga vihastas, tõmbas mõõga,
ajas taga Davithi, tahtis raiuda pea.
Karjus: «Hai-hai, selle orvukutsika tapan!»
Aga vägimehed vahele sööstsid:
«Oi Melikh, tahad tappa Davithi!
Kas orvust hale ei hakka!
Sa lase tal minna!
Ta on laps, tema aru on pisike veel!
Melikh, ära tapa! Pärast rahvas ütleb:
Melikh ei raatsinud orbu toita,
seepärast tappis ta ära...
Ei saanud tema heita su nuia,
oli Jumala ingel, kes heitis su nuia.»
Paljud ütlesid veel:
«See tuleb Mherist!
Davithil on sees isa jõud.»
Ei lastud Melikhil tappa Davithi.

Davith pistis jooksu,
ei peatunud enne kui kodus.
Heitis ennast Ismil-hathunile sülle.
Ismil-hathun küsis: «Davith, mis juhtus?»
«Ema, Melikh tahab mind tappa.
Varsti lõikab läbi mu kõri.»
Emand vastu: «Mispärast lõikab?»
Davith talle rääkis siis oma loo.

14

Kui õhtul Melikh tuli koju,
temalt küsis Msõri hathun:
«Msõri Melikh, miks sa ei räägi,
miks sa kortsutad kulmu?»
Melikh kostis: «Mis seal rääkida on!
Mind rahva ees häbisse saatis Davith.»
Ema küsis: «Mis tegi?»
«Näe, kui heitsime nuia,
ta sirutas käe ja püüdis mu nuia.»
Ema sõnas: «Mis sellest siis on?»
Melikh pani seda väga pahaks.
Davithil haaras õlast ja karjus:
«Miks võtsid ja püüdsid mu heidetud nuia?»
«Miks mitte püüda?» küsis Davith.
«Ma sinust pole halvem poiss,
võin sinuga võistu visata nuia.»
Melikh läks kadedust täis,
käe tõstis ja hüüatas valjult:
«Davithi ma tapan!»
Ema jooksis juurde, Melikhi ette astus:
«Oi poeg, kas sa meeletu oled?»
Melikh kostis: «Ema,
täna püüdis mu nuia,
aga homme võtab mu koja ja koha.»
Ismil kostis: «Suren su päikese eest!
Davith on su jõud, sinu seljakaitse,
Davithi isa on ju sinugi isa,
suur vägimees oli ta.
Davithistki homme vägimees saab.
Kui seisate, seljad koos,
siis püsima jääte.»
«Mu ema,» ütles Msõri Melikh,
«kes aga mu nuia alla satub, see sureb.
Davith mu nuia püüdis ja surma ei saand.
Ei, ema! Ei võta ma kuulda su sõna.
Lõikan läbi Davithi kõri!»

15

Vürstid lossi kutsus Melikh,
tõusis püsti ja küsis:
«Mis te ütlete, vürstid?
Juba praegu Davith
mu nuia järele sirutab kätt
ja maha mu mehi lööb.»
Üks õiglane mees kostis nii:
«Elagu kuningas!
Veel on väike Davith,
ta aru on nõrk, alles laps on ta.»
«Ei,» kostis Melikh,
«temal aru on rohkem kui sinul ja minul!
Ei, maha ta löön!»
Ütles õiglane mees: «Elagu kuningas!
Kas tahad, teeme proovi?
Kui Davith lapse aruga pole,
maha raiuge pea nii temal kui minul!»
Melikh küsis: «Kuidas sa proovi teed?»
«Tooge vaagnatäis kulda, pange ühele poole,
tooge vaagnatäis hõõguvaid süsi,
pange teisele poole.
Davith olgu kulla ja tule vahel,
kui tule valib, on tal lapse aru;

kui kulla valib, võta maha meil pead!»
Laua äärde toodi Davith ja istuma seati.
Kuld ühele poole pandi
ja teisele poole hõõguvad söed,
Davith nende vahele jäi.
Talle öeldi nii:
«Davith, nüüd võta, kumba tahad.»
Käe sirutas kulla poole Davith,
hoidis ingel ta kätt ja süte poole pööras.
Kui sõrm puutus sütt, jäi süsi sõrme külge,
põlend sõrme koos söega Davith pani suhu
ja põletas keeltki.
Laps karjus ja nuttis,
võeti süsi välja ta suust.
Ismil-emand kallistas nuttes Davithi.
Davithki tõinas.
Ismil-emand ütles: «Melikh, mu poeg,
nüüd nägid, mis meel tal on.
Teda tappa on patt.
Sa ütlesid: ta õelusest tegi, mis tegi,
aga nägid, kui kohtlane ta on!
Ei taibanud midagi ju:
käe sirutas tulle,
ära põletas keele ja pudikeelseks jäi!»
See õiglane mees aga ütles:
«Elagu kuningas!
Mu jutt oli õige, eks ole?»
Talle kostis Melikh:
«Jah oli, väga õige,
tegi rumalast peast, tal lapse aru on veel.»

16

Davith läks välja sealt,
Melikhi relvakambri uksele sattus,
nägi lahtist ust.
Kõndis trepist alla ja kambrisse astus,
Melikhi suurt nuia seal nägi.
Davith lausus:
«Näe, mis kaunike mänguasi!»
Nii ütles, tõstis nuia ja virutas maha.
Üle linna kaikus mürin,
sellest kohkusid mehed, naised ja lapsed.

Melikh maavärina olema arvas,
siis taipas ja ütles:
«See mu nuia hääl!
Tuleb vaadata, kes seal on
ja kas linn jäi püsti.»
Vesiir aga teadis, et see on Davith.
Ta tõusis ja jooksuga läks,
relvakambri uksele tõttas.
Davith veel korra vapustas maad,
siis hüüdis vesiir:
«Mis sa teed seal, Davith!
Tule ruttu, tule üles!»
Davith tuli välja, ukse lõi kinni.
Vesiir ütles: «Davith, oh Davith!
Ismil-hathuni juurde jookse,
enne kui tuleb Msõri Melikh
ja sul puruks lööb pea.»
Davith läks.

Msõri Melikh tuli kärmesti sinna,
astus uksele, hõikas:
«Vesiir, kes käis seal sees?»
Vesiir kostis: «Lahti oli uks,
ei tea, kes võis seal olla.»
Valet rääkis vesiir, ei öelnud, kes käis.
«Eks Davith olnud see,» lausus Melikh.
«Davith ainult jaksab tõsta mu nuia.»
Msõri Melikh läks, linnas käis ringi,
Davithi otsis, aga ei leidnud.
Tuli koju ja nägi: Davith on siruli maas,
khursii ääres magab.
Msõri Melikh vibult võttis nööri,
Davithi tahtis kägistada surnuks.
Aga parajasti siis ema uksest astus sisse,
Melikhil võttis kinni käest ja ütles:
«Melikh, mis sa teed?»
«Ära kägistan nüüd Davithi.
Ta mängis mu nuiaga, nii et mürises linn.»
Melikhi ema tõmbas paljaks rinna,
Melikhi ette astus ja ütles:
«Kui tapad Davithi,
selle rinna piim sinu sees olgu neetud!»
Melikh talle vastu: «Ussisoost on Davith.
Kui mul halvasti läheb,
on süüdi see poiss.»

17

Davithi pärast emaga vaidles Melikh.
Vesiir tõusis püsti, Davithil võttis käest,
Ismil-hathuni ette läks.
Ta ütles: «Kuningaemand,

miks ei saada sa omaste juurde Davithi,
miks ei saada sa teda Sassuuni?
Sest kui mitte täna,
siis homme Melikh tema tapab.
Pane moon talle valmis,
saada ära, las läheb Sassuuni.
Meie maal on ta elanud küll.»

Ismil-emand lausus:
«Davithist poiss, kuule.
Kui ma saadan, kas lähed Sassuuni
oma onude juurde?»
«Kas mul on siis onud?» päris Davith.
«Aga miks ma minema ei peaks?
Ütle, ema, kus on minu onud!»
«Sassuuni linnas,» kostis Ismil.
«Mis nimi neil on?»
«Nende nimi,» kostis emand,
«üks on Häälekas Hovan
ja teine Vergo.»
«Ema, löögu sind pimedus,
miks sa enne ei öelnud?
Nüüd pane sa valmis ruttu
kümme sukapaari, kümme pastlapaari
ja kümneks päevaks moona:
ehin teele ja lähen Sassuuni.»
Ismil-emand andis kümme paari sukki,
kümme paari pastlaid, moona kümneks päevaks.
Ise õnnistas Davithi, ütles:
«Mine, mine, mu poeg,
Sassuuni linna oma onude juurde!
Jumal sind kaitsku!»

Siis ütles Msõri Melikh ja käskis:
«Davith peab käima mu mõõga alt läbi,
ma ei lase teda muidu tagasi koju.»
Melikh tõstis mõõga.
Davith aga endamisi mõtles:
«Teeb sellepärast nõnda,
et siis, kui ma suureks saan,
ei tõmbaks mõõka ta vastu.
Aga kui tema mind mõõgaga lööb,
kas mina jätan löömata vastu?
Tuhat Melikhi-taolist
mulle vähem loeb kui naise pearätt!
Ma naise pearäti alla pigem paneksin pea,
kui käiksin ta mõõga alt läbi.
Eks tehku, mis suudab.»

Vesiir Davithil käest võttis kinni,
et viia ta mõõga alt läbi.
Davith oli jonnakas, seisis paigal:
ei lähe, ei astu mõõga alt läbi.
Vesiir Davithil võttis õlast,
väänas ja vedas teda mõõga alla.
Davith ei läinud mõõga alt läbi.
Läks kõrvalt ja mööda.
Riivas kivi ta väike sõrm,
kivist tuli lendas välja.

Msõri Melikh seda nägi,
väga kohkus ja ütles:
«Nii väikselt ta säärane juba!
Kui suuremaks kasvab, mis saab veel siis?»

18

Melikh kaks vägimeest kutsus,
Bathman Bugha ja Tšarbahar Khami,
vägimeestele ütles ja käskis:
«Seitsme mäe taha viige Davith,
viige Bathmani sillale, tapke seal.»
Davithil oli seljas lühike kuub.
Melikh oma meestele ütles:
«Teie tapke Davith, tema kuub
kastke verre ja mulle tooge.
Mulle tooge kannutäis tema verd:
ära joon ja kinnitan südant.»
Läksid vägimehed ehtima teele.
Ismil-emand teadis küll:
Sassuuni pidi viidama Davith.
Pani Davithile valmis kümne päeva moona,
kümme sukapaari, kümme pastlapaari.
Suudles Davith Ismili kätt,
ütles hüvasti, asuski teele.
Nad mingu nüüd oma teed,
meie räägime onu Thorossist.

19

Pärast Mheri surma
jäi leinama Sassuunimaa.
Kui seitse aastat sai mööda,
Sassuuni talumehed, preestrid ja vürstid
tulid onu Thorossi juurde kokku.
Sassuuni rahvas onu Thorossile ütles:

«Oh, onu Thoross,
meie pojad on kasvanud suureks,
meie tütred on jäänud vanaks,
aga kui sina tead, et Mher tõuseb ellu
meie seitsmeaastase leina peale,
siis seitse aastat leiname veel.»
Andis käsu onu Thoross,
niimoodi naabreile ütles:
«Peiud kosja saatke, piigad mehele pange!
Ega leingi midagi päästa.»
Nad tulid, katsid laua ja istusid maha,
tõid lauale joomiseks viina,
peo tahtsid ajada püsti.
Siis ütles preestrile onu Thoross:
«Leinajumalateenistus Mherile pea!»
Pidas teenistuse preester
ja viin valati välja,
anti onu Thorossile karikas: joo.
Võttis karika kätte onu Thoross,
jäi seisma ja mõtlema hakkas:
ei ta joo ega pane karikat käest.
Hor Manuk oma kohalt ütles: «Onu Thoross,
kui jood, siis joo, aga kui sa ei joo,
luba rahval minema minna.»
Aga teiselt poolt Thorossi poeg
nõnda isale hüüdis:
«Need, taat, on Sassuuni hullud,
kohe ütlevad sulle inetuid sõnu.
Joo karikas tühjaks või lauale pane,
las lähevad ära.»
Thoross pojale vastas:
«Hei, koerapoeg,
mina joon siin, mina pidutsen siin,
aga Msõri Melikh peab Davithi vangis.
Kas meil häbi ei ole!
Leiva, viina ja Elava Jumala nimel!
Seni kui seda orbu ma tagasi ei too,
seni viin ei puutu mu huuli!»
Andis loa, mehed tõusid ja läksid.

20

Mõni pere Sassuuni kangruid
elas ammu Msõris.
Nad kuulsid jutte,
et Sassuuni Davithi tappa on nõu.
Mehed kokku tulid ja pidasid aru,
Thorossile kirja saatsid.
Selles kirjas nii oli öeldud:
«Onu Thoross,
pea märjaks tee seal,
juus maha aja siin!
Kuni veel Davithile viga pole tehtud,
ehk jõuad ta päästa ja viia Sassuuni.»
Selle kirja nad andsid ühe noormehe kätte,
ise ütlesid talle:
«Istu hobuse selga, sõida Sassuuni,
Thorossile anna kiri.
Kui õhtul jõuad sinna,
ta samal õhtul tulgu,
kui hommikul jõuad,
samal hommikul tulgu!»
Poiss minema hakkas otseteed,
Sassuuni poole tõttas.

21

See kangrute saadetud poiss
samal ööl Sassuuni jõudis.
Küsis: «Kes on onu Thoross?»

Poiss viidi onu Thorossi juurde.
Astus sisse, teretas, seisma jäi.
Võttis tervise vastu onu Thoross.
Poiss põuest paberi otsis.
Luges kirja onu Thoross,
ütles: «Naine,
too mulle Vetsotnen Lazgi,
kuuejalgne lesgiini hobu,
ja võõrusta poissi, kuni tagasi jõuan.

Thoross istus ratsule samal ööl,
Sassuunist hommikuks jõudis Msõri.

Msõri Melikh kodus istus veel,
hõikas: «Oi, tere, onu Thoross!»
See vastu: «Jumalime, Msõri Melikh!»
Msõri Melikh küsis nii:
«Onu Thoross, kas teateid tõid häid,
et nii tõtates tulid?»
Kostis onu Thoross: «Jumalale tänu, häid ikka!
Õnneks midagi halba ei ole.»
Pärast tervitusi istusid maha,
onu Thoross siis ütles ja rääkis:
«Melikh, olen mõelnud, Jumala eest,
et kui vangil on hind, teda välja saab osta.

Ma tulin Davithi viima.»
Melikh aga onu Thorossile kostis:
«Kolm päeva on möödas Davithi surmast.»
Thorossil pisarad voolasid parda,
Davithi ei leidnud ta.

Siis uuesti istus onu Thoross
kuuejalgse lesgiini selga.
Asus hommikul teele Msõrist,
ja õhtuks jõudis Sassuuni.
Sassuunlastele kurva uudise tõi.

22

Davith aga vahepeal läks,
rännuteed vägimeestega käis.
Käis ta palju või vähe,
viie-kuue päeva tee käis ära.
Bathman Bugha ja Tšarbahar Khami
Davithi tahtsid tappa,
kuid parajat võimalust ei leidnud.
Davith ei käinud mööda teed.
Kord üht, kord teist rada käis,
ei rääkinud, muudkui edasi läks.
Käisid vägimehed alati teel,
Davith vahel ees, vahel taga,
aga tee peal üldse mitte.
Davith hoidis eemale neist,
ise põõsaste ja kividega mängis,
ta mägedes, orgudes jooksis,
ajas loomi ja linde taga.
Kaks vägimeest tee äärde istus,
keha kinnitas, kuid Davithile
nad midagi ei andnud.
Mis tegi Davith?
Ta söödavaid rohtusid korjas ja sõi,
läks väljale, juuri kiskus ja sõi,
mäenõlvadelt korjas seeni ja sõi,
kui vutti silmas, siis küttis ja tappis,
ei vägimeestest väljagi teinud.
Nii läksid, Bathmani sillani jõudsid.
Bathman Bugha sõnas: «Tšarbahar Khami,
nüüd võtame, viskame Davithi vette.»
Aga kaugel oli Davith, teda kätte ei saand.
Kehakinnitust võtma istusid mehed,
nad kutsusid Davithi, hõikasid talle:
«Davith, Davith, tule ruttu siia!»
Davith tuli lähele ja ütles neile:
«Viis päeva on möödas,
juba käes on kuues päev,
kui käime seda teed.
Ei ükski päev te öelnud: Davith,
kas nälg või janu sul on?
Nüüd istute silla juurde maha
ja kutsute sööma mind.»
Nad vastasid talle:
«Sa tead, Davith,
Melikhi maad ja veed olid seni,
nüüd ees sinu isa maad ja veed,
sellepärast kutsume sind.
Tule, kehakinnitust võta, Davith!»
Davith sedaviisi lausus:
«Ismil-emand moona pani seitsmeks päevaks,
kõik ära te sõite ega mulle andnud.
Aga nüüd, kus ees isa maad ja veed,
ei tahagi enam te sööki ega jooki.»

Davith vaatas ja nägi:
kaks vägimeest tõusis ja edasi läks,
jäi Bathmani sillale seisma.
Tuli ligi Davith ja uuesti küsis:
«Miks seisma jäite?»
Nad kostsid: «Sind ootama jäime.
Melikh meile ütles:
ettevaatlikult viige Davith üle silla,
et poiss ei kardaks ega kukuks vette.
Sa oled väike, ehk hakkad kartma.»
Davith vastas: «Msõrist tulles
te ei öelnud: Davith on väike ja kardab.
Mis nüüd siis juhtus? Edasi minge,
üle silla minge, küll järele jõuan!»
Vägimehed ütlesid (Davith ei kuulnud):
«Nüüd üks meist mingu Davithi ees,
teine tulgu Davithi järel.
Kui jõuame keset silda,
üks pöördugu eest Davithi poole,
teine tagant tulgu: nii tapame ta
ja viskame vette, et vesi ta viiks.»
Nad pöördusid ümber ja öelsid: «Davith,
üks mingu su ees, teine tulgu taga,
et sa hirmu ei tunneks.»
Davith aga kostis ja ütles:
«Kui nii, siis sündku te tahtmine!»
Ja endamisi ütles Davith:
«Seni mõlemad olid mu ees,
nüüd üks läks ette, teine taha jäi.
Ei, midagi halba neil südames on!»

23

Nii läksid ja silla keskele jõudsid,
üks pöördus Davithi poole eest,
teine astus tagant talle ligi.
Davith küsis: «Mis teil teha on nõuks?
Oh häda, mind tahate vette heita!»
Ühe käega Davith ühel võttis turjast
ja teisega teisel turjast,
nad kokku lõi, veel kokku lõi,
teise riputas teisele poole silda.
Ise ütles: «Mehe vetteheitjat teist pole.
Nüüd näitan, kuidas meest tuleb heita!»
Kaks vägimeest palusid: «Jumala pärast,
ära viska meid vette!»
Davith nad üles tõstis,
siis maad vastu virutas,
pani põlve neile südame peale,
ise ähvardas neid:
«Ma mõlemad tapan ja viskan jõkke!
Kas ütlete õigust või viskan jõkke.»
Nad kostsid: «Davith, me oleme su õnn!
Sa lase meid tõusta,
sulle räägime õigust.»
Davith võttis käed nende küljest,
neil istuli tõusta laskis.
Nad terveks tunniks oimetuks jäid,
oli nõnda raputand neid Davith.
Davith käskis: «Nüüd öelge!»
Tuli natuke hinge neil sisse.
Tuli tagasi mõistus. Ütles Tšarbahar Khami:
«Davith, kui salgame sinu ees,
ei salata saa Jumala ees.
See julm ja õel Melikh
väevõimuga sundis meid.
Meid sinuga kaasa saatis sind tapma.
Melikh ütles meile nii:
Bathmani sillal tapke Davith,
võtke kannutäis tema verd,
laip visake vette,
tooge veri mulle juua, kinnitan südant.
Sind palun nüüd, et sa mind ei tapaks.»
Araablast Bathman Bughad ei tapnud Davith.
Heitis armu, laskis lahti, tõstis püsti,
pani sillale maha ja ütles: «Mine ära!»
Bathman Bugha talle vastas:
«Oma kuub anna meile,
teeme veriseks selle ja märgiks võtame kaasa,
Msõri Melikh muidu ära meid tapab.»
Davith nägi eemal jänest,
jooksis järele ja püüdis kinni.
Lõikas kõri tal maha, kannu verega täitis,
kastis kuue verre ja ütles:
«Eks anna Melikhile, ütle: tapsin Davithi.»
Bathman Bugha oli rõõmus,
Msõri poole läks teele.
Tšarbahar Khami aga ütles:
«Davith, kasvasin üles
sinu isa söögilaua ääres.
Ei ma teadnud, et sul on nii suur ramm.
Kui suri su isa, Melikh viis mu vangi.
Enam tunda ei taha Melikhi,
kui tema on säärane mees
ja kui sinu sees on sihuke ramm.
Elu lõpuni jään sinu teenriks.
Sinu isa auks sind teenima hakkan.»
Talle ütles Davith:
«Kui nõnda on asi, siis tõuse ja lähme!»
Otsaesist nad suudlesid teineteisel,
läksid, jõudsid Sassuuni maile.

24

Nägi Häälekas Hovan Davithi unes
ja ütles: «Vaid Jumal teab,
kas on Davith kuskil elus või ei.
Võib-olla meie Davith
siia maile varstigi tuleb,
võib-olla juba ongi meie mail.»
Häälekas Hovan oma naisele ütles:
«Sarje, Sarje, tõuse üles!»
Sarje aga pahandas vastu:
«Oh vanamees, magada lase!»
Häälekas Hovan aga lausus: «Sarje,
oled võõrast verd,
ei tunne su süda sugugi muret.
Tõuse üles maast!
Tõuse üles ja vaata mu südame sisse!
Unes kerkisid kõrgemaks linna müürid,
uus aed läks õide,
linna müüridel süttisid suured tunglad,
meie aias ööbik laulis:
Davithist orb küllap meie maile on tulnud!»

KARJUS DAVITH

1

Iga rohtu, mis teel sattus kätte,
sõi nälja pärast Davith.
See ta natuke hulluks tegi,
tal peast kadus tarkus.
Mitu päeva nii mööda läks,
Tšarbahar Khami ja Davith
ühel päeval Sassuuni alla jõudsid.
Seal vasikakarjus ja veisekarjus,
seal lambakarjus ja tallekarjus
maha jätsid veised ja lambad,
Davithi vaatama tulid,
tema riietest nägid,
et poiss Sassuuni valitsejasoost.
Üks talumees tuli juurde,
Davith talle ütles, et läheb Sassuuni,
et Sassuun ta kodumaa on.
See talumees Häälekale Hovanile kohe
hea uudise viis:
«Tea, Häälekas Hovan:
keegi tuleb, Davith on see, teie poeg.
Ootan tasu hea uudise eest.»

Väga rõõmus oli Häälekas Hovan,
andis onu Thorossile teada.
Nad tõusid, tulid välja suurest majast,
nad ütlesid rahvale linnas ja maal:
«Jumal poja meile tagasi andis!
Tulge, lähme Davithile vastu!»
Tuli kokku rahvas linnast ja maalt,
koos Hääleka Hovaniga Davithile vastu läksid.
Tahtsid näha, mis poiss see Davith ka on,
kas on oma isast kangem.
Nad hüüdsid: «Hei! Kes on Davith!?
Kes teist on Davith?»

Tõusis Häälekas Hovan, vaatas teele
ja nägi, et vägimees tuleb
ja poiss selle järel
kõnnib tee ääres kõrval,
hirsipõldusid mööda.
Hovan sõnas: «Onu Thoross,
see poiss, kes aina teest kõnnib mööda,
see vist ongi me hull Davith,
kes Sassuuni uut valgust süütab.»

Kui ükskord jõudis Sassuuni Davith,
olid puruks kulund ta pastlad,
olid räbalas ta sukad,
oli näljas ta ise.
Davith nägi rahvasumma koos,
ei teadnudki, kuhu oli jõudnud välja.
Ta imestas, ütles:
«Olen näljas ja janus,
kuidas jõuan Sassuuni?»
Aga talumehed ümberringi
Davithile tahtsid anda kätt.
Davith ei märgand ega juurde läind.
Jätkas uimaselt teed,
ei taibanud ta, et rahvas Sassuunist
talle vastu on tulnud austama teda.
Ei taiband sassuunlased, mis temal viga,
ei teadnud, kui väga Davith
on kurnatud, näljas.
Tuli Häälekas Hovan talle vastu,
tuli, nägi Davithi,
ligi astus ja küsis:
«Kust pärit oled, poiss?»
«Sassuuni linnast ma olen.»
«Ma pole Sassuunis sind näind.
See ongi Sassuuni linn.
Kas sul kedagi on Sassuunis?»
«Ema ütles kaks onu olema mul.»
«Mis on nende nimed?» küsis Hovan.
Davith kostis: «Vanem Vergo
ja noorem Häälekas Hovan.»
Siis Häälekas Hovan
haaras kaissu Davithi,
Davithile andis suud:
«Oi Davith, kas see oled sina!
Mina olen su onu, Häälekas Hovan!»
Hovan taas pisarais suudles Davithi,
viis poisi rõõmuga koju.
Ise teel hüüdis ja hõikas: «Hei, vennad!
Tulgu rõõm teie silmi, tulge välja!
Tulgu rõõm meie silmi, tulge välja!
Näe, meie Davith on siin!»

Seal tulid Davithi onud,
ta haarasid kaissu ja suudlesid teda.
Sassuunlased suure rõõmuga
neile soovisid õnne.
Ütles Häälekas Hovan: «Meie Jumalale tänu!
Meie poeg on tagasi jälle!
Me tuvike on kodus!

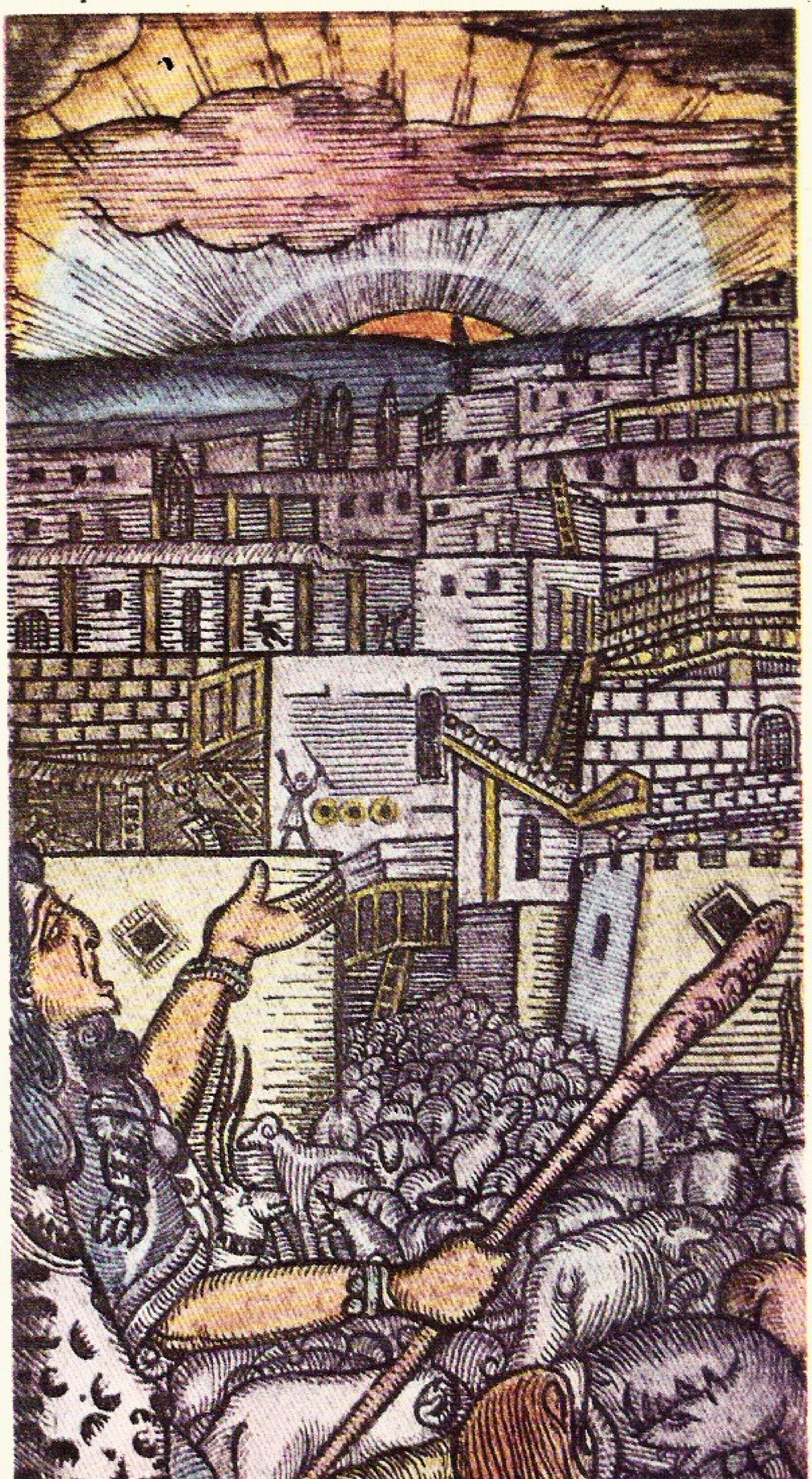

Aga mis nüüd hakata tölbiga peale?
Me ju lootsime nõukat meest,
aga tölp tuli kahjuks. Siiski Jumalale tänu!»
Maha istusid Hovan ja sugulased-sõbrad
ja rõõmsalt pidasid pidu.
Palju puhuti juttu, tasapisi mindi koju.
Jäid Häälekas Hovan ja Davith.
Davith küsis: «Onu, kuidas on su järg?»
Onu kostis: «Jumal tänatud, poeg:
Issanda Jumala armust,
sinu isa haua toel, meil on, millest elada.»
Davith sõnas: «Kui on nii, siis on hästi!»

2

Kui Häälekas Hovan hommikul tõusis,
ta kummardas korda kolm,
puutus käega maad,
tänupalvet Jumalale tegi
ja ütles: «Ole tänatud, Jumal!
Sina saatsid mulle selle une.
Sassuuni koldel tõusis haljas võrse,
ei mul ega vennal pole enam hirmu.»
Head riided Davithile tõi,
pani taskud mängukive täis,
andis rosinaid ja pähkleid,
laupa suudles ja ütles: «Davith,
mine, poistega mängi.»
Davith poistega mängima läks.
Kuid poisid kõik mängukivid petsid tal käest.
Vürstipoistele andis Davith vastu kõrvu.
Ühel poisil jäi kõveraks kael.

Hovanile õhtul tuli kaebama ema.
Kostis Häälekas Hovan: «Pole viga!
Ma ütlen, et ta enam ei kakleks.»
Läks Hovan ja Davithile ütles:
«Onu sureb su eest, Davith.
Ära neile kallale tiku.»
Teisel hommikul taas Davith mängima läks.
Poisid jälle tulid kokku,
Davithile läksid kallale, kaklesid.
Kolmel poisil Davith lõi kõveraks kaela.
Linnavanemad siis
tulid kokku ja omavahel rääkisid nii:
«See isata kutsikas lapsed lõi sandiks!
Lähme tapame Davithi!
Miks ta lõi meie poistel kõveraks kaela!»

Nad kutsusid Hääleka Hovani ja ütlesid nii:
«Kus on Davith? Kutsu siia, las tuleb!»
Hovan neile vastu: «Mis tahate Davithist?»
Nad kostsid: «Kas see hull Davith
me laste vaenlane on?
Miks lõi neil kõveraks kaela?»
Hovan kohkus ära, läks Davithi juurde:
«Löögu Jumal puruks su koda!
Miks lõid need poisid sandiks?»
Davith kostis: «Põrgu nad käigu kaeltega koos!
Tulid kallale mulle, lõin vastu.»
Hovan sõnas: «Linnavanemad tulid,
meie õu on rahvast täis;
mine anna vastust!»
Davith läks välja ja nägi:
rahvasumm ukse ees.
Neist paljud Davithi polnud näinud,
tulid vaatama teda,
aga paljud tulid peksma Davithi.
Kui välja tuli Davith,
siis kõik, kes nägid Davithi,
lõid värisema hirmust,
üksteisele ütlesid sosinal:
«Ärge puutuge Davithi,
kui ta pahandab, meidki tapab!»

Ja kõik läksid tagasi koju.

3

Linnavanemad järgmisel päeval
Hovani kutsusid, ütlesid nii:
«Kas tead, Hovan, miks kutsume sind?
Kui eile tulime su ukse ette,
kui nägime Davithi, lõime kartma.
Pane tööle Davith.
Kui sa ametisse teda ei pane,
tuleb linnas veel palju möllu.»
Hovan küsis neilt:
«Mis teha, mis amet talle anda?»
Nad kostsid: «Pane voonakarja Davith,
siis ta linna ei jää.»

Siis Häälekas Hovan tuli õhtul koju ja ütles:
«Davith, ma suren su eest!
Kas ei läheks sa voonakarja?
Näe, vaeseks oleme jäänud,
palgaks hirssi saad mõne mõõdu.»

Davith talle vastas ja ütles:
«Onu, muidugi teenima lähen,
ei ma logelda taha.
Oled tähtis mees,
rahvas sinust peab lugu,
mingi talutöö leia mu jaoks.»
Onu kostis:
«Voonakarja paneme sind.
Iga looma eest saad mõõdu hirssi,
saad mõõdu töö eest palgaks.
Tahad voonasid hoida või ei?»
«Küllap hoian neid nii nagu lilli.»
Sõnas Häälekas Hovan rahvale nii:
«Mu vennapoeg tänavu karjaseks tuleb.
Linna väravasse tooge hommikul voonad,
Davith nad korjab sealt, viib karja.»

Siis ütlesid naabrid: «Häälekas Hovan,
lase teha talle vastne paar taldu.
Mis tallad küll peavad vastu
Sassuuni mägede karjasel?»
Ja kostis Häälekas Hovan:
«Küllap muretsen kohased tallad!»
Läks sepale Häälekas Hovan,
terastallad sepa käest tellis,
terassaua taguda laskis.
Need hommikul tõi, andis poisile kätte.
Davithile meeldisid tallad väga.
Ütles onu Hovan: «Oh poiss,
nüüd mine ja aja kari
üle mägede, seal on karjamaa!
Vii voonad lättele lõunaks,
tulen lõunaks ja toon sulle süüa.»

4

Terastallad pani alla Davith,
terassaua võttis kätte,
astus keset Sassuuni linna ja hõikas:
«Tooge siia, naabrid, oma voonad kõik,
tooge siia oma kitsetalled kõik,
lähen karjaga mägedesse!»
Tõid naabrid voonad ja talled tõid,
linna väravasse kogunes kari.
Võttis karja Davith, ajas kokku talled,
hakkas karjaga minema mäkke.
Rahvas nägi Davithi ja kartma lõi:
«Hovan, Davith me talled tapab!»

Hovan sõnas: «Davith,
need on me naabrid, ole talledega hoolas,
aja tervelt üles, õhtul tervelt tagasi too!»
«Onu,» kostis poiss. «Ega ma ole hull!
Küllap hoolitsen karja eest hästi.»

Davith ajas voonade karja
üles kõrgele mäele sööma.
Voonad varsti sõid kõhud rohtu täis,
ja koopasse ajas karja Davith,
ise talledest eemale läks,
omaette heitis maha ja magas.
Ei tallesid valvand Davith.
Talled ärkasid, koopast tulid välja,
läksid laiali rohtu sööma.
Ei tallesid valvand Davith.
Kui ärkas, nägi, et voonad ja talled
on laiali, kadunud ära.
Läks koopasuhu, ühtki talle ei näinud.
Vaatas siia, ei ole,
vaatas sinna, ei ole,
tuli, hüüdis ja hõikas, läks mäkke üles,
aina otsis ja otsis harjade pealt,
aina otsis ja otsis orgude põhjast.
Kui kostis ta samm
ja hüüete kaik,
tulid jänesed-rebased kivide vahelt,
tulid urgudest välja ja jooksu panid.
Davith nägi jooksmas jänest.
Sõnas: «Küll on tallel vast jooks!»
Ajas jänest taga ja kinni püüdis,
tema meelest see oli hall kitsetall.
Üks rebane jooksis ja nugis läks mööda,
aga ikka ütles Davith:
«Küll on talledel jooks!»
Ajas taga, kuni loomal
keel rippus suust,
jäi seisma ja andis end kätte.
Kõik rebased, nugised, jänesed koos
segas voonade, tallede hulka.

Nõnda terasest tallad kulusid läbi.

5

Hovan võttis lõunal toidu ja viis.
Nägi, mägedes tiirutand oli Davith,
nii et terasest tallad olid kulunud läbi

ja terassau oli otsani kulund.
Onu päris: «Davith, kuidas on su järg?
Ma suren su eest, mu poiss!
Kuid iga päev uus teha tallapaar,
kuid iga päev uus teha sau, —
sinu palgast ei piisa maksmiseks,
mis sellest veel meile jääb?»
Davith kostis: «Oh onu,
ei homme ma enam lähe tallede karja.
Tuli täna mul nii palju joosta,
et tallad kulusid läbi!»
Küsis Häälekas Hovan: «Davith, mis on?
Kas tallede karjas ei meeldi?»
Davith kostis: «Miks ei meeldi!
Risti nimel, miks ei!
Need mustad talled nii vagurad on.
Need punased talled,
need mustad talled,
lähen nendega meeleldi teele.
Nood kirjud talled, nood valged talled,
nood pikk-kõrvtalled aga rahu ei anna.
Nad kurnavad mind, aina jooksutavad mind.
Ilma surmaingli käsuta nad
mul hinge võtavad välja.
Nii väga nad vaevasid mind.»
«Kulla poiss,» sõnas onu,
«pole ruskeid meil ega valgeid talli.»
Davith sõnas: «Onu, on küll!
On rusked ja valged talled!
Kui hommikul voonadest ei lahutata neid,
ei lähe ma enam karja!»
«Tule nüüd!» kutsus onu,
«aja koopast välja need talled,
eks vaatame neid ruskeid talli!»

Tehti lahti koopasuu.
Davith sõnas: «Sina sisse mine,
aja voonad välja.
Mina talled püüan kinni,
ei sina neid kätte saa.»
Onu vastu: «Ei, poiss, oled veel liiga väike!
Sa aja, las tulla, küll mina pean kinni.»
Davith koopasse läks.
Lõi sauaga vastu üht kivi ja teist,
kõik nugised, rebased, jänesed sööstsid välja.
Nägi Häälekas Hovan:
Davith oli rebaseid, nugiseid, jäneseid
kitsetalledeks pidand.
Kõik jänesed, rebased minema jooksid.
Davith tuli koopast ja ütles: «Onu,
miks mu talled minema lasid?»
«Metsloomad on need, mitte talled!
Nood rusked talled las minna!»
Davith talle vastu:
«Sa minema lasksid mu talled!
Mis ma teen? Eks omanikud nõuavad neid!
Kust võtan neile talled?
Mis vastuse neile annan?»
nii ütles Davith.
Ise jälle jooksis mägesid mööda,
ajas jäneseid, rebaseid kokku.
Onu järele hüüdis:
«Davith, Jumal löögu puruks su koda!
Metsloomad on need, las minna!»
Davith ei kuulnud ja ajas.

Koju tagasi jõudis onu ja ütles:
«Oh heldus, mismoodi häbistab meid
see hull Davith!
Mis loomi aga näeb,
ajab kokku ja kõik paneb karja hulka!
Ei vahet tee talle ja jänese vahel!»
Ütles: «Naabrid, külamehed, Jumala pärast,
Davithi ärge hommikul lambriseks pange!»

6

Davith aga võttis ja mäkke ronis,
ajas rebaseid, nugiseid taga.
Ja nugised, rebased, jänesed kõik,
keel väljas, jooksid ees.
Olid hirmunud voonad,
nagu lähkrid tõuklesid üksteise vastu.
Davith neid mägedes, orgudes ajas,
ajas tagasi tallede hulka.
Sõnas: «Hulgused, neetud! Rahu ei anna!
Ei lase mind puhata talled,
ei anna einekski hõlpu!»
Davithi hirmul loomad paigale jäid.

Davith ajas õhtul talled ja metsloomad linna.
Nii kulund Davithil olid tallad,
nii katki, et võttis need jalast,
pani saua otsa, tuli paljajalu.
Võttis karja kokku, ajas linna.
Hüüdis: «Naabrid, võtke voonad ja talled!
Kelle omad on pikk-kõrvtalled, ei tea.

Küll jooksevad! Võtke, muidu lähevad jälle!
Kelle omad on pikksabatalled, ei tea.
Küll jooksevad! Peksuga ajasin kokku
oma voonade hulka.»
Nägid linlased seda ja ütlesid nii:
«Davith kõik rebased, jänesed linna tõi
oma tallede karjas.»
Nad võtsid oma talled, minema viisid;
igaüks, kes tahtis,
ka rebase, nugise, jänese võttis.
Koos talledega jäneseid tapeti-söödi
ja rebase-, nugisenahkadest kasukaid tehti.
Sellest peale jäneseid hakati sööma
ja rebase-, nugisekasukaid tegema.

Sel õhtul vürstid
läksid Hääleka Hovani juurde ja ütlesid nii:
«Selle hullu panid tallede karjaseks.
Metslooma ja talle vahet ta ei tee!
Jahiloomad ajas linna
ja mäed tegi tühjaks neist!
Ei tallede karja me jäta Davithi.»

7

Tuli rahvas kokku ja rääkis:
«Aga mis meil Davithiga teha?
Veisekarja paneme tema!»
Davith neile vastu: «Tallekarja panite mind,
siis lasksite lahti ja nüüd
pean veiseid hakkama hoidma!»
Sõnas Häälekas Hovan: «Oh Davith,
need talled on rahutud väga.
Sa neid ära karjata enam!
Võta veiste kari, see karja aja,
ise heida maha ja puhka,
kuni toon sulle süüa!»

Onu tellis poisile terasest tallad,
terassaua taguda laskis.
Tõi need, Davithile hommikul andis.
Varahommikul tõusis ja hüüdis:
«Hei-hei! Davithi manu ajage kari!
Ei vasikaid hoidma hakka Davith.
Nüüd veiseid karjatab Davith.»
Rahvas veised kohale tõi.
Davith ajas karja kokku,
Sassuuni väljade poole läks,
lasi karja sööma, heitis maha ja magas.

Kui uni sai täis,
ta istuli tõusis ja nägi,
et järsaku veerele kari on läinud.
Läks eemale ajama loomi.
Oma urgudest hundid ja karud
tulid välja ja pagesid eest.
«Neetud olgu te peremeeste isad!
Jälle lähevad jooksu!» ütles Davith.
Metsloomad pagesid ees,
Davith ajas taga neid.
Seni jooksutas neid, kuni väsisid nad,
ära võibusid, nõrkesid hoopis.
Davith nad karjaks ajas kokku,
veel mägedest, orgudest otsis.
Metsloomad kõik ajas kokku.
Ajas ühelt poolt lõvi
ja teiselt poolt tiigri,
ajas ühelt poolt pantri
ja teiselt poolt hundi
ja kolmandalt karu.
Ajas kokku ja karjaks piiras.
Nad kartsid Davithi,
ei üksteist puutuda julgend.
Kes liikuma tükkis,
selle lõi Davith nii vastu maad,
et maasse jäi auk.
Veised kiskjate kartusel seisid,
Davithi kartusel kiskjad seisid,
Davith aga seisis kõikide ees.

8

Davith sel õhtul karja ajas,
ajas otse Sassuuni linna.
Panid linlased uksed hirmuga kinni,
ei näidanud ennast keegi.
Olid kinni kõik aknad, kinni kõik uksed.
Davith aga seisis keset Sassuuni,
hõikas valjusti, hõikas ja hüüdis:
«Hei, rahvas! Tule välja, võta oma veised!
Aja koju, pane lauta!
Kel lehma ei olnud, saab lehma,
kel härga ei olnud, saab härja.
Tehke uksed lahti, no tehke!
Kel üks oli, see saab kaks,
kel kaks oli, see saab kümme,
kel kümme oli, kakskümmend saab,
kel kakskümmend oli, see nelikümmend saab!

Miks ei tule te loomade järele?
Ei keegi tule
oma karja võtma ja viima!»
Kui palju ka karjus,
aga rahvast ei tulnud.
Ei julgetud tulla välja.
Davith siis pahaselt hõikas:
«Tulge välja, tulge välja!
Kui ei tule, käige põrgu!
Tulin metsikust paigast,
teie loomad tõin koju.
Kui omanik ei hooli, lasen neil minna!
Maailm on imelik,» lausus Davith.
«Mine tee veel head!»
Mütsi silmile tõmbas Davith,
maha heitis ja hommikuni magas.

Linnavanemad läksid Hovani juurde:
«Hovan, jätad karjast meid ilma!
Sinu poiss tegi möllu me linnas.
Me kardame hunte
ja karusid, kõiki neid kiskjaid.
Mis see olgu! Nii palju kiskjaid!
Rasked naised surevad hirmust!»
«Kui nõnda,» ütles Häälekas Hovan,
«siis lähen, Davithi toon koju.»
Läks Häälekas Hovan ja ütles:
«Onu sureb su eest, Davith.
Sa hõika nüüd nõnda:
Õiged jäägu, valed mingu!
Õiged jäägu, valed mingu!»
Davith tõusis ja hõikas:
«Õiged jäägu, valed mingu!
Õiged jäägu, valed mingu!»
Kõik kiskjad minema jooksid
oma mägede maile,
jäid paigale veised.

Veiseomanikud avasid uksed,
viisid veised tagasi lauta.
Davith ütles: «Jumal löögu puruks te koda!
Kõik lihavad loomad te lasksite kõndu
ja kõhnad jäid alles.»

Linnavanemad ütlesid Hovanile nii:
«Läks seegi luhta, läks seegi luhta!
Sellel poisil pole inimese aru.
Ta on hull, täitsa hull!»
Seda kuulis Davith ja ütles:
«Tulgu needus te peale!
Ei mina te karjaseks jää!»
Siis vihastas Hovan ja ütles:
«Kui sa niimoodi teed,
ei mina saa kanda sinu eest hoolt,
mine sinna, kuhu tahad!»

9

Sassuunist minema läks Davith,
koha otsis, maha heitis ja magas.
Tuli hommikul linna onu Thoross ja küsis:
«Kus Davithist poiss, kus ta on?»
Mehed kirusid kõik Davithi
ja naised Davithi needsid.
Onu otsima läks Davithi,
poisi maa pealt magamast leidis.
Andis jalaga talle sihukese hoobi,
et Davithi asemel iga teine,
oleks kolm sülda maa sisse läind.
Unest virgus Davith ja küsis:
«Kulla onu, miks sa mind lööd?»
Onu vastu: «Aga poiss, mis sa tegid?»
Davith kostis: «Onu Thoross,
see kõhn kari, see vaevas mind väga,
mind seepärast aeti linnast välja!»
Ütles onu: «Sassuuni meeletu hull!
Kes käest ära jookseb, seda karjas ära pea,
kes palju ei jookse, seda karjas pea!»
Davith sõnas: «Siia ma enam ei jää!
Sa juhata mulle mõni teine maa,
kuhu minna võiksin.»
Onu seekord veel majja võttis Davithi.

10

Läks mööda mõni aeg.
Kevad tulema hakkas alles.
Davith ütles: «Onu, kevad on käes.
On põllutöö aeg.
On nelikümmend suud sinu majas.
Sul pole ju sundust meid toita,
võta, pane meid tööle!
Teeme tööd, saame sügisel palga,
siis sööme ja elame koos.»
«Ah nii!» sõnas onu.
«Jumal nuhelgu sind!

Tahad töömeheks hakata mulle!»
Onu pilkas Davithi ja ütles:
«Kuule; hull Davith,
ma viin su Dašt Padriali,
seal karjaseks annan,
veisekarja panen.
Sa palga saad kätte —
iga looma pealt möödu hirssi.
Sa tood selle koju, siis hakkame elama!
Vilja veskile viin ja jahvatan jahuks,
toon koju, tädi mõhes teeb tainast
ja küpsetab leiba, võtab ahjust, annab sulle.
Sa leiva võtad ja mulle annad,
ütled: onu, see mu palk,
võta leiba ja söö!
Ma siiski ei usu, ma siiski ei usu!»
Davith kostis: «Onu, kui see on nii,
vii mind tööle, karjaseks anna!»

Onu teadis: Davith oma sõna ei söö,
mida ütleb, seda ka teeb.
Võttis kaasa Davithi, läks Dašt Padriali,
viis sinna ja karjaseks andis.
Andis isalikku nõu ja ütles:
«Poeg, karja eest hoolitse nii ja nii.
Aja hommikul külast välja
Sassuuni mägede taha.
Seal on Valge kivi, Valge kivi all läte.
Kari lõunaks too lättele, jooda.»
Nõnda soovitas onu, jättis maha Davithi,
Sassuuni läks tagasi ise.

Davith karja hommikul aasale ajas,
Valge kivi juurde lättele lõunaks.
Seitsmest külast karjased olid seal koos,
oma karjasid hoidmas.
Davith hõikas: «Karjased, hei!
Tulge, saagu meist vennad!»
Ja karjastest said Davithile vennad.

11

Oli kevad ja loomad kõhnad.
Oli vihmane, mudane, märg.
Loomad kõhnad ja jõuetud külma kartsid,
iga päev seitse-kaheksa tükki jäi porri.
Davith nad tõmbas välja,
sidus jalgupidi saua külge,
teise ridva torkas jalge vahelt läbi,
tõstis õlale, kandis külla,
tõi perenaise kätte, köitis lahti.
Sõnas: «Memm, teie loomad on lahjad,
ilm on vilu, neil on külm,
jäävad porisse kinni,
ei saa välja, jäävad kangeks.
Mul kahju on neist.»
Davithi õnnistasid naised, ütlesid nii:
«Saagu tööga kõht sul täis,
saagu töötamatagi täis!
Jumal kaitsku su elu!
Kui sind poleks tänavu olnud,
me loomad oleksid kõngenud kõik!»
Davithi austati, süüa anti:
kui leiba tehti, oma osa ta sai,
kui munarooga tehti, oma osa ta sai,
ja mune ta sai.
Väga hästi ta eest kanti hoolt
ja külarahvas Davithi õnnistas, ütles:
«Pole veel olnud meil säärast karjast!»
Läbi suve Davith karjatas lehmi,
loomad lihusid, läksid rammu.

12

Aeg läks. Suur maarjapäev jõudis kätte.
Peeti pühapäeval jumalateenistust.
Enne lõunat peetakse teenistust,
rahvas tõotusi täidab, palverännakul käib.
Kes teenistuse tellib, harissaad peab keetma.
Harissaa saab valmis ja kirikust tulles
selle juurde, kes teenistuse tellis,
harissaad minnakse sööma.

Suurel maarjapäeval sel
Davith ajas karja kokku, aasale viis
Valge kivi allika äärde.
Nägi seitsmest külast seal karjaseid koos.
Nägi talurahvast ja ülemaid
aina salkades mööda minemas.
Ja ütles Davith: «Oh heldus,
aina hommikust lõunani lähevad!
Kuhukohta nad voorivad kõik?»
Öeldi: «Eks nad kiriku lähe
ohvrisöömingu pärast.
Seal mängitakse saazi,
seal lüüakse laulu,

seal peetakse pidu.
Harissaad hakkavad maitsma,
söövad ära ja tulevad alla.»

Üks karjane ütles:
«Kes läheks üles ja tooks harissaad?
Kui raasugi saaks!»
Ei läinud karjastest keegi.
«Kui nii,» ütles Davith,
«siis kaitske mu karja, lähen ise.
Harissaad toon kaasa nii palju,
et kõik saame söönuks.
Aga kui minu karjast
läheb kaduma ainuski loom,
teil kõigil seitsmel pead võtan maha!»
Davith neid hirmutas nii,
nad hirmuga valvama jäid.

Harissaa-keedu kohta läks Davith,
seal küsis ühe ja teise käest:
«Kus on harissaa?»
Öeldi: «Näe, kuhu pandud!»
Läks ja nägi Davith —
nelja kõrvaga vaskpada on
thondiiri peal täis harissaad.
Paja kõrval seisab üks naine.
Davith sõnas: «Memmeke, memm,
anna mullegi veidi harissaad!
Seitsmest külast on karjased koos,
nad mu vennad on kõik,
ja kui keegi külas on vaene,
siis karjus on see:
oma isa mälestuse nimel
meile anna harissaad!
Viin neile.» Kostis naine:
«Sassuuni hull, siit minema kasi!
Kas ei tea sa, et kirik veel käib!
Seni oota, kui lõpeb kirik,
tuleb preester ja õnnistab harissaad,
siis alles hakkame sööma!»
Davith vastu: «Memmeke, memm,
teiste hoolde ma jätsin karja,
veistel valvurit pole.
Ma kiirustan, anna ruttu!
Muidu mägedesse lähevad loomad
ja rahvas saab kahju!»
Naine kostis: «Ei anna!
Las preester õnnistab harissaad!
Ma enne ei anna!
Las rahvas kirikust tuleb ja sööb.
Mis üle jääb, see saab sulle,
vii ära ja sööge!»
Davith kostis: «Memmeke, memm,
eks jäänused koertele anta.»
Seepeale pahandas naine.
Davith vihaseks sai,
käe sirutas välja,
paja tõstis thondiiri pealt,
thondiiri kõrvale pani,
saua pistis kõrvadest läbi
ja paja tõstis selga,
pani kausi pähe,
võttis võipoti kätte,
kogu leiva, mis tehtud,
ta kaenlasse haaras.
Veel seitse kopsikut võttis ja ütles:
«Ja neist meile lusikad saavad.
Võtku Jumal vastu te ohver!»
Aga naine Davithile ütles:
«Olgu neetud sihuke ohver!
Mis siit Jumalale jääb?»
Davith üle väljade läks.

Naine kiriku jooksis ja hüüdis:
«Mingu puruks teie kojad, oh rahvas!
Sassuuni hull Davith tuli siia,
harissaa ja leiva kõik võttis ja viis.»
Igalt poolt tõusis nurin.
Siis hõikas üks mees:
«Lähme järele, Davithi lööme,
harissaa tal võtame käest!»
Üks teine ütles:
«Ärge minge ta vastu!»
Aga preester lausus:
«Ärge minge, kaks katelt harissaad on veel,
Sassuuni hull on ta, ärge minge!
Teid peksab, teeb sandiks,
toob häbi meie peale!»
Üks vanamees ütles veel:
«Ta on Mheri poeg, ärge minge!
Kui jõuate nelja kõrvaga paja
kohalt neljakesi tõsta, siis minge,
kui ei, ärge minge! Teist on kahju!»

Davith Valge kivini jõudis,
pani katla seal maha,
harissaad tõstis kausi täis
ja kopsikuga võid valas peale,

siis karjaseid hõikas:
«Poisid, tulge harissaale!
Hei, miks te ei tule?»

Poisid hirmust olid kanged,
mures näoga istusid maas.
Davith aga pöördus ja küsis:
«Mis mure teil on?»
Üks karjus kostis: «Davith,
kui ei muretseks meie,
kes siis veel muretsema peaks?
Kui läksid, pärast sind
tulid nelikümmend deevi kallale meile.
Viisid karjast nelikümmend lojust.»
Davith kostis: «Poisid, pole viga!
Tulge istuge, kõhud sööme täis!»
Kuid karjased hirmuga süüa ei saanud.
Davith küsis: «Poisid,
kas teate, kuhupoole nad ajasid karja?»
Davithile kostsid poisid:
«Jah, teame: selle mäe poole läksid
ja sealt otse üles.»

13

Davith võttis kaenlasse saua
ja minema hakkas.
Läks teispoole mäge,
ronis tippu, laskus orgu,
otsis deeve, ei leidnud.
Arkhõkist alla
Sõpghani läks
sealt, teisele nõlvale jõudis,
nägi kaljude vahelt suitsu.
Suitsu poole minema hakkas.
Nägi: nelikümmend deevist röövlit
on nelikümmend lehma tapnud,
pannud neljakümne kõrvaga patta,
teinud kolde, sinna tõstnud paja,
mis podinal keeb.
Selle neljakümne kõrvaga paja
pööras koldele kummuli Davith.
Ta korjas nelikümmend nahka,
pani patta,
läks koopasse sisse,
läks sisse, ja mis ta nägi?
Kes lamab vaibal,
kes mängib vööga,
kes magab pikali maas,
kes niisama lahutab meelt.

Kui Davith neid nägi,
ta silmad lõid pöörlema vihast,
ta pöördus ja välja läks.
Suure kivi haaras sülle,
läks koopasse sellega koos,
selle koopasuu ette pani,
et nad välja ei saaks ega pageks.
Kui Davith käratas korra,
deevist röövlid kohkusid kõik.
Kuulis pealik ta häält ja ütles:
«Olge alandlikud, tõuske üles,
et ei tapaks ta meid!
See on Davith, tõuske üles!»
Kuid Davith nad kinni võttis,
neil ükshaaval käänas kaela,
rebis otsast pea
ja koopast välja heitis.

Davith vaatas ringi ja nägi,
et koobas oli tulvil asju:
see koobas oli varakamber.
Mis inimesel vaja, seda kõike oli siin.
Nägi veskikivi kuldset,
kullakuhjasid, hõbedahunnikuid,
Sassuuni kogu vara ja rikkust.
Sellest peale, kui suri Davithi isa,
nad röövimas käisid
ja saagi koopasse tõid.

14

Siis karjasekoti kullaga täitis Davith
ja vööle sidus,
aga tapetud härgade nahad ja pead
nende katlasse pani,
puistas katlasse kulda,
pistis saua katla kõrvadest läbi
ja sauaga õlale vinnas.
Läks sinna, kus keedeti harissaad.
Nägi: preestrid alles õnnistavad sööki.
Ta katla kiriku uksele viis,
preestrile andis ja ütles:
«Papp, andke natuke süüa,
see, mis viisin, on karjuste kõhus.»
Preester hirmuga ütles:

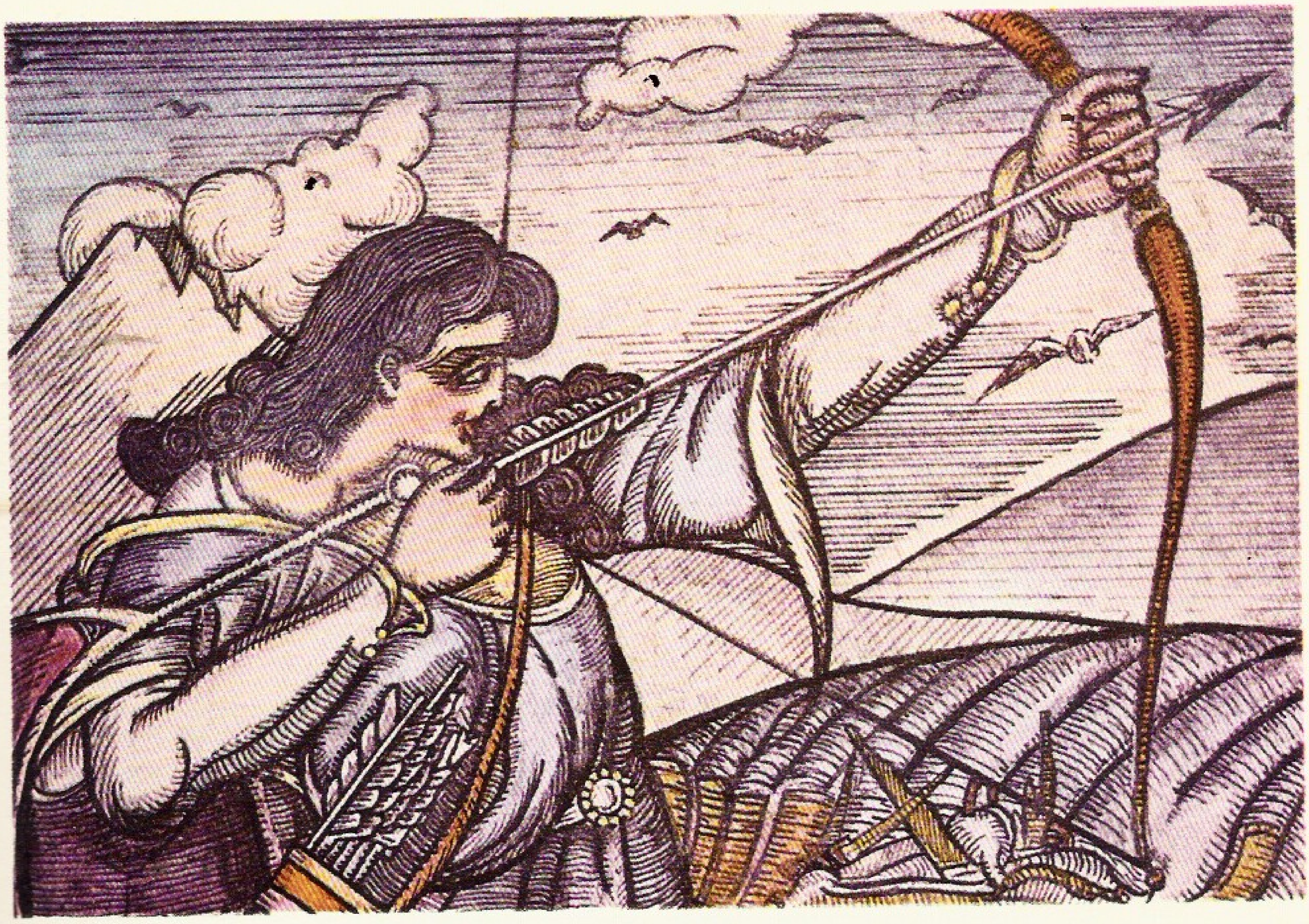

«Ärge pange poisile külge kätt!
Meie katla ta viis ja tagasi tõi!
Las sööb! Saab söönuks, minema läheb.»

Istus maha Davith,
sõi kõhu täis harissaad.
Siis tõusis, läks talumeeste juurde,
kutsus härgade omanikud, ütles:
«Ärge pange pahaks, mul on üks jutt.»
Härjanahad ta puistas maha.
Kõik tulid, ära tundsid oma loomade nahad.
Siis lausus Davith: «Oma veiste pead-jalad
harissaa eest võtke, mis viisin.
Suur katel väikese asemele võtke.
See kuld võtke ka,
ära jagage — see olgu härgade liha eest!
Aga vaesed karjased saagu nahad,
neid mu kadunud isa mälestuseks kandku!
Kuid häda teie peale,» ütles Davith,
«kui mu vendade palgast
kas või peotäie võtate hirssi!
Te majad siis lõhun Davithi moodi!»
Talle vastati: «Heldus,
ära muretse nüüd!
Ei vähenda meie sinu vendade palka!»
Davith siis läks oma vendade juurde.
Nägi: söömata veel harissaa.
Kõik ikka veel istuvad nukralt.
Ta ütles: «Vennad, miks sünged teil näod?
Kas olete mures, et soola ei toond?
Sööge praegu harissaad
ja õhtul kodus sööge soola!»
Nad pärisid: «Mis meil teha, Davith?
Mis peremeestele kosta?»
Davith vastu: «Nahad viisin neile,
peremeestele jagasin, käskisin neid,
et palgast ei võetaks teil peotäitki hirssi!
Kui võtavad, ütelge mulle,
nende majad siis lõhun Davithi moodi.»
Alles siis tegid karjased lahti suud,
harissaad said süüa.
Kui söönuks said, neid käskis Davith:
«Minge lahutage loomad, lähen koju!»
Nad kostsid: «Alles lõuna, Davith!»

Seitsme deevi kõrvad Davith neile andis
ja ütles: «Külasse minge
ja öelge, et võetagu muulad
ja viidagu siit see vara.»

Jooksid karjased külasse, ütlesid nii:
«Davith tappis nelikümmend deevi
ja käskis viia nende vara.»
Aga rahvas kostis: «Te luiskate vaid!»
Poisid vastasid:
«Kui luiskame, lõigake kõrvad meil peast.»

15

Siis tõusis Davith ise,
piiras karja, ajas ees,
jõudis Dašt Padriali ja ütles:
«Tulge võtke oma loomad,
ma ei hoia neid enam.»
Jättis karja, läks Sassuuni, oma koju.
Jõudis sinna, läks onu Thorossi kambri,
astus sisse, teretas, küsis:
«Onu, palju su majas on rahvast?»
Onu kostis: «Eks sinuga kokku
nelikümmend ole.»
Davith küsis: «Onu, olgu su vanemad õndsad!
Kui palju on mehi su majas?»
Onu kostis: «Ma ju ütlesin, poiss,
sind nuhelgu Jumal,
koos sinuga nelikümmend meest.»
Davith kostis: «See on hea.
Kui palju meil suuri kotte?»
«Jumal võtku sult valgus:
sinu omaga koos nelikümmend.
Mis sa ütled selle kohta?»
Davith lausus: «Kulla onu, ära pahanda!
Saada meestele sõna:
võtku kotid, lähme kulda tooma.»
«Või nii!» sõnas onu.
«Kus on kutsikas hull!
Sa hirssi ei toond, aga kulda tood!»
Davith sõnas: «Onu, tõuse ja mine!
Väga palun, tõuse ja lähme!
Teile annan kogu maailma vara.
Need kolmkümmend üheksa meest
tulgu minuga kaasa, ja lähme.
Kui kolmkümmend üheksa kotti
kulda ja hõbedat toome
ja varakambrisse viime,
siis muretult elada võime.
Kui kulda ei ole, siis te kolmkümmend üheksa
mind tapke ja tagasi tulge.»
Thoross ei kannatand valet.

Ütles: «Poisid, tõuske ja lähme!
Kui vale on see, siis tapame ta.»
Siis kaelkoti õlalt võttis Davith
ja kulla puistas onu ette.
Onu kulda nägi ja ütles:
«Oh kulla Davith!
Ma suren su eest!
Oled deevidest röövlid tapnud!»
Davithi kaisutas, suudles ta palgeid.

Nad läksid ja võtsid muulad
ja kolmkümmend üheksa meest läks välja,
kaasas kolmkümmend üheksa kotti.
Ka Hääleka Hovan ja Vergo
võtsid mõlemad koti
ja läksid Davithi järel.
Davith aga edasi astus,
kuni Valge kivini jõudis.

Nad sealt läksid koopa juurde,
nägid deeve koopa ees maas.
Kõik üles olid pundunud juba,
Poghi künka kõrgused kõik.
Ära ehmatas Pasa-Vergo,
oma muula võttis ja pages.
Kui mehed nägid deevide kehi ja päid,
nad üksteise järel pageda tahtsid.
Davith aga hõikas: «Hei-hei!
Koduteotajad, kuhu te jooksete mul!
Ma ju tapsin nad ära!»
Ta ütles: «Kui te mind ei usu,
tulge tagasi, vaadake ise!
Maha kõrvadki lõikasin, kuhja panin.»
Tulid tagasi, nägid neid kõrvu,
võtsid muulad ja astusid koopa juurde.
Davith aga lükkas rahnu koopasuust
ja kutsus Hääleka Hovani,
kutsus onu Thorossi ja Vergo.
Nad koopasse astusid koos.
Kui nägid seda kulda ja vara,
ei tundnud nad rõõmuga jalge all maad.
Kõik korjasid kokku, mis oli,
kotti puistasid kulla,
kuldveskikivid ja muu
panid pakki ja muulade selga,
viisid koju.

Panid kõik Sassuuni aitade varju,
Sassuun aga rikkuses ujus.
Ühe hobuse ainult
Davith võttis endale koopast.

JAHIMEES DAVITH EHITAB UUESTI ÜLES OMA ISA KLOOSTRI JA HÄVITAB HOLBAŠI VÄE

1

Kui deevid lõi maha Davith,
ta maja lemmikuks sai.
Väärt jahikulli leidis,
läks küttima väljade peale,
seal varblasi püüdis ja vutte.

Sassuunis elas üks eit.
See eit oli olnud Mheri armsam.
Tal oli üks põllulapp hirssi.
Palju vutte ja varblasi sabistas hirsis.
Ükspäev tuli eit ja nägi,
et ratsa, jahikull käes,
tema põllul varblasi, vutte
kütib Davith.
«Davith,» sõnas eit,
«et leinaksin ma su haual!
Mis sa teed!
Minu hirsi sees kütid vutte!
Mine ära, kas mägedes metslambaid vähe?
Mine küti neid seal!
Kui paljukest varblasel liha?
Eide hirsipõllu varblastest söönuks tahad saada?»

Davith kostis: «Kui mägedesse lähen,
metslambaid siis millega kütin?»
Kostis eit: «Su isal olid vibu ja nooled,
võta vibu ja nooled, nendega küti.»
«Ah nii!» kostis Davith.
«Kelle käes on mu isa vibu ja nooled?»
«Küsi lelle naiselt!»
Davith läks ja küsis lellenaiselt Sarjelt:
«Lellenaine, kus mu isa vibu ja nooled?»
Sarje talle kostis: «Ma suren su eest!
Aga mina ei tea.
Korra nägin ma vibu ja nooli su isal,
nüüd ei tea, kuhu jäid.
Küllap kuskile jäid.»
Davith nägi, et midagi teada ei saa.
Läks hirsipõllule jälle
ja ütles: «Eit, lellenaine
ei anna vibu ja nooli.»
Eit kostis: «Ma suren su eest, hull Davith!
Sa pudikeelne Davith!

Mine pinni lellenaist,
nõua vägisi vibu ja nooli!»
«Kuidas pinnida, eit?»
Eit kostis ja õpetas nii:
«Kivist sõmeraid tee, aja kuumaks ja ütle:
kas neid sõmeraid sööd
või näitad, kus vibu ja nooled!»
Davith tuli, ütles: «Sarje, mul on nälg.»
Sarje sõnas: «Meil pole leiba.»
Davith istus lee äärde,
kivist sõmeraid tegi ja torises vaikselt.
Sarjel hakkas hale, ta ütles: «Davith,
too põletussõnnikut pinust,
teen tainast ja küpsetan, süüa saad.»
Davith läks põletist tooma ja nägi:
ripub seinal mingi puust tehtud kaar.
Võttis kaare kaasa ja küsis:
«Lellenaine, mis see on?»
Sarje sõnas: «Mina ei tea, lell teab.»
Davith ütles pahaselt: «Lellenaine,
mulle ütle, mis asi on see kõver puu!»
Sarje sõnas: «Kuule,
kui nööri jõuad tõmmata peale,
siis ütlen. Ei jõua, ei ütle!»
Selle kaare Davith võttis kätte,
ja tõmbaski nööri peale.
Sarje väga imestas, mõtles:
«Terve tunni Mher nägi vaeva,
kuni vibu sai vinna.
See poiss ainult proovis korra,
ja tõmbaski vinna.»
Aga ise Davithile ütles:
«Ei tea ma, mis asi see on.
Jäta rahule mind!»
Siis võttis Davith Sarjel käest,
terapraadimise panni tõmbas juurde,
pannilt kuumi kivisõmeraid võttis,
Sarjele pani pihku ja peo surus kinni.
Sarje valust kiljus ja karjus:
«Ma suren su eest!
Lase lahti, ma ütlen!»
«Puista maha siis, lellenaine!»
Ta puistaski maha ja lausus:
«Ma ei tea, ma ei ütle!»
«Lellenaine, ma panen sulle veel!»
Sarje sõnas siis: «Davith,
see ongi su isa vibu.
Mher käis sellega jahil.»
Sai rõõmsaks Davith,
võttis vibu ja nooled,
neid puhastas, pesi,
neid kraapis roostest ja rüüstest.
Võttis kaenlasse vibu ja nooled,
iga päev käis nendega jahil.

2

Läks mööda kuu või paar.
Eks Hääleka Hovani naine, Sarje,
(Davith oli ilus ja mehine poiss)
Davithile heitis salaja silma ja ütles:
«Käte vahele tule sa mulle!»
Davith kostis: «Lellenaine,
oled ema, mina su poeg.»
Lellenaine endamisi mõtles:
«Pead pesema hakkan.
Davith valab vett mulle pähe,
poiss südames pattu teeb,
mu käte vahele tuleb.»
Sarje tõi vett, viis koju,
Davithi valama kutsus.
Davith lõi maha silmad,
et lellenaise ihu ei näeks,
et südamesse patt ei tuleks.
Nii valas Sarjele vett pähe.
Lellenaine sai puhtaks pea,
siis tõusis, vaatas ja nägi:
Davith hoidis silmi kõvasti kinni.
Sarje tagus nuttes oma pead,
näo veriseks kraapis,
ajas juuksedki sassi,
oma tuppa läks, istus seal maas,
kuni tuli ta mees, Häälekas Hovan.
«Hei, naine, mis sinuga lahti?»
Naine vastu: «Mis lahti?
Ma arvasin, tõid mulle poja,
ei teadnud, et läksid
ja tõid mulle mehe.»
«Hei, naine, mis jamps see on?»
Naine vastu: «Ei, pole jamps!
Ta käed pani minule külge,
aga mina ei lasknud.»
«Kui nii, siis õhtul on kinni me uks.»
Pani õhtul ukse kinni Hovan,
ei lasknud Davithi sisse.
Davith sõnas: «Lell,
kui ma jalaga lööksin,

maa alla vajuksid uksega koos.
Ent mis mul teha, mu isalik lell,
kui sind see lirva petab!»

3

Davith läks ära, jäi õhtul eide majja.
Taas hommikul tõusis, jahile läks.
Teel nägi, et vareseparv
eide põllul sõi hirssi.
Davith lausus: «Kuidas teha,
kuidas kakskümmend korraga tappa?
Muidu lendavad minema teised.
Ei, midagi välja mõtlema pean!»
Käe sirutas, tõmbas tohutu papli,
tõmbas välja ja virutas nii,
et labusse jäid hirss ja varesed koos.
Ta kandis kõik kokku, pani rõuku.
Tuli eit. Nägi: põllul ei kõrrekestki.
Sõnas: «Võtku sind surm, Davith!
Miks sa tegid mu hirsiga nii?»
«Ma tõrjusin vareseid hirsist!»
«Kuri võtku sind, surm sind murdku!
Sa eide põllule tuled
oma viha valama välja.
Sind tabagu Jumala välk!
Kas sina oled oma isa poeg?
Jumal õnnistagu Lõvi-Mheri hinge!
Tema vaestele oli isaks ja emaks.
Aga sina mis teed?
Ainus lootus oli hirsipisku —
sina tuled ja tallad ta maha.
Meie tütrega elame ainult sest hirsist —
sina saadad meid hukka.
Kui oled juba tõesti nii suur,
miks ei lähe sa Tsovassari?
Kui oled juba tõesti nii vapper,
isa jahimaadele mine!
Sinu isa jahimaa on Tsovassar.
Aga tuli Msõri Melikh,
sinu isa mäe võttis ära.
Tsovassari ümber on müür.
Nii palju loomi, metslambaid,
müüri taha on vangi pandud.
Nad välja tulla ei saa.
Miks ei lähe sa sinna?
Minu kallal näitad oma vaprust!»
Davith sõnas: «Eit,
ma suren su eest!
Kus, näita mulle,
kus on Tsovassar, ma ei tea.»
Eit kostis: «Davith, oma lelle raputa veidi,
küll siis sulle näitab.»

4

Tuli lelle juurde Davith ja ütles: «Lell,
kus on Tsovassar, mulle näita!
Kus on mu isa lõbustuspaik?»
Sõnas lell: «Poeg, petta oled saanud!
Sinu isal pole olnud lõbustuspaika.
Sind peteti, sulle luisati.»
«Ei, lell, ma tean!
Ma otsin, ei jäta, ära valeta mulle!»
Sõnas lell: «Kes ütles sulle seda,
sellel kuivagu keel!
Oh poeg, kui suri su isa,
Msõri Melikh selle mäe võttis ära.
Me ei julge sinna minna.»
Davith sõnas: «Teed mulle juhata, lell.
Kui nad võtavad kinni minu,
siis minu nad tapavad, sina jääd ellu.»
Kostis lell: «Ülehomme ehk lähme.
Mõni teine kord lähme!»
Davith sõnas vihaselt: «Lell,
kui ütled, ütle kohe! Kus on Tsovassar?
Kui ei ütle,
leiva, viina ja Elava Jumala nimel,
saad mult hoobi näkku,
nii et kõveraks jääb su kael!»
Kui ta ütles seda, lell kohkus.
Nägi: meeletuks läinud Davith.
Ütles: «Poiss, hea küll, ära vihasta nii!
Tule kaasa, küll sulle näitan.»

Siis Häälekas Hovan läks onu Thorossi juurde.
Ja linnarahvale lausus:
«Ei tea, kes Davithile ütles.
Mind sundis täna Davith,
pean viima ta Tsovassari.»
Linnavanemad ütlesid kõik:
«Hovan, kui te lähete tõesti,
meie vaatama tuleme siis.
Seal praegu on karud ja hundid,
metslambad ja hirved.
Seal näeme, mismoodi Davith

metslambaid kütib.»
Davith istus ratsule, sõitis,
Tsovassari poole läks teele.
Linnavanemad, Häälekas Hovan
läksid temaga koos.
Läksid, kohale jõudsid, mis nägid?
Tsovassari ümber on kõrge müür,
ühtki väravat müüris pole.
Eks Davithi isa Mher
mäe ümber ehitand müüri.
Ja pärast ta surma
metslambaid palju ja hirvi,
palju hunte ja karusid sigines Tsovassaris.
Davith küsis lellelt: «Mis müür see on?»
«Sinu isa jahipaik,» ütles lell.
Davith mäetippu ronis.
Igast küljest nägi kerkivat müüri,
kuhupoole ka vaatas, ei väravat leidnud.
Siis hõikas Davith:
«Maruthi Püha Neitsi nimel!»
Ja nuiaga virutas, müüri lõi puruks.
Läks aeda Davith, mis nägi?
Viljapuid igal pool ja haljust.
Kesk aeda oli tiik,
kus vesi kui allikas vulises, voolas.
Ja loomi oli rohkelt!
Ütles: «Oi, mis pattu mu isa küll tegi:
pani vangi need loomad!»
Kes kaasa olid tulnud,
metslambaid lasta ja tappa tahtsid.
Siis vaatas Davith, hüüdis ja ütles:
«Ei, teil pole õigust
neist ühtegi tappa!
Ärge minge ligi, ma ei lase neid tappa!»
Ütles Häälekas Hovan:
«Su lell sureb su eest!
Tapa üks, toome ohvriks.»
Davith vastu: «Kulla lell,
kui loomad on kinni, iga ätt saab nad kätte.
Mehine mees laseb loomad lahti
ja siis alles jahti peab!
Nad siin on vangid.
Kas mees tapab vange?»
Jalahoobiga purustas müürid Davith,
seljast vammuse võttis,
üles viskas ja hüüdis:
«Hoi-hoi!»
Kõik metsloomad pagesid ära.
Davith ütles: «Minge, olge ja elage!»
Aga ise käis läbi kõik künkad ja lohud,
otsis kivide alt ja puude vahelt,
otsis loomi ja ütles:
«Mõni metsloom veel elik magama jäi,
ja sest oleks kahju!»
Kõik loomad ajas sealt välja.
Linnavanemate juurde tuli ja ütles:
«Nüüd minge!
Kes on tubli, see küttigu nüüd!»
Tublid küttima läksid,
maha viletsad jäid.
Kõik tagasi tulid Tsovassari.
Kaks metslammast püüdis Davith,
tõi, tiigi äärde pani maha.
Ise tiiki läks, suples ja välja tuli.
Lambad Jumalale toodi ohvriks.
Ise süütas lõkke,
liha praeti, söödi ja istuma jäädi.

5

Davith ja mehed jäid õhtuni sinna.
Linnarahvas läks tagasi koju.
Hovan ütles: «Davith,
tule, läheme meiegi koju!»
Davith talle vastu: «Mu lell,
isa jälgi on täis see maa!
Selleks ööks jään siia.»
Lell vastu: «Davith, kes ööseks jääb välja!
Eks ööseks minnakse koju.
Sa nägid, linnarahvas läks koju,
lähme meiegi koju.»
Davith ütles: «Lell, see mu isa maa,
ma ööseks jään siia.
Kui tahad, mine koju.»
Nii ütles ja puu alla magama heitis.
Hovan sõnas talle: «Davith,
kui jääd, siis minagi jään.»
Jäi nii. Davith uinus varsti,
Hovan jäi ärkvele, magada ei julgend;
ta istus ja mõtles:
«Mis teha, et paigal püsiks Davith?
Ta hõlma endale pea alla panen,
et Davith mu juurest öösel ei kaoks!»
Davithi hõlma võttis Hovan,
selle rullis vaikselt pea alla padjaks.
Ta uinus. Aga Davith, kas tema saab rahu!
Kui kesköö käes,

ärkas unest Davith,
üles istuli tõusis ja vaatas:
üks tuli mäe otsas põles,
kumas üleval valgusevõlv.
Ta mõtles: «Mis valgus see on?
Lähen vaatan, mis mehed seal on.»
Tahtis tõusta ja märkas, et hõlm
on magava lelle pea all.
«Oh Issand!» ütles Davith,
«kui äratan lelle,
ta arvab, et kartma lõi Davith,
kui ei ärata, hõlm ta pea alla jääb.»
Siis äratas lelle Davith ja ütles:
«Punarohelist tuld mäetipul näen,
mis tuli see on?»
Hovan küll teadis,
et see on Mheri haud,
et valgus tõuseb hauast,
kuid pettis Davithi ja vastas:
«Mõni lambur vist süütas lõkke.
Mõni veise- või tallekarjus,
kust mina tean, kes just.»
Ei uskund neid sõnu Davithi süda.
Mehed unised olid, uinusid taas.
Ja Häälekas Hovan Davithi hõlma
oma pea alla pani jälle,
et ei läheks vaatama hauda Davith.
Jäi nõnda. Äkki ärkas Davith.
Nägi: mäe otsa ilmus marmorikivi,
taevast valgus kivile langes.
Davith enam lelle ei äratand, ütles:
«Kui lõikaks hõlma? On kahju!
Aga põrgusse kõik see kahju!»
Võttis noa, lõikas vammusel hõlma.
Hovanile hõlm pea alla jäi.
Davith vaatas tuld, üles läks mäest,
läks üles, nägi üleval hauda.
Punaroheline tuli tõusis hauast,
kumas haua kohal valgusevõlv.
Davith läks juurde, käe sirutas tulle —
ta käsi ei põlend.
Viskas mulda tulle, kuid tuli ei kustund.
Siis mõtles ta nii:
«See ongi Maruthi Püha Neitsi paik.
See ongi!» Vibu nooltega maha torkas märgiks,
lelle juurde läks tagasi alla.

6

Tuli alla Davith, nägi magamas lelle,
maha istus ja hüüdis:

«Lell, ärka magusast unest.
Oh lell, ma suren su eest, mu lell!
Pole kaitsjat mul, ole kaitsjaks mulle!
Oh lell, ma suren su eest, mu lell!
Pole isa mul, ole isaks mulle!
Oh lell, ma suren su eest, mu lell!
Pole ema mul, ole emaks mulle!
Oh lell, ma suren su eest, mu lell!
Pole venda mul, ole vennaks mulle!»

Lell tõusis ja küsis:
«Mis lahti on, hull Davith?»
Davith ütles nii:
«Olgu õnnistatud armuline Jumal!
Suur on Jumala hool meie eest!
Näe marmorikivi mäe otsa ilmus,
hoiab valgusevõlvi Tsovassaris.
Tõuse, lähme, ma näitan!»

Davith võttis lelle kaasa,
isa hauale viis.
Näitas hauda ja küsis: «Mis see on?»
Kostis lell: «Sinu isa haud on see.
Ja see varemeis klooster —
selle ehitas Mher, sinu isa.
Andis nimeks Maruthi Püha Neitsi.
Kui suri su isa,
tuli Msõri Melikh ja maatasa tegi,
ära rüüstas ja riisus kõik.»
Kuuldes seda Davith pöördus valguse poole,
läks juurde, lasi põlvili maha
ja silmili kummardas, suudles maad.
Oma vibu ja nooltega marmori ümber
tõmbas joone ja märgid pani.
Tõmbas valguse järgi kaare,
alusmüüri ja altari märkis.
Siis ütles: «Nii ehitus saagu!

Oh lell, ma suren su eest!
Ma viissada, parem tuhat
kivilõhkujat tahan su käest!
Ma viissada, parem tuhat
kivitahujat tahan su käest!
Ma viissada, parem tuhat

killukandjat tahan su käest!
Ma viissada, parem tuhat
veekandjat tahan su käest!
Ma viissada, parem tuhat
müüriladujat tahan su käest!
Ma viissada, parem tuhat
seinakrohvijat tahan su käest!
Ma viissada, parem tuhat
puunikerdajat tahan su käest!
Ja kui ma ei ehita valmis kloostrit,
siis tõotan, et surema pean.
Homme õhtuks peab valmis olema kõik,
et ülehomme küünlad põleksid, teenistus käiks!»

Lell teadis hästi,
et Davith oma sõna ei söö.
Ta kuulas Davithi juttu ja ütles:
«Lähme koju ja toome meistrid.»
Davith sõnas: «Mina jään marmori juurde.
Ei tule ma koju. Sina kiiresti mine,
saada meistrid ja töölised siia.
Koos nendega tule!»
Siis mõtles Häälekas Hovan:
«Tema tahtmist pean täitma.»
Davithile ütles: «Poeg,
olen Häälekas Hovan, mis sa kardad?
Neljakümne päevatee taha kostab mu hääl,
seda kuulevad seitsme linna meistrid.
Tuhat töömeest kuuleb ja tuleb.
Mine, seitse metssõnni tapa,
lähen linna, teen meestele peo.
Siis meistrid ja töölised kõik
küllap tulevad kokku,
sina täida oma südamesoov
ja ehita klooster!»
Kuus metssõnni tappis Davith.
Hovan võttis sõnnid selga, läks linna.

7

Suure häälega hommikul hüüdis Hovan:

«Hei, kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Kes jumalat armastab, tulge!
Maruthi Püha Neitsit rajama, tulge!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Kivilõhkujaid viissada, parem on tuhat!
Kivitahujaid viissada, parem on tuhat!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Killukandjaid viissada, parem on tuhat!
Veekandjaid viissada, parem on tuhat!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Puunikerdajaid viissada, parem on tuhat!
Müüriladujaid viissada, parem on tuhat!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!
Hei kuulge, teid kutsun ma, tulge!»

Hovani hääl kajas seitsmesse linna,
seitsme linna töölised, meistrid
tulid kokku tuhandekaupa.
Tulid Hääleka Hovani majja,
andsid au Hovanile, läksid,
läksid ehitama kõik
Maruthi Püha Neitsi kloostrit.
Mis tegi sel ajal Davith?
Läks sinna, kus nooled ja vibu,
tõmbas marmori ümber joone,
maa sisse kaevas augu,
aluskivid kõik pani paika,
rinnakõrguse ehitas müüri.
Siis Häälekas Hovan ja meistrid tulid.
Nägid meistrid ja panid imeks:
nii suured kivid oli toonud Davith,
alusmüüriks kloostrile pannud,
et töölised üheskooski
poleks suutnud neid kive tuua.

Läksid meistrid müüride peale.
Ja toob aina koletuid kive Davith,
ise tõstab ja paika paneb,
ei töölised jõuaks neid tuua
ega meistrid paika panna.
Toovad töölised väikseid kive,
suurte kivide ümber neid panevad meistrid.
Meistrid vahele panevad mörti.
Kui õhtu kätte jõudis,
sai kloostri ehitus valmis,
ühe päevaga rajati Maruthi Püha Neitsi.

8

Sel ööl Davith nägi und:
Maruthi Püha Neitsi tuli sinna ja ütles:
«Tõmba puusalt mõõk,

raja mõõgale alusmüür,
saad ühe päevaga valmis.
Pea jumalateenistust kloostris,
siis tempel püsima jääb.»
Siis ärkas Davith ja nägi:
Maruthi Püha Neitsit ei ole,
kivid tagasi läind oma paika,
muld tagasi läind oma paika,
liiv, savi, mis müüri pandud,
kõik tagasi läind oma paika.

Davith tõusis, Hovanile hüüdis
ja onu Thorossile hüüdis:
«Mu lell, mu onu, te ärgake magusast unest!
Täna unes mulle ilmus Maruthi Püha Neitsi.
Pean puusalt tõmbama mõõga,
pean mõõgale rajama kloostri,
pean jumalateenistust pidama seal.»
Hovan väga imestas, ütles:
«Olen Häälekas Hovan!
Eks ma koidikul tõuse,
eks töölisi kutsu,
las teevad uuesti algust.»
Hovan hommikul tõusis ja uuesti hüüdis,
et meistrid ja töölised tuhandekaupa
tulid, nägid, et jälle Davith
on koletuid kivisid toond,
aluskivid kõik pannud paika
ja puusalt tõmmanud mõõga,
selle torganud aluse sisse.
Siis müüriti, tahuti, krohviti seinu.
Kui õhtu jõudis, oli klooster valmis.
Ja õhtul ütles Davith:
«Mu isalik lell,
maksa tööliste palk,
maksa meistrite palk,
ära ühtki palgata jäta!»
Paar kotti tõi kulda Hovan,
Maruthi Püha Neitsi ette pani maha,
andis kuldtüki igale mehele.
Oma koju läksid mehed.

«Lell, suren su eest, mu lell!
Mul on vaja nelikümmend piiskoppi,
mul on vaja nelikümmend vardapetti,
mul on vaja nelikümmend suursarkavaagi,
mul on vaja nelikümmend sarkavaagi,
mul on vaja nelikümmend lussaraari,
kes süütavad kloostris küünlad,
peavad laupäeval jumalateenistust.»

Hovan tõusis ja hüüdis —
vardapetid tulid, süütasid küünlad
ja laupäeval teenistust pidasid.
Nii rõõmustas kloostri üle Davith,
et tõi Tšarbahar Khami,
pani kloostrisse väravavardjaks.
Täie lähkri võid, täie lähkri mett
Tšarbahar Khami päevamoonaks sai.
Tšarbahar Khamile ütles Davith:
«Kui tulevad röövlid, ära ust tee lahti,
kui tulevad vaesed või palverändurid —
tee uks lahti, sööda kõhud täis!»

9

Jäid hommikuni sinna.
Aga hommikul tõusis Davith ja nägi:
voolab jõgi Sassuuni ja Maruthimäe vahel.
Siis ütles Davith:
«Üle jõe vaja ehitada sild,
muidu inimesed tulevad, kukuvad jõkke.»
Sillasambaid hakati seadma,
kuid kivid, mis pandi, vesi viis ära,
ei püsinud sammaste alus.
Siis tohutud kivid Davith
mäe otsast veeretas jõkke,
majasuurused olid need.
Nelja samba aluseks koletud kivid,
ja väiksemad pandi peale.
Nii valmis sai sild.
Nii lai oli sild,
et võisid kaks vankrit korraga sõita.
Sai sillale nimeks Davithi sild.
Mõne päeva pärast lell Hovan ja Davith
Sassuuni vaatama läksid,
mis juhtunud seal.

10

Msõri Melikhi kõrvu jõudis teade:
«Tsovassari on võtnud Davith,
kõik loomad lasknud vabaks,
müüri lõhkund ja Maruthi kloostri
üles ehitand jälle.»
Msõri Melikh maruvihaseks sai,
süda kadedusest tal kees.
Ta kutsus oma Holbaši ja ütles:

«Pean minema ratsaväega,
Maruthi kloostri rüüstama pean
ja võtma saagi!»
Holbaši sõnas: «Elagu kuningas!
Miks ise peaksid juhtima väge?
Anna viissada ratsurit mulle,
Tsovassari sõidame, üles lööme telgid,
ära rüüstame kloostri, võtame saaki.
Ja tapame maha Davithi,
tema kõrvad sinule toome.»
Msõri Melikh sõnas: «Kui seda teed,
saad linna minult kingiks.
Eks valmista teele, lähed Tsovassari,
Maruthi Püha Neitsi rüüstad,
lõhud ära ja tagasi tuled,
Davithi tapad, tood kõrvad.»

11

Holbaši viissada ratsurit võttis,
Sassuuni ligi ei julgenud tulla,
Maruthi Püha Neitsi juurde läks otse.
Tšarbahar Khami tuli välja ja nägi:
üle välja ratsutab mitusada meest.
Ta ütles: «Kui oleksid kõik palverändurid,
siis ratsa nad kõik poleks küll,
mõned ratsa oleksid, mõned jalgsi.
Vist on röövlid ja rüüstajad need.
Panen väravad kinni, tõstan põikpuu ette,
vastu väravaid selja toetan.
Kui palverändurid on, lasen sisse,
kui röövlid, lahti ei tee.
Mingu minema siit.»
Tšarbahar Khami siis selja
vastu väravaid toetas.

Holbaši ning viissada ratsurit tulid.
Tulid, käänasid, väänasid, sisse ei pääsnud.
Üks nupukas mees väe hulgast ütles:
«Tapke jänes, võtke vammus,
mis oleks Davithi vammuse moodi,
see verre kastke,
pistke vammus piigi otsa,
üle müüri heitke ja öelge:
Tšarbahar Khami, sinu isand on surnud,
kuhu jääd, mis teed?
Kui näeb Davithi vammust,
siis värava lahti teeb,
meie pääseme sisse.»
Üle müüri heideti vammus,
Tšarbahar Khami seda nägi ja ütles:
«Davithi vammus on see!»
Pähe peotäie tuhka puistas,
kuid ei avanud ust.
Mis ka tehti, ei avanud ust.

12

Müüri juurde läks Holbaši,
veel korra hõikas ja ütles:
«Vardapetid ja mungad, uks tehke lahti!»
Ütles: «Uskmatud, teie isanda tapsin,
kuhu jääte, et ust ei ava mu ees?
Sassuuni Davithi tapsime meie,
nüüd surnud te lootus.
Värav lahti tehke või ärge tehke,
me jääme siia,
kuni pigi läheb valgeks!»
Vardapetid ütlesid, kuuldes seda:
«Nad rüüstasid Sassuuni linna,
nad tapsid meie isanda.
Kuidas saame temata püsida siin?»
Kui öösel magas Tšarbahar Khami,
nad hirmuga tõusid, tegid väravad lahti.
Tšarbahar Khami unest ärkas,
lõi endale vastu pead,
et ukse on unustand lahti.
Ta põgenes mägedesse pakku.
Holbaši läks kloostrisse sisse,
ise väravat hoidis, seina ääres seisis,
need viissada meest saatis sisse.
Nad rüüstasid, riisusid, lõhkusid kõik,
tapsid nelikümmend vardapetti altari ees,
tapsid nelikümmend suursarkavaagi kambrites,
tapsid nelikümmend lussaraari,
neljakümnest sarkavaagist pääses üks.
See üks ennast peitis laipade alla.
Kui minema läks Holbaši vägi,
tuli laipade virna alt välja,
sarkavaagirüü siis võttis mees
ja kastis surnute verre,
kurva sõnumi Davithile viis Sassuuni.

13

Läks, jõudis Sassuuni sarkavaag,
läks Hääleka Hovani kambri,
nägi: istub Davith ja pidu peab,
praeb hanesid vardas, pilaffi teeb,
seitsmeaastast granaadiviina joob,
üks jalg üle teise.
Peab pidu, piigadega vallatust teeb.
Tuli, seisis ta ees sarkavaag.
Küsis Häälekas Hovan: «Mis juhtunud on?»
Sarkavaag sõnas: «Rüüstati klooster,
hull Davith aga istub ja pidu peab!»
Hovan sarkavaagi vastu kõrvu lõi.
Aga teiselt poolt küsis Davith:
«Miks sa lõid sarkavaagi?»
Lell kostis: «Ta ütles: Davith on hull,
siin istub ja pidu peab.»
Sarkavaagi kutsus Davith ja küsis:
«Tule siia, ma kuulan, mis öelda sul!
Mis teil vaja mu kloostrile veel?
Kas viirukist puudu või õlist?
Võta siis ja kiiresti tagasi mine,
jõuad parajasti õhtupalveks.»
Sarkavaag talle kostis: «Davith!

On tapetud nelikümmend piiskoppi,
on tapetud nelikümmend vardapetti,
on tapetud nelikümmend suursarkavaagi,
on tapetud nelikümmend lussaraari,
neljakümnest sarkavaagist on pääsenud üks.
On rüüstatud klooster ja võetud saak!»

Davith ütles: «Miks sa teed mulle tuska?»
Hovanile ütles ta: «Lell,
näe, tuli sarkavaag. Kas on viirukist puudus,
puudus õlist või puudus küünlaist?
Las võtab ja minema läheb!»
Jäi nõutuks sarkavaag,
ei suutnud Davithi kuulama panna.

Kui aru ikka ei saanud Davith,
sarkavaag heitis maha verise rüü ja ütles:
«Jumal löögu puruks su koda!
Kus su piiskopid on?
Kus su vardapetid?
Kus su suursarkavaagid?»
Kui verist särki nägi Davith,
läks pea tal selgeks, ta ütles: «Poiss,
mis see on? Mis juhtus?»

«Nad tapsid nelikümmend piiskoppi,
tapsid nelikümmend vardapetti,
tapsid nelikümmend suursarkavaagi,
tapsid nelikümmend lussaraari,
pääses neljakümnest sarkavaagist üks.
On rüüstatud klooster ja võetud saak.»

«Uhh!» ütles Davith, «on rüüstatud klooster
ja tapetud vardapetid?
Kas sa ütlesid nii, sarkavaag?
Kelle tegu see on?»
Sarkavaag sõnas: «Holbaši
ja ta viiesaja ratsuri tegu.
Kõik tappis, vaevu pääsesin mina.»
Davith küsis: «Sarkavaag,
kas nad ammu läksid või hiljuti alles?»
Sarkavaag sõnas: «Siis nemad läksid,
kui pääsesin tulema mina.»
Davith tõusis püsti ja ütles:
«Poisid, piigad, sööge ja jooge!
Pidu pidage! Mina lähen!»

14

Kohe tõusis Davith, läks eide majja.
Küsis: «Eit, mis teed ma minema pean,
et ette jõuda Holbašist?
Ta rüüstas mu kloostri ja saagi viis.»
Eit juhatas teed ja lausus:
«Bathmani jõele mine,
teda silla juures oota!
Ükskõik mis teed läheb Holbaši,
peab minema ikka sealt üle.»

Davith võttis jalad paljaks,
üles kääris käised,
maast juurtega tõmbas papli,
oma käega okstest laasis,
selle kaenlasse võttis, läks teele.
Suure kalju taha jäi seisma,
hulk aega seisis ja ootas.
Ei kõnet kostnud ta kõrvu
ega kapjade plaginat mingit.
Juba arvas: «Läksid ehk mööda?»
Holbaši kõnet äkisti kuulis:
«Nüüd teotatud on Davithi isa,
ja rüüstatud klooster,
ja tapetud nelikümmend vardapetti, sarkavaagi

Kui ta ise veel ette satuks!»
Kohe vastu hüüdis Davith:
«Holbaši, kuhu põgened nüüd?»
Holbaši vaatas ümber ja nägi:
Davith lõi papliga keset väge,
sillalt sõdureid pühkis
aina ühele poole vette
ja teisele poole vette.
Ta purustas väe ja sõdurid tappis,
ülejäänud uputas jõkke.
Nägi: kedagi polnud enam,
Holbaši üle jõe oli hobusel ujunud.
Davith hõikas: «Näe, võiksin su tappa,
kuid siiski ei tapa.
Melikhile terviseid vii,
seda ütle: Sassuun pole surnud veel,
ärgu teinekord tehku ta nii.
Mis head tuleb röövist?»
Kas julgeb vastata veel Holbaši?
Ta põgeneb, kannustab hoost,
Davith aga tagasi läks Sassuuni.

DAVITH KARISTAB MSÕRI MELIKHI MAKSUKOGUJAID

1

Läks sõnum, jõudis Msõri,
Msõri Melikhile öeldi:
«Melikh, mis sa teed?
Need Sassuuni hullud lõid puruks su väe.»

Kutsus nõukogu kokku Msõri Melikh,
kõik targad ta kutsus kokku,
küsis nõu, et juhatust antaks,
kuidas võtta Davithilt elu.
Oli nõukogus vägimees Kozbadin,
vapper vägimees pajatas nii:
«Elagu kuningas! Ei sünni sul endal
minna gjauride vastu!
Anna tuhat vägimeest mulle,
lähen rüüstan Sassuuni linna,
toon kaameleid koormama nelikümmend pikka naist,
toon käsikive jahvama nelikümmend lühikest naist,
toon nelikümmend kaunist neitsit,
toon nelikümmend värssi, nelikümmend mullikat,
toon nelikümmend kaamelikoormat hõbedat,
toon nelikümmend kaamelikoormat kulda
sulle andamiks.
Sassuuni üleni laastan,
Davithi tapan, sulle toon pea.»
Melikh sõnas: «Vapper Kozbadin,
sulle õiguse annan kätte!
Võta, mine Sassuuni vastu,
sealt too seitsme aasta andam:
too kaameleid koormama nelikümmend pikka naist,
too käsikive jahvama nelikümmend lühikest naist,
too mulle nelikümmend kaunist neitsit,
too värsid, mullikad, hõbe ja kuld
ja veel Davithi pea.»
Kozbadin Melikhile lausus:
«Melikh, mis minule annad?»
Ja kostis Melikh: «Kui nõnda kõik teed,
pool kuningriigist saab sulle.»
Kozbadin valis tuhat vaprat meest,
võttis kaasa Sassuuni vastu.

2

Badin, Kozbadin, Sudin, Tšarhadin
Melikhi väega asusid teele.
Msõri linna naised,
nähes teele asumas neid,
nii tantsisid-laulsid:

«Head tervist, Badin, Tšarhadin!
Miks ruttate? Mis teil on ees?
Hei, Sudin! Hei, Kozbadin!
Päris kiskja näod teil ees!»

Kozbadin neile vastas ja laulis:

«Koju minge ja itkege nüüd!
Kui tagasi tuleme, näete:
Sassuuni rüüstama lähme!
Toome ikkesse punaseid härgi,
toome lauta ilusaid lehmi,
teete piimast juustu ja võid!»

Üks naistest pöördus ja ütles:
«Sassuuni hullud? Niipalju kui tean...
Kas te nende käest midagi saate?»

3

Kozbadin läks väega teele,
Sassuuni alla jõudis.
Ta väljal lõi telgid püsti,
valis välja nelikümmend meest.
Need nelikümmend meest võttis
ja nelikümmend kaamelit võttis,
Hovani juurde läks
seitsme aasta andamit nõudma.
Hovanile ütles: «Meid saatis Melikh
seitsme aasta andamit võtma!»

Hovan seda kuuldes Davithi pärast kartis.
Ta kutsus ja ütles: «Davith,
täna kangesti tahaks metslamba liha!
Mine lase üks lammas roaks!»
Nõnda pettis Davithi, ta mägedesse saatis,
et andami maksmist ei märkaks Davith.
Davith mägedesse läks.
Läksid koos Vergo ja Kozbadin.
Nad võtsid nelikümmend piigat,
ja ajasid ühte küüni.
Nad võtsid nelikümmend pikka naist,
need ajasid ühte küüni.
Nad võtsid nelikümmend lühikest naist,
need ajasid ühte küüni.
Eide tütar võeti ka.
Aeti mullikaid, härjavärsse,
aeti härgi ja lehmi,
pandi lauta kinni.
Sudin, Tšarhadin, Badin, Kozbadin
kullakeldrisse läksid,
seal istusid ümber khursii.
Vergo hakkas mõõtma kulda.
Msõri vägi Sassuuni linna läks,
hakkas röövima, rüüstama,
hakkas võtma naisi ja vara.

4

Davith küttis mägedes ja orgudes küttis,
tuli mägedest alla Davith.
Ta piigi otsas metslammas rippus.
Nii jõudis Davith Sassuuni,
seal maast leidis roostese tera,
eide naeripeenrale astus,
tõmbas naeri maast ja teraga kooris.
Naerist närides linna läks.
Jõudis linna, mis nägi?
Iga päev mägedest tulles
jutud, naer ja lõbu võtsid teda vastu.
Sel päeval kui tuli,
oli linn kui tuhaga kaetud.
Linnas nutt, kära ja peks.
Selles rüsinas emad kaotasid lapsed.
Nägi eite, sel käed rinnal risti,
käib edasi-tagasi, nutab ja kaebab:
«Mingu puruks Sassuun!
Ainus tütar mul oli,
viidi seegi Msõri vangi!»
See hääl Davithile kostis kõrvu,
läks juurde Davith ja küsis: «Eit,
mis siin juhtunud on?»
Eit kostis: «Surmaingel sind võtku, Davith!
Sassuuni hull, naerisööja!
Jäägu tühjaks su sadul!»
Davith vastu: «Miks sajatad mind?
Mis teind olen, eit?»
Eit vastu: «Kes valitseb siin?»

Davith sõnas: «Mu lell Vergo.
Miks sajatad mind?»
Eit vastu: «Miks sajatama ei peaks!
Läbi mure ja vaeva
üles kasvatame tütreid —
nüüd võttis me tütred Vergo,
ajas küüni sinna,
et Msõri Melikhile anda.
Mine vaata, on siin Kozbadin,
sinu lelle käest andamit võtab!
Nende alamad oleme või?»
Davith sõnas: «Eit, oh eit!
Kes on Kozbadin ja mis andam?»
Eit vastu: «Kes on Kozbadin?
Kozbadini saatis Melikh,

et võtta nelikümmend lühikest naist,
et võtta nelikümmend pikka naist,
et võtta nelikümmend neitsit,
viia härgi ja lehmi,
viia nelikümmend kaamelikoormat
kulda ja hõbedat.
Viis naised ja tüdrukud kõik,
pani kolme küüni kinni,
ja praegu ta mõõdab kulda.»

Väga vihaseks sai Davith,
eidel pigistas kõvasti kätt:
«Kus kohal see sünnib, eit?
Tule lähme, ja mulle näita!»

Eit saatis Davithi, näitas kätte küünid,
kus lühikesed naised, kus pikad naised,
kus piigad kinni olid pandud.
Davith lõi puruks küünide uksed,
lasi naised ja piigad välja.
Neile ütles: «Mu emad, mu õed,
tulge välja ja koju minge!
Minge, Jumalat tänage pääsmise eest!
Mina lähen, teid lunastan hädast.»
Davith tegi lahti lautade uksed,
lasi välja mullikad-lehmad
ja ütles: «Jumala loomad,
minge tagasi omade manu!»
Davith võttis eidel käest:
«Varakelder, eit, mulle näita!
Näita kätte, kus mõõdetakse kulda!»
Eit näitas, aga ise eemale jäi.
Ta ütles: «Davith, lase lahti mu käsi,
ma muidu sulle ei ütle!»
Eide käe Davith lasi lahti,
eit ütles: «Näe, vaata, see ongi!»
ja näitaski varakeldrit.

5

Läks varakeldrisse Davith.
Nägi neljakümmend vägimeest
seal paljaste mõõkadega ukse ees.
Pooled ühel pool,
pooled teisel pool.
Neile tervist ütles ja küsis:
«Te vaadake järgi, mis teeb minu lell.»
Nemad pärima, milleks ta küsib.
Tema kostis: «Lähen appi, tal raske.»
Aga vägimehed küsisid uuesti:
«Mis ta teeb, et abiks saad olla?»
Davith selle peale vihastas.
Pani lamba õlalt maha,
rebis neljakümnel vägimehel otsast pea,
nagu kanadel käänatakse päid.
Siis lamba jälle kaenlasse võttis
ja varakambrisse astus,
kullakeldrisse astus Davith.
Nägi kulda hunnikus maas.
Hovan hoiab kotisuud lahti,
Vergol on käes mõõt:
võtab mõõdu täis, annab ära,
aina täidab ja puistab,
aina täidab ja puistab,
ta puistab Msõrile koormat.
Nii higised lelled olid,
et higis ujusid lausa.
Davith vaatas ringi ja nägi
khursii ümber istumas
Badini ja Kozbadini,
Tšarhadini ja Sudini.
Kozbadinil vaksapaksused mokad
ja teravad vurrud püsti:
kes näeb, see kartma lööb.
Nii istus seal Kozbadin.
Kui lell ütles kulda mõõtes: «Ka-aks!»
Kozbadin ütles: «Ü-üks!»

Valgus vihaga veri silma Davithile.
Davithi tulekut nägi Hovan,
kuid vaene Vergo ei näinud.

Davith Vergo peale käratas nii,
et Vergo tegi püksid täis.
Vaatas ümber, pea kohal nägi Davithi,
hüüdis: «Võtku sind surm!
Sinu isa kord käratas, hirmutas mind.
Nüüd uuesti kärgid sina.»
Davith küsis Hääleka Hovani käest:
«Mis teete siin, lell?»
Lell kostis: «Hull Davith,
su kätetöö jälgi ma harin!»
«Oi lell, mis mu kätetööl viga?
Ei ole sel mingeid jälgi!»
Hovan sõnas: «Vaata üle õla!»
Davith heitis maha metslamba,
tuli lellede juurde,
Vergol võttis õrnalt käest ja ütles:
«Mu lelled Vergo ja Hovan,
vanaks olete jäänud liiga.
Ei jõua te mõõta Sassuuni kulda!
Ise mõõdan, teen Msõrile koorma.
Kui andamit tahab Melikh,
eks andami annan talle!»
Kuid vägimehed ütlesid: «Mees,
see jõmpsikas jäta.
Tööd edasi tee!»
Davith vastu: «Ei,
Jumal näeb, et ma ise pean mõõtma!»
Sõnas Häälekas Hovan:
«Mine ära, Davith,
ei puutu sinusse see!»
«Ei,» ütles Davith, «ei lähe!
Anna siia!» Ta lelle käest mõõdu võttis,
selle kummuli pani ja ütles:
«Lell, puista aga puista kulda!»
Ja kühvliga kulda
mõõdu põhjale puistas lell.
Davith veel pulgaga tasandas üle,
tühja mõõdu võttis kätte,
valas kotti ja ütles: «Siin üks ja kaks.»
Kozbadin siis vihaselt karjus:
«Sa hull, mis sa teed!
Mine ära või pea löön sul otsast!»
ja pahaselt ütles: «Häälekas Hovan,
ega meie pole mängukannid!
Kas jõmpsika tõid pilkama meid?
Anna siia seitsme aasta maks!
Kui ei anna, Melikhile ütlen.
Ta tuleb ja rüüstab Sassuuni.»
Davith siis vihastas, ajas end sirgu,
Kozbadini altkulmu vaatas,
mõõdu tõstis ja ütles:
«Leiva, viina ja Elava Jumala,
Maruthi Püha Neitsi nimel!»
Sõnas nii, Kozbadini mõõduga viskas.
Kozbadin pea kummardas alla,
mõõt lendas üle pea.
Ent kui Kozbadin poleks kummardand pead,
oleks pea tal lennanud otsast.
Kozbadin siis tõusis ja minema lidus.
Davith talle järele jooksis,
Kozbadini võttis kinni,
tal mokad lõikas maha,
tagus hambad suust,
lõi otsa ette ritta.
Kozbadini pani hobuse selga,
sidus jalad kõhu alla kokku ja lausus:
«Eks nüüd oma kuningat tervita, ütle:
seda tegi Mheri poeg Davith.
Sassuuni ärge tulge
enam naisi ja tüdrukuid viima!
Sassuuni koda pole langenud veel,
et maksu meilt nõudma tuled.
Olgu temal Msõr ja meil Sassuun!
Kui rahul ei ole, tehku, mis tahab!»

6

Löödud, abitud Badin, Kozbadin,
Sudin, Tšarhadin maha jätsid väe
ja pagesid Msõri maale.
Kozbadini vägi aga ajades saaki
oli juba Sassuuni piiridest üle.

Davith siis ratsule istus,
Kozbadini väe ette ajas ja hüüdis:
«Kuhu viite selle rahva?
Kuhu viite röövitud saagi?
Kõik jätke, enne kui hilja!
Mul kahju on teist!
Ärge tehke nõnda,
et maha pean lööma teil pead!»
Ja sõdurid vastu:
«Oled üksi, aga meid on tuhat.
Kuidas jagu meist saad?»
Aga neile läks peale Davith,
lõi puruks kogu väe.
Kõik naised ja piigad,

linnast röövitud vara,
kõik tagasi tõi.
Sassuuni linna jõudis,
kutsus rahva kokku ja ütles:
«Oma vara igaüks otsigu, võtku.
Kes vara andis,
oma vara nüüd tagasi võtku.
Kes kulda ja raha andis,
oma kuld nüüd tagasi võtku.
Kes võtab hirsiteragi rohkem,
sellel pea löön otsast!
Võtku igaüks seda, mis andis!»
Kaubad, kulla ja raha
ta kõik oma rahvale jagas.
Siis koju puhkama läks.

7

Sudin, Tšarhadin, Badin, Kozbadin
aga hirmunult jooksid Msõri,
seal vaatasid ümber ja nägid:
Msõri allikal kannusid täidavad naised.
Naised eemalt nägid:
Kozbadin tuleb laial naerul.
Nad ütlesid: «Andameid toob Kozbadin!»

Aga kui Kozbadin lähemale jõudis,
nägid naised, et maha tal lõigatud mokad,
suust taotud hambad, löödud laubale ritta.
Naised ütlesid siis: «Ennäe!
Rabamokk Kozbadin tuleb sealt,
te kuulake, mis ta putrab!»
Kui naistele lähenes veel Kozbadin,
naised hakkasid laulma:

«Oi hoopleja Kozbadin!
Läksid tooma saaki Sassuunist!
Kaamelikoormajaks nelikümmend pikka naist,
jahujahvajaks nelikümmend lühikest naist,
pidid tooma nelikümmend kaunist neitsit,
nelikümmend taaka hõbedat, kulda,
läksid punaseid lehmi tooma,
et kevadel teeksime juustu ja võid.
Aga kus on su punased lehmad?
Aga kus on su naised?
Tuled aralt ja nüsitult hoopis,
su hambad on otsa ees reas,
ise, hoopleja, porine oled.
Siit läksid kui kiskja hunt,
sealt tuled kui pekstud peni.
Sul piik ripub kaelas
kui koerapeksmise kepp,
sul suu on lahti kui aken,
sul ila jookseb kui juustuvadak,
kus peal on kärbeste killavoor!»

Kozbadinil hakkas häbi.
Ta pea lasi rinnale norgu,
pööras hobuse teisele teele.
Nägid naised, et nende mehed
pole tagasi tulnud teelt.
Olid tee küljes naiste silmad,
nad vihaselt pärisid, hüüdsid:
«Kuhu jätsid sa meie mehed?»
Kozbadin niimoodi vastas:

«Oi naisi ja naiste loba!
Lage väli näis mulle Sassuun,
ei teadnud, et kivid seal kuhjas,
et imeja laps on kui deev!
Seal nooled kui õlipressi poomid,
seal rohigi hambad lööb sisse,
seal mõõgad löövad kui välgud.
Kui pihta saad,
on ihus otsekui aken.
Seal langesid teie mehed.
Suurt vihma kui kevadel sajab
ja tulvab Sassuunist vesi,
see meeste ninad ja kõrvad
teile või ja juustu asemel toob.»

8

Paar päeva püsis kõik nii.
Siis Melikh oma nõukogult küsis:
«Kozbadin läks Sassuuni,
kas pole veel saaki ja andameid toond?»
Melikhile anti teada:
«Näe see ep see ongi!
Kozbadin on Msõris tagasi küll!»
Melikh sõnas: «Kutsuge siia!»
Kozbadin ei julgenud häbiga tulla.

Sel ajal nende pered,
kes surma olid saand Kozbadini väes,
ukse ette Melikhile tulid.

Nad kaebasid, ütlesid nii:
«Kozbadin tooge nõukogu ette,
kohut mõistke ta üle!»
Neli meest Melikh
Kozbadinile järele saatis,
sõnas: «Minge, väevõimuga tooge!»
Mehed läksid ja ütlesid talle:
«Kozbadin, oh häda! Melikh andis käsu,
sa tulema pead!
Kui ei tule, vägisi viime!»
Kui toodi Kozbadin Melikhi ette,
siis nägi Melikh,
et hambad tal taotud suust
ja otsa ette pandud ritta.
Melikh sai vihaseks, küsis:
«Mis sinuga juhtunud on?

Sa olid nii kange
ja ütlesid, rüüstama lähme Sassuuni!
Aga kus, too, näita mulle,
kus on nelikümmend pikka naist,
kus on nelikümmend lühikest naist,
kus on nelikümmend kaunist neitsit?
Mis sa tegid Sassuunis?
Nii palju sinna viisid vapraid mehi.
Kus need mehed nüüd on?»

Kozbadin sõnas: «Elagu kuningas!
Sassuunis Davith tuli välja,
ei kuuland su käsku
ja purustas väe.
Seitsme aasta maksu ei maksnud
ja mind tegi sandiks.
Mulle ütles: tõuse ja mine,
mine tervita Msõri Melikhi!
Tulgu maksu võtma või ise,
mina talle maksu ei maksa!
Olgu temal Msõr ja meil Sassuun!
Kui ta rahul ei ole, siis tehku, mis tahab!
Väga vapraks on kasvand Davith,
nii vapraid pole ollagi mujal!»

9

Melikh seda kuuldes vihastas nii,
et veri tõusis silma,
siis läks oma kotta ja ütles:
«Ah ema, ah ema!
Siis oleksin tapnud Davithi, sa ei lasknud!
Näed nüüd, kuidas mulle
ta halbu tegusid teeb!
Ilmaaegu kuulasin sõna.»
Ema kostis: «Ei kuulanud sõna —
tegid nii, nagu õpetas Kozbadin!»
Melikh talle vastu:
«Miks ei kuulanud sõna!»
Ema kostis: «Kui oleksid kuulanud sõna,
kaks korda aastas tal käiksid külas,
ja näeksid Davithi,
Davithi kutsuksid külla meile.
Ta rõõmustaks, ütleks:
«Näe, minul on vend!»
Ja keegi ei räägiks sust halba.»
Melikh sõnas vastu: «Araablane olen,
Davith armeenlane on,
kuidas saab ta olla mu vend?»
Ismil-hathun sõnas siis: «Melikh,
kas sa aru ei saa.
Araablased ja armeenlased mitmed
tihti vendadeks saavad,
külas käivad üksteise juures
ja aitavad üksteist.
Hoolt kandsin ta eest,
kui laps oli ta.
Kui sa hea tema vastu oleksid olnud,
Davith oleks kuuland su sõna.
Hea küll, sa ei läinud Davithi juurde
ega kutsund sind külla Davith,
ent mis oli sinul Davithiga asja,
et seitsme aasta maksu nõudsid?
Davith tegi nii, nagu vaja.»
«Ema,» ütles Melikh.
«Davith mind häbistas nii,
et ma enam ei julge
linnas peadki välja pista.»
«Melikh,» Ismil-emand kostis.
«Pole rohkem Davithiga tegemist sul.
Teineteisega olete tasa!
Davithile saadan kirja,
aitan leppida teil.
Pole enam sul temaga asja.»
Kas rahule jäi Melikh?
«Ema,» lausus Msõri Melikh,
«kui su nõu olen kuulnud, aina,
aina kahju olen saand.
Kas mina Davithi tapan
või Davith tapab minu!»

Ismil-hathun sõnas siis: «Melikh,
sa kuula mu sõna!
Ei suuda sa tappa Davithi!»
Kui ta ütles: ei suuda sa tappa Davithi,
siis vihaseks läks Melikh.
Ta tõusis, käest võttis vesiiril
ja ütles: «Tule lähme!»

10

Melikh läks linna,
kõik targad seal kutsus kokku
ja küsis neilt nõu.
Nii mõnigi tapmist ei tahtnud,
nii mõnigi ütles: «Melikh,
mis kahju Davith sulle teeb?
Davith istus kodus kui õige mees,
sina rüüstama läksid!
Nüüd jällegi sina
ei taha rahule jääda!»
Enam nendega nõu ei pidand Melikh,
vaid teistega juttu ajas.
Ta päris: «Mis ütlete teie?
Kas algame sõda Davithi vastu?»
Need vastasid talle: «Melikh,
kahekümnene alles Davith,
ei oska ta võidelda veel.
Kui sa temaga praegu ei sõdi
ja teda ei tapa,
siis kolmekümneaastaselt tema
tapab sinu ja vallutab Msõri.
On parem, kui väe kutsud kokku,
lähed sõtta Davithi vastu.
Kui kuulad sa meie nõu,
on see kõige parem.
Kui sa tänavu ei lähe,
ei saagi sa enam Davithi vastu.»

Oma nõumeeste poole pöördus Melikh
ja kisendas nii:
«Sassuuni, Sassuuni ma lõhkuma lähen,
Sassuuni ma laastama lähen!
Võtan vee ja maa ja rahva,
löön puruks ja siia toon!
Uus linn neist Msõri taha saab!
Olgu maa pealt kadund Sassuuni nimi!»

MELIKHI JA DAVITHI KAHEVÕITLUS

1

Kolmveerand maailma Melikh pidas käes.
Üks veerand ainult Davithile jäi.
Melikh oma vürstid kutsus kokku,
pani vaagna ette
ja habemenoaga oma otsa lõikas.
Veri voolas ja vaagna täitis.
Melikh lõi paberi lahti,
sõjakutse verega kirjutas:

«Ma lõunasse sõnumi saadan,
ma põhja sõnumi saadan,
ma itta sõnumi saadan,
ma läände sõnumi saadan
oma väele, väejuhtidele.
Kes relva kannab, see tulgu!
On sõda!
Tulgu kõik!
Ristivürstid,
korvipead,
laiadlaubad,
lasnakeeled,
tulge gjauride vastu!
On sõda! On sõda!
Tuhat vaja on mulle,
tuhat vurruta, parrata sõdurit,
tuhat vaja on mulle,
tuhat ema ainsat poega sõduriks,
tuhat vaja on mulle,
tuhat musta parraga sõdurit,
tuhat vaja on mulle,
tuhat valge parraga sõdurit,
tuhat vaja on mulle,
tuhat punase parraga sõdurit.
Tuhat vaja on mulle,
tuhat valge hobuga ratsurit,
jah, valge hobuga ratsurit!
Tuhat vaja on mulle,
tuhat raudja hobuga ratsurit,
jah, raudja hobuga ratsurit!
Tuhat vaja on mulle,
tuhat musta hobuga ratsurit,
jah, musta hobuga ratsurit!
Tuhat vaja on mulle,
tuhat pasunapuhujat, trummarit,
jah, pasunapuhujat, trummarit!
Tulge, tulge! Musttuhat vaja on mulle,

musttuhat jalameest sõduriks,
jah, jalameest sõduriks!
Tulge, tulge gjauride vastu!
On sõda! On sõda!»

Veidi aega läks mööda,
siis nägi Msõri Melikh,
et tuligi abimehi neljast kaarest.
Melikh läks nendele vastu
ja valjusti kuulutas nii:

«Nad tulid, vaprad noormehed tulid,
sada tuhat neid tuli!
Nad tulid, piimahabemed noormehed tulid,
sada tuhat neid tuli!
Nad tulid, udusulised noormehed tulid,
sada tuhat neid tuli!
Nad tulid, pasunapuhujad tulid,
nad tulid, seitse kuningat neljast kaarest,
nad tulid, mu vaprad liitlased kõik!
On sõda, Melikh, on sõda!»

Nii lõputult-arvutult ratsureid tuli,
et kui Msõri jõe äärde jõudsid,
jõid esimesed poole,
jõid keskmised teise poole
ja viimased lakkusid kivisid jões,
ülejäänud janusse jäid.
Tulid, jõudsid Msõri väljale nad,
seal üles lõid telgid,
Msõri Melikhilt küsisid nii:
«Kes me vaenlane on?
Kelle vastu me läheme sõtta?»

Melikh neile vastuse andis:
«Sassuunlane, nimega Davith.
Palju, palju mu mehi tappis.
Tulge appi,
lähen sõtta Davithi vastu!»

2

Sel ööl Ismil nägi kolme und,
ei pärast saanud uinuda, tõusis.
Poja padja kõrvale istus ja ütles:
«Melikh, mu poeg, tulin ütlema sulle:
ära mine Davithi vastu!
Täna öösi nägin und:
Msõri täht oli udune, tume,
Sassuuni täht oli selge ja kirgas.
Teist und nägin veel:
Msõri hobu sai pagema vaevalt,
Sassuuni hobu ajas taga, oli kannul.
Ja veel kord nägin ma und:
Sassuunimaal paistis päike,
oli soe, oli valge.
Msõrimaal olid pilved ja pime,
oli udu ja sadas vihma
ja uputus tõusis.
Tulvavesi sai vereks ja kandis laipu.
Ära mine Davithi vastu!
Mu sõna kuula.»
Melikh talle kostis: «Jää vait, sina petis!
Iseendale magad,
kas minule näed und?
Ma lähen Sassuunile peale.»
«Kui lähed,» ütles ema,
«tulen ka, ei lase sind üksi.»
Melikh sõnas: «Sina oled naine, ära tule!»
Ismil kostis: «Tulen,
muidu rahu ei jää.»

Ismil-emand teele ehtis,
kutsus nelikümmend neitsit, nelikümmend naist,
šavaarimängijaid kümme,
zurnaamängijaid kümme,
kutsus piigad tantsu ja mängu jaoks,
Melikhiga koos Sassuuni läks.

Melikh võttis väe,
ise ette asus,
Sassuuni vastu läks teele,
Lerra väljale jõudis,
sõjaleeri seal seadis üles,
lõi püsti arvutud telgid.
Nii suur oli vägi,
et kui viimased pärale said,
olid esimesed korjanud kivid,
läbi sõelunud liiva, kuivaks joond jõe.

Davithile kirjutas siis Melikh:
«Kui võitled, Davith, tule mu vastu!
Kui ei, lasen linnale peale oma väed
ja tapan kõik mehed.
Lasen lahti tule, Sassuuni teen tuhaks,
kõik põllud laastan,
võtan vangi Sassuuni kivid ja müürid!»
See kiri Hovanile kätte viidi.

Luges Häälekas Hovan ja ütles:
«Oh Issand! Kelle vastu ta tuleb?
Tal nii palju väge,
ta tuleb, mis tegema peame?
Pole pealikuid meil ega väge.»
Hovan nii halama hakkas,
et soojad pisarad tilkusid parrast.
Ta ütles: «Oh armuline Jumal,
tule ise meile appi!»

Sassuunis seda paberit loeti,
kõigil ehm ja ähm oli peal.
Davith ei teadnud sest veel.

3

Melikhi kirjaga Häälekas Hovan
Vergo juurde läks.
Kui Vergo seda kuulis,
et Melikh oma väega on tulnud,
Lerra väljal löönd leeri üles,
ta ütles nii:
«Hovan, üle jõu käib võitlus meile.
Davithi toome ja paneme pidama pidu,
ära petame, joodame täis,
siis võtame naisi ja neitseid,
ja hõbedat-kulda, Melikhile viime,
tema mõõga alt käime läbi,
võib-olla Melikh heidab armu.»

Siis Häälekas Hovan
suure peo ajas püsti.
Davithile anti mehemoodi viina,
seitsme kõrvaga katel valati täis
ja pandi kesk lauda.

Ka onu Thoross tuli peole,
ise mõtles:
«Davith on ägeda loomuga poiss,
teeb sõjas veel endale viga.
Ta joodame täis, jäägu koju.»
Onu pöördus ta poole ja ütles: «Davith,
kui katla viina jood ära,
oled Mheri poeg!
Kui ei, oled värdjas!»
«Onu,» kostis Davith,
«vala täis, eks näe.»
Onu katla triiki valas täis.

Selle suu peale tõstis Davith ja jõi,
jõi põhjani, lõpetas, käest lasi lahti.
Katel kukkus ja mõra lõi sisse.
Davith nii purju jäi,
et heitis maha ja magas.
Thoross aga tõusis, lõi trummi ja lausus:

«Tulge, tulge!
Khothoth Mothoth,
Anuš Khothoth,
Vžik Mhho,
Tšõntšghaphorik,
Hor Manuk,
Hor Gussan,
Tšor Virap,
tulge, tulge!
Täna parim päev!
Lähme vaatame!
Palju kangele, vähe nõrgale!
Kas Jumal on meie vastu
või Jumal on meie poolt!»

Võttis kolmkümmend üheksa telki Thoross,
oma pere mehed võttis,
nad tõusid, hoostele istusid, läksid,
Lerra mäe tippu läksid,
seal telgid lõid üles.
Lõid kolmkümmend üheksa telki üles
ja koidikut ootama jäid.

4

Thorossi naisel Sanduhtil
aga valutas süda.
Ta endamisi mõtles:
«Thoross seal surma saab,
meie poisid seal surma saavad,
siis tullakse tapma meidki.
On juurte küljes kirves me sool.»
Sanduht läks, istus,
Davithi päitsisse istus nuttes.

Ta pisarad tilkusid Davithi näole.
Davith ärkas, nägi ja küsis:
«Oh memm, Jumal sind kaitsku!
Ma elan ju veel, miks sa nutad?»
«Oh Davith,» sõnas naine.
«Surmaingel sind võtku!
Kozbadini väe lõid puruks.

Nüüd Msõri Melikh tuli arvutu väega.
Su onu läks temale vastu,
Melikh su onu tapab,
siis tuleb ja meidki tapab.
Ta raiub läbi me juured,
meid kõiki viib vangi.»

Nõnda vihaseks sai Davith,
et möödus uni ja uim.
Maast tõusis, võttis vibu ja nooled,
ütles: «Memm, ära karda,
nüüd lähen, Melikhile vastuse annan!»
Ja teele läks.

5

Läks Hääleka Hovani juurde
ja ütles: «Lell Hovan,
anna relvad ja ratsu, lähen sõtta!»
Ja Häälekas Hovan sõnas: «Mine,
võta tallist hobu,
võta kambrist mõõk!»
Vergo lisas pilgates veel:
«Sa, Davith, kui tapad Melikhi,
tema kõrvad mulle kingiks too!»
Seda pahaks pani Davith, kuid vaikis.
Niimoodi läks Davith,
võttis tallist viletsa sälu,
võttis kambrist roostetand mõõga,
hüppas ratsule, ajas ja läks.

Siis põllulapi-eit tuli vastu Davithile.
Küsis: «Kuhu lähed, Davithist poeg?»
Davith sõnas: «Msõri Melikhi vastu.»
Eit naeris Davithi ja ütles:
«Kas sa, Davith, oled hull,
et nii tahad võitlema minna?
Mis kahju, et Mheril on säärane poeg!»
Seda pahaks pani Davith ja küsis:
«Aga millega on mul minna?
Praevarda annad või roobi,
mis muud sul anda on?
Too pealegi! Nendega lähengi sõtta!»
Eit vastu: «Ma suren su eest!
Ära pahanda! Mine!
Aga enne kuula, mis ütlen.»
«Ütle ruttu, siis tean!»
Ja eit ütles nii:

«Kas polnud su isal Välkmõõk?
Kas polnud su isal täkk Džalali?
Kas polnud täkul terasest rauad?
Kas polnud su isal terasest suitsed,
mis täkule pani suhu?
Kas polnud su isal pärlmuttersadul,
kus küljes rippusid jalused kuldsed?
Kas polnud su isal kiiver peas?
Kas polnud su isal sametist vammus?
Kas polnud su isal ümber vöö?
Kas polnud su isal laiad püksid?
Kas polnud su isal jalas saapad?
Kas polnud Sõjarist
su isa paremal käel?»

Davith küsis: «Eit, kus on see kõik nüüd?»
Eit kostis: «Davith, su lell
pani vande sellele peale,
kes isa asju sinule näitab.
Kui ütlen, see vanne mulle tuleb peale.
Mine nüüd, kui kaua sa kõhkled?
Msõri Melikh tuli siia,
ta sinuga võidelda tahab.
Mine sunni, Hovan sulle andku need asjad.
Kui heaga ei anna,
mine võta tal kraest
ja vägisi sunni!»

6

Läks lelle juurde Davith,
käe sirutas, haarast tal kraest
ja raputas kõvasti teda.
Lelle jalad kerkisid maast.
Davith lausus:

«Su käest tahan isa Välkmõõka,
tahan isa täkku Džalalid,
kellel all on terasrauad,
su käest tahan terassuitseid,
suhu panna täkk Džalalile,
su käest tahan isa pärlmuttersadulat,
kus ripuvad kuldsed jalused,
su käest tahan pähe isa kiivrit,
su käest tahan isa sametvammust,
su käest tahan ümber isa vööd,
su käest tahan isa laiu pükse,
su käest tahan jalga isa saapaid,

su käest tahan isa Sõjaristi.
Kui annad, anna heaga,
kui ei anna, võtan vägisi!»

Lell pöördus ja ütles:
«Mingu lõhki see suu, mis õpetas sind!
Ei omast peast nõua sa seda!
Sel aastal, kui suri Mher,
läve alla ma peitsin ta riided.
Lähme võtame välja.»
Läksid võtsidki välja.

Davith tõi need koju,
isa riided pani selga.
Lell lausus: «Davith, suren su eest!
Isa relvad ja soomus on keldris,
astu alla nelikümmend astet,
sealt võta need relvad ja soomus.
Kui jõuad neid korraga tõsta,
siis võitleja oled,
kui ei jõua,
ära mine, sa võitleja pole!»

Läks keldrisse alla Davith,
isa relvi ja soomust nägi,
käsivarrele võttis kõik,
tõi üles, Hovanile viis.
Seda nägi Häälekas Hovan,
sai rõõmsaks ja ütles:
«Võib-olla Davith isa asemele astub.
Mheri vend olen — mina ei jõudnud,
Davith aga võttis kaenla ja tõi.»

7

Hovan sai rõõmsaks, lausus: «Davith,
sinu isa surmast tänini ma
tema ratsut pean tallis peidus.
Ma ukse kinni matsin,
suitsuaugust teda söödan.
Msõri Melikhi ma kartsin,
olin hirmul, ei julgend
ust avada, hobu tuua välja.»
Davithi viis sinna Häälekas Hovan,
ust eemalt näitas ja ütles:
«Davith, näe, su isa ratsu on seal,
kui suudad, siis mine, too välja!»
Kohe ukse lõhkus Davith,
tegi lahti, astus sisse.
Kui ratsu nägi Mheri relvi,
tundis ära, läks rõõmsaks
ja hirnudes karglema hakkas.
Tuli ratsu juurde Davith,
hobul lakast hakkas kinni,
pühkis silmi ja silitas selga.
Hobu nuhutas teda ja nuttis.
Võttis hobuse Davith,
viis talli seest välja.
Tulid välja, hobu märkas,
et see pole Mher.
Tagajalgega trampis maad,
nii et jalge alt sädemeid lendas,
kõnevõime sai Jumala armust ja ütles:
«Mullast sündinu, põrm oled sa,
teen su jällegi põrmuks!
Mis sul minuga võetud on nõuks?»
Kostis Davith: «Ma selga sulle istun!»
Hobu vastu: «Su kõrgele tõstan,
viin päikese juurde ja põletan.»
Kostis Davith: «Su kõhu alla pöördun.»
Hobu vastu: «Su mäkke ja lõhesse viin,
löön kive ja puid vastu puruks!»
Kostis Davith: «Su selga tagasi istun!»
Hobu vastu: «Ah oled sihuke mees!
Mu isand oled ja mina su ratsu!»
Davith ratsule lausus:
«Sul peremeest polnud, ma peremeheks hakkan,
sul sugejat polnud, sind sugema hakkan,
sul söötjat polnud, sind söötma hakkan.»

Davith Hovanile sõnas: «Lell,
tahan pärlmuttersadulat saada!»

Hovan tõi sadula, endale ütles:
«Kui Mher seda sadulat ratsule seadis,
nii kõvasti pingutas vööd,
et hobul tõusid õhku esimesed jalad.
Kui kergitab hobuse jalgu Davith,
siis sõtta võib minna poiss,
kui ei kergita — siis pole sõdijat tast.»
Ratsu selga Davith sadula tõstis.
Kui pingutas sadulavööd,
hobul neli jalga kerkisid maast.
Ütles Davith: «Mu lell,
Mheri Sõjarist mulle anna!»
Lell kostis: «Seda anda ei saa!
Kui väärt oled, tuleb ta ise su käele,

kui pole — ei tule su käele.»
Siis Jumala tahtel
Sõjarist Davithil tuli hüvale käele.
Isa hobule hüppas Davith,
isa suurt saazi mängida käskis,
puhus isa kõverat sarve,
oma ukse ees edasi-tagasi sõitis.
Sinna kogu Sassuun tuli kokku.

8

Vaatas Häälekas Hovan poisile otsa
ja raskel südamel nukralt laulis:

«Oh häda, oh häda! Tuhandeks kahju!
Kahju, tuhandeks kahju täkk Džalalist!
Jah tõesti täkk Džalalist!
Kahju, tuhandeks kahju pärlmuttersadulast!
Jah tõesti pärlmuttersadulast!
Kahju, tuhandeks kahju terassuitsetest!
Jah tõesti terassuitsetest!
Kahju, tuhandeks kahju kiivrist ta peas!
Jah tõesti kiivrist ta peas!
Kahju, tuhandeks kahju sametvammusest!
Jah tõesti sametvammusest!
Kahju, tuhandeks kahju vööst tema vööl!
Jah tõesti vööst tema vööl!
Kahju, tuhandeks kahju saabastest jalas!
Jah tõesti saabastest jalas!
Kahju, tuhandeks kahju Sõjaristist käel!
Jah tõesti Sõjaristist käel!»

Davithi ei vaadanud Häälekas Hovan.
Oma ratsul istus Davith,
oli haaranud mõõga,
oli löömas lelle.
Ja hüüdis Häälekas Hovan:

«Kahju, tuhandeks kahju vaprast Davithist!
Jah tõesti vaprast Davithist!
Kahju, tuhandeks kahju noorest hirvest!
Kes läheb Sassuuni kojast!»

Kui ütles: kahju vaprast Davithist!
lausus Davith: «Oh lell,
see sõna su elu päästis.
Kui seda üht sõna poleks olnud,
sa oleksid kaotanud pea.
Miks itkesid enne neid asju
ja siis alles mind?
Eks itkenud enne mind ja siis alles neid!
Kas itkeda tuleb Välkmõõka või mind?
Kas itkeda tuleb vööd või mind?»
Kostis lell: «Davith, suren su eest!
Ma ju itkesin sind!»
Davith hobuselt astus,
suudles lelle kätt ja ütles:
«Aitüma su hoole eest!
Tahan olla seda väärt.»
Kui lell Hovan seda kuulis,
ta Mheri suurt saazi mängida käskis,
ja lüüa Mheri trummi,
ja puhuda Mheri sarve.
Tulid noorikud, astusid ette,
nad tantsides laulsid nii:

«Kui lähed me juurest, vend Davith,
sa tagasi tule ikka!
Tule tagasi ikka, vend Davith.
Ei tundnud seni sa minia hoolt, vend Davith,
nüüd tundma hakkad me hoolt, vend Davith.
Nüüd su kätele valame vett, vend Davith,
nüüd sul kängime jalgu, vend Davith,
nüüd kui miniad teenime sind, vend Davith!»

9

Siis tõusis Davith ja ratsule hüppas,
hüüdis Jumalat appi,
tegi lepitust linnarahvaga,
tegi lepitust talurahvaga,
tegi lepitust meeste ja naistega:

«Mu vennad ja õed, ärge kartke,
lähen taplema Jumala tahtel.
Jääge terveks, õed!
Mu vastu õelikud olite!
Jääge terveks, emad!
Mu vastu emalikud olite!
Jääge terveks, head naabrid!
Jääge terveks, vanad ja noored,
head naabrid! Mõnd ulakust tegin,
te andke mulle andeks!
Perenaised, kui teete leiba,
siis mõelge Davithi peale!
Noorrahvas, kui peate pidu,

siis mõelge Davithi peale!
Mu õed, mu emad, head naabrid,
jääge terveks!»

10

Kui niimoodi ütles Davith,
siis Mheri ema, Kuldjuus Deghdzun,
oma leina lõpetas.

Sest ajast kui suri Mher,
seitsme luku taga ta püsis,
ja oli üks teenija vaid,
kes viis talle süüa.
Just siis, kui sadulasse hüppas Davith
ja Mheri saazi mängida laskis,
see teenija temale süüa viis.
Mheri ema talt küsis:
«Mheri saazi häält kuuleb mu kõrv,
mis tähendab see?»
Ja teenija vastas: «Kas sina ei teadnud:
seal sadulas on Davith,
oma isa riided seljas,
oma isa relvad ümber,
oma isa Khurkik Džalali turjal,
oma isa saazi mängib,
Melikhi vastu läheb sõtta!»
Kui Mheri ema seda kuulis,
oma leina ta lõpetas.
Oma palge tõstis ja ütles:
«Minu soovid on läinud täide,
nüüd teiste hulka tagasi tulen.»
Läks, pea pistis aknast välja,
vaatas ümber, nägi noort Davithi
Mheri ratsul istumas, hüüdis:
«Khurkik Džalali, ma suren su eest!
Mu soovid on läinud täide!»
Pani imeks Davith ja kuulama jäi.
Deghdzun aga jätkas:

«Khurkik Džalali,
pole isa Davithil, ole talle isaks,
pole ema Davithil, ole talle emaks,
pole venda Davithil, ole talle vennaks.
Davith tema isa Piimaallika juurde vii:
lase sadulast astub ja läheb, sealt joob!
Davith tema isa Proovikivi juurde vii:
las ta mõõgaga sammast raiuda proovib!
Khurkik, sinu hoolde Davithi annan!»

Hobu kummardas pead ja kostis:
«Väga hea, mu emand!»
Pööras vanaema sõna Davithile, ütles:
«Davith, su õnnis isa
oma hobule näitas kätte
kõik rajad ja teed.
See hobu teab kõike, mis tarvis.»
Kostis Davith:
«Väga hea, mu emake!»
Khurkik Džalali seljas lahkus Davith.

11

Ajas hoost ja sõitis oma isa Tsovassari.
Kui Sassuunist välja jõudis Davith,
tõusis säärane udu ja somp,
et Davithi silmad poleks näinud teed,
aga tuvina lendas hobu.
Davith sõnas: «See on Jumala käsi!
Kõik jätan hobuse hoolde,
kuhu läheb, sinna mingu!»
Khurkik Džalali läks ja läks,
ühe tunniga käis seitsme päeva tee,
mäetippu sõitis,
üles jõudes jäi tipule seisma,
Piimaallika ääres peatus.
Kadus udu ja kadus somp.
Khurkik Džalali lasi põlvili, peatus.
Davith aga arvas, et hobu on väsinud, ütles:
«Oh häda! Khurkik Džalali!
Et murduks su kael!
Ma lootsin, et viid verejõgedest läbi,
sa sellest nirestki üle ei saa?
Kui siin teed nii,
mis sa lahingus teed?
Kuidas taplen Melikhi vastu?»
Nii ütles ja jalustega lõi,
murdis hobusel ribi.
Hobu vihastas, lausus:
«Võin su heita vastu päikese palet,
sinu isa pärast ei heida!»
Davith vihaseks sai, haaras mõõgast.
Täkul tahtis raiuda pea,
mõõga tõmbas pooleldi tupest.
Värske tuul äkki puhus näkku
ja aru tuli uuesti pähe.
Ta kuulis hobuse häält.
Hobu ütles:

«Su isa Piimaallikas siin,
astu maha, joo vett.
Tilk vett minu ribile viska.»
Maha astus Davith, suudles hobusel pead,
tilga vett hobu ribile viskas
ja ise jõi lättest.
Heitis maha, magas ja puhkas,
aga hobu seisis päikese ees
ja andis talle varju.

12

Maast tõustes mida ta märkas?
Oli tugevaks läinud.
Isa riided vaevalt mahtusid selga.
Hobu hirnudes tuli Davithi ette,
Davith pani rauad suhu, sadulasse istus
ja rõõmsalt minema sõitis.
Ta raudsammast nägi teel.
Talle hobu ütles: «Davith,
näe sammas, sinu isa Proovikivi on see.
Kui raiud ühe hoobiga läbi, lähme sõtta,
kui ei raiu, ei lähe!»
Davith tõmbas mõõga ja lõi,
Välkmõõk raius samba läbi,
aga sammas jäi püsti,
üks tükk jäi teisele peale.
Ei märgand Davith, et samba lõi läbi.
Ta raskel südamel kortsutas kulmu
ja valjusti kaebas:

«Mu jalg, miks ei jäänud sa nõrgaks!
Poleks jõudnud ma siia mäele,
seda sammast löönud ei oleks,
poleks raiunud teda
ja süda nii raske ei oleks!
Mu käsi, miks sa ei murdund!
Poleks jõudnud tõsta mõõka,
poleks jõudnud lüüa sammast
ja süda nii raske ei oleks!
Mu silm, miks pole sa pime!
sa poleks seletand seda,
kuidas raudsammas püsti jäi!
Kui Melikhi vastu ma läksin!»

Davith tundis, et tõusis tuul,
mis tuli kui raju,
lõi raudsamba vastu,
see ümber kukkus.
Davith läks juurde ja nägi:
mõõk läbi oli raiunud samba.
Ta rõõmuga ütles:

«Mu jalg, ole ikka tugev!
Hea õnnega siia tulid,
sest lõin ja raiusin samba!
Mu käsi, jää ikka nooreks,
su jõud olgu kangem ja suurem,
et saaksin Melikhist ma tapluses jagu!
Mu silm, jää ikka selgeks,
et näeksid iga mu tegu!»

Nii ütles ja ajas hoost.
Ja kividelt, lätetelt, mägedelt
ta lepitust palus.
Neile tervist soovis ja laulis:

«Tsovassari allikad karged,
jääge terveks, jääge terveks!
Lähen sõtta ja janun te vett!
Mind igatsema jääge!
Tsovassari jahedad tuuled!
Jääge terveks, jääge terveks!
Lähen taplema, palav mul hakkab,
teie jahedaks jääge!»

13

Nii ütles ja sõitis Melikhi vastu.
Ta nägi: saab lugeda taevatähti,
on vaenlase telke lugematu hulk.
Kõrge mäe otsast nägi,
et väge mereliivast on rohkem.
Ta vangutas pead ja ütles:

«Issand Jumal! Kuidas lähen sõtta?
Taevakuninga hool on suur!
Kui nad oleksid kevadetalled,
ja mina näljane hunt,
ei jõuaks neid siiski kiskuda puruks;
kui nad oleksid hein, mina tuli,
ei jõuaks neid siiski põletada tuhaks;
kui nad oleksid tuhk, mina tuul,
ei jõuaks neid siiski laiali puhuda!»

Davithi kõhklust märkas hobu ja lausus:

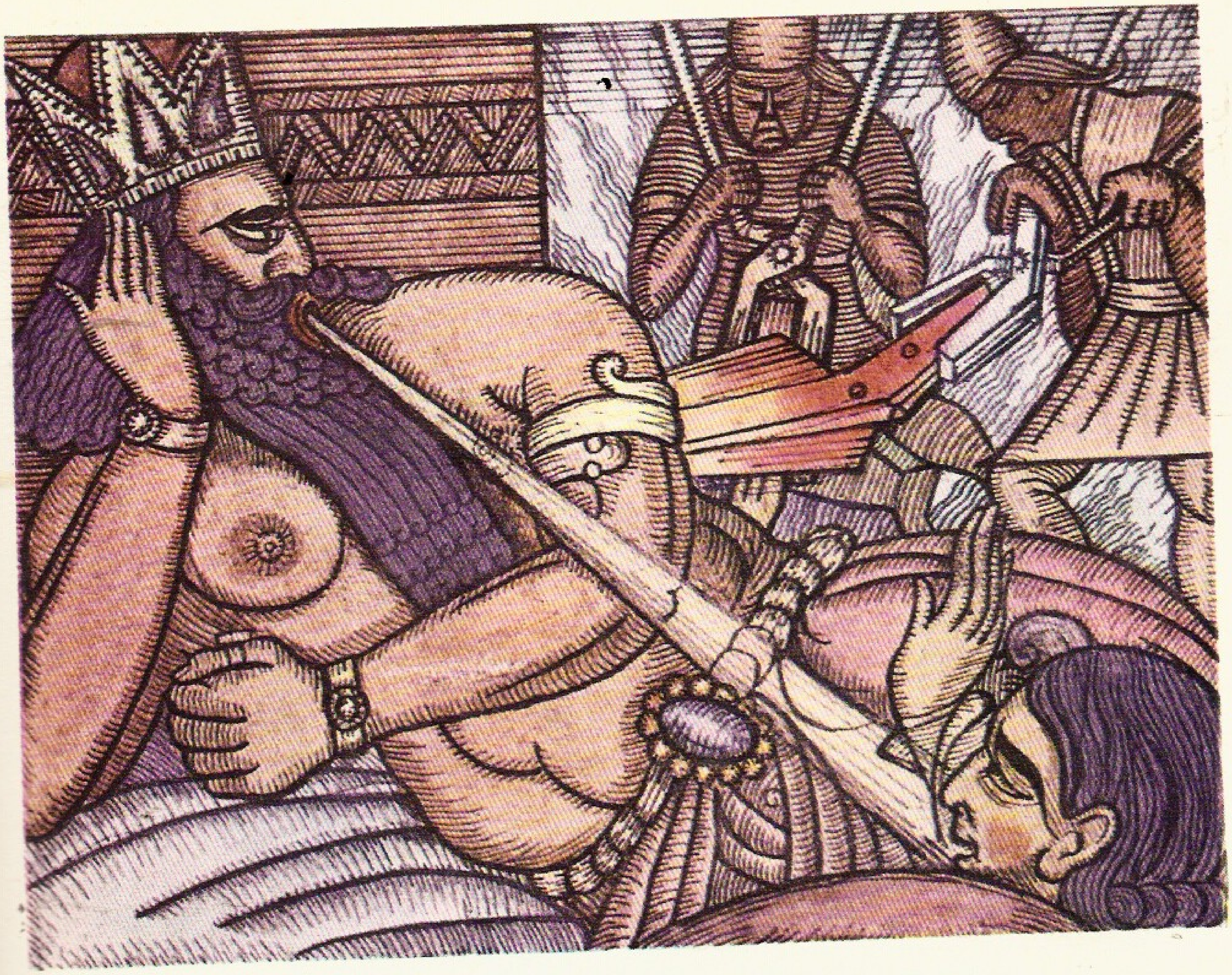

«Hei, kõhkleja, mida sa kardad?
Nii palju kui raiub su mõõk,
nii palju raiub mu hingus.
Nii palju kui raiub su mõõk,
nii palju tallab mu jalg!
Ära kõhkle, Davith, vaid sõida!
Ära ainult maha tule mu seljast,
ära lase ennast petta!»

Neist sõnadest jõudu sai Davithi süda.
Davith ajas hoost ja endamisi ütles:
«Oh heldus, neid hoiatama pean,
alles siis tungin peale!»
Lerra mäe tippu läks,
sealt hõikas: «Ohoi!

Kes magab, see ärgaku üles,
kes ärkvel, saduldagu hobu,
kel sadulas hobu, relvad pangu ümber,
kel relvad on ümber, sadulasse kähku!
Et pärast ei öeldaks:
Davith hiilis ligi kui varas
ja minema hiilis kui varas!»

Ütles nõnda ja väele kallale tormas,
raius, raius ja hõikas:
«Khurkik, kihuta, kihuta,
mu mõõk, raiu, raiu!»
Nii taples, raius ja lõi,
vereuputus tõusis ja kandis laipu.

Sel ajal onu Thoross
Msõri Melikhi vägesid vaatas.
Siis märkas, et Msõri väes
oli tõusnud taplus,
kostsid oiged ja hirmuhüüded,
mehed raiusid, tapsid üksteist.
Onu Thoross sõnas nii:
«On vägev me Jumal, poisid!
On taplus Melikhi väes.
Lähme lööme nüüd altpoolt pihta!»
Davith raius ülevalt poolt
ja altpoolt onu Thoross.

Msõri Melikhi vägede seast
astus ette üks mees —
üks vanamees, seitsme poja isa.
Melikh ta seitse poega
oli vägisi ajanud sõtta.

Ta relvita, palja peaga
tuli vägedest välja
ja ütles: «Teed andke mulle,
Davithi ette lähen,
ühe sõna ütlen
ja päästan teid surmast!»
Davithi ette jäi seisma
ja ütles: «Davith, suren su eest!
Mind kuula, vaigista hoost!
Ühe sõna sulle tahan öelda.»
«Mis ütled, taat?» küsis Davith.
Kostis taat: «Davith, suren su eest!
On needki ju mehed ja hinged!
Miks tapad, miks raiud?
On neilgi ju lapsed,
on neilgi kodud ja naised,
neid tappes su hingele jääb
ülekohus nende laste vastu.
Nad vaesed ja viletsad mehed.
Üks on ema ainuke poeg,
teine noor, vast võttis naise,
see on maja ainuke tugi,
too on viimne leek kodukoldes.»
«Miks tulid nad sõtta mu vastu?»
Kostis taat: «Mis me süü?
Msõri Melikh meid vägisi tõi.
Sinu vaenlane on Msõri Melikh,
mine, temaga taple!»
«Aga kus on Msõri Melikh?»
«Näe, magab selles rohelises telgis,
telgi tipus kuldõun,
seitse piigat temalt tõrjuvad kärbseid,
seitse piigat temal triigivad jalgu.
See suits, mis telgist tõuseb,
pole suits,
vaid hingeaur tema suust.
Kui lähed ja tapad Melikhi,
see vägi teeb palvet su eest,
kõik rõõmsalt lähevad koju!»

Davithil hakkas neist kahju,
ta tapmise järele jättis
ja lausus: «Taat,
hea sõna ütlesid mulle,
ma teen selle järgi.»

Davith ajas hoost ja läks,
Melikhi telgi ette sõitis.
Davith nägi, et telgis Melikh
end tekisse mähkinud, magab.
Neljast küljest seitse piigat
temalt kärbseid ajavad ära,
seitse piigat tal triigivad jalgu,
Ismil-emand istub päitsis,
kaks araablasest ihukaitsjat
on telgi ukse ees valves.
Davith araablaste vastu ütles:
«Oma isand ajage üles!
Melikh tulgu välja!»
Araablased kostsid:
«Ei me saa. Seitse päeva ta magama peab.
On möödas alles kolm.
Nelja päeva pärast ärkab.»
Davith talle vastu: «Ma ei oota,
kuni temal on tõusta tuju.
Ei see minusse puutu.
Teie kutsuge kohe, tulgu välja!
Kui ta surma ei tunne,
minu läbi saab tundma,
kui surmainglit pole,
mina surmaingliks hakkan.
Ta uinutan vägevasse unne.»
Praevarda siis mehed võtsid,
selle punaseks ajasid tules
ja Melikhil torkisid taldu.
Melikh sõnas: «Piigad,
miks halvasti tegite aset,
üks kirp juba hammustas mind!»
Ütles nõnda ja edasi magas.
Adratera siis toodi, tules hõõguma aeti
ja kõrvetati sellega taldu.
Melikh sõnas: «Oh kui palju
on kirpusid voodis!
Muudkui purevad, magada ei lase.»
Siis kannatus lõppes Davithil,
ta piigi tõstis
ja torkas Melikhile päkka.
Ise ütles: «Melikh, noh, tõuse!
Oled maganud küll!»
Msõri Melikh sõnas talle: «Oh, oh!
Ei anta mulle rahu!»
Ta istuli tõusis,
ühe käe pani ühele silmale,
teise käe pani teisele silmale,
hõõrus silmad puhtaks
ja siis vaatas välja.
Nägi: hobusel istub Davith
otse telgi ukse ees,
ise üleni verine.
Melikh tundis ära Davithi
ja puhus ta peale,
et minema lendaks Davith,
kuid paigast ei liikund Davith.
Siis neljakümne pühvli jõu võrra
jäi nõrgemaks Msõri Melikh.
Davith sõnas: «Võitlema tulin!»
Ja naerdes kostis Melikh:
«Sind saatan võtku! Pudikeelne Davith!
Millal ratsameheks said?
Minu telgi ette tulid seisma.
Sa astu hobuselt maha,
tule siia, räägime, puhkust peame,
siis võitlema hakkame alles.»
Davith sõnas: «Ei ma tule!
Miks ajasid sõtta mu vastu
need vaesed ja viletsad mehed?
Kuidas saame nüüd istuda, puhata!
Tule välja, võitlema lähme!»
Tuli juurde Melikhi ema Ismil
ja ütles: «Teelt tuled, väsinud oled.
Astu hobuselt, puhka!
Eks siis tõuse jälle
ja võitlema hakka!»
Ismil väga palus
ja sadulast tulla tahtis Davith,
aga hobu kõrvale kargas
ega tahtnud Davithi lasta.
Melikh oli telgi põrandasse kaevand
saja küünra sügavuse augu,
pannud peale raudse võrgu
ja vaipadega kinni katnud.
Ta tahtis, et sinna astuks Davith
ja võrgu sisse auku langeks.
Davith peteti hobuselt maha.
Hobu solvus ja minema jooksis,
mäetippu kihutas sealt.
Davith augu peale istuma viidi.
Prauhh! Langeski auku Davith.
Augus raudne võrk ja lingud.
Davith lingudesse kukkus
ega pääsenud välja.
Davithi üle langes raudne võrk.

Melikh tõi veskikivid,
ladus võrgule peale ja ütles:
«Kes see oli, kes minuga võitlema tuli?
Hoi-hoi! Davith tuli Sassuunist
Melikhiga võitlema vist!
Tuli pudikeelne Davith Sassuunist,
Msõri Melikhiga võitlema! Hoo!
Nüüd jäägu ta siia, kuni pehkivad luud!».
Jõudis õhtu, Melikh heitis maha ja magas.
Davith jäi sinna auku.
Davith las jääb auku,
aga kellest räägime vahepeal meie?
Eks me räägi Häälekast Hovanist.

15

Öösi und nägi Häälekas Hovan:
Säras Msõri täht,
Sassuuni täht aga tuhmus.
Hovan sellest õnnetust aimas ja ütles:
«Naine, ärka ja tõuse!
Nägin unes, et Msõri täht säras,
Sassuuni täht aga tuhmus.
Ja meie juurest on ära Davith!»
Sarje talle vastu:
«Ärgu kestku su koda!
Kas iseendale magad
ja und teistele näed?»
Taas uinus Häälekas Hovan
ja veel nägi und.
Väga hele oli Msõri täht,
Sassuuni täht aga tuhmus ja kustumas oli.
Hovan ärkas unest ja ütles:
«Sa tõuse kärmesti, naine!
Nägin unes: väga hele oli Msõri täht,
Sassuuni täht aga kustumas oli.»
Sarje sõnas: «Mingu puruks su koda!
Miks ei maga sa, mees?
Ja mindki magada ei lase.»
Veel kord siis uinus Häälekas Hovan,
veel kord nägi und,
et tuli Msõri täht
ja neelas Sassuuni tähe.
Ta ütles: «Tõuse üles, naine!
Tapetud on Davith!»
Sarje sõnas vastu:
«Miks ei maga sa, mees!
Kes teab, mis naise kaisus Davith,
kes teab, kus ta pidu peab.»
Pani pahaks Häälekas Hovan,
lõi jalaga naist.
Naine tõusis ja süütas lambi.
Siis ütles Häälekas Hovan:
«Minu sõjarüü too!»
Naine sõjarüü tõi ja Häälekas Hovan
seitse pühvlinahka mässis ümber,
seitsme pühvli ketid mässis ümber,
et kisast lõhki ei läheks.
Pani relvad ja soomuse ümber,
tegi talliukse lahti.
Lõi valgele hobule kämblaga selga,
valge hobu vajus kõhuli maha.
Hovan küsis: «Valge hobu,
mis ajaks mu viid Davithi tandrile?»
Hobu kostis: «Lõunaks.»
Sõnas Häälekas Hovan:
«Olgu mürgiks sulle toit, mida saad!
Näen lõunal Davithi hauda või laipa.»
Läks Hovan, lõi kämblaga kõrvile selga,
ka kõrb vajus kõhuli maha.
Sõnas Häälekas Hovan: «Oh kõrb,
mis ajaks mu viid Davithi tandrile?»
Hobu kostis: «Enne koitu.»
Sõnas Häälekas Hovan:
«Ärgu kasuks tulgu hool, mida said!
Mis koiduks Davithist on järel?»
Siis läks, lõi kämblaga mustale selga.
Ei vajunud kõhuli must.
Suudles hobusel pead Häälekas Hovan
ja küsis: «Oh must,
mis ajaks mu viid Davithi tandrile?»
Hobu vastas ja ütles:
«Kui suudad püsida seljas,
pane jalusesse jalg,
ja enne kui teise jõuad panna,
su viin Davithi tandrile.»
Hovan musta hobu selga hüppas,
pani jalusesse ühe jala,
sel ajal kui teist jalga panema pööras —
see tuline must
juba jõudis Lerra mäele.
Khurkik Džalali nägi Häälekat Hovani,
läks hirnudes juurde.
Hovan ehmus ära ja ütles:
«Davith on tapetud, hobu põgenes siia!»
Siis hõikas Häälekas Hovan.
Hüüd mägedes-kurudes kajas.

Ta hõikas: «Davith, kus oled?
Pea meeles Maruthi Püha Neitsit,
pea meeles Sõjaristi
oma paremal käel
ja rabele välja!»

Nii hüüdis.
Hovani hääl jõudis Davithi kõrvu.
Ta ütles: «Ohoo!
Mu onu on tulnud
ja kutsub mind!
Maruthi Püha Neitsi nimel,
Sõjaristi nimel mu paremal käel!»
Nii ta hõikas ja rabeles lahti.
Raudlingud ja ketid lendasid üles,
veskikividki kildudeks raksas,
iga tükk tappis nelikümmend meest.
Davith augu servale hüppas
ja ütles nii:
«Msõri Melikh, jäta pettus ja sohk!
Homme hommikul võitleme meeste kombel.»
Ei söandanud Msõri Melikh
talle juurde minna enam.
Oma hoost Davith otsima läks.
Hüüdis Häälekas Hovan: «Tule siia, Davith!»
Hääle järgi Davith leidis lelle,
kuid hobu pani pahaks ja ligi ei andnud.
Davith läks ja meelitas hobust,
ja hobu tuli juurde.
Davith sadulasse istus ja ütles:
«Sina lell, mine linna,
mina taplema lähen . . .»

16

Ta sõitis Msõri Melikhi juurde
ja lausus nii:
«Msõri Melikh, ühe korra mu petsid ära,
mis nüüd sul on nõuks?»
Melikh nägi: käe
Davith pani sõjanuiale.
Hirmuvärinal kostis:
«Davith, kullake, tule ja istu!»
Davith sõnas: «Ei, ma võitlema tulin!»
Msõri Melikh andis käsu.
Parim hobu talle toodi,
rüü ja relvad seati ümber.
Ta hobule istus ja tandrile tuli.
Nad edasi-tagasi sõitsid.
Msõri Melikh sõnas siis:
«Davith, kas võitleme jõudumööda
või lööme kordamööda?»
Davith kostis: «Nii nagu tahad.»
Msõri Melikh sõnas siis:
«Ma tahan, et kordamööda lööme.
Kolm korda lööb üks,
kolm korda lööb teine.
Kes esimeseks lööb?»
Davith sõnas: «Enne löö sina,
sina oled ju vanem.
Siis hobuselt astus Davith,
läks väljale, seisis seal,
sõnas: «Msõri Melikh, eks löö oma hoobid!»
Msõri Melikh võttis nuia,
ajas hoost, Farkenini sõitis,
kolm päevateed eemale läks,
pööras hobuse tagasi, tormas kui välk
Davithi peale.
Davithi pihta lõi nuiaga hoobi.
Nii kui ulub koer,
nõnda vihises rebenev maa.
Nagu neljakümne pühvlipaari künnist
oli lõhki rebitud maa.
Tolm ja somp varjas taeva ja maa.
Terve öö ja päev püsis õhus.
Melikh hüüdis: «Põrmust tulid, Davith,
tegin põrmuks su jälle!»
Davith sõnas: «Veel olen elus Melikh!
Lõid esimese korra.
Löö teine kord veel!»
Melikh sõnas: «Oh sina kodutu hulgus!
Hoovõtt oli lühike seekord!
Ei olnud mul õiget hoogu!»
Nii ta ütles ja kannustas uuesti hoost.

Nüüd jõudis Diarbekhirini välja,
Davithi poole sealt ajas,
tuli tagasi, heitis nuia.
Lõvi möirgega rebenes maa,
nagu paduvihm purustas maa,
tolm ja somp kattis taeva ja maa
ja päikese palge.
Kaks päeva ja ööd
tolm seisis Davithi kohal.
Melikh küsis nüüd:
«Davith, kas oled veel elus?
Tulid põrmust, tegin põrmuks su jälle!»

Davith aga kostis ja ütles:
«Melikh, veel olen elus!
Teine kord oli see,
löö üks kord veel.»
«Oi, oi!» siis ohkas Melikh.
«Oli lühike hobuse hoog,
ei õiget hoogu saand sisse.»
Taas pöördus Melikh ja tagasi läks,
ajas, jõudis Msõri linna.
Msõrist hoogu võtma hakkas,
Davithi kohale jõudis,
Davithi pihta nuiaga lõi.
Nagu müriseb kevadine äike,
nii rebenes mürinal maa!
Nagu maavärin käinud oleks üle,
nii rebenes maa.
Tolm ja somp varjas taeva ja maa
ja päikese pale kustus.
Kolm päeva, kolm ööd
see tolm varjas taevast.
Melikh sõnas: «Nüüd on surnud Davith!
Põrmust tuli, sai jälle põrmuks.»
Kui tolm ja somp maha langesid taas,
Davith ja hobu seisid oma kohal.

Davith sõnas: «Melikh,
nüüd lõid oma hoobid.
On minu käes järg.»
Melikh sõnas vastu:
«Hei, hei, sa kodutu hulgus!
Lase veel korra lähen!»
«Ei, ei! Kuhu sa lähed?
Nüüd minu käes järg.
Kas valitseb maailma seadus või jõud?»
Melikhi ema siis ütles:
«Davith, Melikh on su vend,
ära ole siis õel tema vastu!»
«Ei, ema, ma pole õel tema vastu.
Kolm korda Melikhi löön.»
Melikh aga sõnas: «Sind palun,
seitse tundi anna veel aega,
las telgi all puhkan,
siis tule ja löö!»
Davith sõnas: «Mine pikuta siis!
Ainult ütle, Melikh,
mis relvaga hakkan sind lööma,
kas mõõga võtan või nuia?»
Melikh aga mõtles nii:
«Jumal, kui ta selle nuiaga lööb,
ei sellele vastu pane keegi!»
Ta ütles: «Löö mõõgaga mind.»

17

Melikh läks telki ja ütles:
«Kolm korda Davithi lõin,
Davithiga midagi ei juhtund!
Nüüd tuleb ta siia, lööb mind.»
Andis nõu Melikhi ema:
«Mine peitu sellesse auku.»
Melikh läks auku.
Talle laoti nelikümmend pühvlinahka peale,
lisaks nelikümmend veskikivi veel.
Kivid vaibaga kaeti.
Melikh istus augus ja rahulikult mõtles:
«Nüüd on Davithi kord.»
Davith aga teadis, mis tegi Melikh.
Tuli, veskikive vaatas,
mis vaiba all augusuul kuhjas.
Davith ju teadis: nii suur ei saa olla Melikh.
Ja kuigi Melikhi ema seal seisis,
Davith siiski ei öelnud:
«Võtke vaip Melikhil pealt,
las ma vaatan!»

Davith Khurkik Džalalile istus,
läks, jõudis Tsovassari,
Välkmõõga tõmbas välja,
pöördus tagasi, ajas Džalalid,
jõudis kohale, tahtis lüüa.
Ismil-emand rinna võttis paljaks,
Davithile jooksis vastu ja ütles:
«Sind rinnaga toitsin, Davith,
minu piima eest kingi mulle see hoop!»
Davith sõnas: «Ema, miks siis,
kui Melikhi hoobid tabasid mind,
ei kordagi öelnud sina:
Melikh, kingi mulle see hoop?»
Davith lasi mõõga alla,
seda viibutas ette ja taha,
tõstis huulile siis ja suudles,
vastu laupa pani ja ütles: «Memm,
see hoop olgu sinu!»

Taas pöördus Davith ja läks,
ajas hoost, tuli ligi, et lüüa.

Melikhi õde talle vastu jooksis ja ütles:
«Kui olid veel väike, Davith,
ma hellitasin, hoidsin ja mängitasin sind,
see hoop kingi mulle!»
Davith mõõga lasi alla,
seda viibutas ette ja taha,
tõstis huulile siis ja suudles,
vastu laupa pani ja ütles:
«See hoop olgu sinu!
On jäänud üks hoop, üks lööja, üks Jumal!
Kas tapan Melikhi või elama jääb?»

Davith taas tagasi pöördus,
Sassuuni mägedeni jõudis,
Melikhi poole kihutas sealt.
Kui augusuu äärde oli jõudmas,
Ismil oma kaaskonna naisi,
piigasid, neitseid,
mängijaid, tantsijaid käskis:
«Kähku mängige šavaari,
kähku puhuge pasunat,
kähku lööge trummi,
kähku võtke kätte khafkiir!
Hästi kärmesti laulge ja tantsige!
Kui tuleb poissmees Davith,
teid vaatab, siis hoop saab nõrk,
Melikhi ei tapa.»

Siis tüdrukud tõusid,
šavaarid mängisid,
pasunad puhusid,
trummid lõid
ja piigad tantsisid,
kuid juba teadis Davith:
«Seda teevad nad minu pärast,
mul segi tahavad ajada pea.»
Siis hüüdis Davith:
«Maruthi Püha Neitsi nimel!
Sõjaristi nimel mu paremal käel!»
Tõstis käe, Välkmõõgaga lõi.

Lõi pooleks nelikümmend veskikivi,
lõi pooleks nelikümmend pühvlinahka,
lõi pooleks koletise Msõri Melikhi.
Lõi mõõk läbi jalgade vahelt
ja veel seitse sülda maassegi läks,
musta veeni ulatus välja.
Kui ingel poleks tiivaga katnud seda vett,
see tõusnud oleks ja uputand ilma.

Msõri Melikh hõikas august:
«Hei, Davith, ma siin olen veel!
Sa veel kord löö!»
Davith sõnas: «Raputa ennast!»
Melikh siis raputas ennast:
üks pool vajus ühele poole,
teine teisele poole,
Nii kärvas Msõri Melikh.

18

Davith sõnas: «Ema,
võta ära vaip, las vaatan Melikhi.»
Nad kostsid: «Sina mine ära,
meie ise tõstame katte!»
Davith ajas hoost, sõitis juurde.
Ta sirutas käe, võttis vaiba.
Nägi: nelikümmend veskikivi
olid mõõgaga puruks löödud.
Ta sirutas käe, kivid tõstis ja eemale heitis.
Nägi: nelikümmend pühvlinahka,
olid tükkideks lõigatud kõik.
Augu kohale kummardus Melikhi ema
ja hüüdis: «Melikh, Melikh, Melikh!»
Melikh ei häält teinud enam.
Melikhi ema ja õde seal seisid
ja nutsid ta kohal.
Siis Melikhi ema
Davithi poole pöördus ja ütles:
«Davith, sa tapsid Msõri Melikhi.
Pole viga, sinagi oled mu poeg!
Tule võta ta naine,
Msõri kuningriik jääb sulle,
Sassuun juba ongi sinu.»
Davith ütles vastu:
«Olen sündimisest saadik olnud karske,
oma puhast ihu ebapuhtaga ei sega.
Kui tahad, siis tule,
enda juurde su võtan Sassuuni.»
Ismil Davithile kostis:
«Davith, ei ma tule Sassuuni!»
Davith vastas: «Kui sa Sassuuni ei tule,
jätan sulle Msõri, ela seal!»

Kõik sõdurid õnnistasid Davithi,
kuid raske oli uskuda neil,
et tapetud on Melikh.
«Davith,» ütlesid nad.

«Me sureme su eest!
Kuhu lähed, olgu sinuga Jumal!
Andku alati Jumal sulle õnne!
Andku Jumal sulle tervist!
Jumal taevasse lasku su isa ja ema!»
Ismil oma väega läks Msõri
ja teised kuningad, pealikud, väed
nelja ilmakaare poole.
Igal pool nad rääkisid ikka
Davithi vaprast teost ja ütlesid nii:
«Isa tõotuse täitis Davith,
Msõri Melikhi tappis,
Sassuuni tegi priiks.»

19

Oma tandril sai teada Thoross,
et Msõri Melikhi tappis Davith.
Ta tapluse jättis,
Davithi juurde tuli.
Davith pööras ümber Khurkik Džalali,
ja pöörasid ümber ratsud
ka onu Thoross
ja ta kolmkümmend kaheksa vägilast.
Nad tulid Sassuuni tagasi kõik.
Mis kaasa tõid sellest sõjast?
Ei midagi toonud!
Sõjasaagiks toodi paar härgi,
kes ikkes olid kaariku ees.
Kõik astusid selle järel.
Msõri Melikhi kõrvad
piigi otsa pistis Davith,
pani kaariku peale, tõi vedades kohale.
Sassuuni linna tõi,
Vergole kingiks.

Mis vahepeal juhtus Sassuunis?
Kui jõudis Sassuuni tagasi Hovan —
Hovan ju nägi neid vägesid
ja kõiki neid telke —,
siis ütles Sassuuni rahvale ta:
«Nii palju on telke, nii palju on väge!»
Rahvas kaebas: «Oh häda, oh häda!
Oh häda, nad tapavad Davithi!
Ja vangi viivad me naised, piigad ja lapsed!
Oh häda! Oh häda!
Oh Issand, tule appi meile!»
Siis linlased panid
mäetippu valvurid vaatama teed,
kas tuleb Davith või vägi.
Ja et linnarahvale saadetaks sõna,
kui palju tuleb mehi,
et linlased teaksid end valmis seada.
Nägid valvurid äkki:
üks ratsanik teiste ees tuleb
ja kolmkümmend üheksa ratsurit järel.
Jooksid valvurid ütlema linna:
«Tuleb ratsureid, üks neist on ees.
See vist ongi Davith.»
Hovanile öeldi: «Tuleb Davith!»
Läks Davithile vastu Hovan,
läksid linlased kõik:
mehed, naised, taadid, eided ja lapsed.
Läksid kõik Davithile vastu.

Davith siis vaatas ja nägi:
terve vägi tuleb vastu.
Ise mõtles: «Heldus, mis vägi see on?
Kui palju veel vaenlasi tuleb mu peale?»
Davith ajas hoost ja ütles:
«Hobu, mine, mis Jumal annab, see tuleb!»
Ajas hoost, jõudis ligi ja nägi:
Hovan oli kõige ees.
Nägi poisse ja tüdrukuid, külade rahvast.
Ta hüüdis: «Kas sinagi tuled, lell,
minu vastu võitlema nüüd?»
Lell kostis: «Davith,
tulin rõõmu tundma su üle!
Me Jumalale anname au,
et tervelt tagasi oled.»
Davith küsis: «Miks tulnud need naised?»
Lell kostis: «Davith,
sestpeale kui läksid meilt ära,
nad vaesed muudkui nutsid
ja Jumalat palusid, kartsid,
et Msõri Melikh su tapab.
Araablased tapavad mehed
ja vangi viivad naised.
Kui kuulsid, et tuled,
olid kõik väga rõõmsad.
Sinu pärast on vanad ja noored siin.»
«Minge koju tagasi nüüd,» ütles Davith.
«Melikhi ma tapsin, minge rahuga koju!»
Siis Davithi lell
Davithil suudles pead,
higi pühkis ja ütles:
«Enam karta meil midagi pole!»
Sassuunlased läksid rahuga koju.

Aga lell, jõudnud koju,
ära vahetas Davithil verised riided,
suure auga ta istuma pani,
pesi puhtaks Khurkik Džalali,
viis latrisse, kinni köitis.

Davith kohale istus,
ütles: «Andke karikas viina!»
Jõi viina ja pikali heitis,
kolm ööd ja kolm päeva magas.
Kui kolm ööpäeva said mööda,
tuli põllulapi-eit tema juurde
ja ütles: «Tere tulemast, Davith!
Tere tulemast, Davith!»
«Tere jumalime, eit!»
Eit lausus: «Kas mäletad veel,
kuidas kronuga sõitsid, vööl roostes mõõk?
Nüüd nägid, kui raske
Melikhiga võidelda on.»
Davith sõnas: «Aitüma, eit!
Tule hakka mulle emaks, mul ema ei ole!»
«Eks ma olegi juba su ema, Davith,»
kostis eit.
«Nüüd lähen oma koju,
kui sul vaja, tule ütle,
küll nõu sulle annan.
Ära küsida karda, Davith!
Kasva, kosu ja õitsele puhke!
Olid nooruke seni, said suureks nüüd,
ära siia enam istuma jää,
mine ütle Hovanile seda:
tee korda mu isa kambrid,
lähen elan oma isa kojas!
Jää terveks, Davith!»

Läks, Hovanile ütles Davith:
«Isa kambrid tee lahti,
lähen elan oma isa kojas!»
«Jah,» kostis Hovan. «Ma kohe teen lahti.
Seni kustunud oli Sassuuni lamp,
nüüd süttis põlema taas.
Miks ei peaks ma avama kambreid?
Mind rõõmsaks teevad su teod.
Olid vapper!
Mul on tunne, et kogu maailm on minu!
Mind rõõmsaks teeb su jutt
ja ma naeran!»

DAVITH JA HANDUTH

DAVITHI NAISEVÕTT

1

Kui Davith polnud sõjas veel käinud,
ta orvupoisike oli,
ei keegi ta eest pidand õiget hoolt.
Kui ta sõjast tuli, oli saanud temast mees.
Kes nägi ta ilusaid silmi,
ta jumekat nägu,
ta kaunist suud ja nina,
see kaotas pea.

Ükskord, kui magas Häälekas Hovan,
tema naine tõusis voodist
ja salaja küpsetas magusat leiba,
tappis kana ja praadis,
võttis mett ja võid,
võttis seitsmeaastast viina.
Pani selga oma kaunimad riided,
oma laugusid värvis,
tõmbas kiharad räti alt välja,
pani jalga ilusad kingad.
Võttis söögi ja joogi, süütas küünla,
Davithi ukse taha tuli.
Davith aga magas, uks oli kinni.
Naine ütles: «Davith, tõuse, ava uks!»
Davith aga küsis:
«Kes sa oled, et ma ukse avama pean?»
Naine kostis: «Sinu lelle Hovani naine.»
Davith tõusis, avas ukse,
Hovani naine tuli tuppa ja istus.
Ise ütles: «Davith, sind igatsen ammu.
Ei jõudnud paremaid toitusid teha,
mis käepärast oli, seda tõin.»
Tegi lahti, mis tõi, pani ette,
pani kannu viina ja karika veel,
Davithi ette pani kõik.
Mis mõtles Davith?
«Mul ema ei ole, ta mulle on emaks.»
Väga tänulik oli ja ütles:
«Sa mulle oled ema eest.
Seda nägin täna, kui tulid mu juurde.»
Hovani naine Davithile ütles:
«Ma suren su eest, Davith!
Nii vaprat kui sina
Sassuunis pole olnud ega tule!»
Davith sõi toitu, jõi granaadiviina,
oo, seitsmeaastast viina!
Davith jõi palju ja ütles: «Joon!
Täna austab mind lellenaine!»
Jõi kõvasti, purju jäi,
pani padjale pea ja uinus.
Enam ajada juttu ei jõudnud.

Hovani naine aga suudles Davithi nägu,
suudles otsaesist ja vaatas.
Davith magas ega midagi tundnud.
Siis tõusis ja koju läks.
Hovan magas ikka.

Terve nädala naine nii käis ja käis.
Kord mõtles ja endale ütles:
«Miks viin seda seitsmeaastast viina?
Davith joob, heidab maha ja magab.
Temast midagi pole mul rõõmu.»
Sel päeval üheaastast viina viis,
ja pealegi vähe.
Ise tuppa astus,
Davithi ette pani.
Davith sõi toitu, jõi viina,
viin enam pähe ei löönud,
ta magama ei jäänud.
Hovani naine Davithile sülle istus,
käed kallistuseks sirutas kaela ümber.
Davithile tahtis anda suud.

Davith pani pahaks, ei lasknud.
Ta ütles: «Oled mulle ema!
Mine istu sinna ja ajame juttu.»
Kostis naine: «Ütle, Davith, mismoodi
ma olen sulle ema?
Olen võõra tütar,
su lellele mehele läksin.»
Davith sõnas: «Lellenaine või ema,
lellenaine on mulle ema,
ta mulle nagu päikese valgus.»
Hovani naine vastu:
«Davith, sa ei tea, olen võõra tütar!
Nii kaua su lelle kaisus olen olnud,
nüüd teda enam ei taha, tahan sind!»
Davith jäi mõtlema:
«Kui löön, löön ta maha,
lell kaebama hakkab,
et tappis ta naise Davith!
Kui ei löö, see naine ei jäta mind rahu.»
«Lellenaine,» ütles Davith.
«Tõuse, mine! Ma homseni magan.
Sulle midagi ütlen homme.»
Naist pettis, minema saatis.

Vara hommikul tõusis Davith,
läks lättele, pesi,
istus ja mõtles.
Nägi eite, kes sinna oli tulnud.
Hüüdis: «Eit, tule siia!»
viipas käega, ja tuligi eit.
Hovani naise teod
ta eidele rääkis täpselt.
Ütles: «Eit, ta mulle on ema eest,
ma sellest räägin!»
Davithile kostis eit ja ütles:
«Seda naist ei süüdista ma!
Sel ajal olid väike,
nüüd kahekümnene oled.
Oled poissmeheks jäänd,
kes sind näeb, kaotab aru,
tahab tulla ja olla su käte vahel.»
«Oh eit, mis tegema pean?»
küsis nõu Davith. Eit vastas:
«Mine võta naine,
et naised ei vaevaks sind enam.
Kes vaatab su peale,
sel aru kaob peast.»

Sellest aasta läks mööda,
siis ütles Häälekas Hovan:
«Melikhi käest meid päästsid, Davith,
ma lähen ja toon sulle naise.»

Läks, kosis Davithile Tšõmškik Sulthani.
Tšõmškik oli kaunis ja üllast soost
ja mehele minemata veel.

Tšõmškik Sulthan ja Davith
kihlasõrmuseid vahetasid siis.

2

Kui Msõri Melikhist Davith sai võitu,
kostis kuuldus Kaputkoghi.
Kaputkoghis oli kuningaks Vatšo-Mardžo,
temal tütar Handuth-hanum.
Davith oli vapper ja ilus mees,
oli ilus ja vapper Handuthki.
Kogu maailm teadis ta ilu.
Kuulis kuningas Šapuh tema ilust,
saatis saadiku, palus Handuthi naiseks.
Teised vaprad mehed, nelikümmend tükki,
olid kindlad oma jõus,
Handuthi olid tulnud tahtma.
Nad sõid ja jõid ja lootsid,
ehk meeldib keegi neist
ja Handuth selle endale valib.
Kui kuulis Davithist Handuth,
ta endale ütles:
«Kui keegi on minu, siis on see Davith,
ei keegi muu kui ainult Davith!
Mis teised mehed ta kõrval on väärt!»

Ühel päeval Handuth oli aknal,
nägi kolme laulikut teel,
need kutsus sisse ja ütles:
«Tulge, laulikud, korraks siia!»
Ta laulikuilt küsis:
«Kui palju te, laulikud, teenite päevas?»
Nad kostsid: «Hanum, meil on lauliku amet,
kust teame öelda!
Mõnel päeval saame rohkem,
mõnel vähem.
Ühel päeval ehk hõbeda saame,
teisel päeval ehk kaks.»
Handuth sõnas: «Laulikud, võtke

ja minge Sassuuni!
Kuni lähete ja tagasi tulete,
igaühele maksan hõbeda päevas.»
Juba laulikud ladusalt-lahkelt
on teel Sassuuni poole.
Handuth hõikas: «Kuhu te, laulikud, lähete?»
Ja laulikud vastu: «Hanum, eks sa öelnud:
Sassuuni minge
ja tagasi tulge!»
Hanum kostis: «Jumal löögu puruks te koda!
Teid saadan Sassuuni asja pärast,
ega tühjalt te minema-tulema pea!»
Siis laulikud küsisid talt:
«Hanum, mis sa käsid?»
Ja vastas neile Handuth:
«Te, laulikud, minge Sassuuni,
seal küsige, kus on Davithi kamber,
minge istuge sinna!
Mind kiitke Davithile nii,
et tuleks Davith ja kosiks mind.
Kui meeldin talle, siis meeldin,
kui ei,
siis löögu või peaga vastu kivi,
siis löögu või näoga vastu müüri,
pole mulle teda rohkem vaja!»

Siis laulikud tõusid ja läksid
Sassuuni poole teele.
Sassuuni linna jõudsid
ja nägid: tänaval mängivad poisid.
Nad poistelt küsisid siis:
«Kus siin on Davithi maja?»
Poisid vastasid neile:
«Me viime Davithi kambrisse teid.»
Kui poisid olid tulnud ligi,
nägid laulikuil käes nagu keppe
ja keppide peal nagu konkse.
Nad tükkisid katsuma neid:
võtsid saazidest kinni
ja pärisid ise: «Mis kepid need on?»
Ühe käsi puutus saazi keelt,
mis helatas korra.
«Oi!» imestas poistejõuk,
tuli laulikute ümber,
tahtis võtta neil saazid käest.
Poisid ütlesid nii:
«Näe, keppidest hääl tuli välja!
Vaja vaadata, mis neil sees!»
Thoross seda nägi, tuli juurde
ja poistega pragama hakkas:
«Sassuuni hullud,» ütles ta neile.
«Nad on laulikud, need on saazid,
mahe hääl tuleb neist,
kas te enne pole näinud säärast asja?
Tulge kõik minu juurde,
las mängivad saazi ja laulavad siis,
meie kuulame neid.»
Thoross viis laulikud koju,
lasi tuua toitu ja laulikud sõid.
Ta ütles: «Nüüd mängige veidi,
küll tasume jõudumööda,
siis koju võite minna.»
Aga laulikud ütlesid: «Tulime siia
Handuth-hanumi Davithile kiitma.»
Thoross sõnas: «Mina olen Davith.
Ma kuulan. Kiitke mulle.»
Ja laulikud kätte võtsid saazid,
keeli keerasid, seadsid häälde
ja hakkasid kiitma Handuth-hanumi.
Kui nad kiitmise lõpetasid,
küsis onu Thoross ja ütles:
«Kus on teie kiidetud Handuth?»
Ja laulikud vastu: «Kaputkoghis,
ta isa on kuningas Vatšo-Mardžo.»
Onu pöördus ja poistele ütles:
«Neid laulikuid pekske,
nad siia tulid petma!
Meie hirve südant purustama tulid!»
Thoross kohe taipas:
Handuth on laulikud saatnud,
et temast kuuleks Davith,
teda kosima läheks.
Poisid laulikuid peksid ja saazid lõid puruks.
Ja laulikud jooksid pakku.

3

Nad allamäge läksid linnast,
jäid seisma enne silda,
maha istusid, arutasid nii:
«Võib-olla meie ei teinud
Handuthi õpetust mööda,
et löödi ja peksti meid?»
«Ei vend, meid nii Handuth õpetas just.
Aga nemad on hullud vist,
et peksid ja lõid.»

Kui laulikud rääkisid nii,
Avagi mäelt tuli alla Davith.
Ta koju minemas oli,
jahisaaki õlal kandis.
Oli õhtu, Davith peatus sillal
ja laulikute juttu kuulis.
Davith läks juurde ja päris:
«Mis teil südamel on?»
Ja laulikud kostsid:
«Me tulime Sassuuni,
Davithile kiitma Handuthi.
Davith aga hullud Sassuuni poisid
me kallale ässitas hoopis.
Nad puruks lõid meie saazid,
meid peksti ja linnast aeti.
Meie ainuke vara olid saazid.»
Davith ütles: «Laulikud, kuulge!
Mina ise olen Davith,
see mees oli ainult mu onu.
Sähke, võtke raha,
minge parandage saazid,
kuldkeeled laske neile panna,
tulge ülistage mulle Handuth-hanumi!»

Siis laulikud läksid ja parandasid saazid,
Davithi kambri tulid,
kolm laulikut ükshaaval laulis,
igaüks ühe korra kiitis Handuthi.

Valge parraga laulik kõigepealt
võttis kätte saazi ja häälde seadis,
ta kiitis Handuth-hanumi sel moel:

«Laulan, ülistan Davithile Handuth-hanumi!
Ta kuju on kui pilliroog!
Laulan, ülistan Davithile Handuth-hanumi!
Ta süda on suur kui Džalali jooksuväli!
Laulan, ülistan Davithile Handuth-hanumi!
Temal avaneb suu kui mesine läte!
Laulan, ülistan Davithile Handuth-hanumi!
Tema säravad hambad kui pärlitest kee!
Laulan, ülistan Davithile Handuth-hanumi!
Tema tumedad silmad kui viinakarikad!
Laulan, ülistan Davithile Handuth-hanumi!»

Tema järel musta parraga laulik
võttis kätte saazi ja häälde seadis,
ta kiitis Handuth-hanumi sel moel:

«Ma vaatan Handuth-hanumi,
kui sulega joonitud on tema liikmed.
Jah tõesti, kui sulega joonitud!
Ma vaatan ta küüsi, mis kui viiliga silutud.
Jah tõesti, kui viiliga silutud!
Ma vaatan ta juukseid — nelikümmend palmikut.
Jah tõesti, nelikümmend palmikut!
Ma vaatan ta kuju, mis linnatorni sarnane!
Jah tõesti, linnatorni sarnane!
Ma vaatan — ta jume kui granaadiviin!
Jah tõesti, kui granaadiviin!
Ma vaatan ta rindade paari,
mis magusamad on Aleppo suhkrust.
Jah tõesti, magusamad Aleppo suhkrust!»

Siis kolmandaks noor laulik
võttis kätte saazi, häälde seadis,
ta kiitis Handuth-hanumi sel moel:

«Tema keha kasv, ma ütlen,
on nelikümmend küünart!
Lgoo! Ja veel üks mõõt!
Tema silmaripsmed, ma ütlen,
kure tiibade pikkused!
Lgoo! Ja veel üks mõõt!
Tema südame laius, ma ütlen,
on seitse küünart!
Lgoo! Ja veel üks mõõt!
Tema ihu on valge, ma ütlen,
kui äsja sadanud lumi!
Lgoo! Ja valgem veel!
Tema naha õrnus, ma ütlen,
kui puuvillahelvete õrnus!
Lgoo! Ja õrnem veel!»

Kui kuulis ülistuslaulu Davith,
mida laulikud kolmesti laulsid,
ta võttis saazi, seadis häälde ja laulis:

«Oh laulikud, tere tulemast teile!
Mu süda oli tänini rõõsk kui piim,
teie laapi panite, ja kokku ta läks!
Oli kindel mu süda kui Sassuuni kants,
teie võtsite kangi ja murdsite müüri!
Oli puhas mu süda kui sügisel jõgi,
kui kevadetulv mind segi lõite!
Teid, laulikud, kuuldes ma sulasin kokku!
Handuth-hanumile võitsite mind!»

Kui lõpetas laulu Davith,
pani saazi ta maha ja küsis:
«Mulle öelge, laulikud, kus ta on,
teie kiidetud Handuth-hanum?»
«Kaputkoghis ta on, Vatšo-Mardžo tütar.»
Davith sõnas: «Laulikud, minge ja öelge,
et lausus Davith:
kuus päeva oota,
olen seitsmendal päeval sul külas!
Tšažvanis keskhommikut söön,
Bandumahis olen lõunaks,
jõuan õhtuks armsa hanumi juurde.»
Mitu hõbedat laulikuile andis.
«Minge rahuga!» ütles neid saates.
Lõid laulikud saazi keeltele veel:
krõmm-krõmm,
siis tõusid ja läksid teele.

Davithki läks koju,
lellenaisele ütles:
«Mu riided pese, ma teele lähen!»
Pöördus onu poole ja ütles:
«Ei ma võta Tšõmškik Sulthani,
lähen tooma Handuth-hanumi.»
Onu vastu: «Davith, seitse aastat juba
on nelikümmend vägimeest
tema ukse ees ootel.
Aga sina ta akna alla mine!
Kui annab märgi, siis mine,
kui ei, tagasi tule.»

Läksid laulikud, jõudsid Kaputkoghi.
Handuth-hanum istus aknal.
Kui nägi neid, kohe küsis:
«Mu laulikud, Sassuunis käidud?»
Nad kostsid: «Nagu käskisid, hanum!
Jumal puruks löögu nende koda!
Nad hullud on kõik!
Me läksime Davithi tuppa,
et ülistada sind.
Meid kinni võeti ja peksti,
meie saazid löödi puruks.
Me linnast jooksime välja.
Andku Jumal Davithile pikka iga:
meie saazid ta parandas, ütles:
te minge, Handuthile öelge,
et oodaku kuus päeva,
olen seitsmendal päeval tal külas.
Tšažvanis keskhommikut söön,
Bandumahis olen lõunaks,
jõuan õhtuks armsa hanumi juurde.»

Handuth luges laulikuile raha,
iga päeva eest, mis nad käinud
oma edasi-tagasi teel.
Siis laulikud tõusid, läksid taas oma teed.

4

Nagu lubanud oli Davith,
kuue päeva pärast ta läks oma tuppa,
avas kirstu, võttis riided,
Välkmõõga sidus vööle,
tõi välja Khurkik Džalali,
talle rauad pani suhu ja sadula selga,
ise ratsule istus ja teele asus.
Sassuunist Tšažvani
on seitsme päeva tee,
Tšažvanist Bandumahi sillani
on seitsme päeva tee.
Bandumahi sillast Kaputkoghi
on seitsme päeva tee.
Davith ajas hoost,
keskhommikuks jõudis Tšažvani,
Bandumahi sillale lõunaks,
nägi Gortsuthi atru:
sealt mehed olid põldu kündmas.
Seitse atra oli neil.
Maha istusid kündjad sööma.
Tuli ja ütles Davith:
«Jumal appi, teile jõudu, kündjad!»
«Jumalime!» vastasid nad.
«Vend rändur, tere tulemast siia!
Istu maha, kinnita keha!»
Davith ütles: «Ei, ma lähen,
las söövad te lapsed.
Kui mina söön, ei neile midagi jää.»
Ja kündjad vastu:
«Eks ader toida maailma!»
Siis põllu serval sadulast tuli Davith,
võttis rauad hobusel suust
ja hobu jäi sinna.
Läks istus,
selja toetas kaariku ratta vastu.
Suure nõuga toodi pilaffi,
Davithile ette pandi.
Ta kahest leivast ühe suutäie tegi,

viis leiba keeras kokku
ja nõu sõi tühjaks.
Meeste seitsme päeva moon
Davithile ette pandi.
Seitsme kündja moona
sõi ära Davith,
ei raasugi järele jäänud.
Tõusis püsti ja minema hakkas.
Üksteisele ütlesid kündjad:
«Mis teha, jääme nälga!
Sõi rändur me nädala moona,
seitse päeva peame siin kündma.
Mis hakkame peale,
pole leivatoojat meil!
Kui koju teatame, öeldakse seal:
lõunaks läksite, leib pole otsas veel!
Kui ütleme: külas käis keegi,
ei usuta seda!
Kui ütleme: pühvel sõi ära,
ei usuta jälle!»
Seda kuulis Davith ja ütles:
«Mis vaja teil künda?»
Nad kostsid: «Näe, see põld.»
Ta ütles: «Te istuge veidi,
ma lähen, kuuepäevase künni
teen ühe tunniga ära.»
Nõnda ütles Davith ja tõusis,
seitse atra üksteise järele sidus,
ise hobuse selga istus
ja atru vedas.
Kümme ringi käis ära,
osa põldu juba mustas,
kuid sulased ütlesid:
«Pole sinu see ramm,
see su hobuse ramm!»
Siis sadulast maha tuli Davith,
adraketid võttis pihku,
ise kündis ja lõpetas põllu.
Suud ammuli, vahtisid kündjad
ja ütlesid siis:
«Sassuuni Davithist oleme kuulnud —
võib-olla sa oledki see?»
«See olengi mina,» kostis Davith.
Ja ütlesid kündjad: «Davith,
pole teist nii vaprat veel olnud ega tule!
Ükskõik, kuhu lähed,
ärgu löögu sa jalga vastu kivi,
ärgu saatku Jumal sulle halba päeva!»

Sealt tõusis Davith,
pani rauad ratsule suhu,
ise sadulasse istus ja ajas.
«Kaputkogh, kus oled? Su juurde tulen!»

Davithi viis tee
Tšõmškik Sulthani akna alt läbi.
Tšõmškik Sulthan teda nägi,
tuli teele vastu ja ütles:
«Tule täna minule külla, Davith!»
Davith kostis: «Ei tohi ma viibida teel!»
Tšõmškik Davithile vastas:
«Ma tean, sa lähed Handuthi pärast.
Mu väikest sõrme Handuth pole väärt!»
Tšõmškik Davithi pettis endale koju,
nad sõid ja jõid ja magama heitsid.

Hommikul aga Davith
juba kahetses tegu ja ütles:
«Miks peatusin siin?
Ei minu soost mees poleks tohtinud lasta end petta.

Miks lasin sel naisel end petta?»
Ta tõusis, istus hobuse selga ja ajas.
Tšõmškik Sulthan ütles: «Oota!
Sa tulid, mind petsid ja läksid!»
Davithi vaenlaseks sai.

5

Kuus päeva tuli ja läks.
Aovalgel tõusis Handuth
ja aknale istus,
ta vaatas Davithi teed.
Ja äkki, mida ta nägi?
Seal taeva ja maa vahel midagi sähvib,
seal taeva ja maa vahel kihutab ratsu,
vaevalt-vaevalt nähtav.
Handuth sõnas: «See vist ongi Davith!»
Ta väravavalvurit käskis:
«Gorgiz, mine, värav löö kinni!
Jõuab ratsanik uksele varsti!»
Gorgiz läks, lõi värava kinni.
Sõna alles tal suus,
kui väravas juba oli Davith,
ajas hobuse akna alla.
Handuth-hanum siis vaatas,
Davithi nägi ja rõõmsaks sai,

Davithile viskas rõõmuga õuna.
Davith püüdis hobu seljas õuna
ja samuti rõõmsaks sai.
Ta vaatas Handuthi
ja nägi, et laulikud polnud
veel pooltki öelnud ta ilust.
Ajas väravasse hobu ja nägi:
seisab väravas nuiaga mees.
Davith siis endamisi mõtles:
«Juba emaihust peale
pole kedagi esimeseks teretand ma,
kui teretan teda,
tuleb valu mulle südamesse, tapab,
kui ei tereta teda,
see vägimees minu lööb maha.»
Davith ohkas, hirmuga teretas
ja siis astus sisse.
Gorgiz võttis tervise vastu.
Davith ütles: «Emaihust peale
pole kedagi esimeseks teretand ma.
Täna nägin Gorgizi
ja hirmuga ütlesin tere.»
Gorgiz sõnas vastu:
«Valvan väravat nelikümmend aastat,
pole kelleltki tervitust võtnud vastu.
Täna Davithi nägin,
võtsin hirmuga tervise vastu,
tõepoolest hirmuga võtsin!»
Siis küsis Davith:
«Gorgiz, mis kera sulle kätte on antud?»
Ta sirutas käe, võttis nuia ja viskas,
nui lendab praegugi veel.
Gorgiz küsis: «Davith, miks tulid?»
Kostis Davith: «Handuth-hanumi pärast.
Kuidas näha teda saan?»
Gorgiz sõnas: «Reedeti Handuth-hanum
oma neljakümne näitsikuga koos
läheb kõndima iluaeda.
Täna reede on, mine sinna, siis näed.»
Gorgiz tuli juurde ja küsis:
«Kui võtad Handuth-hanumi,
kas mind peiupoisiks võtad?»
Davith sõnas: «Võtan küll!
Siis mina olen peigmees Davith
ja sina peiupoiss Gorgiz.»

Siis tõusis Davith ja läks,
ajas ratsu Handuthi iluaeda,
lasi hobuse rooside-müntide vahele sööma,
ise igavese tiigi äärde heitis.
Kui päikene soojasti paistma hakkas,
Handuth ja nelikümmend näitsikut tulid.
Handuth nägi hobust iluaias
söömas roose ja kuningamünte
ja Davithi magamas tiigi ääres.
Handuth-hanum ütles nii:
«Mis mõistmatu mees see Davith!
Minge öelge: kui ta sihuke on,
las tõuseb ja minema läheb!
Kehakinnitust viige talle
ja öelge nii:
Handuth-hanum saadab sõna:
tõuse ja minema mine!»

Davithile toodi toitu, Davith sõi.
Siis teenijad ütlesid talle:
«Handuth-hanum laseb öelda:
tõusku siit ja minema mingu!
Kes tal lubas?
Laseb iluaeda hobu
sööma roose ja kuningamünte
ja püherdama ka.
Kas siin on ta isa koppel?
Madu kõhul, lind tiivul
pole pääsnud siia me aeda.
Mitu pead tal on,
et tuleb me aeda?
Laseb hobuse sööma!
Oh mis mõistmatu mees!
Tõusku ja minema mingu!
Temast kahju — muidu vägimehed tulevad,
ta raiuvad puruks,
kõige suuremaks tükiks jääb kõrv!»
Kostis Davith: «Miks te enne ei öelnud,
kui leib oli söömata veel?
Ma sõin teie leiba, siis ütlesite alles.
Aga nüüd siit enam ei lähe!
Ja tehku mis tahavad nüüd,
ärgu kahetsegu pärast!»
Nad läksid, Handuthile ütlesid siis,
et nõnda vastas Davith.

Kui nad minema läksid,
Handuthi tallimehe kutsus Davith,
päris: «Kuhu ma jätan ratsu?»
Ja tallimees temale kostis:
«Nende neljakümne vägilase ratsud
seal tallis, vii sinagi sinna.»

Davith tegi talliukse lahti,
võttis hobusel raud suust,
lasi talli teiste hobuste hulka ja ütles:
«Kui saad neist hobustest jagu,
siis peremeestest jagu saan mina.»
Khurkik Džalali aga hirnus,
toidu neljakümnelt hobuselt võttis,
seina äärde hobused surus,
sõi ära kõikide kliid.
Handuthile sulased ütlema tulid:
«Hobu näitas rammu ja isandaks jäi!»

6

Kui Handuth Davithile õuna heitis,
need nelikümmend vägimeest, kes tema pärast
seitse aastat seal istunud olid,
said pahaseks, laususid nii:
«Me seitse aastat ootame siin,
meile märki ei anta!
Sassuuni naerisööja Davith alles tuli,
ei jõudnud teregi öelda,
juba visati talle sadulasse õun!»
Davith läks neljakümne vägimehe juurde,
nägi: istuvad kõik, joovad viina.
Davithi kõrval nad olid kui lapsed.
Kui vägimehed nägid Davithi,
lõid värisema hirmust.
Nad omavahel leppisid kokku:
«Davithi joodame purju ja tapame siis,
meie asi läheb muidu luhta.
Handuthi asemel meie
teda valiksime ainult, ei ühtegi meist.»

Davith nende keskele istuma pandi
jooma seitsmeaastast granaadiviina.
Kui maha istus Davith,
talle kohe karikas anti.
«Tere tulemast!» ütlesid talle.
«Handuth-hanumi terviseks joo!»
Davith aga kostis ja ütles:
«Mulle öelge, kus suur viinanõu,
lähen viina joon, peale söön liha
ja loputan kurgu tolmust.
See siin ei niisuta mehel suudki.
Ma varblane pole, et annate tilgakaupa.
Kas kaamelit lusikast joota saab?»

Mehed tõusid ja teise karika tõid,
mis kui mahukas küna.
Davith sest karikast jooma hakkas,
läks rõõmsaks ja purju jäi.
Viin võttis ta üle võimust.
Ise punetas näost ja kohtlaseks läks.

Jäi purju Davith,
pea südame kohale vajus,
siis jälle tõusis, end ajas püsti.
Kui vägimehed märkasid seda,
nad tõmbasid mõõgad, seisid ootel,
tahtsid mõõgaga lüüa Davithi.
Gorgiz nägi väravast, hüüdis:
«Kuule, peigmees Davith,
kärbes lendab su kohal,
kisu otsast tal pea!»
Siis vägimehed peitsid mõõgad,
kuid midagi ei taiband Davith.
Handuth-hanum ise vaatas:
nägi, rinnale vajub Davithil pea,
kui seda nägi, tõusis ja läks,
koti pähkleid suitsuaugule tõi.
Kui rinnale vajus Davithil pea
ja vägimehed tõmbasid mõõgad,
et raiuda maha Davithi pea,
Handuth-hanum ühe pähkli viskas.
See kandikule langes ja kõmatas kandik.
Siis kergitas pead Davith
ja mehed oma mõõgad peitsid.
Selle kotitäie pähkleid
ükshaaval Handuth-hanum loopis alla,
kuni kott päris tühjaks sai.
Aga kaineks sai Davith,
ta tõusis ja teenrile ütles:
«Võta vii ja korista lina,
muidu leivaraasud tallame maha!»
Ta sirutas käe, lina võtta tahtis,
aga vägimehed ütlesid: «Jäägu see lina,
minge, leiba tooge, siis meiegi sööme!»
Ei tahtnud, et mõõku oleks näha.
Davith sõnas: «Võtke lina!»
Käe sirutas, võttis lina ja ütles:
«Lina leivale järele mingu,
ei linale järele lähe leib!»
Iga vägimehe ette jäi paljas mõõk.
Davith küsis: «Mis on teie ees?»
Mehed vastasid: «Meie mõõgad.»
Davith ütles: «Laske ma vaatan!»

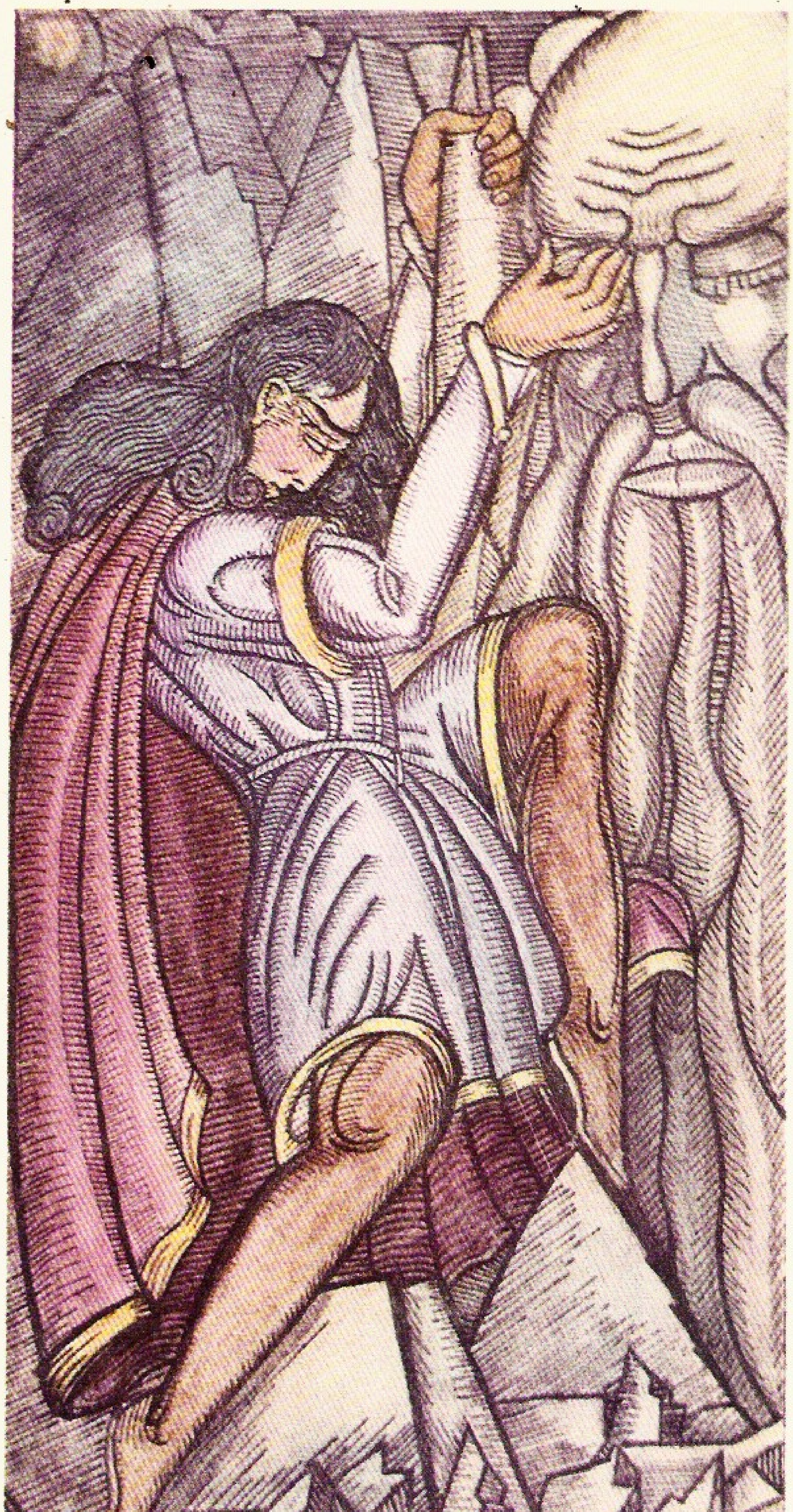

Kõik mõõgad ta kätte anti.
Davith mõõku vaatas ja ütles:
«Neist kaevamisorgid saab head,
kui tüdrukud kevadel otsivad söödavaid juuri.»
Käe sirutas, võttis mõõgad,
pani põlvele, murdis puruks,
nagu murtakse peotäis peergu.
Tükid kokku kogus ja ütles: «Gorgiz,
need pane mu hobule sadulatasku,
see hea terasraud.
Mu ratsul pole ei raudu ega naelu,
üheks suveks ehk piisab neist talle.»
Kui vägimehed nägid, mis tegi Davith,
nad kähku tõusid ja pagesid toast.
Sõnas Davith: «Peiupoiss Gorgiz, lähme sisse!
Nüüd meil on maja ja kanadel õu.»

7

Kõigi vägimeeste seast
Handuthile meeldis ainult Davith.
Ta ütles: «Davith tulgu üles,
muud nelikümmend söögu seal.»
Läks Davith Handuthi tuppa.
Kui Handuthile langes ta pilk,
oli poiss veel noor, ei kannatand välja
ja sirutas käe,
Handuthil hakkas ümbert kinni,
kaela ümber pani käe, suudles laupa,
ei süda jäänd rahule ikka,
veel suudles ta nägu,
ei süda jäänd rahule ikka,
veel sirutas käe,
rinda suudelda tahtis.
Lõi Davithile rusikaga näkku Handuth.
Nagu allikast vesi,
nii purskas Davithi suust veri.
Handuth talle sõnas:
«Oma isa kange järglane oled,
aga mina olen oma isa tütar.
Sa suudlesid korra mu laupa,
selle andeks saad käidud tee eest,
ja teine kord suudlesid nägu,
su nooruse pärast ma võtsin selle heaks.
Miks kolmas kord tahtsid mul suudelda rinda?»

Davith siis vihastas, tagasi läks,
Gorgizi juurde tuli ja ütles:
«Gorgiz, mu hobu too välja!»
Gorgiz läks, hobu tõi välja.
Davith istus sadulas, minekul oli,
Handuth talle järele jooksis.
Ta anus Davithi ja nuttis,
Davith aga tagasi ei vaadand.
Handuth aina jooksis,
kingad jättis, läks sukkis,
sukad rebenesid katki,
paljad tallad läksid vastu kive.
Veidi maad paljajalu jooksis,
kuni jalad olid haavu täis,
jooksis veri ja verine vesi.
Kuhu jala pani, sinna jäi jälg.
Davith aga sõitis, ja mis ta kuulis?
Keegi midagi hüüab ja karjub:
«Davith, Davith, jää seisma!
Veidi peatu, et ligi jõuan!
Vaata tagasi, vaata mind,
siis edasi sõida!»
Davith ennast sadulas pöörab ja vaatab,
Handuth-hanumi näeb teel,
piiga paljajalu järele jookseb.
Ei iial olnud Handuth-hanum
paljast jalga maa peale pannud,
nüüd paljajalu üle välja jookseb,
omal tallad tilguvad verd.
Handuth Davithile hüüdis:
«Ära võta kanda mu surma süüd!
Tule, tagasi lähme!
Kaua kestku su koda, Davith!
Kui kergesti paned sa pahaks!»
Davith vastas ja lausus:
«Sassuunist tulin siia su pärast.
Pika tee käisin ära,
sinu juurde jõudsin.
Üksainus kord sul suudlesin nägu,
sa rusikaga mind lõid.
Ma muidugi panin pahaks.»
Handuth sõnas: «Kuni mul hing veel sees,
paljajalu su järel käin!»
Hakkas Davithil kahju, tagasi läks
koos Handuthiga koju.

8

Aga Pärsia kuningas Šapuh
Bapõ Frenkinile kirjutas kirja.
Ta ütles: «Sassuunist tuli üks mees,

mehe nimi olla Davith, ta tahtvat
Kaputkoghi kaunist Handuthi
kodunt vägisi minema viia.»
Kutsus Bapõ Frenkin vesiirid, vekiilid,
neile ütles ja käskis:
«Šapuhi paber lugege ette,
eks vaatame, mis seal seisab.»
Kiri loeti ja teada saadi.
Davithile kirjutas Bapõ Frenkin:
«Saime kuulda, Davith,
sa olevat vägagi tugev mees.
Tule, meiega võitlema hakka!
Kui ei tule, toome väe,
kivi kivi peale ei jäta su maal,
kõik, mis on, ära rüüstame, viime.»

Kiri saadeti teele,
Handuthi teenrile toodi,
Handuthile edasi anti.
Handuth luges kirja ja küsis:
«Kes tõid selle paberi siia?»
Sõnas teener: «Kaks meest.»
Handuth ütles: «Vii nad tuppa
ja kohtle neid hästi!»
Tegi teener nii, nagu kästud.
Jäid mehed sinna, kuni päev juba koitis,
siis kirjutas kirja Handuth:
«Pole sulle ma kahju teind,
su nime kuulnudki pole,
ei tunnegi sind.
Kui tuled, ära üksinda tule,
sa ei suuda Davithi võita,
too kaasa teine kuningas veel,
kes oleks sul toeks!»

Keeras paberi kokku Handuth,
andis teenrile kätte ja ütles:
«See kiri meestele vii,
uued riided neile anna
ja kümme kuldtükki anna,
kaks hobust anna, las sõidavad siis!»
Tegi teener nii, nagu kästud.
Handuthi õnnistasid mehed,
pead kummardasid, ütlesid nii:
«Jala tulime, läheme ratsa!»
Davithile sõnagi ei öelnud Handuth
selle kohta, mis kirjas seisis.
Need mehed viisid kirja
oma kuninga kätte.

Kutsus kuningas vesiirid, vekiilid,
need lugesid kirja, panid imeks:
«Kui vägev mees on Davith!
Nüüd võtame saadame teate
Handuthi isamaa vaenlastele,
kuue ilmamaa valitsejatele.»
Võtsid ette, sõnumi saatsid,
Davithile saatsid kirja:
«Davith, näe, oleme teel!»

Toodi kiri, Davithile anti,
aga tema andis Handuthi kätte.
Handuth luges ja ütles:
«Juba teine kiri:
üks saadeti varem, see nüüd.
Selle paberi saatis
kuningas Bapõ Frenkin,
kes sinuga võidelda tahab.
Kui eelmine kord tuli kiri,
ma sulle ei öelnud,» lausus Handuth.
«Omal käel ma vastuse saatsin:
kui tulete, kahekesi tulge,
ei suuda te võidelda üksi!
Ma kirjutasin nii, et ta kardaks,
ei julgeks võitlema tulla.
Aga vaata, ei kartnud,
tuleb väe ja võimuga siia
ja võidelda tahab.»

9

Kui hommikul päikene tõusis —
nii palju kui tähti on taevas,
nii palju oli näha telke
Handuthi isa linna ümber,
ja kõik olid vaenlaste omad.

Bapõ Frenkin
kutsus kokku väe ja tuli
Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Pärsia kuningas Šapuh
kutsus kokku väe ja tuli
Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Hiina kuningas
kutsus kokku väe ja tuli

Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Must kuningas
kutsus kokku väe ja tuli
Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Oghan-Toghan
kutsus kokku väe ja tuli
Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Aleppo kuningas
kutsus kokku väe ja tuli
Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Kuningas Landband
kutsus kokku väe ja tuli
Handuthi isa maale,
Handuthi endale viia tahtis.

Aga nelikümmend vägimeest arutasid nii:
«Me sõtta ei lähe!
Seitse aastat istume siin,
Handuth-hanumi nägu pole näind,
aga eile tuli siia Davith,
Handuthi on näind ja temaga pidugi pidand!
Las tema läheb sõtta!»

Kui hommikul küsis Handuth:
«Kes on, kes sõtta läheb?»
need nelikümmend vägimeest küsisid talt:
«Kes läheb meist sõtta?
Kes õuna sai, eks see lähe!
Kui tahad, anna meilegi lootust,
siis läheme sõtta!»

Seda kuulis Davith ja lausus:
«See sõda on minu asi.
Küll mina sõdin.»
Handuthilt sai loa ja ütles:
«Lähen sõtta!
Kui kolme päeva pärast tulen, siis tulen,
kui ei tule, tapetud olen.
Tule tandrile siis,
mu surnukeha võta, anna matta.
Mis on minu märk?
Sõjarist mu paremal käel,
selle risti järgi mu ära tunned,
mu keha tood ja mulda paned.»

Läks hoost tooma Davith,
Handuth aga hüüdis:
«Oi, su ratsu unustasin tuua!»
Davithile järele jooksis ja ütles:
«Davith, Davith, pea kinni!
Ma tulen ja ratsu toon!»
Jäi seisma Davith.
Handuth läks talli
ja nägi, et nelikümmend hoost
on hirmuga pagenud tagumisse nurka,
sealt välja ei julge tulla,
Davithi täkk on tallis kui mägi.
Handuth pani hobuse kaelale käe
ja tahtis ta tuua välja.
Hobu vaatas, ei tundnud, ei kummardand kaela,
vaid raputas pead,
Handuth lendas eemale maha.
«Hoi, Davith,» kaebas Handuth,
«su hobu mind lõi!»
Tuli sisse Davith,
Handuthi kallistas, ütles:
«Hei, hobu! Jumal võtab su väe!
Mis see on, kas mees lööb naist?
Kas ei näind, et on naine?»
Handuthile ütles nii:
«Käsi siruta, hobu vii välja!»
«Kas tahad mind hobuga päriselt tappa?»
«Ei taha,» kostis Davith,
«too hobu, ta kuulab sind.
Ta arvas, et oled võõras.»
Handuth hakkas hobusel tukast ja tõi.
Ei hobu midagi teind.
Handuth heitis talle sadula selga,
Davith tõmbas kinni sadulavöö,
Khurkik Džalali selga istus.
Hüüdis täkule: «Hei!»
üle müüri hüppas
ja tandrile läks.

10

Kõrgelt kalju pealt vaatas Davith
ja nägi: nii palju mehi,
kui metsas on puid,

oli tandrile tulnud,
löönd telgid üles.
Siis mõtles Davith:
«Nad äratan enne, siis taplen.»
Hüüdis: «Hei!

Kes magab, ärgaku!
Jah tõesti, ärgaku!
Kes ärkas, hobu sadulasse pangu!
Jah tõesti, pangu!
Kel sadulas hobu, ratsule kähku!
Jah tõesti, kähku!
Et keegi öelda ei saaks:
Davith kui varas tuli ja läks!
Jah tõesti, kui varas ja läks!

Khurkik Džalalid ajas Davith,
ennast sadulas sirutas, hüüdis:
«Maruthi Püha Neitsi nimel,
Sõjaristi nimel mu paremal käel!
Mis paremalt tuleb, mis vasakult tuleb,
raiu maha sootumaks kõik!»
Nii ütles ja telkide vahele tormas.

Nagu rahe,
mis valminud viljale langeb,
rikub ja purustab vilja,
nii langes Davith vägede peale.
Ta sõdureid tallas, edasi astus.
Kui kuningas Šapuh Davithi nägi,
ta vihastas, ulgus kui hunt.
Šapuh oma väele hüüdis:
«Olge valmis ja seiske kindlalt!»
Vägi tandrile tuli ja taples.
Davith lõi Šapuhhi,
Välkmõõgaga raius tal pea.
Ei väed enam liikuda julgend.
Siis ükshaaval püüdis Davith
kõik kuningad Oghanid-Toghanid,
maha raius ükshaaval pead
ja jättis tandrile maha.

Tuli tagasi õhtul Handuthi juurde
ja hommikul jälle läks sõtta.
Davithi vastu keegi ei saand.

11

Siis vaenlased pidasid nõu.
Aleppo kuningas Sassuuni linna
Hovanile sõnumi saatis:
«Meie saime teada —
Sassuuni linnas vapraid vägimehi palju.
Üks vägimees saada meile appi,
üks mees väga kange on siin.
Tulgu tapku või ajagu ära!
Talle kingiks anname seitse linna.»

Üks poeg oli Pasa-Vergol,
kelle nimi Paron Astghik.
Paron Astghik hobu selga istus,
maa ja taeva vahel lendas,
ajas hoost ja tandrile jõudis.
Davith tundis ta ära,
tuli õhtul ja ütles: «Handuth,
ei lähe ma hommikul sõtta.»
Handuth-hanum aga vastu:
«Kui häbi sul pole, lähen ise sõtta.»
Davith sõnas: «Vannu,
et kui lähen sõtta, sa välja ei tule,
ei ustki tee lahti
ega suitsuauku ava!
Ainult siis lähen sõtta.»
Handuth-hanum sõnas: «Olgu!
Ma välja ei lähe ja ukse pean kinni.
Istun siin ja ketrama hakkan.»

Davith läks hommikul sõtta
ja lõunani võitles,
Paron Astghikiga võitles.
Mõõga läige suitsuaugule langes
ja märkas äkki Handuth-hanum,
et valgeks läheb tuba.
Ta ütles: «Mis on see, ei tea.
Pole pilvi ega vihma,
pole ööd ega välku.»
Handuth-hanum ei kannatand välja,
tegi akna lahti ja vaatas.
Nägi: mees tulihobuse seljas
Davithi pea kohal keerleb,
Havluni-mõõka vibutab,
pähe purskab Davithile tuld.
Handuth-hanum oli tark,
ta raamatuid tundis.
Lõi raamatu lahti, raamatust luges,

et Davithi lellepoeg on see mees,
kes vibutab mōōka Davithi kohal
ja purskab tuld Davithi peale.
Tuli sügavikku läks.
Ei puutunud Astghikki Davith.
Handuth-hanum siis laulis ja ütles:

«Tere tulemast, lell!
Sulle tuhandeks tere tulemast!
Puistad tuld me Davithi pähe!
Puistad tuld me Davithi pähe!
Handuthile õnnetust tood!»

Tema häält kuulis Davith ja ütles:
«Oh katkegu naise õnn!
Ma teadsin, sa koju ei jää!»
Davith vihastas väga,
võttis vibu ja noole,
Paron Astghiki hobuse kõhtu
lasi noole sisse.
Läks hobusest läbi nool,
läks läbi Paron Astghikist,
tema peast tuli välja.
Paron Astghik kukkus ja lausus:
«Mu sugulase hoop mulle sattus pihta.»
Davithi ära ei tundnud.
Davith sõnas: «Et ma pimedaks jääksin!
Meie komme on nii, et kes sureb,
oma sugulase põlvile paneb pea
ja hinge Jumalale annab.»
Astghiki pea Davith pani sülle.
Surmavaev siis algas,
mees hinge andis ära.
Kui Paron Astghik heitis hinge,
langes minestusse Davith
ja väed ta piirasid sisse,
tahtsid kinni võtta Davithi.
Khurkik Džalali oli peremehe juures,
Davithi tabada ei lasknud.
Kui minestusest toibus Davith,
tõusis püsti ja ratsule istus,
sattus vägede sisse,
siis väed Davithi eest jooksid.
Davith lausus: «Ärge jookske,
mulle öelge, kus kuningas on.»
Nad seisma jäid, enam ei jooksnud,
üks pöördus Davithi poole ja ütles:
«Meie kuningaks Bapõ Frenkin,
ta põgenes ära ja läks oma linna.»

Davith pööras hobuse pead,
tuli Bapõ Frenkini linna,
saatis kuningale sõna:
«Tule välja ja näita ennast!»
Tuli kuningas välja,
kui nägi Davithi, lõi kartma,
tahtis põgenema pista.
Davith ajas kuningat taga,
võttis kinni, raius pea.
Davith linnarahvale
uue kuninga andis.
Suured ülemad tappis,
pani väikesed asemele, ütles:
«Kui kõik läheb hästi, ärge pidage sõda!
Kui hädasse jääte,
mulle kiri saatke, ma tulen!»
Kogu linn ütles: «Davith,
su sõna surmani kuulame!»
Siis vägede juurde läks Davith
ja ütles: «Oma linna tagasi minge,
ma tapsin te kuninga ära.»

12

Davith ei läinud õhtul Handuthi juurde,
Handuth Davithi tapetuks arvas.
Ta süda kurbuses põles.
Neiu hommikul tõusis,
meheriided pani selga,
võttis kätte piigi,
istus ratsule siis ja ütles:
«Lähen surnud Davithi otsima,
toon siia ja matan maha.»

Läks, laipade keskele sattus,
kui suuremat laipa nägi,
lõi piigi sisse ja tõstis üles,
pööras päikese poole
ja vaatas, kas käe peal on rist.
Nägi äkki: teiselt poolt keegi tuleb
üle laipade otse ja laipade vahelt.
Davith tapmise lõpetas,
üle korjuste tuli.
Vaatas — nägi Handuth-hanumi,
kes piigiga koolnusse lõi,
üles tõstis ja käsi vaatas.
Davith hüüdis: «Hei, keda otsid?
Kelle järele hulgud?

Ma selle, keda otsid,
juba kolme päeva eest tapsin!
Kui vaja on meest, olen sulle mees!»
Handuth teda vaatas ja vaatas,
siis mõtles ja endale ütles:
«See hobu Davithi hobu,
kuid mees Davithi moodi pole.
Kes ta on?»
Ise pöördus ja lausus:
«Ära laiuta suud,
ta suurem on sinust,
ei sina teda suuda tappa!
Sinusugust kakskümmend, minusugust kümme
tema sõrmeküüne eest annaksin.
Kui ta korjuse leian,
see väärt mulle rohkem kui sina.»
Davith vastu:
«Kui nõnda, siis võitlema peame.»
Tõusis taplus.
Kohe tolm ja somp kattis välja,
maa rebenes hobuste jalgade all,
kaua võitlesid, kumbki ei võitnud.
Ega vihaga löönud Davith,
Handuth aga tahtis tappa.
Tõmbas äkki nuia,
üles tõstis, et rabada Davithi,
kuid kilbi sirutas vastu Davith.
Handuth pagema pöördus.
Davith Khurkik Džalalid ajas,
end sadulas sirutas, pahaselt hüüdis:
«Leiva, viina ja Elava Jumala nimel!»
Tõmbas nuia, et lüüa.
Handuth lasi tagant valla patsid,
hüppas hobuselt, kukkus maha.

Tema järel Davithki ratsult hüppas,
Handuthi haaras ja maha heitis,
ta südamele vajutas põlve.
Handuth-hanum palus siis:
«Ära tapa mind, vapper mees!
Heida armu, olen naine!»
Davith vastu: «Tean, et naine!
See on selle päeva eest,
kui rusikaga lõid, kas mäletad veel?
Siis veri ja verine vesi mul purskas suust.»
Handuth küsis: «Kas see oled sina, Davith?
Kui nii, siis lase mind lahti!
Sa nägid, nelikümmend vägimeest
seitse aastat istusid juba.
Oma pandi andsin ma sulle,
kui sa tulid ja astusid majja.
Lase lahti, Davith,
su naine olen, ja sina mu mees.»
Davith lasi lahti Handuthi,
nad koos läksid tagasi koju.
Handuth Davithile ütles teel:
«Sulle midagi räägin, Davith.
Paari-kolme aasta eest
mind kuningapojale naiseks anti.
Mind pandi ühte tuppa,
minu mees tuli sinna mu juurde.
Teineteisega mürasime seal.
Ma võtsin kinni tal käest
ja temal käsi läks paigast.
Siis mõtlesin: kuningapojal
pole künda ega külvata vaja,
mulle käetustki küll.
Kui võtsin tal teisest käest,
tal murdus selg ja käsi tuli õlast.
Ta kukkus maha ja suri.
Oma jõu mõõdu sain teada.
Aga kuningas kaebas:
oh häda! See mini mõrtsukas on!
Isakoju mind tagasi viidi,
oma isa majja taas tulin.
Siis tõotasin endale nii:
ainult sellele mehele lähen,
kes surub mu selja vastu maad!
Ma sinuga võitlesin täna,
mu selja surusid maha.
Ma nüüd su naine ja sina mu mees,
kuhu tahad, mind võta ja vii!»

13

Jõudsid koju. Handuth kutsus teenrid.
Pani talli Khurkik Džalali,
Davithi verised riided pesi puhtaks.
Istus lauda Handuthiga Davith,
nad sõid ja jõid ja magama läksid.

Kolm päeva sai mööda, Davith tõi hobu,
teise hobu Handuth.
Nad hoostele istusid siis
ja käsikäes koos
Sassuuni poole sõitsid.
Teel jõudsid Hlathi,

Tšõmškiki akna alt läbi viis tee.
Tšõmškik Sulthan Davithi nägi,
talle vastu tuli,
ütles: «Pudikeelne Davith,
mind naiseks tõotasid võtta,
kihlasõrmuseid vahetasime,
sa jätsid mind, Handuthi tõid.
Miks nii, kas ei olnud ma ilus?
Sa mind ei tahtnud,
sa läksid, tõid tema.
Pead tulema, minuga võitlema nüüd.
Kui mina su tapan,
siis jääme Handuthiga leseks,
kui sina mu tapad,
siis lähed Handuthi voodi.»
Davith kostis: «Tšõmškik Sulthan,
minul sulle on palve:
mul naine on kaasas,
las lähen ja viin ta koju,
kui seitse päeva saab täis,
ma tulen, eks võitleme siis.»
Tšõmškik Sulthan talle vastas:
«Sa tõota Maruthi Püha Neitsi nimel,
Sõjaristi nimel oma paremal käel,
et kui seitse päeva saab täis,
sa minuga võitlema tuled!
Siis lasen sul minna.»
Davith lausus: «Maruthi Püha Neitsi nimel,
Sõjaristi nimel mu paremal käel:
kui seitse päeva saab täis,
siis sinuga võitlema tulen.»
Nii ütles, Sassuuni poole
Handuth-hanumiga sõitis.
Nõnda mindi ja koju jõuti.
Seitse laulikut toodi,
seitse päeva ja ööd peeti pulmi.
Pandi paari Handuthiga Davith.
Söödi, joodi, olid rõõmsad noored ja vanad.
Kui Davith Handuthiga asemel oli,
Sõjarist, mille nimel ta tõotas,
läks meelest.

DAVITHI SURM

1

Ühel päeval ütles Davith: «Handuth,
sellest peale, kui siia su tõin,
jäin süüdi neljakümne vägimehe ees,
mind südametunnistus vaevab,
et nendelt su üle lõin.
Olen kuulnud,
Gurdžistanis on kauneid tüdrukuid palju.
Neljakümnele vägimehele otsin
nelikümmend neitsit ja panen nad paari:
igaüks saab selle, keda ihkab süda!
Siis tagasi tulen Sassuuni.»
Handuth-hanum aga vastas:
«Said patu minuga kaela,
mind eemale viisid isast ja emast,
siia linna mind tõid,
nüüd jätad maha ja lähed?
Kui sünnib poeg, mis tegema pean?»
Davith ütles: «Handuth-hanum,
kui poeg mulle sünnib,
pane nimeks talle Mher,
et mu isa nimi maa peale jääks.»
Kuldkäevõru naisele andis,
seda ehtisid kallid kivid,
ja ütles: «Kui tuleb poeg,
seo see tema hüvale käele,
kui tütar on, siis olgu see kaasavaraks.
Väga hiljaks kui jään,
saada järele Mher, siis näen,
tunnen võru järgi temagi ära.»

Khurkik Džalali selga hüppas Davith,
läks teele, kannustas hoost.
Need nelikümmend vägimeest
leidis ükshaaval neljakümnelt maalt,
Gurdžistani nad viis.
Läksid, läksid, jõudsid Gurdži linna.
Need nelikümmend vägimeest leidsid piigad.
Sealt tagasi tuli, läks Aderbedžani,
ja seal nägi säärast piigat,
et kaunimat kuskil pole.
Ta ütles: «Handuthile näitsikuks viin!»
Ja tüdruku kaasa võttis.
Ise lausus:
«Kellel on oma usk,
sellel on oma maa,

ja mina Sassuuni lähen.»
Oma piigad vägimehed võtsid,
nad kummardasid, laususid nii:
«Sulle tänulikud oleme, Davith,
et me ihalduse täitsid.
Jää terveks!» nad ütlesid, läksid.
Davith selle tüdruku võttis,
pani istuma sadula taha, läks teele.
Handuthist nüüd teeme juttu.

2

Kui Davith läks Gurdžistani,
Vatšo Handuthile järele saatis,
tõi Handuthi Kaputkoghi.
Handuth ootas last.
Kui isamajja jõudis,
heitis maha ja sünnitas poja.
Vatšo Handuthile ütles:
«Kui Davithi poeg on see poiss,
peab tal olema Davithi jõud.
Toodi laps ja mähiti kinni.
Adrakettidest tehti paelad,
laps karjus ja hällis vähkres.
Ketid tükkideks katkesid kõik.
Ega Davithil ja Handuthil
saand olla viletsat last!
Nii nähti, et poiss on vägilaste soost.
Last pestes märgati seda,
et poisil on rusikas käsi.
Kõike tehti ja püüti,
ei lapsel sõrmed läind lahti.
Kõik katsusid terves linnas,
ei kätt suutnud teha lahti.
Vatšo oli ehmund ja hirmul,
Thorossile kirjutas kirja:
«Thoross, ole rõõmus,
tulgu valgus su silmi!
Näe, Davithist sündis poeg,
ainult — teine käsi tal vigane on.»
Kui kirja luges Thoross,
kuuejalgse lesgiini hobu selga hüppas,
Kaputkoghi jõudis,
Vatšo majja ta läks ja ütles:
«Andke siia mähitud laps,
eks näe, mis poiss ta ka on!»
Thoross võttis lapse ja vaatas,
hõõrus kätt, ja sõrmed läksid lahti.
Thoross nägi verepiiska ta peos,
hõikas: «Oi!
Kui kivi ta endasse võtab, siis võtab,
ei maa teda kanda jõua!
Verepiisaks ta muutis maailma
ja pigistas pihku.
Kui ellu jääb poiss,
imetaolisi asju teeb!»
Läks kaks-kolm päeva mööda,
Handuth lapse ristida andis,
pani nimeks talle Mher.

Kui kasvasid aastatega teised lapsed,
siis Mher päevadega kasvas,
teised kuudega, tundidega Mher.
Kui mõni aeg oli mööda läind,
võttis onu Thoross Mheri,
Handuth-hanumi võttis kaasa,
Sassuuni poole läksid teele.

Kui aasta sai täis,
Mher kõndima läks, käis linnas ringi.
Suur jõgi voolas Sassuuni ees,
Mher kuue võlviga silla
ehitas üle jõe.
Kui läksid mehed,
üle silla teisele poole,
Mher neid peksis ja ütles:
«Te penide pojad, silla ehitasin mina,
kas teie jaoks ehitasin selle?
Miks te lähete üle mu silla!»
Siis tagasi pöördusid mehed,
üle jõe läbi koolme läksid.
Mher neid peksis ja ütles:
«Te penide pojad, ma ehitasin silla,
selle teie jaoks tegin valmis!
Miks te koolmest lähete läbi!
Kui jõgi teid minema viib,
tuleb patt minu peale!»
Läksid linlased onu Thorossile kaebama.
Poissi noomis onu Thoross.

3

Seitse aastat sai täis,
Davithi ei tulnud.
Mher sõnas emale nii:
«Mu ema, kus on minu isa?
Lapsed sõimavad mind:

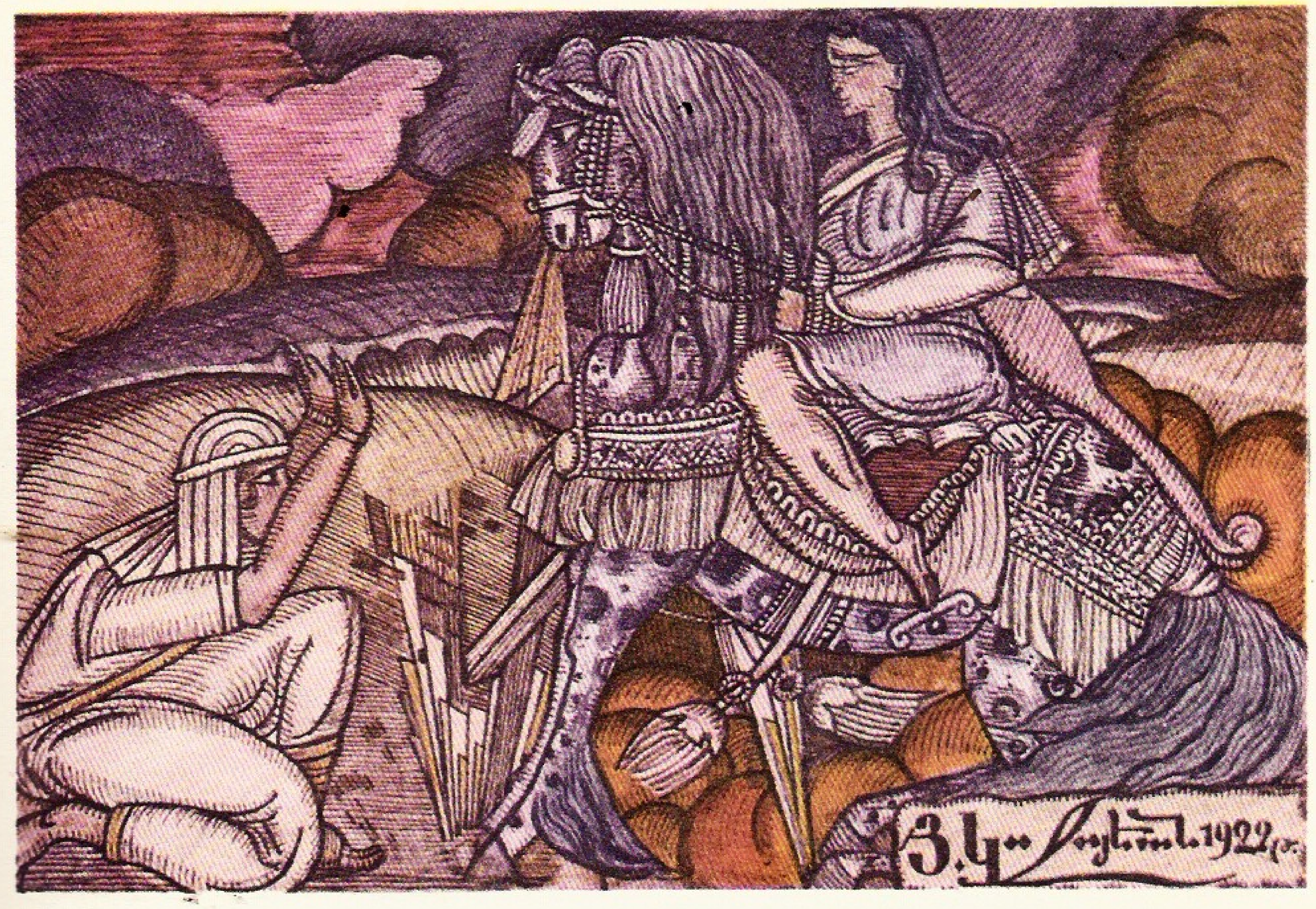

sul isa ei ole, oled sohk.
Kas mul polegi isa?
Talle järele lähen!
Kuhu läks mu isa?»
Ema kostis: «Su isa on Davith.
Gurdžistani maale läks.
Neljakümne vägimehe jaoks leiab naised
ja tagasi tuleb.
Kuldkäevõru andis mulle
panna pojale kätte.
Ma saadan su talle vastu.»
Mher sõnas: «Leian oma isa!»
Ema kuldse käevõru tõi,
Mherile käe ümber pani,
Gurdžistani näitas teed.

Mher võttis hobu tallist,
võttis relvad ja ratsa läks teele.

Sõitis väljal ja vaatas ringi.
Nägi musta parraga meest,
kaunis piiga sadula taga.
Mher hõikas: «Hei, mees,
ise habemik, piiga noor!
Kas sobib sul säärast viia?
Anna tüdruk mulle!»
Mees vastu: «Sihuke põnn!
Kui sulle sobib, miks mulle ei sobi?»
Mher sõnas: «Muidugi sobib ta mulle.
Mul naist pole, temal meest.»
Küll proovis Davith minna mööda,
Mher aga sirutas käe ja ütles:
«Ei lase, ta võtan sul käest!»
Vihaselt lausus Davith:

«Ohoh! Kas sa näed!
Mitu merd käisin läbi,
hobul kabjad jäid kuivaks,
aga nüüd üks pisike oja
ei taha mind läbi lasta!
Käisin läbi kaljud ja mäed,
ei keegi seisnud mul ees.
Nüüd väikest vallikest nägin —
suure hirmu ajas mulle peale!»

Kui Davith lõpetas, lausus Mher:

«Ah et mina olen pisike oja?
Ah et mina olen väikene vall?
Tule sadulast, võitleme, mina ja sina!»

Astus hobuselt Davith, ütles: «Oota!
Viin tüdruku teelt,
siis võitleme, sina ja mina.»
Mher sõnas: «Mine ja vii!»
Viis piiga ja mäe otsa pani,
ise tagasi tuli sinna.
Siis võitlesid Davith ja Mher.
Kui taplema hakkasid, kokku lõid,
tolm tõusis ja taeva palge kattis,
higi voolas ja maa poriseks tegi.
Nende nuiade hoost
tuul tõusis, Davithi räti viis.
Handuthile kandis ukse ette.

Handuth-hanum tuli välja,
nägi: maailma katab tolm.
Nägi maas üht rätti,
üles võttis, nuusutas, ütles:
«See on ju Davithi rätt!»
Kuulis mürinat väljal,
istus ratsule, ajas ja läks.
Nägi sompu ja tolmu tõusmas.
Nagu kaks mäge,
mis tulevad, põrkavad kokku,
nõnda Mher ja Davith teineteist lõid.
Ise üleni veres,
teineteisele juurde ei pääse.
Handuth-hanum siis hõikas:

«Sa, Davith, ära löö,
sa, Davith, ära löö
meie noorukest ainukest last!»

Davith ise ei löönud,
kuid hoidis oma hinge,
Mheri lõi enese kaitseks.
Mher aga hüüdis:
«Ära muretse, memm,
tema löögid kui tuul Tsovassaris,
mis juukseid mul sasib.»

Handuth-hanum siis hõikas:

«Mher, ära löö,
Mher, ära löö
meie musta parraga Davithi!»

Mher ei kuulnud seda.
Handuth-hanum uuesti laulis:

«Te aidake, mäed,
te aidake, orud,
isa-poega ajada lahku!»

Kas mäed-orud tulid appi?
Ei mäed-orud tule kunagi appi.
Handuth-hanum siis hõikas:

«Hea, armuline Jumal!
Su võim on suur!
Anna käsk, et ingel Kaabriel
isa-poja teineteisest lahutaks.»

Siis Jumala käsul
tuli peaingel Kaabriel alla,
ta sirutas käe,
isa lahutas pojast,
nagu lahutab mees kaks kaklevat kukke.

Davith pöördus ja ütles:
«Oh poiss, kui mu oleksid tapnud,
kuidas pääsenud oleksid tasuja käest?»
Poiss küsis: «Kes su tasuja on?»
Davith kostis: «See minu tasuja on,
kel kuldvõru ümber käe.»
Poiss vaatas oma kätt,
kuldvõru oli randmel.
Astus nuttes juurde,
kätt suudles Davithil ja ütles:
«Sa oled mu isa,
olen süüdi su ees.»
Davith hüüdis ja ütles:
«Sa minuga võitlesid, Mher,
mind häbi panid tundma!
Hüüan armulise Jumala poole:
ärgu olgu sul lapsi ega surma!»

Kui sajatas poega Davith,
Mher vihastas, läks Kaputkoghi.
Võttis kaasa nelikümmend noorukit,
võttis kaasa nelikümmend neidu,
seitsmeaastast granaadiviina
neile toodi ette, nad jõid.

4

Davith võttis piiga
ja Handuth-hanumi, läksid koju.
Kui Mheriga võitles Davith,
ta verest punaseks sai,
ta naisele ütles: «Handuth,
too vett, ennast pesen.»
Võttis riidest lahti, et pesta.
Naine märkas: rist tema käel
oli mustaks läinud kui süsi.
Siis ehmatas, nuttis Handuth.
Davith küsis: «Naine,
miks nutad ja kohkunud oled?»
Naine kostis: «Sõjarist su paremal käel
on muutunud koorikuks mustaks.»
Davith vastu: «Handuth-hanum,
ei Mheri hoobid need olnud,
mis pähe langesid mulle!
Sõjarist oli see, mis lõi!
Tšõmškik Sulthani juurde lähen!
Ma seitsme päeva pärast tõotasin tulla,
nüüd möödas on seitse aastat.
Sain tõotusemurdjaks.
Handuth, ma lähen.»

Nii ütles ja tõusis püsti,
Khurkik Džalali selga hüppas,
Välkmõõga sidus vööle ja läks.
Tšõmškik Sulthani lävele jõudis.
Tšõmškik nägi teel Davithi ja ütles:
«Seitsme päeva pärast tõotasid tulla,
nüüd möödas on seitse aastat.
Ma meheta jäin,
ma vaatasin teele.»
Davith sõnas: «Sea ennast valmis,
lähme võitleme tandril.»
Sulthan aga vastas:
«Anna aega üks tund,
panen relvad ümber,
panen riided selga, siis tulen.»
Davith Khurkik Džalali
Sulthani ukse ette köitis ja ütles:
«Las hobu jääb siia,
lähen jõkke ja suplen,
kuni riidesse paned ja tuled.»
Davith võttis riidest lahti,
jõevette suplema astus.
Jõekaldal oli roostik.
Sel ajal kui Sulthan ennast valmis pani,
tema tütar vibu ja nooled võttis,
tuli, peitis roostikku ennast.
Kui Davith parajasti suples,
see piiga salaja tõusis

ja mürgise noole Davithile laskis
otse selga.
Nool südame kohalt tuli välja.
Kui Davith sai pihta, siis karjus.
Seitsme pühvli hääl oli Davithil
ja karje kostis Sassuuni.
Thoross seda karjet kuulis
ja ütles: «Poisid, nüüd tõuske,
me Davith sai pihta!»
Thoross ja Häälekas Hovan ja Tšõntšghaphorik,
Hor Manuk, Hor Gussan tulid kokku,
aga Häälekas Hovan Sassuunist hõikas:
«Me tuleme kohe, Davith!»
Nad läksid Davithile appi.
Nad läksid, jõe äärde jõudsid,
onu küsis Davithilt:
«Poiss Davith, kes pani sulle pihta?»
Davith kostis:
«Ei mina tea, kes kallale tuli,
keegi roostikust võttis ja andis.»

Sinna roostikku mindi,
mehed otsisid, leidsid ja nägid —
üks tüdruk, klaasised silmad peas.
Kui karjatas Davith, ta hirmust suri.
Tšõmškik Sulthani tütar oli see.
Kui Davith sai teada, ütles:
«See uss, kes mu sõi, tuli minust,
minu enda seeme mu tappis!»
Davith need sõnad ütles
ja heitis hinge;
tema elamata jäänud päevad
teie poegade päevile lisaks tulgu.
Ta suri ja hobu jäi maha,
rebis köidiku katki ja jooksis ära.
Kõik mehed, kes ette jäid, tappis,
kõik loomad ja hobused tappis,
Handuthi ukse ette jooksis.
Handuth tuli välja ja vaatas,
nägi: hobu on tulnud, peremeest pole.
Tõi kiiresti sõnumi kätte,
et kadunud on Davith.

5

Siis onu Thoross sõnas nii:
«Mu poisid, tooge Davith.
Hobu selga ta paneme ratsa,
seome kinni ja läheme sõites.

Võib-olla ei märka Handuth,
et surnud on Davith.

Handuth aga katusele läks,
nende katus oli kõrgel,
sest kalju tipus oli maja,
Ta vaatas ringi, Davithi otsis —
kas elusalt tuleb või surnult.
Handuth nägi kaugelt juba
neid ajuga tulemas teel.
Teise hobuse seljas Davith,
ja ennast ei liiguta üldse.
Sai aru Handuth, et surnud Davith,
ja itkes:

«Kes väärt on, tuli,
kes väärt pole, tuli,
minu vapper Davith ei tulnud!»

See ätt Pasa-Vergo
samal katusel seisis,
tuli juurde ja ütles:
«Suri tapluseta Davith.
Ta surnud, nüüd mina rõõmustan sind.
Jäid vaprast Davithist ilma,
ei puuduma pea sul isand ja mees.»
Handuth-hanum talle vastas:
«Nüüd vaevaks mulle ka päikese valgus,
pärast Davithi elama mina ei jää!»

Handuth üles kindlusetorni läks
ja hüppas sealt alla.
Lõi pea vastu kivi,
jäi kivisse lohk.
Sassuunlased sinna lohku
pool mõõtu puistavad hirssi
ja suruvad suurmaks kui uhmris.
Kuhu puutusid rinnad,
kaks allikat purskavad sealt.
On näha ta seitsme patsi koht,
seal seitse mustavat sammast.
On senini näha
see suurmalohk kindluse ees.

Siis nähti: Handuth oli kukkunud surnuks.
Ühest murest sai kaks.
Küsis onu Thoross:
«Kes ütles talle?»
Siis öeldi, et Pasa-Vergo oli see.

Thoross vihaga lausus:
«Vana koer, miks ei oodand,
kuni tuleme meie?»

Nad toodi, surilinasse mähiti
ja ühine kirst neile tehti.
Siis nelikümmend preestrit,
nelikümmend vardapetti
ja nelikümmend sarkavaagi,
kogu linnarahvas nendega koos,
tuli nuttes ja nuuksudes.

Jumalateenistus peeti,
viidi mõlemad koos Tsovassari,
Maruthi kloostrisse maeti.
Seitse päeva leinati neid.
Nii nad surid,
ja õnnistagu Jumal nende hingi!
Pikka iga teile kõigile, kuulajad kallid!

neljas haru

NOOREM MHER

1

Sulle õnnistust palun, Noorem Mher,
sulle õnnistust palun, Gohar-hanum,
sulle õnnistust palun, Häälekas Hovan,
sulle õnnistust palun, onu Thoross,
teile õnnistust palun, seitse Davithi haru!
Harult harule Noorema Mherini jõuame.

MHER MAKSAB KÄTTE DAVITHI VERE EEST

2

Kui suri Davith
(tema elamata jäänud elupäevad
tulgu lisaks teie poegade päevile!),
ta poeg Mher Kaputkoghis oli.
Mher ei teadnud, et isa sai surma,
võttis nelikümmend noormeest,
võttis nelikümmend neidu,
seitsmeaastase granaadiviina pani ette
ja pidutsema hakkas.

Läks mööda mõni aeg.
Mõtles onu Thoross, pidas aru,
siis ütles: «Kuule, Häälekas Hovan!
Tšõmškik Sulthan tuleb, riisub ja rüüstab,
Sassuuni maatasa teeb.
Tule lähme,
toome siia Davithi poja Mheri.
Oma isa eest maksab kätte,
Sassuunile temast peremees saab.
Las valitseb Hiidude maja.»

Thoross võttis kaasa Hääleka Hovani
ja seitse pühvlinahka.
Läksid teele, jõudsid Kaputkoghi
ja valitsejalt küsisid:
«Meie venna ja mini poeg on siin;
kus ta on?»
See kostis: «Suri ära!»
Aga Mher oli seitsme värava taga
ja valvur seisis ta juures,
talle pasunat puhuti, trummi löödi,
et ei kuuleks häält ega välja tuleks.
Mher seisis kui kindlus,
ei kuninga vaenlasi lasknud
Kaputkoghi tuua oma jalga.
Ütles onu Thoross:
«Me tunneme ära oma surnud.
Kui meie soost sureb aastane mees,
tema haud on kakskümmend küünart.
Iga aasta kohta
tuleb juurde kakskümmend küünart.
Me ei näe oma sugulase hauda.
Oma sugulase haua tunneme ära.»

Surnuaeda läksid,
sealt niisugust hauda ei leidnud.
Ütles Häälekas Hovan:
«Tooge nahad ja pange mulle ümber,
et hõigata saaksin!»
Seitse pühvlinahka toodi talle ümber,
siis mindi mäetippu.
Sealt hüüdis Häälekas Hovan:

«Poiss Mher, sa joo,
poiss Mher, sa joo
granaadiviina veel!
Sinu isa tapetud on
ja seitsme päeva eest maetud!»

Hüüd tuli ja kostis Mherile kõrvu.
Tegid trummid ja pasunad valjemat häält.
Mher laulikuile lausus:
«Jääge vait!
Sealt kostab mu suguvõsa hääl!

Ei tea, kust tuli see hääl?
Kas idast või läänest,
ei tea, kas lõunast või põhjast?»

Hüüdis onu vastu:

«Tuli põhjast,
tuli lõunast,
tuli läänest,
tuli idast!
Su isa tapetud on
ja seitsme päeva eest maetud!

Ta surma eest kättemaks
veel maa peal hulgub,
tule kätte maksma ta surma eest!
Sa oled ju Sassuuni jäär!»

Siis laulikud puhusid kõvemini pasunaid
ja kõvemini löödi trummi.
Mher sõnas: «Nüüd ma lähen,
sest kostab mu onu hääl!»
Ta tõusta tahtis, kuid valvur sõnas:
«Pole see sinu suguvõsa hääl!
See laste kisa ja sarve huiked!»
Kui Mher seda häält kuulis kolmat korda,
ta jalaga väravat lõi,
lõi esimese värava puruks,
lõi esimese väravaga vastu teist,
lõi teisega vastu kolmat,
lõi puruks kõik seitse ja välja tuli.

Kui jõudis onu Thorossi juurde,
ütles onu Thoross:
«Kuule, Häälekas Hovan, lase ma proovin:
kui on Davithi poeg, viime kaasa,
kui pole Davithi poeg, löön maha
ja tagasi lähme Sassuuni.»
Kui poiss tuli onu Thorossi juurde,
ütles onu: «Kuhu lähed nii uhkelt?»
Mher sõnas: «Kaks meest kutsuvad mind.
Kuhupoole nad läksid?»
Thoross talle vastas ja ütles:
«Mis mees sa ka oled, et kutsuvad sind?
Sa ju poisike, laps.»
Mher sõnas: «Sina oled ju mees,
miks mina olla ei või?»
Sõnas onu Thoross:
«Oh poiss, su pihta viskaksin nuia,
kuid oled veel laps,
heida esiteks sina,
eks mina heida siis.»
Kui poiss oma nuia heitis,
Thoross ajas kuuejalgset hoost.
Mheri nui läks mööda,
lendas hobusel kõhu alt läbi.
Siis peatus Thoross,
võttis hoogu ja lausus:
«Oh poiss, vaata ette:
nüüd nuia heidan mina!»
Kui nuia heitis Thoross,
Mheri reie lõi kinni sadula külge.
Kui tagasi tõmbas, ei aietand Mher.
Ütles onu Thoross:
«Nüüd ütle oma isa nimi,
ja ema nimi ütle ka!
Jah, arvasin tõesti,
et sohilaps oled!
Kui ma nuiaga löön,
siis murduvad rasked rahnud
ja langevad maha,
aga sina ei aietandki.»
Mher sõnas: «Ise sohipoeg oled!
Minu isa nimi Davith,
minu ema nimi Handuth.»
Siis tundsid nad teineteist ära.
Mher sai aru: tulid onu ja lell.
«Aga kus on isa?» ta küsis.
Ütles Häälekas Hovan:
«Isa tapeti, ema on surnud.
Tuleb varsti Tšõmškik Sulthan,
Sassuuni kivid ja linnad
ta maatasa teeb ja rüüstab.

Mher nutma puhkes, kummuli langes.
Kui maha kukkus Mher,
onut-lelle teda aitama sööstsid,
kuid mis ka ei teinud,
teda tõsta ei jõudnud.
Mheri pisarad uhtusid maa sisse kraavi
ja voolasid ära.
Kolm päeva sai täis,
Mher tõusis üles ja lausus:

«Parem pimedaks jääge, mu silmad,
kui orvu silmadeks!
Isa kiivri üle rõõmu peaksite tundma!
Parem pimedaks jääge, mu silmad,
kui orvu silmadeks!
Isa vöö üle rõõmu peaksite tundma!
Parem pimedaks jääge, mu silmad,
kui orvu silmadeks!
Isa Välkmõõga üle rõõmu peaksite tundma!
Parem pimedaks jääge, mu silmad,
kui orvu silmadeks!
Isa soomussärgi üle rõõmu peaksite tundma!
Parem pimedaks jääge, mu silmad,
kui orvu silmadeks!
Isa saabaste üle rõõmu peaksite tundma!
Parem pimedaks jääge, mu silmad,
kui orvu silmadeks!
Isa täku üle rõõmu peaksite tundma!»

Nii ütles ja ratsule hüppas
ja onu Thorossi ning lellega koos
läks teele Sassuuni poole.

3

Sassuuni teel oli klooster,
selle nimeks oli Ohvrite Klooster.
Aga kuningad, Davithi vaenlased,
said teada, et tuleb Mher,
Sassuuni tuleb seda teed mööda.
Tulid, kloostriülemale ütlesid nii:
«Kui Mher läheb mööda siit,
meile saada mehega sõna!»
Nende nõu oli sulgeda tee
ja tappa Mher.

Kui kloostri juurde nad jõudsid,
õhtupoolik oli käes.
Jäi seisma äkki onu Thoross.
Ta sõitis ees, Hovan Mheriga järel.
Mher nägi peatuvat onu ja päris:
«Onu, miks sa seisma jäid?»
«Suured tüved on tee peal ees,
on tee pandud kinni,
et vaenlane tulla saaks
ja tabaks meid teel!»
See lõks oli kloostriülema töö.
Ta arvas — Mher väsib loopimast palke
ja kloostrisse puhkama tuleb.
Siis vaenlased saavad ta kätte.
Mher küsis: «Kuidas tee saame lahti?»
Kostis onu Thoross:
«Kui siin oleks Davith,
ma tõstaksin piigiga üles need tüved,
tema veaks ja viskaks eest.»
Kostis onule Mher:
«Sina võta ja tõsta, mina vean ja viskan!»
Thoross lõi piigiga tüvve,
tõstis suure palgi üles,
Mherile andis ja ütles:
«Võta, viska teisele poole!»
Mher palgil ümbert asis,
vedas kuristiku äärde,
lõi jalaga alla.
Ükshaaval nad vedasid palke
ja õhtuks tee said lahti.
Läksid edasi, kloostrisse jõudsid.

Suure kambri neile andis kloostriülem,
pani ette sööki,
aga ise salaja tõusis,
läks reetlikult viima sõna.
Mher ja Häälekas Hovan ja onu Thoross
sõid õhtulist, magama heitsid.
Thoross vara hommikul ärkas
ja nägi: seitsme kuninga vägi
oli kloostri piiranud ümber.
Kui onu Thoross neid vägesid nägi,
Mheri kutsus ja hüüdis:
«Mher, tõuse ja vaata!
Näe, seitsme kuninga vägi
on kloostri piiranud ümber.»
Mher ärkas üles ja silmi hõõrus,
aga Häälekas Hovan tõusis,
läks teiselt poolt aknale, vaatas ja nägi:
saab lugeda metsas puid,
aga seitsme kuninga väge
on lugematu hulk,
oli kloostriülem nende seas.
Mher sõnas: «Mina lähen,
aga teie tulge järele mulle.»
Istus hobuse selga ja ajas.
Onut-lellegi tõusid,
panid hobused sadulasse, ajasid.
Mher tungis väele peale,
lõi head, lõi kura kätt,
aina väge raius ja ajas,
nagu tuul ajab kihulaste parve.

Kui Thoross ja Hovan seda nägid,
nad jõudu said juurde,
kumbki tõmbas papli tükkis juurtega välja,
võttis kätte ja sekka lõi.
Kui Mher seda nägi, ta küsis:
«Miks võitlete puuga?»
Nad kostsid: «Ei sest ole midagi, poiss:
sina peksid reht,
lõid laiali ahtme,
meie hakkame sisse lükkama ääri.»

Kui vägi oli sootumaks otsas,
tõid ülema kloostrisse tagasi.
Ühe käega Mher tõstis kloostri aluspalgi,
teise käega ülemal hoidis juustest,
tema pea pani palgile alla,
lasi palgi peale ja ütles:
«Ärgu olgu enam selle kloostri nimeks

Matghavankh, ohvrite klooster,
vaid reetmise klooster, Matnavankh,
selle kloostriülema reetmise pärast!»

Nad kolmekesi sõitsid Sassuuni poole.

4

Kui jõudsid Sassuuni,
tõi Häälekas Hovan Sassuuni rüü,
tõi relvad ja Mherile andis,
tõi välja Khurkik Džalali
ja ütles: «Poeg, pane ümber see rüü,
istu hobule selga.
Oled ainus elav Sassuuni soo jäär.
Kelle hoolde peaksin need jätma?»
Mher tõusis püsti,
pani selga Davithi soomuse
ja sametist vammuse, jalga Arzrumi saapad,
sidus vööle Välkmõõga,
võttis kätte sõjaoda
ja õlale vägilasnuia.
Pani terassuitsed täkule suhu,
pani pärlmuttersadula täkule selga,
tõi täku tallist välja.
Kõnevõime sai hobu ja lausus:
«Oh ülbe poiss, kes sa oled,
et mulle tahad istuda selga?
Kas jõudumööda on sulle
mu seljas sõita?»
Mher sõnas nii: «Khurkik Džalali,
ära ole nii tõrges:
ma ju olen Sassuuni soo jäär.»
Khurkik Džalali sõnas vastu:
«Ma Davithi pärast
ei pane mikski su solvavat sõna.
Ma sind ei puutu.
Tule, sadulasse hüppa ja istu!»
Mher sadulasse hüppas ja istus,
onu, lelle lasi ette,
läks sõtta Tšõmškiki vastu.
Sõnas Häälekas Hovan: «Mis me teeme?
Mher alles laps, ei midagi taipa,
aga mina olen vana, ei võidelda suuda.»
Mher sõnas: «Onu,
kas pole me Sassuuni soost?
Me muidugi oleme Sassuuni soost!
Kui sureme, siis me hauagi vastu
ei sõanda kuningad tulla.
Aja hoost, lähme tapleme veel!»
Khurkik Džalali sõnas sekka:
«Hei, kõhkleja, mida sa kardad?
Oleks kolm kord nii palju väge,
me lööme nad ikkagi puruks!
Mis loeb see mu saba vastu,
mu jalgade, hinguse vastu?
Kõik lööme nad puruks!»

Läksid teele, jõudsid linna.
Mher päris:
«Mu onud, kas lähete linna vastu
või lähete väe vastu?»
Nad mõtlesid, ütlesid nii:
«Kui läheme linna vastu, on raske,
ei suuda me purustada müüre.»
Mher kostis:
«Teist kumbki on minust kaks korda raskem.
Ma saadan teid mõlemaid ühele poole,
lähen üksinda teisele poole.
Kas sellega olete nõus?»
Kostsid Häälekas Hovan ja onu Thoross:
«Me läheme linna vastu.»
Mher sirutas ennast, Välkmõõga tõmbas,
sööstis vägede sisse.
Ta head kätt lõi ja kura kätt lõi,
ei väge ega ülemaid jätnud.
Kui palju neid oli, kõik tappis ja ütles:
«See on mu isa eest teile!»
Sai kätte Tšõmškik Sulthani,
Khurkik Džalali saba külge
naise juukseidpidi sidus.
Hobu loopis iga tüki tast ise maale,
vaid juuksed jäid saba külge.
Mher sõnas endale: «Lähen vaatan,
mis teevad mu onu ja lell.»

Mher läks, nägi: linn on puru,
jäänud ainult üks kass,
kes roninud minareti tippu,
seal seisab ja vaatab.
Mher maa seest tšinaari tõmbas,
lõi sellega torni, kassi tõukas alla,
siis Nemruthi mäe otsa läks.
Ta vaatas ringi: nägi suitsu tõusmas.
Pöördus tagasi veel
ja nägi: üks nõiamoor alles on jäänd,
end nurka peitnud ja suitsu tõstab.

Nad kolmekesi läksid ta juurde
ja küsisid: «Miks sa suitsu tõstad?»
Moor kostis: «Et teie ei ütleks:
nii Hlathi me lõime puruks,
et suitsugi kuskilt ei tõuse enam!»
Mher selle nõiamoori võttis,
tõmbas latvapidi alla kaks puud,
ladvad sidus ta jalgade külge
ja puud lasi lahti.
Nii hävitas Hlathi suitsu ja tuha.
Mher siis ütles: «Nii!
Isa surma eest sain kätte maksta!»
Kõik kolm koju pöördusid siis.

Teine osa

MHERI NAISEVÕTT JA LÕPP

1

Mõni aeg läks mööda.
Mher sõnas: «Lell,
lähen käima mööda maailma.
Ei saa siin istuda paigal,
pole pärijaid mul ega surma.»

Tõusis, Välkmõõga võttis,
Khurkik Džalali selga istus ja läks.
Käis palju või vähe —
nägi äkki: metsa viib tee.
Puud on ees, ei teed lase käia.
Ta murdis need puud ja edasi läks.
Sõitis hommikust saadik.
Siis järsak tuli ette,
Mher ei tahtnud tagasi minna,
kuid järsak pani tee talle kinni.
Nägi äkki: jookseb rebane metsa.
Mher talle järele sõitis,
järsaku tippu jõudis,
nägi kuningalinna.
Tee jalge alla võttis ja läks.
Kena koopa juurde jõudis,
sinna puhkama istus.
Nägi äkki üht hirve,
kel jooksuga keel rippus suust.
Mher võttis vibu ja noole,
lasi hirve, sai pihta ja tappis.
Vaatas teisele poole ja nägi:
tuli paarkümmend ratsameest.
Nad pahased olid ja ütlesid nii:
«Sassuuni hullu Davithi poeg
tuleb, tapab me kuninga hirve!»
Mher seda kuulis, ta süda sai täis.
Hüppas ratsule, järele sõitis.
Kui mehed Mheri nägid,
nad pöörasid hobused, pagesid eest.

Käis palju või vähe käis Mher,
jõudis kuningas Patšiki linna alla.
Tuli sadulast maha, telgi lõi üles.
Viidi kuningas Patšikile sõna,
et tulnud Sassuuni Mher
ja linna ette löönd üles telgi.
Aga kuningas Patšik
vesiirid ja nõunikud kutsus kokku,
oma nõukogu kutsus kokku,
tuli vastu Mherile, ütles:
«Kui kord sinu isa
Msõri Melikhiga võitles,
siis mina ja tema
teineteisele tõotuse andsime.»
Mher küsis: «Mis tõotus see oli?»
Talle kostis Patšik:
«Sinu isaga andsime tõotuse koos:
kui mulle sünnib tütar, talle poeg,
annan tütre ta pojale naiseks,
kui temal on tütar ja minul poeg,
annab tütre mu pojale naiseks.
Su isale Jumal andis sinu
ja minule tütre.
Eks näe, kas võtad mu tütre.»
Mher talle vastas:
«Kui meeldib su piiga, siis võtan,
ei meeldi, ei võta.»
Nad tõusid ja läksid tüdruku juurde.
Gohar-hanum oli piiga nimi.
Mherile meeldis piiga
ja piigale poiss.

2

Jäi nõnda. Hommikul tõusis Gohar,
vaatas aknast ja nägi:
Mher magab telgi all,

endal jalad põlvini väljas.
Seda nähes Goharil valutas süda,
ta endale ütles:
«Ei Mher tohi magada päikese käes.»
Ta tõusis, pani ümber punased riided,
võttis sõjariistad kaasa,
istus kõrvile ratsa
ja Mheri juurde tuli.
Telgi uksest sisse hüüdis:
«Mher, sind kõrvetab päike!»
Mher piigale kostis:
«Mis teha, kui väike on telk.»
Gohar ütles vastu:
«Su telk on suur,
kuid sinul on hiiglase keha.»
Mher sõnas: «Hästi, nüüd magada lase!»
Piiga ütles: «Tõuse, olen kuninga poeg,
tulin proovima sind.
Sa minuga võitlema pead.
Kui sina mu võidad,
saad homme mu õe Gohari,
võta ja mine! Kui aga ei võida,
löön otsast sul pea.»
Mher ratsule istus, tandrile läks.
Gohar ratsule istus, tandrile läks.
Mher heitis nuia, Gohar püüdis kinni,
Gohar heitis nuia, Mher püüdis kinni.
Ei kumbki saand võitu.
Gohar sõnas: «Aitab, Mher!
Ainult hobuseid vaevame nii.
Mine telki ja puhka,
sulle saadan ma süüa ja juua!»
Gohar läks ära.
Lasi praadida lamba,
lähkritäie viina ja roa
andis teenrite kätte,
Mheri telgi uksele saatis.
Mher toidu sõi ja viina jõi,
heitis maha ja hommikuni magas.
Kui päev hakkas koitma,
Gohar pani selga mustad riided
ja relvad ümber.
Mheri juurde kõndis,
tuli, võttis telgisuust kinni:
«Kas sina oled Mher, Davithi poeg?»
Mher kostis: «Mina!»
«Kes tahab mu õde Gohari, kas sina?»
Mher kostis: «Mina!»
«Teeme täna sinuga proovi,
kui sina mu võidad,» ütles Gohar,
«saad homme mu õe Gohari.
Võid ta hommikul võtta ja viia.
Kui mina su võidan,
löön pea sinul otsast.»
Mher päris: «Mis proov sul on?»
«Sinu sõrmuse paneme üles
ja noole laseme läbi.
Kes toime ei tule, on kaotand.»
Mheri sõrmus nii pisike polnud,
et läbi ei läheks nool.
Nad sõrmuse serviti seadsid.
Gohar lasi enne,
nool nõnda läks läbi,
et sõrmus ei liikunud üldse.
Mheri kord tuli siis.
Kui Mher oma sõrmust sihtis,
Gohar tuli, ta ette jäi seisma.
Goharile otsa vaatas Mher:
nii kaunis oli piiga Gohar,
et Mheril jäid silmad ta külge.
Lasi noole, ja sõrmus minema lendas.
Ei saand sõrmusest läbi Mher.
Gohar võttis nuia ja lausus:
«Mis öeldud, on öeldud, löön otsast sul pea!»
Siis kostis Mher:
«Ei, ei! Sa petsid ära mu silmad!
Sa seisid mu ees,
mu silmad su näole jäid
ja nool läks sõrmuse vastu.»
Tõi sõrmuse veel kord Gohar,
pani üles ja ütles:
«Kui nüüd lased läbi,
mis öeldud, on öeldud,
annan sulle oma õe Gohari.
Kui läbi ei lase, löön otsast sul pea!»
Mher võttis noole, sihtis ja lasi.
Nool sõrmusest vihises läbi.
Gohar ütles siis:
«Oled väärt Goharile meheks.
Aga siiski ma ütlen:
sa vaata, et päike sulle liiga ei tee!»
Ta läks ja saatis ühe telgi lisaks:
«Lööge üles Mheri jalgade varjuks.»
Mher taipas siis,
et polnud see kuninga poeg,
vaid tütar ise, Gohar.
Mõni päev läks mööda.
Mher ja Gohar pandi paari.

Seitse päeva ja ööd peeti pulmi,
söödi-joodi ja lõbusad oldi.
Mher Gohari kõrvale heitis,
Gohar tõi mõõga, vahele pani ja ütles:
«Lääne kuningas võtab meilt maksu.
Kui maksu kaotad,
olen sinule naine
ja sina oled minule mees.»
Jäid magama, koidikul tõusid.
Mher oma ratsule hüppas,
ajas Lääne kuninga linna.
Kui nähti Mheri,
kes üksinda tuli hobusel ratsa,
nagu mägi oleks tõusnud teise mäe otsa,
teda kardeti väga.
Vägi koondati kokku
ja tuldi Mherile peale.
Mher aga ajas Khurkik Džalalid,
ning hakkasid tema ja hobu
lööma, raiuma vaenlase väge.
Nad õhtuni taplesid-tapsid.
Mher pööras õhtul hobuse ümber,
Gohari juurde läks, ütles:
«Lääne kuninga tapsin,
enam keegi ei võta maksu su isalt.»

3

Läks mööda mõni aeg.
Võttis kätte Häälekas Hovan,
Mherile paberi saatis ja ütles:
«Mher, Kozbadini pojapojad
on üles kasvand ja julgeks läind,
nüüd vaenuteele tulid Sassuuni vastu.
Minu jõust ei jätku.
Tule tõtta meile appi!»
Mher Goharile lausus: «Oh naine,
ukse ette mu nui pane püsti.
Ükskõik mis vägimehed tuleksid,
nad kimbutada sind ei söanda,
nad arvavad nuia nähes:
Mher on kodus ja magab.»

Mher ajas hoost, jõudis Sassuuni.
Kui jõudis Sassuuni linna,
läks kurvaks ja igatses.
Oli õhtune aeg,
lelle uks oli kinni, ta magas.
Mher hüüdis:

«Mu isalik lell, ärka üles!
Ärka üles magusast unest!
Oh tõesti, ärka üles!»

Lelle kõrvu kostis hääl,
läbi une ta ütles:
«Mu kõrvu kostis üks kauge hääl,
mind äratas sügavast unest.»
Naine vastu: «Oh mees, mis hääl?
Sassuuni kojas on uksed kinni
ja ikka sa kardad?»
Lell kostis: «Eks muidugi kardan.
Olen vanaks jäänd, lapsed on läinud.»
Mher läks veel kord katuse peale
ja hüüdis:

«Mu isalik lell, ärka üles!
Oma maja jätsin maha,
oma nuia jätsin kodule kaitseks.
Ja kuningas Patšiki tütre hoolde
ma andsin oma nuia.»

Hovan tuli jooksuga nüüd,
otsa ette Mheri suudles.
Küsis lell: «Kelle hoolde jäi kodu,
kui jätsid oma maja ja tulid?»
Mher sõnas: «Lell, nõnda tulin ma sealt,
et teab seda ainult Jumal ja ingel.»
Küsis lell: «Ukse kõrvale panid oma nuia,
mis märgist tuntakse seda?»
Mher sõnas: «Kalliskivi on nuial,
kui päike paistab, siis särab.
Ei julge ükski mees
maja uksele tulla ligi.
Ja kui õhtu tuleb,» ütles Mher,
«vahaküünlad süttivad siis
ja annavad valgust,
ei keegi tulla julge.»
Lell lausus: «Ole tuhandeks terve!
Nüüd isa kohale asud.»
Mher küsis: «Kes see ahistab sind?»
Sõnas lell: «Kozbadini pojapojad.
Neli pojapoega on tal,
nad kiskjataolised kõik.»
Mher ütles: «Lähen vaatan neid nelja.
Kas tapan või elusalt toon?»
Kostis lell: «Tee seda või teist,
tahad, tapa, tahad, elusalt too.»

Mher hommikul tõusis,
kohe ratsule istus, Lerra väljale ajas.
Nägi tulema nelja Kozbadini pojapoega.
Kui Mheri nägid,
oma nooled lasid nad lendu.
Kui lasid, üks nool tuli pihta,
Khurkik Džalalile kabja sisse sattus.
Mher Välkmõõgaga lõi.
Poole noolt lõi maha, pool kabjasse jäi.
Siis võttis ta kinni
kõik neli lapselast.
Võttis kinni, viis lellele näha.
Khurkik Džalali tõstis jala.
Kui jalga tõstis, kohe päris lell:
«Mis su ratsu jalaga juhtus?»
Ta vaatas kapja ja nägi:
noole tükk oli sees.
Tõi smaragdi ja korundi siis,
üles sulatas, haavasse valas.
Sai hobu terveks ja endisest paremaks veel.

Mher Kozbadini pojapojad tõi.
Ta kaks lõi ühele poole ust
ja kaks lõi teisele poole.

Khurkik Džalali selga istus,
Gohari poole läks teele.
Sõitis palju või vähe —
Aleppo kuninga pojad tulid vastu.
Tuli nelikümmend vägilasvenda,
neil ratsudeks kaamelid olid.
Need nelikümmend seisid Mheri ees,
tervist soovisid, tervist said vastu.
Pärast tervitust ütlesid nii:
«Siin meid on nelikümmend venda,
kui tuled meile vennaks,
saab meid nelikümmend üks.»
Mher kostis: «Tulen teile vennaks.
Kuid öelge, mis linnast te pärit?»
Vennad vastu: «Aleppost.»
Mher küsis: «Mis teete siin?»
Vennad vastu: «Meil on õde,
isa trooni ta võttis,
meid minema saatis,
ise valitseb kuningatroonil.»
Mher ütles: «Tulge näidake mulle,
ma vaatan, mismoodi on õde,
kes valitseb kuningatroonil.»
Nad kostsid: «Kui sa just küsid:
inimsööja me õde oli sündides juba,
ta sõi meie isa ja ema,
kogu rahva linnas sõi ära.»

Mher läks vendade õe manu,
leidis inimsööja eide.
Talle käega lõi vastu põske,
eidel pea lendas otsast.
Mher tuli vendade juurde ja ütles:
«Teie inimsööjast õe ma tapsin,
oma linna tagasi minge.»
Vennad suudlesid Mheri kätt ja jalga
ja ütlesid siis:
«Sellest eidest me jagu ei saanud.
Kui tapsid ta, meid tegid priiks.
Kui tahad, tule, kuningaks hakka,
jääme surmani sulasteks sulle!»
«Ei mina teilt midagi taha,
ei te kuningaks hakka
ega taha te linna.
Davithi poeg olen, Mher,
ma siia jääda ei saa.
Pole pärijaid mul ega surma.»

4

Asus teele Mher ja läks,
ja Bagdadi linna jõudis.
Üht vanameest istumas nägi ja küsis:
«Mis on siin Bagdadi linnas?
Kes Bagdadi kuningas on?»
Rauk kostis: «Kuningat mina ei tunne,
aga öeldakse, et kuningas olla
Kaliifi pojapoeg.»
Mher küsis veel:
«Kus on Baghdassari haud?»
Rauk kostis: «Kuningalossi vastas.»
Mher ütles: «Baghdassar meie soost,
Sassuuni kojast on pärit,
Kas hauda näidata oskad?»
Rauk viis ta hauale siis.

Mher aias hobuselt astus
ja haual mulda suudles,
siis palvetas. Palve ajal
pani kivile käe:
see koht on praegugi näha.
Sealt tõusis Mher, minema läks,

läks, jõudis Džõziri linna.
Džõziri linnas on jõgi,
Džõzir-Šat on selle nimi.
Vahel juhtub, et sada nelikümmend jõge
tema sängi voolavad kokku.
Kolm korda see jõgi oli purustand linna.
Mher läks sinna,
tõi tohutu suure kivi,
linna ees jõkke heitis.
Jõgi lahku läks kaheks haruks.
Üks haru voolab ühelt poolt,
teiselt poolt teine haru,
ei purusta enam ta linna.
Veel kivile ehitas Brdža-Balakhi,
kindla kantsi, mida võtta ei saa.

Mher siis ratsule istus,
jõudis kuningas Patšiki linna.
Tuli, vaatas: kuidas nuia ta pannud,
nii jäänud see oli.
Polnud keegi seal käind.
Mher läks majja,
nägi: naine on lautsil ja surnud.
Naise käest võttis kinni,
leidis peost ühe kirja.
Seal seisis: «Sind palun,
kui tuled, mu leiad,
mind vii Sassuuni,
Handuth-hanumi kõrvale mata.»

Mher Gohari kätele tõstis
ja viis Sassuuni kotta.
Tuli koju ja nägi, et lellgi on surnud.
Siis kaevas haua,
Gohari Handuthi kõrvale mattis.
Lasi pidada nelikümmend palvet
Sassuuni koja surnute hingede eest.
Lasi hingepalvet pidada kõigi eest.
Kui minema hakkas,
siis tundis, et maa teda enam ei kanna,
jalad astudes vajuvad sisse.
Ema hauale tagasi läks ja hüüdis:

«Mu emake, tõuse, mu emake, tõuse!
Mher olen, su rindade poeg.
Mind üheksa kuud hoidsid südame all,
nägid palju vaeva maailmas.
Palju hulkusin ilmas, hulkusin nõutult,
ei näinud nii head ema kui sina!»

Ema hauast tuli hääl:

«Mu poeg, mis tegema pean?
Mu poeg, mis tegema pean?
Mu pale on kaotanud kuju ja vere,
on lõppend mu silmade valgus,
uss, skorpion pesa mu peale teind.
Küllalt hulkunud ilmas oled,
küllalt hulkunud . . .
Sinu koht on Kaarnakalju,
Kaarnakaljusse mine!»

Mher kaebas veel kaua,
kuid häält ema hauast enam ei kostnud.
Siis isa hauale läks,
seal nuttis ja kurtis:

«Mu isake, tõuse, mu isake, tõuse!
Sassuuni soost olen, osatu, tõuse!
Maailmas osatu olen, tõuse!
Mu isake, tõuse, mu isake, tõuse!
Täna kibedat lund tuli maha,
su poja Mheri jalgel on kibe.
Mu isake, tõuse, mu isake, tõuse!
Olen igatsend sinu ülevat hingust,
olen igatsend sinu ülevaid sõnu,
nii palju üksinda hulkusin ilmas.»

Isa hauast tuli hääl ja ütles:

«Mu poeg, mis tegema pean?
Mu poeg, mis tegema pean?
Mu pale on kaotanud kuju ja vere,
on lõppend mu silmade valgus,
uss, skorpion pesa mu peale teind.
Küllalt hulkunud ilmas oled,
küllalt hulkunud . . .
Sinu koht on Kaarnakalju.
Kui puruneb maailm ja uuesti sünnib,
kui maa hakkab kandma su hobust,
saab maailm su omaks.»

Nii kaua veel kurtis Mher,
kuid häält isa hauast ei tulnud,
see oli ta vastus.

Mher Vostana mäelõhesse jõudis.
Kui jõudis Vostana lõhesse,

üks vürst varitses seal,
see lingu viskas ja Mheri püüdis.
Mher hobuga koos sattus silmuse sisse.
Ja hüüdis Mher:
«Leiva, viina ja Elava Jumala,
Maruthi Püha Neitsi nimel!»
Nii ütles ja lõi, raius puruks kütked,
tegi vabaks Khurkik Džalali.

Ta pöördus Jumala poole ja palus:
«Kas minuga võitlema tule
või endale võta mu hing!»

Saatis Jumal seitse ratsurist inglit
Mheriga taplema siis.
Lõunast õhtuni võitlesid nad.
Mher Välkmõõgaga virutas neid,
ei puutunud ingleid see.
Hobu jalad ei püsinud maa peal:
kui sirutas jala, see maasse vajus,
oli nõrgaks jäänd maa,
ei jõudnud Mheri kanda.

Mher hõikas: «Ha-hoi!
See asjata kõik,
on maagi jäänd vanaks ja väetiks.
Ei püsi mu hobuse jalgade all.»
Kui palju ka rabeles lõunast peale,
aina rohkem hobu õhtuni vajus.
Mher sadulast tuli,
vedas hobuse välja,
Vani äärde mäele jõudis.
Seal juhtus nägema kaljut,
mida hüütakse Vani kaljuks.
Mher ütles: «Löön mõõgaga kivi,
löön pooleks, siis pole mul süüd,
kui ei, siis patune olen.»
Kui ta kivi raius,
kaheks pooleks avanes kalju.
Mher ja hobune astusid sisse,
kivi liikus ja sulgus jälle.

Suri südamevalust Thoross,
kui teada sai,
et Mher on kalju sees kinni.

Nii öeldakse: kaks korda aastas
läheb lahti see kivi.
Kord rooside pühal, vardevooril,
ja teine kord taevaminemispühal.
Siis lahti lööb Mheri kalju.
Käib neljakümnepäevase tee
Mher ühe tunniga ära
ja nelikümmend päeva käib kaljude peal,
kui maa peale satub, vajub hobune sisse,
ei edasi saa ja tagasi pöördub.
Liigub rahva seas jutt —
ööl enne taevaminemispüha
üks paimen läks kalju ette.
Mheri kalju läks lahti,
see paimen läks sisse ja nägi:
üks hiiglane istub seal sees.
Ja pärima hakkas paimen:
«Mher, millal välja tuled?»
Mher pöördus ja ütles:
«Kui välja siit tulen,
ei kanna mind maa.
Kuni maailm on kuri,
on võlts ka maa.
Ma ei taha maailmas olla!
Kui puruneb maailm ja uuesti sünnib,
kui nisuiva kasvab
nii suureks kui kibusemari,
kui odraiva kasvab
nii suureks kui pähkel,
alles siis saame loa siit välja tulla.»
Kui paimen läks ära,
vajus kalju uuesti kinni.

Liigub rahva seas jutt:
igal reedesel päeval
sest kaljust tilgub vett.
Mheri hobuse vesi olevat see.
Iga teekäija reedesel päeval
sellest kaljust pidavat kuulma,
kui hirnub Khurkik Džalali.

Issand, õnnista Tsovinari,
nelikümmend õnnistust Sanassarile!
Issand, õnnista Baghdassari,
nelikümmend õnnistust Deghdzun Tsamile!
Issand, õnnista onu Thorossi,
nelikümmend õnnistust Häälekale Hovanile!
Issand, õnnista Vanemat Mheri,
nelikümmend õnnistust Armaghanile!
Tuhat õnnistust vaprale Davithile!
Nelikümmend õnnistust Handuth-hanumile!
Issand, õnnista Nooremat Mheri,
nelikümmend õnnistust Gohar-hanumile!
Issand, õnnista, nelikümmend õnnistust
meie meistrile, kes jutustas lugu!
Issand, õnnista, tuhat õnnistust
kuulajate isade-emade hingedele!

ESIMENE HARU

Sanassar ja Baghdassar

1

Iga loo alguses, tihti ka lõpus, pöördusid eepose laulijad Jumala poole palvega, milles meenutati kõiki loos esinevaid kangelasi ja nõutati rahu lahkunud esivanemate hingedele. Palve esitati usus, et kangelased on tõesti elanud ja eeposes kirjeldatud tegusid teinud. Väärib tähelepanu, et palves, mis kajastab ristiusueelset esivanematekultust, peetakse meeles ka kuulajate vanemaid, lõpus aga meenutatakse tihti õpetajat — laulikut.

Esimene osa

Võitlus Bagdadi Kaliifi vastu

2

Kuningas Gagik. Kuju ajalooliseks aluseks on Vaspurakani kuningas Gagik Artsruni (908—943), kelle tegevusest tuleks märkida pidevat võitlust Araabia ülemvõimu vastu, Vostani linna rajamist Vani järve äärde, Ahtamari saarel asuvate kindlustuste ja kantside ümberehitamist ning armeenia arhitektuuri ühe kaunima mälestusmärgi, Surb Hatši (Püha Risti) kiriku püstitamist.

Kapotini kindlus (arm. k. *Berd Kapotin* e. *Kapuit Berd* 'sinine kindlus') asub Kaghzvani linna lähedal ajaloolise Armeenia Aršarunikhi maakonnas (praeguse Türgi territooriumil). Eepose ühe kangelanna auks nimetatakse Kapotini kindlust ka Handuthi kindluseks. Võitluses araablastega oli sellel tugeval kindlusel silmapaistev osa. Kuningas Smbat I pani seal oma väikese väesalgaga terve aasta (909—910) emiir Jussufi suurele armeele vastu.

Tsovinar — armeenia naisenimi, mis mõnedes tänapäeva murretes tähendab välku. K. Melikh-Ohandžanjani uurimuse järgi tähendas *tsovinar* algselt: mere-, merine. G. Khaphantsjan käsitleb seda liitsõnana *tsov-i-nar* (*tsov* — meri, *Nar* — armeenia vanimas mütoloogias veejumalanna). Hilisem tähendus «välk» tekkis seoses kujutlusega, et välk kui pilvede poeg on mere tulestiihia väljendus (üleminek veelt õhule-pilvedele, õhult tulele).

Hanum 'emand' (*türgi k.*) — austav pöördumine naise poole.

«...risti kummardan mina, aga sina puuslikke...» Puuslikukummardajate (arm. k. *krapašt* 'tulekummardaja') all mõeldakse araablasi, kuigi Armeenias oli hästi teada, et araablased on muhamedi usku. Nimetus annab tunnistust eepose ajaliselt mitmekihilisest tekkest. Tähelepanuväärne on seik, et Türgis elavad armeenlased nimetasid muhameedlasi veel kaua paganausulisteks ega tarvitanud sõnu musulman, muhameedlane, islam.

3

Suitsuauk — avaus laes. Armeenia külamajadel ei olnud aknaid, suitsuauk andis valgust ja selle kaudu väljus koldesuits.

Vardpatrõki piiskop — ajalooline isik, väejuht Theodoross Rštuni poeg.

Onu Thoross. Kuju loomisel on aluseks olnud väejuht Theodoross Rštuni (VII saj.) tegevus. Võitnud mitmes lahingus araablasi ja kasutanud ära Araabia—Bütsantsi vahelisi vastuolusid, saavutas Theodoross Rštuni armeenlastele rahvusliku ja poliitilise iseseisvuse.

«...ärgu tulgu terve aasta mu eesriide taha.» Silmas on peetud voodieesriiet.

4

Teghtiss — küla Vani järve lõunakaldal.

Norageghi väli — muistne kuningate suvituskoht Vani järve lõunakaldal.

Piimaallikas (arm. k. *Kathnaghbjur*). Nii nimetati mitmel pool Armeenias lupja sisaldava veega allikaid, millele rahvausund üleloomulikku võimu omistas. Piimaallikate usund on väga vana, selle teke seostub veekultusega.

Taevaminemispäev — kevadine püha, mille ristiusk on Kristuse taevaminekuga sidunud. Armeenias kutsub rahvas seda päeva ka lilleemapühaks. Enne ristiusku oli see vee ja lillede püha, millest on läbi ristiusuajandite paljugi säilinud. Neiud ja noorikud läksid ennustamise tarvis lilli korjama ja seitsmest allikast vett

võtma. Ennustamise ajal visati seitsme allika veega täidetud kannu mitmesuguseid esemeid (sõrmuseid, ehteid, nööpe jm.) ning võeti siis vastava laulu saatel ükshaaval välja. Laulu sisu kuulutas selle saatust, kelle ese parajasti kannust kätte saadi. Ristiusueelsest ajast on pärit ka uskumus, et taevaminemisööl peatuvad hetkeks kõik veed, aga taevas ja maa, mäed ja orud, puud ja lilled öötsuvad üksteist tervitades.

Hili — kindlus ajaloolise Armeenia Rštunikhi maakonnas, Vani järve lõunakaldal, ehitatud lagendiku keskel kõrguvale mäetipule. Oli tuntud palverännukoht.

Sinine meri (arm. k. *Kapuit Tsov*) — soolaseveeline Vani järv, mida armeenlased mereks kutsusid. Eri aegadel on teda ka Rštunjatsi mereks, Tospa järveks, Soolamereks ja Artšesti mereks nimetatud.

5

Melkhiseth. Ristiusu kiriku nõudel anti teiseusuliste meestega abielluvatele neidudele kaasa vaimulik, et naine usutavadest kinni peaks. Eeposes mainitud vaimulik Melkhiseth täidabki seda kiriku nõuet.

Thondiir — maa sisse ehitatud ahi.

Sanassar, Baghdassar. G. Khaphantsjani järgi tuleneb Sanassar Assüüria kuningatest Salmanassaritest (viimane Salmanassar elas VIII saj. e. m. a.) ja Baghdassar nimest Ualtasar, mida kandis üks viimaseid Babüloonia kuningaid.

Ajalooliselt olid Sanassari ja Baghdassari prototüüpideks Assüüria kuningapojad Šaressar ja Adramelikh, kes tapsid oma isa, et trooni anastada. Pöördunud abi saamiseks vanilaste (urartulaste) poole, läksid isatapjad Urartu vägedega oma venna Assarhaddoni vastu, kes oli vahepeal trooni hõivanud. Melitenis toimunud lahingus said Šaressarile ja Adramelikhile abiks tulnud Urartu väed lüüa. See ajalooline sündmus on märkimist leidnud ka Piiblis (II Kun. 19, 37; Jes. 37, 38) ja Assüüria kiilkirjatahvlitel.

6

Hull. Armeenia sõnal *tsur* on mitu tähendust: julge, kartmatu, hull, pöörane, segane, iseäralik. Sassuuni vägilasi iseloomustavad eri olukordades kordamööda kõik need tähendused ja nende varjundid.

7

Khursii — madal laud, mis asetati külamajades thondiiri peale ja kaeti riidega, et thondiir kauem soe püsiks. Talvel istuti khursii ümber, jalad pandi khursii alla või lasti thondiiri rippu.

8

Deev. Sõna tähendab armeenia keeles nähtamatut kurja vaimu, deemonit, ka hiiglast. Deevid esinevad muinasjutuliste olenditena, hirmutistena, kollidena; tihti on neil mitu pead; nad elutsevad mägedes ja koobastes, röövivad ja varastavad, sealhulgas ka kaunitare. Deeve võitlusse kutsuda ja võita võis ainult üleloomuliku jõuga vägilane.

9

Püha Karapet — Ristija Johannese armeenia vaste. Väga tuntud on temanimeline klooster Taronis, lääne pool Vani järve, Sassuuni naabruses. Püha Karapetti peeti maadlejate, köietantsijate, pillimeeste ja rahvalaulikute-gussaanide kaitsjaks. Need funktsioonid on ristiusu pühak saanud vana-armeenia jumalalt Vahagnilt, kelle kuulsa templi kohale ongi Püha Karapeti klooster ehitatud.

Gjaur — mittemuhameedlane, uskmatu muhameedlase meelest.

10

Leiva, viina ja Elava Jumala nimel. Väljendis on ühendatud nii vanne kui palve. Leib ja viin on ristiusu kiriku armulaua-atribuudid; Elav Jumal on vastandatud elututele puuslikele.

11

Muš — linn, mis oli keskajal ajaloolise Armeenia Taroni maakonna keskus; asus Sassuunist lääne pool.

Arzrum — muistse Karini maakonna keskus, mida mainib kreeka ajaloolane Strabon (I saj. m. a. j.). V sajandil ehitas Bütsantsi valitseja Theodoros Noorem sinna tugeva kindlustuse, muutes ta Bütsantsile kuuluva Armeenia (Ida-Armeenia) sõjalis-kaubanduslikuks keskuseks, ja nimetas linna Theodoropoliseks. Keskajal tunti Arzrumi Artsni nime all. 1049. a. tegid seldžukid linna maatasa. Tänapäeva Arzrum (Erzurum, Erzerum), mis kerkis purustatud Artsni kohale, sai oma nime araabia kujust Arzn-ar-Rumi («Rooma Artsn»; Roomaks nimetati Idamail ka Bütsantsi).

12

Mandzkert (Manavazakert, Manazkert) — linn Vani järvest põhja pool, ajaloolise Armeenia Apahunikhi maakonna keskus, iidne asustatud koht. Urartu allikates mainitakse linna Meniazaniani nime all.

Thevathoross — arm. k. 'tiivuline Thoross'. Kuju ajalooliseks aluseks on taas väejuht Theodoross Rštuni (vt. eespool: Onu Thoross).

13

...sel püsti panid sõela ja kummuli astja. Vana-Armeenia külades hoiti leiba astjates ja sõeltes. Kum-

muli pandi ainult tühi astja, püsti ainult tühi sõel. Seega tähendab väljend, et Sanassar ja Baghdassar sõid kõik majaperemehe toidutagavarad ära, tühjendasid astja ja sõela.

14

Sassuun — üks ajaloolise Armeenia Taron-Tarube-rani maakonna mägistest aladest. Nime vanim kuju on Sanassun. Nii on märgitud ka Anania Širakatsi (VII saj.) geograafias. IX—XI saj. hakkab kasutusele tulema kuju Sansun. Tõenäoliselt oli pikka aega paralleelselt tarvitusel ka nüüdiskuju Sassuun. Eepose eri variantides seletatakse Sassuuni erinevalt: seda tuletatakse Sanassari nimest ja armeenia sõnaühendist *sjan vra sjun* 'sammas samba peal'. Nimi võiks tähendada ka: suur, hiiglaslik; õudustäratav.

IX sajandist on teada sassuunlaste ülestõus araablaste vastu. 851.—852. a. talvel tulid nad mägedest, piirasid Mušis talvituvad araablased ümber ja hävitasid. Tapeti ka araablaste väejuht Jussuf.

15

«Mere kaldale läheme . . .» Mere all on mõeldud Vani järve.

Khurkik Džalali — tootemlik loom, keda niivõrd austati ja pühaks peeti, et tema nimel vannuti. Nime on püütud seostada araabia-pärsia sõnaga *džallad* 'timukas', Džalaljani feodaalsuguvõsaga ja kurdide džalali hõimuga. K. Melikh-Ohandžanjan seostab nime Makedoonia Aleksandri hobuse looga. On teada, et Aleksandri hobune Bukephalos sai India-sõjakäigul otsa. Makedoonia Aleksander rajas oma ratsu mälestuseks Hydaspe e. Džalama jõe äärde Bukephala linna, mida hilisematel aegadel hakati nimetama Džalalapuriks. *Khurkik* tähendab sälgu.

Välkmõõk — välgu omadustega mõõk armeenia mütoloogias. On teada, et paganlike armeenlaste pilvejumal võitles draakonite vastu välkudega, mis kehastavad mere leegitsevat stiihiat. Eepose Välkmõõk tuuakse samuti merepõhjast.

Sõjarist — põlvest põlve edasiantav talismani jõuga märk, mis seotakse või maalitakse eepose peakangelase paremale õlavarrele. Siin on ühendatud pagana- ja ristiusu elemendid.

17

. . . kirjutas paberi siis, andis Tuulele kätte . . . Vastavalt muinasusule austati tuult kui jumalikku vaimu. Ristiusu ajal võttis tema funktsioonid enda kanda Püha Sarkiss, kes on samuti kiire jooksja ja abistab hättasattunud häid vägilasi. Eeposes esineb Tuul isikustatud kujuna, keda kõnetatakse, kellele antakse ülesandeid.

«. . . pea märjaks tee seal, juus maha aja siin.» See tähendab: liigu nii kiiresti, et märjaks tehtud juuksed teel kuivada ei jõuaks ja neid kohale jõudes kohe ajada võiks.

Baghdassari täht tuhmunud oli. Ennemuistse usu järgi on igal inimesel oma täht. Kui täht tuhmub, tähendab see, et temaga seotud inimene on kitsikuses, teda varitseb hädaoht. See uskumus tugineb tähekultusele, mis tihti samastub esivanematekultusega.

18

Tsovassar — mägi Sassuuni maakonnas, mille tipus on väike järv. Sellest mäe nimigi (*tsov* 'meri', *sar* 'mägi').

Marathka — jõgi, mis saab alguse Marathuki mäetipult, voolab Sassuuni kindluse alt mööda ja suubub Lääne-Tigrisesse. Marathka jõge nimetatakse ka Sassuuni ja Bathmani jõeks.

Tšapaghdžur — maakoht Sassuunist loode pool, Aratsani jõe laienemiskohas (*tšapagh* 'lai', *džur* 'vesi').

Khoden — tundmatu kohanimi. Oletatakse, et nimi on armeenia sõna *goti* 'vöö, mäeahelik' moonutatud kuju. Mõnedes variantides esineb sama kohanimena ka *Seghanasari goti* 'lauamäe vöö'.

Tsõtsmakakhith — Musta mäe põhjapoolne kaljune osa, mis ulatub Muši linnast kirde poole Muši väljale.

Muradi jõgi — Ida-Eufrat, mida Armeenia allikates ka Aratsani jõeks nimetatakse.

Msõr — tõenäoliselt Ninive või Mossul.

Bathmani sild — tähtis sild Bathmani (Marathka e. Sassuuni) jõel, kohal, kus lõpeb Sassuuni kiltmaa ja algab Mesopotaamia. Lõuna poolt viis Sassuuni ainult üks tee — üle selle silla.

Anggha kuru asub Sassuuni edelapiiril. Selles voolab Anggha jõgi, mis saab alguse Taurise mägedest ja suubub Lääne-Tigrisesse.

Teine osa

Sanassari ja Baghdassari naisevõtt

2

Vasklinn — tõenäoliselt müütiline nimi. Kuid Vani linna ligidal Varaga väljal on ajaloos harva mainitud varemed, mida rahvasuus Vasklinnaks hüüti.

Khadž — vaim, kes võib olla kuri ja pahatahtlik, aga ka hea ja kasutoov. Khadžide-pärimus on väga vana, ulatub animismi perioodi.

Deghdzun Tsam — arm. k. 'kollane palmik'. Neljakümne heleda patsiga neitsi, keda lohe vangis peab. Võlujõuga kütkestatud neitsi, kellel on ise samuti võlujõudu, vabastab lohe (pilvede) küüsist Sanassar kui kõue (ühtlasi mere) kehastis.

6

«Mere põhjas on kalliskivi lohe suus.» See motiiv esineb tihti armeenia folklooris, sealhulgas ka muinasjuttudes. Rõhutatakse sooritatud kangelastegude ülimat raskust, mille ületamiseks on vaja üleloomulikku jõudu.

... pidas ida poole palvet ... Ida nimetavad armeenlased ka palvesuunaks. See tähendus ulatub tagasi päikesekummardamise aega, mil igal hommikul tõusva päikese poole palvetati.

Lohetuul. Lohe on tormi ja rajupilvede kehastis. Ta ilmub mitmesugusel kujul, põhiliselt hiiglasliku maona, ta katab päikese, et see maailma ei valgustaks. Lohe lõikab ära ka taevamere teed ega lase vihmal sadada. Lättel istuv lohe, kes hoiab vett kinni ja nõuab, et talle neide ohverdataks, on üks armeenia folklooris tihti esinevaid motiive. Armeenias on mitmes kohas (Geghami mägedes, Aragatsil ja mujal) lätete juures kivirahne, mida lohedeks nimetatakse, sest nende kuju meenutab lindu või kala (mõlemad on veejumala sümbolid).

10

Hamtol — araabia päritoluga nimi (*hamd* — araabia k. 'au, kiitus'). Tõenäoliselt kajastub selles mälestus emiir Hamtonist, kes kaliifi vastu üles tõusis ja Mesopotaamiasse ning Taga-Kaukaasiasse röövretki sooritas. Armeenia kuningas Gagik III, kes talle 959. a. vastu astus, võitis ta.

Surmaingel — originaalis *grogh* 'kirjutaja'; paganusajastu surmavaim, kes kirjutas üles surnute nimesid. Ristiusu sajandeil on see kujutlus mitmeti muutunud. Tänapäeval tähendab *grogh* niihästi kurja vaimu kui ka kirjanikku.

11

Vergo, Häälekas Hovan, Mher. H. Orbeli näeb Sanassari kolmes pojas kolme taevase nähtuse — vihma, kõue ja päikese-välgu peegeldust. Vergo oleks niisiis algselt vihmasaatja. Häälekas Hovan, kellel pole mitte ainult võimas hääl, vaid kes kannab ka meteoorirauast mõõka, lähtuks taevasepa, kõuekäskija kujutlusest. Mher esindaks selles kolmikus päikest ja välku. Etümoloogiliselt seostub ta armeenia muistse päikese- ja tulejumala Mihriga. See nimi on iraani päritolu. Päikesekultusel on Armeenias sügavad juured. Ristiusu kirikul tuli selle vastu kaua võidelda. Päikesekummardajate sekt püsis XV sajandini. Eeposes on Mheri kuju kaheks jagunenud: vanaisa (Vanem Mher) sümboliseerib ärkavat ja tõusvat päikest, lapselaps (Noorem Mher) loojuvat, väsinud päikest, mis õige aja saabudes uue jõuga särama lööb.

TEINE HARU

Vanem Mher

Esimene osa

Mher kannab Sassuuni eest hoolt

2

«Kuldjuus Deghdzun valitsegu siin ...» H. Orbeli märgib, et armeenia eepose «vanimad sugemed on sündinud mäletamatuil aegadel, mil ei kõlanud veel sõna «Armeenia»». Arvatavasti on ka riigivalitsemise usaldamine naise kätesse üks matriarhaadi aegadest jäänud mälestusi.

4

Poiss pandi kloostrisse kooli ... Ristiusu kirik võttis Armeenias haridustöö täielikult enda kätte. Koolid töötasid kas kirikute juures või kloostrites. Kloostrites tegutsesid ka tolleaegsed ülikoolid.

Bithliss — linn Sassuuni mägismaa kaguosas.

5

Marrõnka (Marnik) — küla Taronis Simi e. Sevi (Musta) mäe nõlval.

9

«Meile vili Damaskusest tuleb, Aleppost.» Mägismaana, kus oli vähe viljakasvatuseks kõlblikku mulda, tegeles Sassuun rohkem karjandusega ja vedas leivavilja mujalt sisse. Praeguse Süüria alal asuvad Damaskus ja Aleppo on ajalooliselt tähtsad kaubalinnad.

10

Armaghan — pärsia k. 'kaugelt toodud kink', aga ka 'haruldane', 'andekas', 'iludus'. Rahvaluules esineb kas hariliku nimena või kangelannale omistatava epiteedina.

Kars — linn ja kindlus ajaloolise Armeenia Varandi maakonnas, Karsi jõe kaldal (praeguse Türgi territooriumil). Oli aastail 928—961 Armeenia Bagratiidide Keskvürstiriigi, 963. aastast Varandi vürstiriigi pealinn. Mongolite valitsusajal kaotas oma tähtsuse.

Hlath (Ahlath) — linn Vani järve edelakaldal Nemruthi mäe jalamil (praeguse Türgi territooriumil). IX saj. keskpaiku ühines Bagratiidide vürstiriigiga, oli aastail 1100—1207 Šah-Armenide vürstiriigi keskus; mitmel korral maatasa tehtud, kuid uuesti üles ehitatud.

On huvitav märkida, et XVI saj. portugali ränduri Maestro Alfonso reisikirjade järgi elas hiidkuningas Davith Hlathis ja purustas ise linna, et see vaenlaste kätte ei satuks.

Teine osa

Vanema Mheri võitlus Msõri Melikhiga

3

Nad lõikasid sõrme ja segasid vered... Üks vanadest tavadest, mille läbi võõrad inimesed sugulasteks, verevendadeks said. Eepose ühes variandis esineb veel üks vennastumistavand — Msõri Melikh annab oma naise seitsmeks päevaks Mherile ja kinnitab seejärel, et nad on vennastunud.

5

Hathun — türgi-tatari päritoluga sõna, millega pöördutakse auväärse emanda, perenaise poole. Oli muide kasaaride kuninganna aunimetus.

...saatis oma loori ja vöö... Islami alal ja tihti ka teist usku naaberrahvastel võis naine end üksnes abikaasale katmata peaga näidata. Vöö vallapäästmine oli üks pulmakombeid. Kui lesknaine mõnele mehele oma loori ja vöö saatis, tähendas see kosimiskutset.

7

Vardapet — võrdlemisi kõrge vaimulik armeenia kirikus. Vardapetiks võisid saada mungatõotuse andnud vaimulikud ja lesestunud preestrid.

8

...tõi musta riide, Mheri päitsi sellega kattis. Tavaliselt kaetakse musta riidega surnute voodid. Armaghan tahtis näidata, et abikaasa on talle surnud.

12

Maruthi Püha Neitsi — Jumalaemale pühendatud klooster Maruthi mäel, sassuunlaste palverännukoht. IX saj. keskpaiku vallutasid araablased kloostri ja tapsid mungad, mis ajendas sassuunlasi üles tõusma. Mägedest laskudes piirasid nad araablased ümber ja hävitasid.

KOLMAS HARU

Sassuuni Davith

Esimene osa

Davithi võitlus Msõri Melikhiga

Davithi lapsepõli Msõris

7

Bathman Bugha (Bathman Härg — *bugha* arm. k. 'härg'). Ajalooliselt on kuju aluseks olnud araabia väejuht Bugha, kelle kaliif Mutafakil 852. a. kevadel kahesajatuhandelise väega armeenlaste ülestõusu maha suruma saatis.

11

Vurrimäng — Armeenias ja naabermaadel laialt levinud mäng, mida on mainitud ka «Šahnames» ja kurdi eeposes. Paikkonniti mitut moodi mängitud; põhiliselt löödi pikkade teivastega järjekorras puu- või kivikuuli. Mõnikord jaguneti kahte võistkonda.

13

Kivist rehepeksuväli — tasandatud ja puhastatud looduslik kiviplats, kus vilja peksti; ülejäänud ajal oli see laste mängukoht.

Kakan — arm. k. 'karu'.

Aslan — arm. k. 'lõvi'.

17

«Davith peab käima mu mõõga alt läbi...» Harilikult käisid tõstetud mõõga alt läbi võidetud, kes ilmutasid sellega alistumist ja kuulekust. Seda peab silmas ka Msõri Melikh.

19

Hor Manuk — arm. k. 'kena lapsuke'; hüüdnimi.

Karjus Davith

10

Dašt Padrial — küla ajaloolise Armeenia Sassuuni maakonnas, Marathuki mäe jalamil.

12

Harissaa — linnu-, peamiselt kanalihast ja nisutangust keedetud toit, millele lisatakse sulavõid. Kõrgelt hinnatud ka tänapäeva armeenia kulinaarias.

Saaz — idamaine keelpill.

13

Sõpghan, Arkhõk — külad ajaloolise Armeenia Sassuuni maakonnas.

Jahimees Davith ehitab uuesti üles oma isa kloostri ja hävitab Holbaši väe.

8

Suursarkavaag, sarkavaag, lussaraar — vaimulike astmed armeenia kirikus.

10

Holbaši. Eeposes kirjeldatud Holbaši vägede kallaletungil Maruthi Püha Neitsi kloostrile on ajalooline alus. IX saj. keskel vallutasid araablased selle kloostri ja tapsid sealsed elanikud, mis sai sassuunlaste ülestõusu põhjuseks.

11

Pähe peotäie tuhka puistas... Komme niimoodi suurt leina väljendada on väga vana. Arvatavasti pärineb see ajast, mil lahkunu auks vabasurma mindi. Movses Horenatsi (V saj. armeenia ajaloolane) kirjutab näiteks, et kuningas Artašesi matuste ajal oli mitmeid enesetapmisi — armastatud naised, liignaised ja lähemad teenrid võtsid endalt elu.

Davith karistab Msõri Melikhi maksukogujaid

1

Kozbadin (Badin). Selles kujus kajastub emiir Bad el-Kurdi tegevus. IX saj. viimasel veerandil vallutas ta Bütsantsi keisririigis valitsenud segadust kasutades Taroni, Hlathi ja Vani järve loodekalda. Pärast tema surma 990. aastal laiendas tema loodud, Bagdadi kalifaadist peaaegu sõltumatu emiraat veelgi oma alasid, vallutades ka Aleppo. Armeenia ajaloolane Assoghik kirjutab, et emiir Bad tegi Taroni maakonna inimestest lagedaks, purustas Muši linna ja surmas kirikutes vaimulikud. Eepose variantides esineb nimi mitmel kujul: Koz, Kuz, Ghoz, Kuzik Badi jne.

Melikhi ja Davithi kahevõitlus

2

Šavaar — idamaine viiulitaoline vaskkeeltega muusikariist.

Zurnaa — idamaine puhkpill.

3

Khothoth Mothoth, Anuš Khothoth jt. — hüüd- ja pilkenimed: Khothoth Mothoth — karupoeg Mothoth; Anuš Khothoth — armas, kena karupoeg; Všik Mhho — Viripill Mhho; Tšõntšghaphorik — varblaseköht; Hor Gussan — kena laulik; Tšor Virap — kõver Virap.

16

Farken — linn Bathmani parempoolse lisajõe kaldal, delta ligidal. Ehitati meie ajaarvamise 70-ndail aastail Armeenia kuninga Tigran II korraldusel ja nimetati tema auks Tigranakertiks. Oli mõnda aega Armeenia pealinn, mille elanike arv ulatus 100 000-ni. Hiljem on teda ka Martirupoliseks, Nõphrkertiks ja Mussafarkiniks nimetatud. Praegu asub Türgi territooriumil tähtsusetu küla, mille ümbruses on säilinud Armeenia endise suurejoonelise pealinna müüride ja tornide varemeid.

Diarbekhir — linn Tigranakerti lähedal, endine Amid, mille araablaste bakhri hõim VII sajandil vallutas ja Diarbekhiriks (araabia k. 'bakhri maja') ristis.

17

Khafkiir — keskaegne muusikariist.

Must vesi — vana rahvausundi järgi maa-alune vesi või jõgi, mis uputaks kogu ilma, kui maapinnale pääseks. Seepärast siis katab ingel mõõgaprao tiivaga kinni, et maailma hukatusest päästa.

Teine osa

Davith ja Handuth

Davithi naisevõtt

1

Tšõmškik Sulthan. Mõnes eepose variandis ei olnud Davithi esimene kihlatu mitte Tšõmškik Sulthan, vaid kuningas Sulthan Tšmuši tütar. Kui Davith temaga ei abiellunud, tappis Sulthan Tšmuš kättemaksuks tütre eest vägilase. Nime Tšõmškik etümoloogia ei ole teada. Sulthan on mitmetes muhamedi maades valitseja tiitel, mida antakse ka valitsejaperekonna naisliikmetele. Tiitel seisab mehenime ees, kuid naisenime järel.

2

Kaputkogh — mägi ja selle ümbrus Vani järvest lõuna pool, Rštunikhi maakonnas. Mõnel korral kasutatakse seda nime eeposes Kapuit Berdi asemel.

Handuth. Nimele on pakutud mitmesuguseid seletusi, näiteks tuletatakse seda armeenia sõnast *hand* 'kiivus; hoog'. Kuna mitmes eepose variandis on mainitud, et Handuth ei olnud armeenlanna, on püütud nime pärsia keele abil etümologiseerida: *han-duht* 'khaani tütar', *hodavand* 'isand(lik)'. Lähtudes sellest, et Handuth oli (vastupidi Davithile) kirjaoskaja, viidatakse pärsia sõnale *handan* 'lugema'.

Kuningas Šapuh. Kuju prototüübiks on Pärsia kuningas Šapuh II (309—379) ja see on üle võetud iidsest armeenia eeposest «Pärsia sõda», kus kuningas Šapuh tungib mitmel korral «miljonilise» sõjaväega Armeeniale peale ja saab iga kord lüüa. Tema vägi purustatakse ja ainult ta ise suudab end põgenemisega päästa.

3

Avagi mägi — puhtfolkloorne kohanimi; *avag* 'vanem'.

5

«Miks te enne ei öelnud, kui leib oli söömata veel?» Kellegi juures söömine teeb inimese võõrustajate tänuvõlglaseks. Antud juhul tunneb Davith end kostituse eest võlglasena ega saa majarahva tehtud kurjale samaga vastata.

8

Bapõ Frenkin — müütiline muinaskuningas, tõlkes «frankide paavst». Vanad armeenlased nimetasid frankideks XII—XIII saj. ristirüütleid, kellel oli kokkupõrkeid tolleaegse Armeeniaga. Hiljem nimetati frankideks kõiki eurooplasi, eeskätt katoliiklasi.

9

Must kuningas — müütiline tegelaskuju.
Oghan-Toghan — müütiline muinaskuningas, kes eepose eri variantides esineb kord ühe, kord kahe isikuna. Ühes variandis on ta Handuthi isa, teises vaenlane.
Kuningas Landband — müütiline tegelaskuju.

11

Paron Astghik. Sõna *paron* aluseks on prantsuse *baron* 'kangelane, aadlimees', mille vahendasid armeenlastele ristirüütlid. Oli algselt tarvitusel ainult Kiliikia-Armeenia õukonnas, omandas hiljem tähenduse «härra». *Astghik* 'täheke' on praegu käibel kui naisenimi. Tervikuna ei ole nime etümoloogia veel päriselt selge. Tihti omistatakse sellele mütoloogilist sisu.
Havluni — müütiline mõõk, mida sageli Välkmõõgaga samastatakse. Nime tekkelugu ei ole selge. Rahvaetümoloogia seostab selle sõnaühendiga *havu ulni* 'kana helmes'. Nimelt anti kanadele peenestatud rauda, rauapurusegune sõnnik aga põletati teraseks, uskudes, et säärasest terasest mõõgad on eriti vastupidavad ja teravad.

Davithi surm

1

Gurdžistan — Gruusia.
Gurdž — Gruusia linn, tõenäoliselt Tbilisi.
Aderbedžan — Aserbaidžaan.

NELJAS HARU

Noorem Mher

Esimene osa

Mher maksab kätte Davithi vere eest

4

Nemruthi mägi asub ajaloolise Armeenia Sassuuni ja Moksi maakonna piiril.

Teine osa

Mheri naisevõtt ja lõpp

1

Patšik — müütiline kuningas.
Gohar — ka meie päevil levinud naisenimi, üldnimena briljant.

2

Lääne kuningaks kutsuti Armeeniast läände jääva Bütsantsi (Ida-Rooma) keisrit. Nimi esineb tihti armeenia muinasjuttudes, ka keskaegses kirjanduses.

3

Aleppo kuninga pojad. Aleppo, Süüria õitsvamaid linnu, pidas ammustest aegadest Armeeniaga kaubavahetust. Kui araablased linna 636. a. alla heitsid, muutus Aleppo nende keskusena Lõuna-Armeenia alaliseks vaenlaseks. Võitlus kestis 1260. aastani, mil mongolid-tatarlased selle vallutasid ja armeenlastele üle andsid. Viimati mainitud lahingust võttis osa ka Sassuuni vürst.

4

Džõzir — jõgi muistse Armeenia Džõziri maakonnas Aghbakist (Albak-su'st) lõuna pool.
Kaarnakaljut nimetatakse ka Vani kaljuks ja Mheri ukseks; asub Vani lähedal ja meenutab suurt siledat ust; kaetud kiilkirjadega, mida omistatakse Urartu valitsejatele Menuale ja Išpunile.

Lõpulaul

Vardevoor. Vana armeenia kalendri järgi algas uus aasta augustis, mil peeti uudsevilja kaitsja Amanori (arm. k. 'uus aasta') ja külalislahkuse jumala Vanaturi (arm. k. 'peavarju andja') püha. Hiljem sai paganlik püha kristliku rüü: see pühendati Ristija Johannesele. Nii kujunenud vardevoor (rooside püha) kestis kuus päeva. Neil päevil kasteti üksteist veega, lasti tuvisid lendu, korraldati ratsavõistlusi ja rahvalikke mänge. G. Khaphantsjani järgi on sõna heti päritoluga: *wadr-aw-arr* 'veega pestud'.

Žirair Avetisjan

1939. aastal tähistasid meie kodumaa rahvad pidulikult armeenia kangelaseepose «Sassuuni Davith»[1] tuhande aasta juubelit. Samal aastal ilmus mitmete variantide põhjal loodud koondtekst (koostajad M. Abeghjan, G. Abov, A. Ghanalanjan, toimetaja ja eessõna autor H. Orbeli), mis nüüd tõlkes eesti lugeja ette astub.

IX sajand oli aeg, mil «Sassuuni Davith», eriti eepose põhiline, kolmas haru välja kujunes, aeg, mil armeenia rahvas tõusis vihasele võitlusele araabia vallutajate vastu, mille tagajärjel sündis uus riik, Bagratiidide kuningriik. Lääne-Armeenia Sassuuni maakonna talupoegade 851. aasta ülestõusu pärimustest sai see liivatera, millele kiht-kihilt ladestusid lugulaulud, moodustades armeenia eepose pärli; põlvest põlve edasi antud, pikkade ja raskete sajandite jooksul lihvitud, levis ta ajaloolise Armeenia peaaegu kõigis maakondades ja jõudis meieni rohkem kui kuuekümnes variandis, armeenia keele peaaegu kõigis murdeis.

Olemuselt poeetiline entsüklopeedia, kätkeb eepos peaaegu kogu armeenia rahva vanemat ajalugu — ta saatust ja unistusi, elu-olu ja uskumusi, maailmavaadet ja psüühikat, eetilisi ja esteetilisi tõekspidamisi. «Sassuuni Davith» ei kajasta mitte üksnes läinud sajandite tähtsamaid ajaloolisi sündmusi, vaid tema juured tungivad tuhandete aastate sügavusse, kuni matriarhaadi ja sugukondlike suheteni tagasi, ammutades armeenia vanimast mütoloogiast, vanimast eepikast.

*

Armeenia vanim eepika tekkis palju sajandeid enne «Sassuuni Davithi» sündi armeenia rahvamuistendite ja suuliste ajaloopärimuste alusel. Vaevalt oleks suusõnaline eepos ise või andmed tema kohta kümmekonna sajandi tagant meie päevini jõudnud, kui V saj. ajaloolane Movses Horenatsi, keda kaasaegsed ja järglased «ajaloo isaks» nimetasid, poleks oma «Armeenia ajaloos» mitte üksnes eepiliste laulude sisu ümber jutustanud, vaid neist ka sõnasõnalisi katkendeid toonud. Tõsi, kristlik ajaloolane püüdis sajandite sügavusest tulnud paganalikke muistendeid piiblijuttudega sobitada, kuid rahvaluule loomust on tal siiski õnnestunud edasi anda.

[1] Eri variantides on eepost nimetatud ka «Sassuuni hulludeks», «Hiidude koduks», «Vaprate koduks».

Tegemist on põhiliselt kahe muistendite sarjaga. Esimene algab armeenia rahva muinasisa Haiki[1] haruga ja jätkub põlvest põlve; iga haru ülistab üht kangelast, tema taplusi võõramaiste vallutajatega, tema vägitegusid ja ehitustööd. Esimese haru, Haiki ja Beli loo aluseks on Armeenia mägismaa elanike biainade võitlus Assüüria vallutuspüüde vastu. Uurijad peavad selle muistendi tekke ajaks Biaina kuningariigi[2] vanimat perioodi (IX saj. e. m. a.).

Horenatsi järgi elas armeenlaste muinasisa, vägilane Haik, Paabeli torni ehitamise ajal ja kuulus hiidude hõimu, kes sai alguse jumalaist. Kui jumalikul tahtel oli varisenud Paabeli torn, mille ehitasid hiiud, ja rahvastele olid jagatud keeled, valitses kõikjal segadus. Seda ära kasutades oskas Bel kogu maa oma võimusesse haarata. Vabadustarmastav Haik ei tahtnud aga vallutajale alistuda ja läks «oma poegadega ja tütardega ja poegade poegadega» ning tema hõimuga liitunud rahvaga põhja poole, Ararati maale ja hakkas elama tasandikul mäestiku jalamil. (Ararati maa ei ole muide Ararati org, vaid Vani järvest lõunasse jääv maa-ala.)

Seejärel kirjeldab ajaloolane tema ajal rahva seas veel liikvel olnud iidsetele lugudele tuginedes Haiki ehitustööd, mis Beli vallutusretke pärast pooleli jäi. Haik läheb oma hõimlastest koosneva väikese väesalgaga vallutajate hiiglaväe vastu. Täpse amburina laseb ta Beli raudrüüs keha oma kolmesulelise noolega läbi. Vallutaja sureb ja vägi põgeneb kabuhirmus. Haik pöördub ehitustööle tagasi.

Kahjuks ei ole Horenatsi kõiki muistendi harusid üksikasjaliselt edasi andnud. Otsides muistendite hulgast sääraseid, mis vastaksid ajaloolistele sündmustele, ei esita ta igakord lugulaulude ümberjutustusi, vaid piirdub omapoolse tõlgendusega. Siiski on kõik Haiki järglased, olgu missuguse haru kangelased tahes, nii või teisiti esindatud, kusjuures nad on pärinud oma esiisa olulisemad jooned. Neile kõikidele sobib iseloomustus, mille ajaloolane annab suulisele rahvaloomingule toetudes Aramile: «See on tööd ja isamaad armastav mees, kes pigem isamaa eest sureb, kui näeb, kuidas

[1] Üks muistseid armeenia etnonüüme (tänapäeva armeenia keeles: *hai* 'armeenlane', *Hajastan* 'Armeenia').

[2] Biaina esineb assüüria allikais algul Nairii, hiljem Urartu nime all.

võõramaalased selle jalge alla tallavad ja tema veresugulasi käsutavad.» Aram võidab võõraid vallutajaid nii palju kordi, et saab sellega laialdaselt tuntuks, nagu kirjutab ka Horenatsi: «Tema nime järgi kutsuvad meie maad kõik rahvad: kreeklased Armeniks, pärslased ja assüürlased Armenikiks.»

Kuigi neil eepilistel lauludel on tugev mütoloogiline alus, on põhjust oletada, et nii mõnelgi muinaskangelasel on olnud tõeline ajalooline prototüüp. Näiteks meenutavad Arami teod-toimetused Vani kuninga Arami valitsusaega, millal riik elas üle õitsenguperioodi.

Muistendite esimesse sarja kuulub ka Arami poja Ara Imeilusa haru, kõige dramaatilisem ja Horenatsi raamatus kõige täielikumalt esindatud.

Pärast Assüüria kuninga Ninossi (antiikallikais Ninos—Ninus) surma saadab kuninganna Šamiram (Semiramis), kes on kuulduste põhjal armunud Armeenia kuningasse Ara Imeilusasse, saadikud «andamite ja kinkide ja paljude palvete ja austusavaldustega Armeeniasse, kutsudes Arad Ninivesse enda juurde, et see võtaks ta endale naiseks ja valitseks kõige üle, mille üle valitses Ninoss, täidaks tema tahtmise ja saaks suurte kinkide ja igavese rahu tõotusega tema valitsejaks».

Kui Ara keeldub, tuleb Šamiram hiiglaväega, võitma mitte niivõrd Armeeniat, kuivõrd tema kuninga südant. Ara võtab lahingu vastu, kuid tema vägi saab lüüa ja ta ise langeb võitluses. Šamiram otsib tema surnukeha üles ja laseb oma palee ülakorrusele viia. Kui Armeenia väed uuesti võitluseks valmistuvad, et Ara surma eest kätte maksta, ütleb Šamiram: «Ma käskisin oma jumalatel tema haavu lakkuda, ta ärkab ellu.» Kuningannal on tõepoolest niisugune lootus. Aga kui Ara laip mädanema hakkab, käsib ta selle kuristikku visata ja kinni katta. Ta laseb ühe oma armukese salaja Araks ehtida ja levitab kuuldust: «Arad lakkudes ja elustades täitsid jumalad meie soovi ja tahtmist, mille tõttu nad on ära teeninud veel rohkem austust ja ülistust.» Ta püstitab jumalatele uue ausamba ja toob neile rikkalikke ohvriande, tahtes näidata, et jumalate võimsus elustas Ara.

Edasi kirjeldab Horenatsi Šamirami ehitustööd Armeenias, omistades talle Vani paisu, kanali ja linna rajamise, samuti kuulsa epigraafi ühel Vani kaljul (see on «Sassuuni Davithi» Kaarnakalju või Mheri uks). Käsikirjadest nopitud teadete kõrval toob ta ära ka muistendid selle kohta, kuidas võidetud Šamiram põgeneb jalgsi Armeeniasse, heidab oma imepärlid mõõgameeste lähenemisel merre (s. o. Vani järve), jääb seega võlujõust ilma ja muutub kiviks.

Muistendite põhilisi võitlevaid pooli kehastavad nende jumalused: Baabüloni ja Assüüriat Bel ja Šamiram, Biainad (Urartut, Armeeniat) Haik ja Ara (viimaste kultus on armeenia rahvaloomingusse sügavaid jälgi jätnud). Haiki võit Beli üle kajastab sajanditepikkuse võitluse esimest etappi, kus õnn saatis Urartut, Šamirami võit ja Ara surm aga järgmist etappi, millal Assüüria alistas Urartu.

Need muistendid olid väga kaua rahva seas liikvel, neid jutustati ja lauldi niihästi «Sassuuni Davithi» loomise ajajärgul kui ka palju sajandeid hiljem. Muistendit «Ara Imeilus ja Šamiram» on üles kirjutatud ka XIX sajandil.

Muistendite teine sari, mis on meieni jõudnud samuti Movses Horenatsi ajaloo vahendusel, koosneb põhiliselt kahest harust: «Tigran ja Aždahak» ning «Artašes, Sathenik ja Artavazd». Need on loodud pärast Urartu riigi lagunemist, Jervandjanide ja Artašesjanide ajastul (II—I saj. e. m. a.) ning neidki on suuri ajaloolisi sündmusi kajastavate pärimustega rikastatud.

Enne Tigrani lugu jutustab Horenatsi Assüüria kuningast Senekherimist: «Tema pojad Adramelikh ja Sanassar põgenesid pärast tema tapmist ja tulid meie juurde. Ühe neist, selle Sanassari, saatis meie vapper esiisa Skajordin elama sellesama Assüüria piirile, meie maa edelaossa. Ja tema sugu kattis kasvades ja paljunedes Simi mäe.»

Võiks arvata, et ajaloolane on selle motiivi piiblist võtnud, kui ei oleks järgnevaid teateid Sanassari suguvõsa poolt asustatud maa-ala kohta, mis vastab ajaloolisele Sassuuni maakonnale, kus elab ka eepose Sanassar. Tõenäoliselt on see muistendite esimesse sarja kuuluv lugu, mis sai «Sassuuni Davithi» esimese haru aluseks, esialgselt rahvajuttudest pärit.

Muistendite teise sarja kangelased on samuti hiiud, tugevad, kuid rahuarmastavad. Kui nad haaravadki relva, siis ainult selleks, et kaitsta isamaad võõraste vallutajate vastu. Selline on Tigran, kes tapab odaga maaride kuninga Aždahaki. (Aždahak tähendab Horenatsi tõlkes lohet, arvatavasti rahvatraditsioonile toetudes. Võitlustel lohedega on armeenia mütoloogias tähtis koht, ka jumal Vahagni hüüti Lohevõitjaks.) Selline on lugulaulu Artašes, kelle loomisel on eeskujuks olnud ajalooline Tigran II (Tigran Suur, 90—56 e. m. a.).

Muistend ülistab Artašesi sõjalisi vägitegusid ja ehitustööd, samuti tema abielu alaanide kuninga tütre Sathenikiga. Siin toob ajaloolane sõnasõnalisi katkendeid, mis annavad teatava ettekujutuse eepiliste laulude sisust, meetrikast ja poeetilisest kultuurist.

Alaanid tungivad koos hulga põhjapoolsete mägihõimudega Armeeniale kallale. Artašes läheb neile oma väega vastu. Alaanid jõuavad Kura jõe põhjakaldale, kus nende kuningapoeg vangi langeb. Tema eest pakutakse luna, kuid Artašes ei nõustu teda vabastama. Ja siis tuleb jõe kaldale kuningatütar, kes tõlgi abil ütleb (sõnasõnalises tõlkes grabarist):

«Sinule ma räägin, vapper mees Artašes,
kes sa võitsid vapra alaanide rahva:
jää nõusse
kaunisilmse alaanide tütre sõnadega,
anna see nooruk tagasi,
sest ei ole ju vägilaste seaduseks kättemaksu pärast
teistelt vägilastelt
võtta elu

või neid teenijaiks muutes
orjapõlves pidada
ja vaenu igavest
kahe vapra rahva vahele rajada.»

Neid tarku sõnu kuuldes ja imeilusat neidu nähes armub Artašes temasse ning saadab alaanide kuninga juurde kosilased. Kuningas vastab:

«Ja kustkohast annab vapper Artašes
tuhandeid tuhandeist ja kümneid tuhandeid kümneist tuhandeist
alaanide vapra rahva neitsi eest?»

Loomulikult ei tähendanud see äraütlemist, vaid vastas tolle aja kommetele. Samuti oli kombekohane Satheniki röövimine, mida on poeetiliselt kirjeldatud:

«Sõitis mees, kuningas Artašes, ilusal mustal ratsul,
võttis kuldvõru, heledarihmalise nööri,
läks nagu teravatiivaline kotkas üle jõe,
heitis kuldvõru, heledarihmalist nööri,
ja viskas selle alaani neiule piha ümber;
ta tegi õrna neiu pihale väga haiget,
teda kiiruga oma väe sekka viies.»

Ka pulma kirjeldus on romantiline.

Artašesi ja Satheniki abielust sünnib poeg Artavazd, kes on surematu nagu «Sassuuni Davithi» Mhergi. Ka tema sulgub kaljusse ja tuleb kord siia maailma tagasi. (Kaljukoopasse aheldatud kangelase motiiv on muide levinud paljude rahvaste folklooris. Viidatagu siinkohal eesti Kalevipojalegi.)

Nii esimeses kui ka teises eepilises sarjas on ühine süžee ja arenguliin, seega moodustavad nad terviku. Vanas eepikas kajastus arvatavasti ka sotsiaalse võitluse algeid nagu «Sassuuni Davithiski», kuid ajaloolane on need tähele panemata jätnud.

Meie ajaarvamise esimestel sajanditel tekkis Armeenia ja Pärsia vahelise sajanditepikkuse võitluse järelkajana veel üks eepiline sari, nimelt «Pärsia sõda», mille sisu on meieni jõudnud V saj. ajaloolase Phavstos Buzandi raamatu kaudu. Ka see sari on «Sassuuni Davithile» üht-teist andnud, näiteks Pärsia kuninga Šapuhi ja Armeenia väepealiku Mamikonjani kuju (mõlema prototüübiks on ajaloolised isikud). Väärib tähelepanu, et Buzandi ajaloos on sotsiaalsete vastuolude ja ristiusuvastaste meeleolude mõningaid kajastusi, mis pärinevad kindlasti eepilistest lauludest ja muistenditest.

*

«Sassuuni Davith» on armeenia vanimast eepikast nii mõndagi pärandiks saanud, eelkõige stiilis.

Nagu öeldud, andis algtõuke «Sassuuni Davithi» lugude tekkeks araablastevastane ülestõus. Ülestõusu juht kehastus muistendeis Davithi kujus. Rahva mälu otsis armastatud kangelase esivanemate kirjeldamiseks sajanditepikkuse võitluse sündmusi, mälestused viisid vanima eepikani. Jumalikku päritolu oli Haik, kes lahkus Baabülonist ja liikus põhja, Armeenia mägismaale, et vägivallast pääseda ja hiljemgi oma rahva vabaduse eest vihast võitlust pidada. Üleloomulik on ka Sanassari päritolu. Temagi põgeneb Bagdadist vihatud alistajate juurest ja suundub põhja, Armeenia mägismaale. Haiki võitlust vabaduse eest jätkavad tema järeltulijad. Isalt pojale jätkub ka Sanassari võitlus.

Vanima eepika ja «Sassuuni Davithi» kangelastel on palju ühiseid jooni. Nad on niihästi vaprad kui ka õiglased ja suuremeelsed ega kuritarvita kunagi neile looduse poolt antud hiiglajõudu. Vägitegusid ei soorita nad mitte isikliku au ja kuulsuse saavutamiseks, vaid rahva ja isamaa nimel, vabaduse ja heaolu eest, vastates igale appikutsele. Sõda ei ole neile kunst, vaid vaenlase poolt pealesunnitud paratamatus. Selles suhtes on eriti iseloomulik Davithi hüvastijätt enne võitlust Msõri Melikhiga. Nukrusega segatud soojad sõnad, mis ta kaasmaalastele ütleb, iseloomustavad kõike, mille nimel ta läheb suure ja võimsa väe vastu. Nagu muistne Aram, arvab temagi, et parem on isamaa eest surra kui võõraste võitu näha.

Koos vabadusarmastusega on Davith esivanemailt pärinud ka õiglustunde. Nagu tema isa Mher, kes lõviga võideldes mõõga kõrvale paneb, et võitlus oleks võrdne, nii ei tapa ka Davith jahialale suletud metsloomi, vaid vabastab nad enne. Ta ei taha tappa kaitsetuid vange. Kui vägilased on suuremeelsed metsloomade vastu, siis seda enam inimeste vastu, olgu need või vaenlased. Davith ei tungi kallale Msõri Melikhi magavale sõjaväele, vaid äratab selle. Rahvakangelased võtavad kuulda iga tarka nõuannet, tulgu see või vaenlase suust. Davith kuulab Msõri rauka, kes selgitab talle vallutussõdade sotsiaalset olemust. Pärast võitu Msõri Melikhi üle ei vangista Sassuuni vägilane tema väge ega orjasta tema rahvast. Kogu sõjasaagi moodustab vallutaja kõrv, mis lüüakse Davithi oda otsa ja saadetakse eri vankris Sassuuni kui raskes võitluses saavutatud hiilgava võidu märk. Samuti ei omasta Davith pärast Holbaši ja Kozbadini vägede laialiajamist rikkalikku saaki. Kuna see oli Sassuunist röövitud, kutsub ta sassuunlased kokku, et igaüks leiaks selle, mis Msõri Melikhi maksukogujad ära võtsid.

Armeenia eeposes kaasneb vägitegudega taplustandril kangelaslik töö, mida samuti kõrgelt hinnatakse ja igati ülistatakse. Vanima eepika muistendeis kirjeldati kangelaste ehitustööd, mis rikastas Armeenia mägismaad. Ei unustatud isegi Šamirami, võõra kuninganna ehitusi. Selle loova töö armastuse on pärinud ka «Sassuuni Davithi» kangelased, Sanassarist Noorema Mherini. Kuidas Sanassar ja Baghdassar Sassuuni ehitades vaeva näevad! Eriti märgitagu, et nad ehitavad kõigepealt majad vaestele ja asuvad alles seejärel oma kindluse rajamisele. Mher on ehitaja. Ehitaja on ka Davith. Ta ehitab üles kõik, mille lõhkusid võõrad vallutajad, ja aitab siis veel talupoegi, tehes ühe tunniga ära nende mitme päeva töö. Eepose filosoofilisi lähtepunkte on, et kõik maised hüved saavad alguse adrast. Mitte juhuslikult ei seo Noorem Mher oma vabastamist õigluse ja töö võiduga. Kui vanimas eepikas oli tunda

veel väga tugevat mütoloogia mõju (mis on märkimisväärne ka Sanassari harus), siis «Sassuuni Davithi» põhiosades ollakse tunduvalt maisem.

«Sassuuni Davithi» kangelaste vägiteod annavad neile suure rikkuse ja laialdase võimu, kuid nad loobuvad sellest vabatahtlikult. Sanassar ja Baghdassar ei laienda oma võimu pärast võitu Kaliifi üle. Nad ütlevad ära ka kuningas Gagiki troonist, mille pärijad nad on. Vanem Mher ega Davith ei anasta Msõri Melikhi trooni, kuigi neil on selleks võimalus. Noorem Mher keeldub Aleppo kuningaks saamast. Rahvas ei taha seada oma armastatud kangelasi «selle maailma vägevate» ritta. Tema kangelased peavad olema koos «väikeste inimestega», nende avitajad ja kaitsjad, nende unistuste täideviijad. Säärast unistuste täideviimist kujutab endast ka Davithi tegevus pärast võitu Bapõ Frenkini üle. Ta tapab «vägevad» ja asendab need «väikestega».

Sõja- ja töövägiteod põimuvad nii vanas eepikas kui ka «Sassuuni Davithis» kangelaste armastuslugudega, mis lõpevad tihti traagiliselt. Sageli on traagika põhjuseks vägilaste endi eksisammud. Rahvas ei kujuta oma kangelasi eksimatuina, nad ei ole vabad inimlikest nõrkustest ja vigadest. Mher kuulab Ismil-hathuni kutset ja läheb Msõri. Ja seal täitub Armaghani ennustus: Mher joobub ja täidab Msõri kuninganna tahtmise. Sellega ei murra ta üksnes abielutõotust, vaid saab ka isaks Msõri Melikhile, kellest kujuneb Sassuuni vaenlane. Kainestunud Mher tuleb tagasi Sassuuni, Armaghani juurde, ja Armaghangi murrab oma tõotuse, et sünnitada Davithi, mis tingib omakorda tema ja Mheri surma ning Davithi orvupõlve. Ka Davithi elus on saatuslik viga. Ta armub Tšõmškik Sulthani, lubab seitsme päeva pärast tema juurde tagasi minna, kuid ei pea sõna, ja saab seetõttu surma. Kõiki võitnud hiid, kelle vastu olid jõuetud Msõri Melikhi hiiglanui ja rohkearvuline sõjavägi, langeb Tšõmškik Sulthani ja tema enda väikese tütre nõrga käega lastud noole läbi. Arvatavasti teadis ainult Davithi tütar oma isa «Achilleuse kanda», seda ainsat kohta seljal, mis ei kastunud haavamatuks muutva Piimaallika võluvette. Rahvas ei andesta vandemurdmist isegi oma armastatuimale kangelasele.

Noorem Mher langeb isa needuse alla: ta peab jääma surematuks ja lastetuks. Mher ei saa surra, kuni maailmas valitseb õiglusetus, mille vastu ta võitleb. Ta võitleb ka Jumala kui taevase käskija vastu ja jääb siis kaljusse, nagu rahva südamesse jääb lootus, et kord kaob maailmast ebaõiglus, saabub õigluse ja töö riik, millal odraterad on pähklisuurused ja nisuivad kui kibuvitsamarjad.

Nagu armeenia vanima eepika naiskujud, nõnda on ka «Sassuuni Davithi» naiskujud vägilastest meestega võrdselt täisverelised ja terviklikud. «Sassuuni Davithi» kangelannad on palju pärinud Sathenikilt, Tigranuhilt, Šamiramilt.

Tsovinar, kuningas Gagiki imeilus tütar, ohverdab ennast isamaa-armastuse ajel. Pigem sureb tema üksi, kui et hukkub kogu rahvas, otsustab ta, nõustudes Kaliifi naiseks saama. Tsovinari kujus avaldub veel tugev üleloomulik side võimsate loodusjõududega, eelkõige veega, mis on Armeenia mägismaal läbi aegade elu allikas olnud.

Üleloomulike jõududega on seotud ka eepose esimese haru kangelanna Deghdzun. See seos väljendub kõigepealt tema võluvõimes, mis lummab Sanassari ja Baghdassari isegi kauge maa tagant. Kangelanna valib ise endale mehe: motiiv, mis viitab matriarhaadile. Tõsi, ta on võõra kuninga tütar (nagu oli seda Sathenik), kuid temast saab Sassuuni kodu alustugi. Ja igivana eidena soovib ta head teed sõtta minevale pojapojale Davithile.

Uhke ja kõrk on eepose teise haru kangelanna Armaghan. Kui ta nõustubki vannet murdma (see tegu on võrdväärne vabasurmaga), siis ainult kaitsja andmiseks Sassuuni maale, mis muidu pärast Mheri surma orvuks jääks. Armaghanilegi on isamaa tähtsam kui elu.

Nii nagu Davith, kolmanda haru kangelane, on vägilaste seas kõige silmapaistvam, nii on ka Handuthil imepäraste naiskujude galeriis eriline koht. Ta on Davithi vääriline nii oma võrreldamatu ilu kui ka hingeelu poolest. Ta kutsub ise armastatud vägilase enda juurde ja valib ta paljude hulgast endale abikaasaks. Ja ehkki ta armub Davithisse esimesest pilgust, ei nõustu ta tema naiseks saama, kuni pole temaga võidelnud. Võitluses on iludus Sassuuni hiiule vääriline vastane. Handuth on loomult vägilane, kuid tunneb ka «kirja», ja ehkki ta pole võlur nagu Deghdzun, on temaski üleloomulike jõudude sugemeid.

Davithi ja Handuthi armastusele pühendatud osad kuuluvad eepose kaunimate hulka. See on ustav, puhas ja niivõrd tugev armastus, et Handuth ei soovi üksinda edasi elada, vaid viskub tornist alla. Davithi ja Handuthi armastus ei sure eeposes koos nendega, vaid kehastub looduses kahe igavesti voolava allikana, mille lätted on Handuthi kukkumise kohal.

Niisama jõuline ja uhke on Noorema Mheri väljavalitu Gohar.

Huvipakkuv on põllueide kuju. Olnud kunagi Mheri armastatu, saab temast Davithi tark nõuandja, kes seob noore vägilase maaga, kasvatab temas austust mulla ja maaharimise vastu.

Kõikidest Sassuuni naistest erineb Sarje, Hääleka Hovani naine. Sellist himurat ja kavalat naist, kes eesmärgile jõudmiseks mitte millegi ees tagasi ei põrka, võime tihti kohata armeenia muinasjuttudes, keskaegsetes valmides ja novellides. Kui kõik Davithi võrgutamise püüded on nurjunud, laimab Sarje noort vägilast ja ajab ta kodunt välja. Aga ka pärast seda ei anna kirg talle asu ja ta jätkab Davithi tagakiusamist.

Ihaldatud mehe võrgutamisel ei jää ühegi takistuse ees pidama ka Ismil. Tema sõnad Vanemale Mherile meenutavad Šamirami ettepanekut Ara Imeilusale. Aga kui Šamiram otsustas lõpuks sõjaga eesmärgile jõuda, siis Ismili relvaks on naiselik kavalus. Ta hoiab Vanemat Mheri joobnuna enda juures ja sünnitab talle poja. Kuid Sarjest erinevalt andis rahvas sellele võõrale

naisele, vaenuliku maa kuningannale, ka positiivseid jooni. Ismili kirg Mheri vastu ei ole niivõrd kehaline armastus kui soov saada Sassuuni vägilaselt vägilaspoega, kes teeks kuulsaks oma maa, hoiaks tule Msõri koldes. Ka hakkab Ismilil orvuks jäänud Davithist kahju, ta imetab teda oma piimaga ega lase Melikhil teda tappa.

Monumentaalsete peakangelaste kõrval on eeposes palju episoodilisi tegelasi, kes esinevad sagedasti rahvatarkuse kandjana.

«Sassuuni Davithi» läbib tugev protestitunne igasuguse ebaõigluse ja silmakirjatsuse vastu, mis on algusest saadik olnud armeenia (ja mitte üksnes armeenia) rahvaluulele iseloomulik joon. See protest avaldub satiirina, mis ei säästa vahel ka vaimulikke. Ühes Phavstos Buzandi esitatud rahvajutus naerdakse isegi liigkasuvõtjat piiskoppi. Koos valitsejatega pilatakse vaimulikke ka keskaegsetes valmides. Samas toonis kõlab «Sassuuni Davith», kus pilgatakse mitmeidki vaimulikke — vardapetist kuni hullu preestrini Armaghani vandemurdmise loos. Satiir kasvab ja areneb; lõpuks näeme Mheri isegi taevavalitseja vastu välja astumas.

Võrsunud armeenia rahvaluulest, on «Sassuuni Davith» ühtlasi seotud naaber- ja kaugemategi rahvaste eepostega, mis ootab alles põhjalikumat uurimist. Eesti lugejagi võib «Sassuuni Davithi» ja «Kalevipoja» vahel mitmeid kokkupuutepunkte leida.

*

«Sassuuni Davithi» materjali esimene publikatsioon sai teoks 1874. aastal rahvaluulekoguja Garegin Srvandztjani töö tulemusena. See ilmus Konstantinoopolis ja kandis pealkirja «Sassuuni Davith ehk Mheri uks». Kuni viimase ajani peeti seda eepose esimeseks kirjalikuks meenutuseks, kuid hiljuti viitas armenist Robert Gjulbenkjan Pariisi ajakirjas «Revue des Études arméniennes» portugali allikaist lähtudes hoopis kaugemale ajalukku. Selgub, et Sassuuni Davithi lugusid on oma reisikirjades maininud juba XVI sajandi portugali rändurid António Tenreiro ja Maestro Alfonso.

Tenreiro retkles korduvalt Idamaadel. Armeenias käis ta oma teise retke ajal aastail 1524—1525. Tema reisikirjades mainitakse Samsami (Sassuuni) ja Samsoni-nimelist Armeenia kuningat. Kahtlemata on see teade pärit rahvaluulest, sest ajaloo allikais niisugust kuningat ei tunta. Võib oletada, et Tenreiro on silmas pidanud Sassuuni maad ja Sassuuni vägilasi.

Usaldusväärsemad ja täielikumad on teiseränduri kirjapanekud. Maestro Alfonso, kes viibis Armeenias aastail 1565—1566, kirjeldab Sassuuni mägedes asuvat Hittoni linna. «Selles linnas,» kirjutab rändur, «elas pidevalt (sest ta armastas väga jahti) hiiglasest kuningas Davith, kes valitses Armeenia üle ja purustas Ahlathi linna. Seal elas ka tema hiidnaine Handuth. See kandis jalgade ümber kombekohaselt hiiglaslikke kuldvõrusid, nii laiu, et neist oleksid hariliku inimese pea ja keha vabalt läbi mahtunud. Ta on maetud linnast veidi kaugemale, ja see kurd, kes praegu linna valitseb, võttis tema hauast need võrud, samuti kuninga hauast ühe kuldristi, mida armeenlased «Pühaks Märgiks» kutsuvad, sest sel on säärane võim, et kes sellega sõtta läheb, seda ei võida ükski vägi.» (Ka Tenreiro kirjeldab Ahlathi—Hlathi linna, kus olevat valitsenud Davith, kes lasknud selle hiljem purustada, et see vaenlaste kätte ei langeks.)

Niisiis olid Davithi-pärimused XVI sajandil sedavõrd laialt levinud, et puutusid ka välismaalastest rändurite kõrvu. Pole võimatu, et edaspidi leitakse teistestki allikatest uusi andmeid, võib-olla isegi eepose katkendeid. Praeguseni aga on esimene teadaolev eepose variant see, mis on kirja pandud Garegin Srvandztjani käega. Tuntud folkloristil oli palju järgijaid, kes on aastate jooksul üle kuuekümne variandi kogunud. Eriti kaalukas on nimeka armenoloogi Manuk Abeghjani panus. Kõigepealt kirjutas ta 1886. aastal üles ja avaldas 1889. aastal trükis ühe eepose variandi. Lisaks on ta välja andnud kaks mahukat uurimust. Tema toimetatuna on ilmunud kaks osa «Sassuuni hulle» kolmes köites (1936—1951), mis koondavad kõik tolle ajani tuntud trükitud ja trükkimata variandid. Pärast selle teose ilmumist on leitud ja üles kirjutatud veel mitmeid uusi variante; kogumistöö jätkub. Mitte igas variandis ei ole täielikult esindatud kõik eepose neli haru. On neid, mis hõlmavad ainult kolme, kahe ja isegi ühe haru kangelaste vägitegusid.

Lugulaulud «Sassuuni hulludest» on huvi pakkunud paljudele armeenia kirjanikele. On tehtud mitmeid eepose kirjandusliku töötluse katseid. Tuntumad on Hovhannes Thumanjani poeem «Sassuuni Davith» (1902), mis hõlmab Davithi haru (teine osa «Davith ja Handuth» jäi lõpetamata), ja Avetikh Issahakjani «Sassuuni Mher» (1919—1937), mis on eepose viimase haru töötlus.

«Sassuuni Davith» on tõlgitud vene, poola, prantsuse, inglise, ukraina, gruusia, aserbaidžaani, valgevene, tšuvaši ja mitmesse teise keelde. Ettevalmistamisel on tadžiki tõlge, mis oleks kättesaadav ka Iraani ja Afganistani pärsia lugejaskonnale.

Žirair Avetisjan

TÕLKIJALT

Kahe teineteisest kauge maa Armeenia ja Eesti suhted on üllataval kombel juba ligi pooltéise sajandi vanused. Tartu õpetajate seminaris ja ülikoolis õppis 1830—1836 pärastine armeenia kirjanik ja valgustaja Hatšatur Abovjan. Tartu ülikool oli tsaariajal üldse koht, kus revolutsiooniliste vaadete pärast muudest ülikoolidest väljaheidetud üliõpilased oma haridusteed said jätkata. Niisuguste üliõpilaste hulgas oli ka armeenlasi. Muidugi olid tolleaegsed armeenia-eesti suhted juhuslikud ja isiklikku laadi. Süsteemipäraseks muutusid kultuurisidemed alles pärast Suurt Isamaasõda Nõukogude Liidu rahvaste peres. Armeenia kultuuri vahendajaks eestlastele tahab olla ka käesolev eepose tõlge.

Armeenia rahvaeepos «Sassuuni Davith» püsis üle tuhande aasta kui kirjaoskamatute rahvalaulikute suuline pärand. Alles saja aasta eest ei teadnud tema olemasolust isegi armeenia kirjandusteadlased.

Armeenlaste muistne asustusala — Armeenia mägismaa ja Väike-Aasia, kus kunagi elasid hatid ja hetiidid, hurrud ja urartud — oli ühendusteeks Lääne ja Ida kultuuride vahel. Seda mööda rändasid idast läände pärslased, urartud, assüürlased, babüloonlased ja sumerid ning läänest itta mükeenlased ja kreeklased. Rändurid, kaupmehed ja sõdalased jutustasid ja laulsid oma jumalatest ja kangelastest. See oli soodus pinnas rikkaliku rahvaluule tekkimiseks ja levimiseks.

Armeenia rahvas tekkis VIII—VII sajandil e. m. a. pärast Urartu nõrgenemist Hajase hõimuliidu ja armenite hõimude ühinemise tagajärjel. Xenophon kirjeldab «Anabasises», kuidas kümme tuhat kreeka sõdurit läksid 401.—400. aastal e. m. a. läbi Lääne- ja Ida-Armeenia, mis tol ajal iseseisvate satraapiatena Pärsia ülemvõimu alla kuulusid. Juba siis tunti rahvalaulikuid-gussaane, kes laulsid meedlaste ja armeenlaste vahelisest sõjast ning armeenlaste kuningast Tigranist ja pärslaste kuningast Kyrosest.

V sajandi armeenia ajaloolane Movses Horenatsi kirjeldab Armeenia rahvalaulikuid, kes pulmades ja pidudel muistseid kangelaslugusid ette kandsid.

II sajandist e. m. a. kuni II sajandini m. a. j. valitses Armeenias tugev kreeka kultuuri mõju. Kirjutati kreeka keeles. Olid küll olemas ka armeenia kirjamärgid, aga neid kasutasid ainult preestrid oma templiürikutes. Plutarchose andmeil kirjutas Armeenia kuningas Artavazd II (valitses 55—34 e. m. a.) «tragöödiaid, kõnesid ja ajaloolisi teoseid». Riigi pealinnas Artašatis töötas alaline teater ja näitetrupp, 69. aastal e. m. a. ehitati teater hiljuti rajatud Tigranakerti. Mängiti kreeka ja armeenia autoreid. Hellenistliku teatri kõrval eksisteeris rahvalik vaatemäng, korraldati massietendusi uuel aastal, kevadel ja mitmete usukommete täitmisel. Oli olemas rikkalik folkloor ja kirjandus, mis ristiusu levikuga unustusse langes ja hävis.

Armeenia edelapiirkondades tekkisid juba teisel sajandil kristlaste kogukonnad, kolmandal sajandil levis kristlus kogu Armeenias. Aastal 301 kuulutati kristlus Armeenias riigiusuks. 396. aastal lõi Mesrop Maštots armeenia tähestiku, mis etendas suurt osa feodaalsetest vastuoludest killustatud Armeenia rahvusliku kultuuri ja keele säilitamisel, kuid soodustas ühtlasi kristluse-eelse armeenia kirjanduse ja eriti rahvaluule kõrvalejäämist haritlaste huvideringist. «Paganlikke» teoseid ei kirjutatud uude tähestikku ümber, nad läksid kaotsi, «paganlikke» rahvalaule ei kirjutatud üles, nad säilisid ainult kirjaoskamatute rahvalaulikute ja nende valdavalt kirjaoskamatute kuulajate mälus. Nii säilis rahvasuus ka «Sassuuni Davith».

«Sassuuni Davithis» leidub müütilisi jooni, millel on kokkupuutepunkte teiste rahvaste mütoloogiaga. Kaksikvendadele Sanassarile ja Baghdassarile vastavad kreeka dioskuurid Kastor ja Polydeukes, india kaks Ašvinit ja iraani kaks Aspinit. Sanassari noorimat poega Mheri ühendatakse iraani jumaluse Mihriga, Mher, kes lõvi lõhki kisub, meenutab Heraklest ja Gilgameši, samuti bütsantsi eepose Digenes Akritast. Ka meie «Kalevipojas» on mõningaid lähedasi motiive. Kalevipoeg ja Olevipoeg ehitavad linna nagu Baghdassar ja Sanassar, Kalevipoeg kannab linnaehitamiseks kive nagu Baghdassar, Kalevipoeg künnab põldu nagu Davith, Kalevipoeg jääb kaljusse kinni nagu Noorem Mher, Kalevipoeg lubab oma rahva juhiks hakata, kui «kõik piirud kahel otsal lausa lähvad lõkendama», Noorem Mher lubab tagasi tulla, kui «nisuiva kasvab nii suureks kui kibusemari, kui odraiva kasvab nii suureks kui pähkel».

Eepos on rahvakeelne, murdeline ja ilustusteta. Puuduvad idamaa kirjakeeltele iseloomulikud keerukad stiilivõtted. Kirjaoskamatute rahvalaulikute suust üleskirjutatud tekst on rustikaalne, napp ja mõjuv. Rahvalaulikud esitasid laule rütmilise retsitatiivina. Iga rida koosneb originaalis üheksast kuni kolmeteistkümnest silbist, mis organiseeruvad enamasti neljaks kuni kuueks rütmiliseks ühikuks. Iga ühik lõpeb rõhulise silbiga ja sisaldab kaks-kolm silpi, vahel ka rohkem. Rida algab tavaliselt rõhuta ja lõpeb rõhulise silbiga (rõhk on armeenia keeles viimasel silbil, kusjuures rõhulisus väljendub ka silbi pikkuses — rõhulised silbid on sageli lihtsalt pikad silbid). Kõik see kehtib üldiselt ja enamasti, esineb arvukaid erandeid.

Tõlkes on püütud edasi anda originaali keele lühidust, lihtsust ja maksimaalselt ökonoomset sõnatarvitamist, sealjuures ka side- ja asesõnade ärajätmisega, kui lausest arusaamine selle all ei kannata.

Lõpuks tahaksin avaldada tänu Matenadarani paleograafile filoloogiadoktor **Gevork Abgorjanile,** kelle innustusel mul üldse eepose tõlkimise mõte tekkis. Suurt tänu võlgnen kirjanik **Žirair Avetisjanile,** kes osutas hindamatut abi originaalteksti tõlgendamisel ja etnograafilise reaalia avamisel. Kümme aastat kestnud tõlketöö vältel leidsin abi ja nõu veel paljudelt armeenia sõpradelt. Südamlik tänu neile kõigile!

Boris Kabur

SISUKORD

Esimene haru

SANASSAR JA BAGHDASSAR

Esimene osa

Võitlus Bagdadi Kaliifi vastu 9

Teine osa

Sanassari ja Baghdassari naisevõtt 32

Teine haru

VANEM MHER

Esimene osa

Mher kannab Sassuuni eest hoolt 55

Teine osa

Vanema Mheri võitlus Msõri Melikhiga . . . 63

Kolmas haru

SASSUUNI DAVITH

Esimene osa

Davithi võitlus Msõri Melikhiga 75
Davithi lapsepõli Msõris 75
Karjus Davith 88
Jahimees Davith ehitab uuesti üles oma isa kloostri ja hävitab Holbaši väe 98
Davith karistab Msõri Melikhi maksukogujaid 107
Melikhi ja Davithi kahevõitlus 113

Teine osa

Davith ja Handuth 129
Davithi naisevõtt 129
Davithi surm 143

Neljas haru

NOOREM MHER

Esimene osa

Mher maksab kätte Davithi vere eest . . . 153

Teine osa

Mheri naisevõtt ja lõpp 158
Lõpulaul 164

Kommentaarid 166
Armeenia rahvaeepos 173
Tõlkijalt 178

Давид Сассунский

На эстонском языке

Переводчик: Б. Кабур

Оформление: С. Лийберг

Таллин, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja A. Ravel
Kunstiline toimetaja M. Vannas
Tehniline toimetaja P. Kass
Korrektorid E. Bachwerk ja A. Kabur

Laduda antud 22. VIII 1974
Trükkida antud 15. IV 1975
Paber 54×84/8
Trükipoognaid 22,5+10 kleebist
Tingtrükipoognaid 20,16
Arvestuspoognaid 21,05
Trükiarv 8000
«Eesti Raamat», 200 090 Tallinn, Pärnu mnt. 10
Tellimuse nr. 4367
H. Heidemanni nim. trk. Tartu, Ülikooli 17/19 I
Umbrispaber ja kleebised
trükitud trükikojas «Oktoober»,
Tallinn, Kreutzwaldi 24

Hind rbl. 2.—